

Selye János Egyetem
Bratislavská cesta 3322.,
945 01 Komárno
Juhász György rektor
Tel.: 00421-35-6408 853
E-mail: sje@selyeuni.sk

Konstantin Egyetem
Közép-európai Tanulmányok Kara
Dražovská cesta 4., 949 74 Nitra
Bárczi Zsófia dékán
Tel.: 00421-37-6408 853
E-mail: dfss@ukf.sk

Comenius Egyetem
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Gondova 2., 818 01 Bratislava
Misad Katalin tanszékvezető
Tel.: 00421-2-593-39-484
E-mail: kmjl@fphil.uniba.sk

Katedra Alapítvány
Palác Duna Palota
Galantská cesta 658/2F
92901 Dunajská Streda
Tel. 00421-31-552 90 28
mobil: 0903 287 772
E-mail: katedra@katedra.sk
Németh Margit elnök

Vámbéry Polgári Társulás
Palác Duna Palota
Galantská cesta 658/2F
92901 Dunajská Streda
Tel. 00421-31-552 90 28
mobil: 0903 215 714
E-mail : vambery@vambery.sk
Hodossy Gyula igazgató

Mátyusföldi Muzeológiai Társaság
925 26 Boldog 159.
Tel.: 00421-2-459 15 298
Danter Izabella ügyvivő

Ára: 3 €

Új könyveink:

Borsos Mihály: Küldtek és mentem. Ennyi az egész! Szépirodalmi és szociográfiai művek 1930–1974. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2022, 352 p. /Borsos Mihály plé-
bános írásai, III./

Gecse Annabella: Gömör szíve. Tanulmányok a dél-szlovákiai Gömör népi vallásosságáról.
Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2021, 368 p. /Lokális és regionális monográfiák, 9./

**Angela Gröber: Von der Minderheit zur Volksgruppe. Die Deutschen in der Karpaten
ukraine 1920–1944.** Fórum-Institut für Minderheitenforschung-Forschungszentrum für
Europäische Ethnologie. Komárno / Komárom / Komorn, 2021, 168 p. /Interethnica, 11./

**Gyurgyík László: Szlovákia lakosságának községsoros nemzetiségi és felekezeti össze-
tétele az 1950. évi népszámlálás adatai alapján.** Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet,
2021, 224 p. /Nostra Tempora, 32./

Keresztes Veronika: A Pozsonyi Jogakadémia története (1777–1914). Somorja, Fórum
Kisebbségkutató Intézet, 2022, 200 p.

**Lang Tamás: A kettős kereszt árnyékában. Zsidóellenes törvénykezés és zsidóüldözés
Szlovákiában (1938–1945).** Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2022, 480 p.

**Liszka József: Kísérletek. Kritikák, vitairatok (és egyéb úri huncutságok) a néprajzi
tudományok köréből.** Komárom–Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Etnológiai Központ,
2023, 320 p.

**Liszka József (összeáll.): Acta Ethnologica Danubiana 24. Az Etnológiai Központ Év-
könyve / Ročenka Výskumného centra európskej etnológie / Jahrbuch des Forschungs-
zentrums für Europäische Ethnologie.** Komárom–Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet–
Etnológiai Központ, 2022, 368 p.

**Mrva Marianna (összeáll.): Identitás- és támogatáspolitikák, kulturális fogyasztás és
médiahasználat. Interdiszciplináris tanulmányok a szlovákiai magyar kulturális mező-
ről.** Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2022, 160 p. /Nostra Tempora, 33./

**Simon Attila: Az átmenet bizonytalansága. Az 1918/1919-es impériumváltás Pozsonytól
Kassáig.** Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2023, 248 p. /Nostra Tempora, 30./

A szerkesztőség címe:
Fórum Kisebbségkutató Intézet
Parková 4, 931 01 Šamorín
www.forumszemle.eu
E-mail: csanda.gabor@foruminst.sk

Fórum Társadalomtudományi Szemle

A tartalomból:

Mrva Marianna
Bizalom, hatékonyság,
választási hajlandóság
a szlovákiai magyarok
és szlovákok körében

Gyurgyík László
A szlovákiai magyarság
számának, arányának
változása kerületek szerint

Popély Árpád
A Szlovák Nemzeti Tanács
Nemzetiségi Bizottsága
(1968–1971)

Liszka József
Egy etnológus
széljegyzetei
Zalabai Zsigmond
falurajzaihoz

Filep Tamás Gusztáv
Széljegyzetek
a Zalabai-monográfiához

Bajcsi Ildikó
Életútinterjú
Yehudit Cohennel

Iváncsó Ádám
Az Eperjesi Torna és Vívó
Egyesület története

Péterfi Gábor
Szabó Dezső és a népi írók
Kelet-Európája

Pethő Tibor
Szilassy László ügye
sajtóforrások alapján

Liszka József
A.Gergely András

Szarka László
Kisebbségkutatók
Mekkája
A flensburgi
Központ

Könyvek

2023

4

Parková 4., 931 01 Šamorín
Tel.: +421 908 400 441
E-mail: simon@foruminst.sk
Simon Attila igazgató

**A Fórum Kisebbségkutató Intézet
Könyvtára – Bibliotheca Hungarica**
Parková 4., 931 01 Šamorín
Tel.: +421 908 400 498
E-mail: bibliohungarica@gmail.com
Roncz Melinda igazgató

**A Fórum Kisebbségkutató Intézet
Etnológiai Központja – Komárom**
P. O. Box 154., 945 01 Komárno 1
Tiszti pavilon, Hradná 2., Komárno
Tel.: +421 908 400 435
E-mail: etno@foruminst.sk
Liszka József igazgató

Gramma Nyelvi Iroda
Parková 4., 931 01 Šamorín
E-mail: gramma@foruminst.sk
Lanstyák István irodavezető

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

NEGyedÉVENKÉnt MEGJELenŐ TUDOMÁnyOS FOLYÓIRAT

XXV. évfolyam

Főszerkesztő

CSANDA GÁBOR

A szerkesztőbizottság elnöke

ÖLLÖS LÁSZLÓ

Szerkesztőbizottság

Bíró A. Zoltán (Csíkszereda, Románia), Cserniczkó István (Beregszász, Ukrajna),
Csörgő Zsuzsa (Kingston, Kanada), Fedinec Csilla (Budapest, Magyarország),
Holger Fischer (Hamburg, Németország), Susan Gal (Chicago, USA), Gyurgyík László
(Komárom, Szlovákia), Hunčík Péter (Dunaszerdahely, Szlovákia), Petteri Laihonon
(Jyväskylä, Finnország), Kovács Attila (Lendva, Szlovénia), Laczó Ferenc (Maastricht,
Hollandia), Lampl Zsuzsanna (Nyitra, Szlovákia), Lanstyák István (Pozsony, Szlovákia),
K. Lengyel Zsolt (Regensburg, Németország), Liszka József (Komárom, Szlovákia),
Mészáros András (Pozsony, Szlovákia), Simon Attila (Somorja, Szlovákia), Szarka László
(Budapest, Magyarország), Andrej Tóth (České Budějovice, Csehország), Végh László
(Somorja, Szlovákia), Vajda Barnabás (Komárom, Szlovákia)

Tartalom

Tanulmányok

MRVA MARIANNA

Az intézményekbe vetett bizalom, politikai hatékonyság és a választási
hajlandóság összefüggései a szlovákiai magyarok és szlovákok körében 3

GYURGYÍK LÁSZLÓ

A szlovákiai magyar lakosság számának, arányának változása kerületek
szerint a 2011. és a 2021. évi népszámlálás adatai alapján 19

POPÉLY ÁRPÁD

„Létezik, bár keveset hallat magáról...” A Szlovák Nemzeti Tanács
Nemzetiségi Bizottsága (1968–1971) 37

LISZKA JÓZSEF

Szerelmes falurajz. Egy etnológus széljegyzetei Zalabai Zsigmond
falurajzaihoz 83

FILEP TAMÁS GUSZTÁV

Széthullott kontextusok. Széljegyzetek a Zalabai-monográfiához,
negyedszázad múltán 97

BAJCSI ILDIKÓ

„Itt nagyon szépen fogadtak, (...) nagy volt az összetartás”
Életútinterjú Yehudit Cohennel 107

IVÁNCSON ÁDÁM

Az Eperjesi Torna és Vívó Egyesület története: 1896–1938 119

PÉTERFI GÁBOR

Szabó Dezső és a népi írók Kelet-Európája. Helyünk Európában 133

PETHŐ TIBOR

A kiradírozott színész. Szilassy László ügye egykorú sajtóforrások
alapján 151

Közlemények

LISZKA JÓZSEF

Aki nem szállította a megoldást. A.Gergely András 165

Műhely

SZARKA LÁSZLÓ

Kisebbségkutatók Mekkája

A flensburgi Európai Kisebbségi Központ működéséről és kiadványairól 169

Könyvek

POLGÁR ANIKÓ–SZABÓ L. DÁVID

Murza Tímea–Papp Ágnes Klára (szerk.): „Nekem is csak
maszkjaim voltak”. Tanulmányok Szabó Magda életművéről 177

CSOBÁDY CSILLA

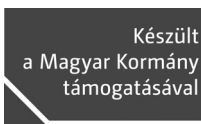
Farkas Tamás–Slíz Mariann (szerk.): Tulajdonnevek és szótárak 181

Lapunk része az Európai Bölcsészettudományi és Társadalomtudományi Index (European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences – ERIH Plus) folyóirat-minősítő rendszernek. Folyóiratunk a CEEOL nemzetközi adatbázis által jegyzett. Az MTA Történettudományi Bizottsága által elismert teljes értékű publikációs hely.

FOND NA PODPORU KULTÚRY NÁRODNOSTNÝCH MENŠÍN

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

A szerkesztőség címe: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Park u. 4., 931 01 Somorja. E-mail: csanda.gabor@foruminst.sk • Kiadja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja. IČO: 34 028 587. Felelős kiadó: Simon Attila igazgató • Nyomdai előkészítés: infopoint Kft. • Nyomta: Adepta, Kft., Csilizradvány • Megjelent a Szlovák Köztársaság Kisebbségi Kulturális Alapja támogatásával • Példányszám: 500 • Ára: 3 € • 2023. november • Nyilvántartási szám: EV 904/08 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.forumszemle.eu>

FÓRUM SPOLOČENSKOVEDNÁ REVUE

Adresa redakcie: Fórum inštitút pre výskum menšín, Parková 4, 931 01 Šamorín. E-mail: csanda.gabor@foruminst.sk • Vydavateľ: Fórum inštitút pre výskum menšín, Šamorín. IČO: 34 028 587. Zodpovedný: Attila Simon riaditeľ • Tlačiarenská príprava: infopoint s.r.o. • Tlač: Adepta, s.r.o., Čiližská Radvaň • S finančným príspevkom Fondu na podporu kultúry národnostných menšín • Náklad: 500 • Cena: 3 € • November 2023 • Evidenčné číslo: EV 904/08 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.forumszemle.eu>

MRVA MARIANNA

Az intézményekbe vetett bizalom, a politikai hatékonyság és a választási hajlandóság összefüggései a szlovákiai magyarok és szlovákok körében¹

MARIANNA MRVA

The Correlation Between Trust in Institutions, Political Efficacy and Voting Propensity Among Hungarians and Slovaks in Slovakia

Keywords: participation in elections; propensity to vote; trust; institutional trust; political efficacy; external political efficacy; internal political efficacy; Hungarians in Slovakia

Bevezető

A választásokon való részvétel alakulása nagy figyelemmel kísért és széles körben kutatott téma. Nem véletlenül, hiszen a választásokon való részvétel a demokrácia állapotának egy fontos mutatója, mértéke a megválasztott képviselők legitimitásának mértékét is jelenti. A téma iránti nagyarányú tudományos érdeklődés ezen kívül annak is betudható, hogy a választási részvétel a nyugati világban több forrás szerint csökkenő tendenciát mutat. (Hadjar és Beck 2010; Solijonov 2016) Ennek okaival nagyszámú kutatás foglalkozik mind egyéni, mind országos vagy nemzetközi szinten. (Lásd pl. Hadjar és Beck 2010) Ezek a kutatások rávilágítanak, hogy a választásokon való részvétel összetett jelenség, amely összefügghet számos demográfiai, társadalmi, gazdasági s egyéb tényezővel. (Lásd pl. Hadjar és Beck 2010; Solijonov 2016; Karp és Banducci 2008; Kevický 2018; Lampl 2019)

A választási részvétel talán legpontosabb indikátora választási időszakon kívül a választási hajlandóság, amely azt fejezi ki, hogy egy adott időpontban a megkérdezettek saját bevallásuk szerint részt vennének-e a választásokon. (Lampl 2021) Tanulmányunkban mi is ezzel a mutatóval fogunk dolgozni, s két lehetséges tényezőjét emeljük ki: a politikai intézményekbe vetett bizalmat és a politikai hatékonyságot, ame-

1 A kutatás „A szlovákiai magyar társadalom változásai az utóbbi 100 évben, különös tekintettel a mindennapi kultúrára” című, APVV-20-0336 számú projekt keretében készült.

lyek számos empirikus kutatás tanúsága szerint hatással lehetnek a választási hajlandóságra. (Hadjar és Beck 2010; Karp és Banducci 2008)

Szlovákiában a politikai és társadalmi intézményekbe, a politikai rendszerbe vetett bizalommal kapcsolatban sokan beszélnek válságról (lásd pl. Grežo 2020), s a kutatók is alátámasztják, hogy az intézmények a többségi vélekedés alapján nem megbízhatóak. (Mrva 2022) Ezzel párhuzamosan sokan érzik magukat eszköztelennek és tehetetlennek, ha a változás kieszközléséről van szó. De vajon milyen hatással vannak ezek a jelenségek, vagyis a bizalom és a politikai hatékonyság a parlamenti választáson való részvételi hajlandóságra Szlovákiában? E tanulmányban ezt a kérdést próbáljuk meg közelebbről megvizsgálni. További célunk, hogy feltárjuk, különböznek-e ebben a tekintetben a szlovákiai magyarok a többségi nemzetől, vagy hasonló mintázatok figyelhetők meg náluk, mint a szlovák megkérdezetteknél?

Elméleti áttekintés

A bizalom és a választási hajlandóság összefüggései

Gyakori vélekedés, hogy a más emberekkel és az intézményekkel szembeni bizalmatlanság a politikai részvétel csökkenéséhez vezet. Ezzel a meggyőződéssel a szakirodalomban számos helyen találkozhatunk, Tocqueville-től kezdve Putnamon keresztül kortárs szerzők munkájáig. (Zmerli és van der Meer 2017) Almond és Verba 1963-ban publikált nagyhatású művében a szerzőpáros úgy fogalmaz, hogy a más emberekbe és a politikai részvételbe vetett bizalom az aktív civil társadalom egyik feltétele. A bizalom hiánya szerintük a közügyektől való elidegenedéshez vezet, ez pedig aláássa a demokrácia hatékonyságát és legitimitását, így téve instabillá azt. (Almond és Verba 1963) Benson és Rochon (2004) a társadalmi, vagyis a más emberekbe vetett általános bizalom fontosságát emelik ki, mikor azt írják, hogy azok, akik alapvetően megbíznak másokban, nagy valószínűséggel politikailag aktívabbak, mert másokról is aktív politikai részvételt feltételeznek, ezáltal optimistábbak a politikai cselekvés végeredményét illetően. Más szóval, azok, akik másokról is részvételt feltételeznek, maguk is nagyobb eséllyel működnek együtt egy közös cél elérése érdekében. (Offe 1999) Más szerzők a (politikai) intézményekbe vetett bizalom jelentőségét hangsúlyozzák. Ahogy például Putnam fogalmaz, a bizalom a demokratikus társadalom alapja. Az emberek csak akkor hajlandók a politikai életben való részvételre, ha bíznak abban, hogy a politikai rendszer reagál a kinyilvánított véleményükre. (Putnam 2000)

A szakirodalomban azonban találkozhatunk ezzel ellentétes vélekedéssel is, amely abból indul ki, hogy a bizalmatlanság működhet motiváló tényezőként is. Ennek a vélekedésnek az alapja az a feltételezés, hogy ha az emberek a döntéshozókat vagy a politikai rendszert megbízhatatlannak ítélik meg, ez arra sarkallhatja őket, hogy változásokat eszközöljenek, konvencionális, vagy akár nem konvencionális politikai rész-

vétel által. (Hooghe és Marien 2013) Eme feltételezés alapján tehát a bizalmatlanság nem feltétlenül a politikától való elidegenedés jele, hanem épp ellenkezőleg, azt is jelezheti, hogy a választók éberren odafigyelnek a közügyekre és szívükön viselik a politikai helyzetet. Ennek a vélekedésnek a képviselői szerint éppen hogy a magas bizalom vezethet a politikai részvétel csökkenéséhez, hiszen ez azt is jelezheti, hogy a választók nem érzik fontosnak, hogy kifejezzék a véleményüket. Rosanvallon egyenesen úgy fogalmaz, hogy a bizalmatlanság alapvető feltétele a liberális demokráciáknak. Szerinte az állampolgároktól nem azt kellene elvárni, hogy bízzanak az intézményekben, hanem ellenkezőleg, azt, hogy kritikusan szemléljék a politikai intézményeket és képviselőit. Ahogy fogalmaz, az éber állampolgár kritikusan szemléli a politikusok és a döntéshozók lépéseit. (Rosanvallon és Goldhammer 2008)

Más szerzők ellenben azt hangsúlyozzák, hogy a politikai intézményekbe vetett bizalom elsősorban a politikai részvétel hagyományos, konvencionális formáiban nyilvánul meg, a bizalmatlanság pedig a nem konvencionális résztételi formákban. Ez a megkülönböztetés elsősorban Kaase nevéhez köthető, aki úgy fogalmaz, hogy míg a hagyományos politikai részvétel a rendszer támogatásának megnyilvánulása, a demokratikus társadalmakban az elégedetlenség jelenlétét gyakran a nem konvencionális cselekvési módok jelzik. (Kaase 1999)

Ahogy az elméleti áttekintésből kitűnik, bizonyos szerzők a másokba vetett bizalom fontosságát emelik ki, míg mások az intézményekbe vetett bizalom választási hajlandóságra való hatását hangsúlyozzák. E tanulmányban mi a bizalom mutatói közül csak az utóbbira, az intézményes bizalom vizsgálatára szorítkozunk majd.

Azonban ahogy Hooghe és Marien is fogalmaznak (2013), egyértelmű, hogy a politikai intézményekbe vetett bizalom nem az egyetlen olyan tényező, amely hatással van a politikai részvételre. A politikai részvétel egyik további fontos befolyásoló tényezője az úgynevezett politikai hatékonyság. (Hooghe és Marien 2013; Pollock 1983)

A politikai hatékonyság és a választási hajlandóság összefüggései

A politikai hatékonyság (angolul political efficacy) fogalmát a szakirodalom általában úgy határozza meg, mint azt az érzést, hogy az egyéni politikai cselekvésnek van vagy lehet hatása a politikai folyamatokra. (Campbell, Gurin és Miller 1954, Almond és Verba 1963) A jelenséget az 1950-es évek óta tanulmányozzák széles körben, s mára a politikai részvételre gyakorolt pozitív hatását számos empirikus kutatás támasztja alá. (Gil de Zúñiga, Diehl és Ardévol-Abreu 2017; Oser és kol. 2022)

Az irodalom megkülönböztet belső és külső politikai hatékonyságot. (Miller, Miller és Schneider 1980; Morrell 2003; Hooghe és Marien 2013) A belső politikai hatékonyság arra utal, hogy az állampolgárok kompetensnek érzik-e magukat abban, hogy megértsék a politikát és részt vegyenek benne. Ezzel szemben a külső hatékonyság az állampolgárok azzal kapcsolatos érzését fejezi ki, hogy a politikai rendszer és annak

szereplői fogékonyak-e, reagálnak-e az igényeikre, illetve egyáltalán nyújtanak-e lehetőséget az igények kifejezésére. (Morrell 2003)

Ahogy Pollock fogalmaz (1963), a bizalom önmagában kevés ahhoz, hogy előre jelezze a politikai részvétel mértékét. Szerinte megbízhatóbb eredményeket kapunk, ha a bizalom mellett a politikai hatékonyságot is számításba vesszük. A szakirodalom azt hangsúlyozza, hogy a bizalom megléte vagy hiánya döntő lehet abban, hogy a politikai részvétel milyen formáját választják az emberek: ha a politikai hatékonyság magas bizalommal társul, az elsősorban a konvencionális politikai részvételt motiválja. (Hooghe és Marien 2013) Hagyományosan ide soroljuk például a választásokon vagy politikai gyűléseken való részvételt. (Barnes és Kaase 1979)

Ha viszont a politikai hatékonyság érzése bizalmatlansággal társul, az a nem konvencionális politikai részvételt segítheti elő, mint például bojkottok, demonstrációk, a polgári engedetlenség különböző formái stb. (Hooghe és Marien 2013)

Mivel a tanulmány célja a politikai részvétel egy meghatározott formájának, a parlamenti választásokon való részvételi hajlandóságnak a feltérképezése, a továbbiakban csak a bizalom és a politikai hatékonyság erre a jelenségre való hatását fogjuk vizsgálni.

A vizsgált adatok

Az adatok, amelyekre a vizsgálat során támaszkodni fogunk, a Szlovák Tudományos Akadémia Szociológiai Intézete megrendelésére készült Bizalom és összeesküvés-elméletek elnevezésű közvélemény-kutatásból származnak. Ennek a kutatásnak a különlegessége, hogy a megszokottól eltérő módon nem csak a reprezentativitáshoz szükséges 7-8%-nyi szlovákiai magyar válaszadóval dolgozik, hanem önálló, 300 fős szlovákiai magyar mintával, amelynek a kérdéseket az adatgyűjtést lebonyolító MNForce ügynökség magyarul tette fel. A 300-as magyar minta lehetőséget biztosít arra, hogy részletesebben elemezzük a megkérdezettek válaszait, és összehasonlítsuk azokat a szlovák megkérdezettek válaszaival. Utóbbiak összesen 684-en voltak, s ugyanazon kérdésekre válaszoltak, mint a magyar megkérdezettek. A két minta lekérdézése egy időben, 2022 decemberében valósult meg.

A kutatás online mintán készült, vagyis az internettel nem rendelkező vagy az internetet aktívan nem használó lakosok csoportja nem volt képviselve benne. Ettől eltekintve a résztvevők összetétele reprezentatívnak minősül. A kutatás vizsgálta egyebek között a társadalmi és intézményes bizalmat, a politikai hatékonyság érzését, a választási hajlandóságot és preferenciákat, az összeesküvés-elméletekről való vélekedést és több további témákat is. A következőkben a tanulmány szempontjából releváns területeket fogjuk részletesebben is bemutatni.

Parlamenti választásokon való részvételi hajlandóság

A felmérés lebonyolításának időpontjában, 2022 decemberében az országban már nyilvánvalóvá vált, hogy a kormány válságban van, ahogy az is, hogy nagy valószínűséggel előrehozott parlamenti választásra kerül majd sor, habár ennek időpontja ekkor még nem volt ismert.² Ebben a politikai klímában kérdeztük az embereket arról, hogy ha a következő hétvégén tartanák a parlamenti választásokat, elmennének-e szavazni. A válaszokból kiderül (lásd 1. táblázat), hogy az összes megkérdezett 49,5%-a menne el biztosan szavazni, további 19% pedig talán elmenne. Talán nem venne részt a választáson a megkérdezettek 9,5%-a, 10,6%-a pedig biztos benne, hogy nem járulna urnához. A fennmaradó 11,2% a kérdőív kitöltésének időpontjában nem tudott a kérdésre válaszolni.

Lampl Zsuzsanna (Lampl 2007) ezzel kapcsolatban pozitív választási hajlandóságról, negatív választási hajlandóságról és választási bizonytalanságról beszél. A pozitív és a negatív választási hajlandóságon belül továbbá megkülönböztet „magot” és „holdudvart”, előbbiek alatt azokat a megkérdezetteket értve, akik a felmérés időpontjában biztosan elmennének, illetve biztosan nem mennének el szavazni, utóbbiak alatt pedig azokat, akik nem tudják teljes bizonyossággal megmondani, hogy elmennének-e vagy sem, de hajlanak az egyik vagy másik lehetőség felé (a kérdőívben a talán elmennék/talán nem mennék el lehetőséget jelölték meg). Lampl a 2007-es, szlovákiai magyarokról szóló monográfiájában azt is megjegyzi, hogy a pozitív választási hajlandóság magja és holdudvara közötti arány a magnak kedvez, ez van túlsúlyban. Nincs ez másképp a mi, országos mintán készült kutatásunkban sem: ahogy az 1. táblázatban is látható, a pozitív mag alkotja a minta legnépesebb csoportját.

Az 1. táblázat ezenkívül arra is rávilágít, hogy a megkérdezett szlovákiai magyarok és a szlovákok válaszai között nem volt jelentős eltérés: a magyarok 68,6%-a, a szlovákoknak pedig 69%-a menne el talán vagy biztosan szavazni. Ez az eredmény meglepő lehet, hiszen ahogy arra többen rámutattak (Lampl 2019; Kevický 2020; Kevický és Daněk 2020; Szalay 2023), az elmúlt időszakban a szlovákiai magyarok tényleges részvétele a parlamenti választásokon elmaradt az országos átlagtól.

A továbbiakban, a könnyebb értelmezhetőség kedvéért, a „biztos” és a „talán” válaszokat, tehát a magot és a holdudvart összevonva két csoportot alakítunk ki: az első csoportba azok fognak tartozni, akik elmennének szavazni, a másodikba pedig azok, akik nem vennének részt a választáson. A kérdésre válaszolni nem tudók csoportját ezúttal nem fogjuk figyelembe venni.

A szlovákiai magyarok választási hajlandóságának alakulásával Lampl Zsuzsanna foglalkozott részletesebben (Lampl 2019), aki megjegyzi, hogy 2019-ben először csök-

² Az előrehozott parlamenti választás időpontját végül a házelnök 2023. június 9-én írta ki 2023. szeptember 30-ára.

kent 70% alá a magyarok választási hajlandósága. Kutatásunk eredményei alapján azonban az általunk vizsgált időszakban ez összhangban van a szlovákok választási hajlandóságával.

1. táblázat. Ha a következő hétvégén tartanák a parlamenti választásokat, Ön elmenne szavazni? (%)

	Teljes minta	Szlovákok	Szlovákiai magyarok
Biztosan igen	49,5	50,3	48,3
Talán igen	19,0	18,3	20,7
Talán nem	9,5	10,5	7,3
Biztosan nem	10,6	10,5	11,3
Nem tudom	11,2	10,4	12,3
Összesen	100	100	100

Forrás: Bizalom és összeesküvés-elméletek kutatás 2022

Ha a magyarok és a szlovákok között nem is, a különböző társadalmi csoportok választási hajlandósága között jelentős eltérés lehet, ahogy arra a szakirodalom is számos helyen rámutat. (Boros és Laki 2018; Kevický és Daněk 2020; Lampl 2019) Ebből kiindulva mi is megvizsgáljuk a választási hajlandóság nem, kor és iskolai végzettség szerinti megoszlását.

A nemek szerinti összehasonlítás érdekes összefüggésre mutat rá: míg a szlovák férfiak választási hajlandósága (72,4%) meghaladja a szlovák nőkéét (65%), addig a magyaroknál fordított az arány, némileg több nő venne részt a választásokon, mint férfi (70,9% nő a 66,9% férfivel szemben).

A korcsoportok szerinti megoszlás elemzése rámutat, statisztikailag jelentős összefüggés van a kor és a választási hajlandóság között. A legfiatalabb korosztály képviselői, a 18 és 29 év közöttiek vennének részt a választáson a legkisebb arányban, a 60 évnél idősebbek pedig a legnagyobb arányban. Ez az összefüggés megfigyelhető mind a szlovák, mind a magyar nemzetiségűek csoportjában.

Hasonló összefüggésre mutat rá a választási hajlandóság legmagasabb iskolai végzettség szerinti elemzése is: minél magasabb a megkérdezett végzettsége, annál valószínűbb, hogy elmenne szavazni, s ebben sincs lényeges különbség a szlovák és a magyar megkérdezettek között.

Ezen ismeretek alapján elmondható, hogy a választási hajlandóság esetünkben is összefügg bizonyos demográfiai mutatókkal. A tanulmány célja azonban, hogy ezeken túl megvizsgálja, összefügg-e olyan társadalmi mutatókkal, mint a bizalom és a politikai hatékonyság mértéke. Mielőtt azonban rátérünk ezek vizsgálatára, röviden bemutatjuk, milyen a szóban forgó mutatók állapota a kutatásunk során megkérdezett lakosok körében.

Az intézményekbe vetett bizalom

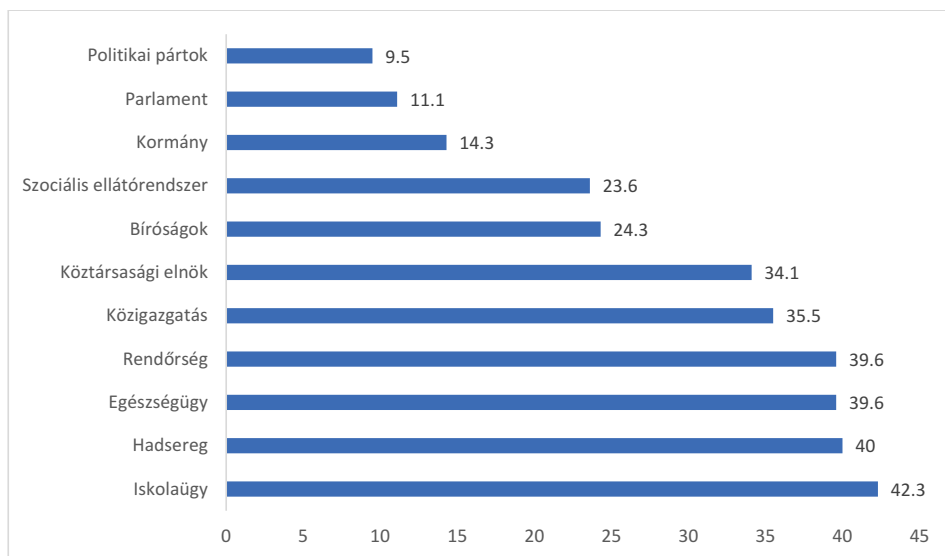
Az intézményekbe vetett bizalmat a kérdőívben úgy mértük, hogy felsoroltunk 11 intézményt, s arra kértük a megkérdezetteket, hogy mindegyikkel kapcsolatban mondják el, mennyire bíznak meg bennük. Az 1-es azt fejezte ki, hogy egyáltalán nem, a 4-es pedig azt, hogy teljes mértékben megbíznak az adott intézményben. A felsorolt intézmények között voltak politikai intézmények, mint a parlament, a kormány, a köztársasági elnök és a politikai pártok, valamint állami intézmények, mint a rendőrség, a bíróságok, a hadsereg, az iskolaügy, az egészségügy, a közigazgatás és a szociális ellátórendszer.

A megkérdezettek válaszait az 1. grafikon szemlélteti, amelyből első látásra is kiderül, hogy a válaszadók abszolút többsége bizalmatlan az összes felsorolt intézménnyel szemben. A politikai intézmények (politikai pártok, parlament, kormány, köztársasági elnök) iránti bizalmatlanság különösen szembetűnő: a köztársasági elnökön kívül, akiben a megkérdezettek harmada bíz, a többi intézményt alig 10-15% tartja megbízhatónak.

A felsorolt állami intézmények közül a bíróságokkal és a szociális ellátórendszerrel kapcsolatban a legmagasabb a bizalmatlanság mértéke: a megkérdezettek csupán negyede válaszolta azt, hogy ezekben az intézményekben teljes mértékben vagy inkább megbíz.

Az iskolaügy és a hadsereg hagyományosan azok az intézmények, amelyekkel kapcsolatban a legkevesbé szkeptikusak az emberek (Strapcová és Zeman 2019), kutatásunk eredményei alapján azonban a többség velük kapcsolatban is bizalmatlan.

1. grafikon. A felsorolt intézményekben teljes mértékben vagy inkább megbízók aránya – teljes minta (%)

Forrás: Bizalom és összeesküvés-elméletek kutatás 2022

A 2. táblázat nemzetiségi bontásban szemlélteti az eredményeket, amelyből kiderül, a megkérdezett szlovákok és szlovákiai magyarok hasonlóképpen vélekednek az intézmények megbízhatóságáról. Habár a rendőrség kivételével az összes intézményben átlagosan kevésbé bíznak meg a magyarok, mint a szlovákok, a két csoport közti különbségek nem számottevők. Ebből kivételt az egészségügy, valamint az oktatásügy jelent. Előbbit a szlovákok 42,1%-a tartja megbízhatónak, a szlovákiai magyaroknak viszont csak a harmada (33,3%), utóbbit a szlovákok 44,4%-a, a magyaroknak pedig 37,7%-a.

2. táblázat. A felsorolt intézményekben teljes mértékben vagy inkább megbízók aránya – nemzetiségi bontás (%)

	Szlovákok	Szlovákiai magyarok	A két csoport közti különbség abszolút értéke
Politikai pártok	10,5	7,3	3,2
Parlament	11,8	9,3	2,5
Kormány	14,5	14,0	0,5
Szociális ellátórendszer	24,0	23,0	1,0
Bíróságok	23,8	25,7	1,9
Köztársasági elnök	34,8	33,0	1,8
Közigazgatás	36,1	33,7	2,4
Rendőrség	39,2	40,0	0,8
Egészségügy	42,1	33,3	8,8
Hadsereg	40,5	38,3	2,2
Iskolaügy	44,4	37,7	6,7

Forrás: Bizalom és összeesküvés-elméletek kutatás 2022

Az intézményekbe vetett bizalom tényezőinek feltárása, nemzetiségi megoszlása olyan területek, amelyek külön figyelmet érdemelnének, a jelen tanulmány céljait szem előtt tartva azonban most nem bocsátkozunk ezek részleteibe.

Az intézményes bizalom után a következő terület, amelyet közelebbről is megvizsgálunk, a politikai hatékonyság mértéke.

Politikai hatékonyság

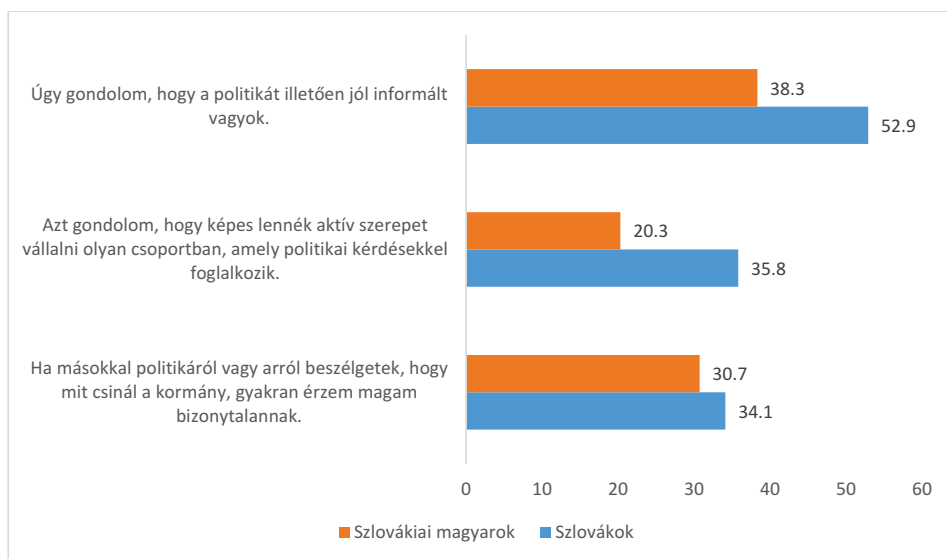
Ahogy az elméleti áttekintésben kifejtettük, a szakirodalom megkülönböztet külső és belső politikai hatékonyságot. A kérdőívben mindkét területet különböző állítások segítségével vizsgáltuk, amelyekkel kapcsolatban a megkérdezettek egy ötpontos skála segítségével fejezhették ki véleményüket. Az elemzés során kiválasztottunk három-három állítást, amelyek a belső, illetve a külső politikai hatékonyságot a legjobban mérik. A rájuk adott válaszokat nemzetiségi bontásban a 2. és a 3. grafikon szemlélteti.

Ezekből kiderül, hogy saját bevallása szerint a szlovákiai magyarok 38%-a, a szlovákok pedig több, mint fele (58%) érzi úgy, hogy jól informált politikai kérdésekben.

Ennél kevesebb, a magyarok 20%-a, a szlovákoknak pedig 36%-a érzi úgy, hogy képes lenne aktív szerepet vállalni olyan csoportban, amely politikai kérdésekkel foglalkozik. Annak ellenére azonban, hogy viszonylag sokan vannak azok, akik saját bevallásuk szerint nem igazán jól tájékozottak politikai kérdésekben, vagy nem biztosak abban, hogy képesek lennének aktív szerepet vállalni politikával foglalkozó közösségekben, a megkérdezettek körülbelül csupán harmada válaszolta, hogy ha mások politikáról beszélgetnek, bizonytalannak érzi magát. Ez a látszólagos ellentmondás valószínűleg annak tudható be, hogy a többség jellemzően olyan közösségekben mozog, ahol az emberek hasonló szinten értesültek politikai kérdésekben, hasonló politikai ambícióik vannak.

Összességében a belső politikai hatékonyságról elmondható, hogy a szlovákok hatékonyabbnak érzik magukat, mint a magyarok. Ez a különbség főleg a tájékozottság és az aktív szerepvállalásra való képesség tekintetében szembetűnő: tizenöt százalékpont körül mozog.

2. grafikon. A belső politikai hatékonyság mutatóival való egyetértés mértéke nemzeti-ségi bontásban (a teljesen és inkább egyetértők aránya %-ban)

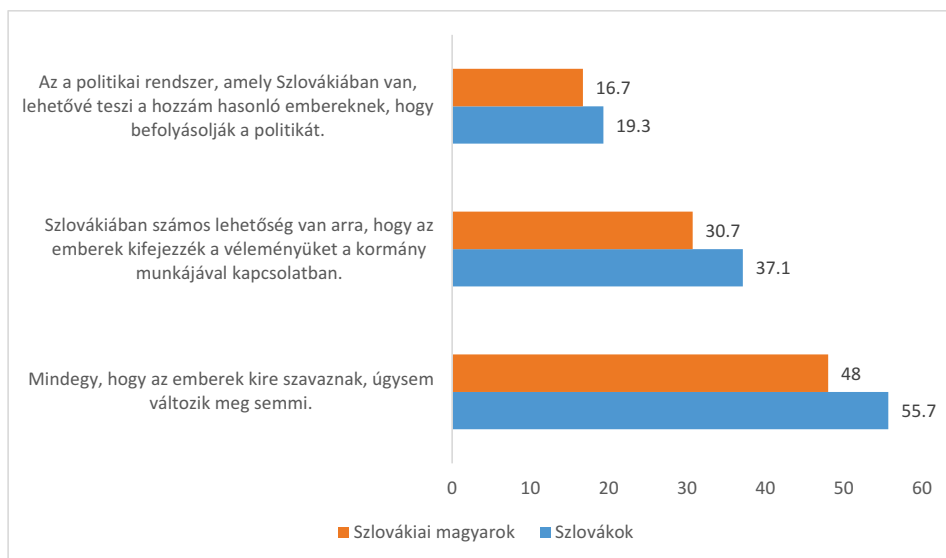

Forrás: Bizalom és összeesküvés-elméletek kutatás 2022

A külső politikai hatékonyság tekintetében, vagyis abban a kérdésben, hogy a politikai rendszer a megkérdezettek vélekedése szerint reagál-e a polgárok igényeire, biztosít-e lehetőséget a változásra, a legtöbben szkeptikusak. A megkérdezettek kevesebb mint ötöde érzi úgy, hogy az átlagember tudja befolyásolni a politikát. Hasonlóan, a túlnyomó többség nem lát sok lehetőséget arra sem, hogy az emberek kifejezzék a véleményüket a kormány munkájával kapcsolatban. A magyar megkérdezetteknek csak 31%-a, a szlo-

vákoknak pedig 37%-a vélekedik ellenkezően. Ezek a válaszok nagy valószínűséggel nem azt jelzik, hogy az emberek nem tudják, milyen demokratikus eszközök állnak rendelkezésükre, hanem egyszerűen nem bíznak ezek hatékonyságában, abban, hogy ezekkel tényleges változásokat lehet elérni. Ez látszik az utolsó dimenzióban is, amelyből kiderül, hogy a megkérdezettek mintegy fele gondolja úgy, mindegy, hogy az ember kire szavaz, úgysem változik meg semmi. Ebben a tekintetben a szlovákok némileg pesszimistábbak. Közülük 56%, a magyaroknak pedig 48%-a értett egyet ezzel a kijelentéssel.

3. grafikon. A külső politikai hatékonyság mutatóival való egyetértés mértéke nemzeti-ségi bontásban (a teljesen és inkább egyetértők aránya %-ban)

Forrás: Bizalom és összeesküvés-elméletek kutatás 2022

A következőkben azt fogjuk megvizsgálni, hogy a politikai hatékonysággal, illetve az intézményes bizalommal kapcsolatban megfogalmazott (sok esetben pesszimista) nézetek milyen összefüggésben vannak a választási hajlandósággal. Vajon érvényes, hogy akik nem bíznak az intézményekben, illetve alacsony a külső és belső politikai hatékonyságérzetük, kisebb arányban járulnának urnához? S milyen szerepet játszik ebben a nemzetiség?

Adatelemzés

A tanulmányban feltett kutatási kérdéseket logisztikus regresszióelemzés segítségével próbáljuk meg megválaszolni. Az elemzés függő változója értelemszerűen a választási hajlandóság (ahol 0 = nem menne el szavazni; 1 = elmenne szavazni), a független válto-

zők pedig az intézményes bizalom és a politikai hatékonyság. Az intézményes bizalmon belül két indexet alakítunk ki, a politikai és az állami intézményekbe vetett bizalom indexét. E két kategória megkülönböztetésének indokoltságára a szakirodalom több helyen rámutat. (Newton, Stolle és Zmerli 2018) Hasonlóan járunk el a politikai hatékonyság esetében is, ahol külön kezeljük a belső és külső politikai hatékonyság indexét.

Rajtuk kívül kontrollváltozóként több demográfiai és társadalmi státuszra vonatkozó mutatót is beemelünk az elemzésbe. Ezek a nem, életkor, a legmagasabb iskolai végzettség, a lakhely nagysága, a háztartás bevétele, valamint a számunkra különösen érdekes nemzetiség lesznek. A kontrollváltozók vizsgálatát az teszi indokolttá, hogy miként arra a szakirodalom számos helyen rávilágított, összefügghetnek a választáson való részvétellel, valamint a bizalommal és a politikai hatékonyságérzettel is. (Lásd pl. Kevický 2018; Ščepka, Lincényi, és Kučera 2016)

3. táblázat. A választási hajlandóság összefüggései – logisztikus regresszióanalízis

	Exp (B)	Sig.
Nem	1.226	0.312
Korcsoport	1.273	0.000***
Legmagasabb iskolai végzettség	1.341	0.016*
Lakhely nagysága	0.984	0.750
Nemzetiségi hovatartozás	0.684	0.076
Háztartás bevétele	1.164	0.008**
Politikai intézményekbe vetett bizalom	0.726	0.144
Állami intézményekbe vetett bizalom	1.458	0.079
Belső politikai hatékonyság	1.720	0.000***
Külső politikai hatékonyság	1.333	0.028**
Esetszám	727	
Nagelkerke R ²	0.140	

*95%-os megbízhatósági szint; **99%-os megbízhatósági szint; ***99,9%-os megbízhatósági szint

Forrás: Bizalom és összeesküvés-elméletek kutatás 2022, valamint saját számítások

A 3. táblázat a logisztikus regresszióanalízis eredményeit szemlélteti. Harmadik oszlop (Sig.) kifejezi, hogy a vizsgált változók mutatnak-e statisztikailag jelentős összefüggést a választási hajlandósággal. Azokat a változókat, amelyeknél statisztikailag jelentős összefüggés mutatkozott (Sig. oszlopban jelölt p érték $\leq 0,05$), félkövér betűtípus jelöli. Ezek a korcsoport, a legmagasabb iskolai végzettség, a háztartás bevétele és a belső, valamint a külső politikai hatékonyság érzése. A második oszlop (Exp (B) érték) ezt az értesülést kiegészíti azzal az információval, hogy pozitív vagy negatív összefüggésről van-e szó, illetve milyen az összefüggés mértéke³. Esetünkben pozitív összefüggésről van szó, illetve milyen az összefüggés mértéke³. Esetünkben pozitív összefüggésről van szó, illetve milyen az összefüggés mértéke³.

3 Ha az Exp (B) mutató értéke nagyobb, mint 1, pozitív összefüggésről van szó, ha kisebb, negatív összefüggésről. Az összefüggés mértékét az Exp (B) 1-től való távolsága fejezi ki.

gésekről beszélhetünk. Ez azt jelenti, hogy mind a kor, mind a legmagasabb iskolai végzettség, a háztartás bevétele és a politikai hatékonyság pozitív összefüggést mutat a választási hajlandósággal. Az idősebb, magasabban képzett, jobb anyagi körülmények között élő emberek, valamint azok, akik kompetensnek érzik magukat politikai kérdésekben (belső hatékonyság) és úgy gondolják, a rendszer reagálni képes az igényekre, a változást elérni lehetséges (külső hatékonyság) nagyobb arányban mennének el szavazni.

Ezek közül a tényezők közül a belső politikai hatékonyság mutat legerősebb összefüggést a választási hajlandósággal, vagyis ez a változó növeli a legnagyobb mértékben a választási hajlandóság esélyét. Ezt a legmagasabb iskolai végzettség, a külső politikai hatékonyság, korcsoport, majd a háztartás bevétele követi.

A többi vizsgált változó nem mutat statisztikailag jelentősnek tekinthető összefüggést a választási hajlandósággal. Ez azt jelenti, hogy a megkérdezett neme, nemzetisége, illetve a lakhelyének nagysága nem meghatározó tényező abban a kérdésben, hogy elmenne-e szavazni. Ugyanez igaz az intézményekbe vetett bizalomra is: az elemzés tanúsága szerint ezek nem játszanak meghatározó szerepet a választási hajlandóságban. Feltételezhetjük, hogy nagyobb szerepük ezeknek az attitűdöknek annak tekintetében lehet, hogy melyik pártra adnák az urnához járulók a voksukat.

Az eredmények megvitatása és összefoglaló

A választási preferenciákat vizsgáló felmérések mellett sokszor nem jut elég figyelem arra a kérdésre, hogy mennyien járulnának egyáltalán az urnákhoz. Pedig a választási hajlandóságnak a képvisleti demokrácia működése és legitimitása szempontjából alapvető fontossága van. A szakirodalom ráadásul számos helyen rámutat (lásd pl. Smets és van Ham 2013), a választási hajlandóság nem egyenlően oszlik meg az egyes társadalmi rétegek, csoportok között. Ez pedig befolyásolja a politikai képviselet formáját, a szakpolitikák prioritásait és a társadalmi problémák megoldását. Ahogy Lijphart mondja, az egyenlőtlen részvétel egyenlőtlen befolyást jelent. (Lijphart 1997, 1. p.)

A társadalmi státuszon és egyéb demográfiai tényezőkön túl nagy jelentőséggel bírhatnak egyes attitűdbéli különbségek is. Tanulmányunkban ezek közül kettőt vizsgáltunk meg részletesebben, az intézményekbe vetett bizalmat és a politikai hatékonyságot. Ezek közül az intézményes bizalom és a választási hajlandóság közti összefüggés nem bizonyosodott be. Ez azt jelenti, hogy habár kutatásunk alapján a politikai, illetve állami intézményekbe vetett bizalom mértéke meglehetősen alacsony, ez a tényező nem döntő abban, hogy valaki elmenne-e szavazni. Ahogy már erre korábban is utaltunk, a bizalom a pártpreferenciák tekintetében játszhat jelentősebb szerepet.

Ezzel szemben a belső és külső politikai hatékonyságérzet statisztikailag is jelentős összefüggést mutat a választási hajlandósággal. Akik tájékozottabbnak, magabiztosabbnak érzik magukat politikai témákban, vagy akik úgy érzik, lehetséges változást

elérni, nagyobb valószínűséggel mennének el szavazni, mint azok, akik kevésbé érzik kompetensnek magukat, vagy szkeptikusak a rendszer által nyújtott lehetőségeikkel kapcsolatban.

A politikai hatékonyság mellett azonban nem elhanyagolható tényező a társadalmi helyzet és az életkor sem. A magasabb iskolai végzettségűek és a jobb anyagi helyzetben levők nagyobb arányban szavaznának, s ugyanez igaz az idősebb korosztályokra is. A leszakadó rétegeken kívül tehát a fiatalok is fokozott figyelmet érdemelnek a választási hajlandóságuk növelése érdekében.

Kutatásunk alapján a nemzetiség nem mutat statisztikailag jelentős összefüggést a választási hajlandósággal, nem bizonyosodott be, hogy a szlovákiai magyarok és a szlovákok között szignifikáns különbség volna. Ez azonban nem azt jelenti, hogy ne igényelne továbbra is figyelmet a magyarok és más kisebbségek választási hajlandósága.

A tanulmányban közölt eredmények alapján kijelenthető, hogy a választási részvétel növelésének egyik módja lehet az állampolgárok politikai hatékonyságérzetének növelése.

Ez azonban nem egyszerű feladat. Szükséges hozzá a jelenlegi alacsony politikai hatékonyságérzet okainak a mélyelemzése s egy hosszú távú, konzisztens terv, amely magában foglalja az iskolaügy, a demokratikus intézmények és a politikai kultúra kultiválását és fejlesztését is.

Ezen kívül figyelmet igényel a politikai részvétel további tényezőinek felderítése is, hiszen ez a téma sokkal összetettebb annál, mint amit e tanulmány keretei kifejtteni engedtek.

Irodalom

- Almond, Gabriel Abraham–Verba, Sidney 1963. *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Princeton, Princeton University Press.
- Barnes, Samuel Henry–Kaase, Max 1979. *Mass Participation in Five Western Democracies*. Beverly Hills, SAGE Publications.
- Benson, Michelle–Rochon, Thomas R. 2004. Interpersonal Trust and the Magnitude of Protest: A Micro and Macro Level Approach. *Comparative Political Studies*, 37(4), 435–457. p.
- Boros Tamás–Laki Gergely 2018. *Akik mindenkiben csalódtak. Nemszavazók Magyarországon 2018*. Budapest, Friedrich-Ebert-Stiftung–Policy Solutions.
- Campbell, Agnus–Gurin, Gerald–Miller, Warren E. 1954. *The Voter Decides*. New York, Row, Peterson, and Company.
- Gil de Zúñiga, Homero–Diehl, Trevor–Ardévol-Abreu, Alberto 2017. Internal, External, and Government Political Efficacy: Effects on News Use, Discussion, and Political Participation. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 61(3), 574–596. p.
- Grežo, Matúš (szerk.) 2020. *Kríza dôvery: teória a výskum*. Bratislava, IRIS.

- Hadjar, Andreas–Beck, Michael 2010. Who Does Not Participate in Elections in Europe and Why Is This?: A Multilevel Analysis of Social Mechanisms behind Non-Voting. *European Societies*, 12(4), 521–542. p.
- Hooghe, Marc–Marien, Sofie 2013. A Comparative Analysis Of The Relation Between Political Trust And Forms Of Political Participation In Europe. *European Societies*, 15(1), 131–152. p.
- Kaase, Max 1999. Interpersonal Trust, Political Trust and Non-Institutionalised Political Participation in Western Europe. *West European Politics*, 22, 1–21. p.
- Karp, Jeffrey A.–Banducci, Susan A. 2008. Political Efficacy and Participation in Twenty-Seven Democracies: How Electoral Systems Shape Political Behaviour. *British Journal of Political Science*, 38(2), 311–334. p.
- Kevický, Dominik 2018. Kdo chodí k volbám? Geografie volební účasti. Brno, Masarykova Univerzita.
- Kevický, Dominik. 2020. Volebná účast na Slovensku v Roku 2020 z Pohľadu geografie – zmena alebo stabilita? *Acta Geographica Universitatis Comenianae*, 64(2), 161–178. p.
- Kevický, Dominik–Daněk, Petr 2020. Kde sa chodí voliť? Faktory ovplyvňujúce geografické rozloženie volebnej účasti v slovenských parlamentných voľbách. *Geografický časopis*, 72(1), 5–25. p.
- Lampl Zsuzsanna 2007. *Magyarnak lenni. A szlovákiai magyarok értékrendje*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Lampl Zsuzsanna 2019. A szlovákiai magyarok választási magatartásának tendenciái. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 21(3), 3–19. p.
- Lampl Zsuzsanna 2021. A szlovákiai magyarok elvárásai a szlovákiai magyar politikusokkal szemben. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 23(4), 149–155. p.
- Lijphart, Arend 1997. Unequal Participation: Democracy's Unresolved Dilemma. *The American Political Science Review*, 91(1), 1–14. p.
- Miller, Warren E.–Miller, Arthur H.–Schneider, Edward J. 1980. *American National Election Studies Data Sourcebook, 1952-1978*. Cambridge, Harvard University Press.
- Morrell, Michael E. 2003. Survey and Experimental Evidence for a Reliable and Valid Measure of Internal Political Efficacy. *The Public Opinion Quarterly*, 67(4), 589–602. p.
- Mrva, Marianna 2022. *Fenomén spoločenskej dôvery na Slovensku*. Bratislava, Sociologický ústav SAV.
- Newton, Kenneth–Stolle Dietlind–Zmerli, Sonja 2018. Social and Political Trust. In Uslaner, Eric M. (ed.): *The Oxford Handbook of Social and Political Trust*. New York, Oxford University Press.
- Offe, Claus 1999. How Can We Trust Our Fellow Citizens? In Warren, Mark E. (szerk.): *Democracy and Trus*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Oser, Jennifer–Grinson, Amit–Boulianne, Shelley–Halperin, Eran 2022. How Political Efficacy Relates to Online and Offline Political Participation: A Multilevel Meta-Analysis. *Political Communication*, 39(5), 607–633. p.
- Pollock, Philip H. 1983. The Participatory Consequences of Internal and External Political Efficacy: A Research Note. *Western Political Quarterly*, 36(3), 400–409. p.
- Putnam, Robert D. 2000. *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York, Simon & Schuster.

- Rosanvallon, Pierre–Goldhammer, Arthur 2008. *Counter-Democracy: Politics in an Age of Distrust*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Ščepka, Dávid–Lincényi, Marcel–Kučera, Marek 2016. Prehľad faktorov vplyvajúcich na volebnú účasť a vplyv počasia na volebnú účasť ako jeden zo súčasných skúmaných fenoménov. *Geografická revue*, (1), 20–35. p.
- Smets, Kaat–van Ham, Carolien 2013. The Embarrassment of Riches? A Meta-Analysis of Individual-Level Research on Voter Turnout. *Electoral Studies*, 32(2), 344–359. p.
- Solijonov, Abdurashid 2016. *Voter Turnout Trends around the World*. Stockholm, International IDEA.
- Strapcová, Katarína–Zeman, Milan 2019. *Výskum európskych hodnôt 2017 - Slovensko. Pramenná publikácia*. Bratislava, Sociologický ústav SAV.
- Szalay Zoltán 2023. *Böngéssze részletes térképünket: délen is jól szerepelt a Smer, alacsony részvétel a magyarlakta járásokban*. <https://napunk.dennikn.sk/hu/3600299/bongessze-reszletes-terkepunket-delen-is-jol-szerepelt-a-smer-alacsony-reszvetel-a-magyarlakta-jarasokban/> 2023.10.1.
- Zmerli, Sonja–van der Meer, Tom (ed.) 2017. *Handbook on Political Trust*. Cheltenham, UK, Edward Elgar Publishing.

Adatforrás

Bizalom és összeesküvés-elméletek kutatás 2022 – A Szlovák Tudományos Akadémia Szociológiai Intézete által 2022 decemberében online mintán megvalósított reprezentatív kérdőíves kutatás

Marianna Mrva

THE CORRELATION BETWEEN TRUST IN INSTITUTIONS, POLITICAL EFFICACY AND VOTING PROPENSITY
AMONG HUNGARIANS AND SLOVAKS IN SLOVAKIA

In many cases, the level of participation in elections can be decisive: it can determine who gets into the parliament, who forms the government, and what topics are emphasised. Beyond being a political issue, it interests social scientists as well. They follow the issue outside the election period too. They investigate the electoral propensity to vote, the composition of the group of those who would vote and those who would not, the factors that most influence the propensity to vote, etc. This paper builds on the tradition of previous research and examines two possible factors in more detail. These are institutional trust and political efficacy, which many sources have found to be related to electoral propensity. It also pays particular attention to the comparison between Slovaks and Hungarians in Slovakia, concluding that a sense of internal and external political efficacy is related to electoral propensity, but that institutional trust and ethnicity are not determinants of this.

A szlovákiai magyarsághoz tartozók számának, arányának változása kerületek szerint a 2011. és a 2021. évi népszámlálás adatai alapján.¹

LÁSZLÓ GYURGYÍK

Changes in the Number and Proportion of the Hungarian Population in Slovakia by District, Based on the 2011 and 2021 Census Data

Keywords: demography; census; ethnicity; nationality; mother tongue; 2nd nationality; counties; Hungarians in Slovakia

Dolgozatunkban a szlovákiai magyarsághoz tartozók számának, arányának változásait vizsgáljuk kerületek szerint 2011 és 2021 között, az utolsó két népszámlálás adatai alapján.

A 2021. évi népszámlálás lefolyása több szempontból is eltért a korábbiaktól. Növuma, hogy a nemzetiség és az anyanyelv mellett első alkalommal kérdeztek rá az ún. második nemzetiségre is. Az etnikai kötődés e három változója összefüggéseinek vizsgálatára országos szintű adatok alapján egy korábbi tanulmányunkban került sor. (Gyurgyík 2022) Jelen dolgozatunkban kerületek szerinti bontásban vizsgáljuk meg a magyarsághoz tartozók számának, arányának változásait.

1. Módszertani áttekintés

Először az etnikai hovatartozás mutatóinak összefüggéseit, kombinációit vizsgáljuk meg, ezt követően pedig a magyarsághoz tartozók számának alakulását, a nemzetiségen kívül a további etnikai változók bevonásával.

1.1. Az etnikai hovatartozás kombinációi

¹ A tanulmány „A szlovákiai magyar társadalom változásai az utóbbi 100 évben, különös tekintettel a mindennapi kultúrára” című APVV-20-0036 projekt keretében készült. Továbbá a Kultminor is támogatta.

1.1.1. A nemzetiség és anyanyelv szerinti hovatartozás típusai

A nemzetiség és anyanyelv szerinti hovatartozás összefüggéseit első körben a két változó egymással alkotott kombinációi alapján vizsgáljuk meg. Első megközelítésben mindkét változót kétértékűként kezeljük (magyar, nem magyar), ily módon az anyanyelv és a nemzetiség változók dichotómiájának első megközelítésben négy kombinációját vizsgáljuk meg.

1.táblázat. A nemzetiség és anyanyelv szerinti megoszlás típusai

Anyanyelv	Nemzetiség	
	Magyar	Nem magyar
Magyar	1	3
Nem magyar	2	4

A magyarsághoz tartozónak azokat tekintjük, akik legalább az egyik mutató esetében magukat magyarnak vallották, azaz az 1. táblázat 1-3 kombinációi. A magyarsághoz tartozók döntő többsége országos szinten az 1. kategóriába (magyar nemzetiségű és magyar anyanyelvű) tartozik.² 2011-ben 84,7%, 2021-ben 83,8%. Azaz arányuk 10 év alatt kis mértékben csökkent. Nagy valószínűséggel döntő többségük homogén családból származik. A 2. kategóriába (magyar nemzetiségű és nem magyar anyanyelvű) tartozók aránya nem elhanyagolható mértékben gyarapodott: 2,8%, illetve 3,9%, a 3. kategóriába (nem magyar nemzetiségű és magyar anyanyelvű) tartozóké alig csökkent: 12,4%, illetve 12,3%.³ A 2. és a 3. kategóriába tartozók meghatározó része magyarpárú vegyes házasságból származik. A 2. típusba főleg a magyar apa és nem magyar anya, a 3. típusba nagyrészt a nem magyar apa és magyar anya alkotta családokról lehet szó. A két típus nagysága közti eltérés abból adódik, hogy a magyar–szlovák vegyes házasságokból származóknak nemzetiség szerint mintegy 1/5-e volt magyar, 4/5-e szlovák, anyanyelv szerint ez az eltérés kisebb, 1:2 körül mozgott. (Gyurgyík 2004)

2 A magyar nemzetiségű és magyar anyanyelvűek kategóriáját a továbbiakban magcsoportnak is nevezzük.

3 Ezek összefüggéseit országos szinten elemezve lásd: Gyurgyík 2022.

1.1.2. Nemzetiség, anyanyelv és 2. nemzetiség

A 2021. évi népszámlálásból a nemzetiségen, anyanyelven kívül a 2. nemzetiség változásának adatai is rendelkezésünkre álltak. Ennek bevonásával az alábbi kombinációk bővítették vizsgálatunk kereteit:

2. táblázat. A 2. nemzetiség és anyanyelv szerinti megoszlás típusai

Anyanyelv	2. nemzetiség	
	Magyar	Nem magyar
Magyar	5	6
Nem magyar	7	8

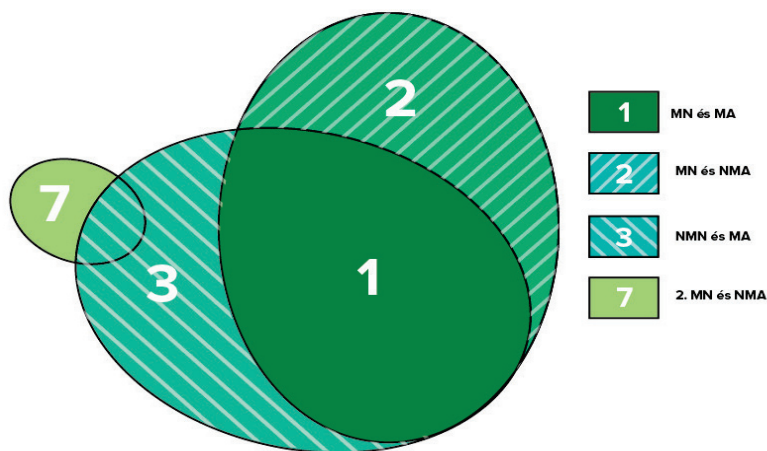
A 2. nemzetiség kategóriája nemzetiségenként igen nagy eltérésekkel tovább bővítette az egyes nemzetiségekhez tartozók számát. A magyarsághoz tartozók esetében ez a többlet igencsak szerény, 34 089 fő. A 2. táblázatból látható, hogy a magyarsághoz tartozás szempontjából a 2. nemzetiség vonatkozásában 2 kombinációnak van értelmes magyar konnotációja: a 2. magyar nemzetiség és magyar anyanyelv (5), illetve a 2. magyar nemzetiség és nem magyar anyanyelv (7) kombinációknak.^{4,5} A 2. magyar nemzetiség és magyar anyanyelvűek kombinációjába (5) tartozók – 18 899 fő – már benne foglaltatnak az 1. táblázatban ismertetett nem magyar nemzetiségű és magyar anyanyelvűek kombinációjában (3). Így a magyarsághoz kötődők számát 15 190 fővel gyarapítja a 2. nemzetiség kategóriájának bevezetése. A továbbiakban a 2. magyar nemzetiség hozadékát a magyarsághoz tartozók számának alakulásában ennek a 7. kategóriának – 2. magyar nemzetiségűek és nem magyar anyanyelvűek – bevonásával vesszük tekintetbe. (A 6. és 8. kombinációknak nincs magyar vonatkozása.) Az etnikai hovatartozás 3 változójának összefüggéseit a magyarsághoz kötődés szempontjából az 1. ábra szemlélteti.⁶

4 Egy személy 2. nemzetisége nem lehet azonos a nemzetiségével.

5 E két típust a továbbiakban az alábbiak szerint jelöljük: 2. magyar nemzetiség és magyar anyanyelv: 2. MN és MA, 2. magyar nemzetiség és nem magyar anyanyelv: 2. MN és NMA

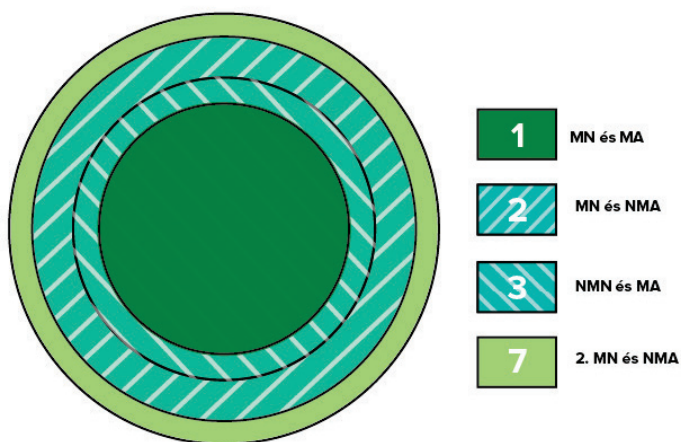
6 A továbbiakban a magyar nemzetiség és magyar anyanyelv szerinti hovatartozás típusait az alábbi rövidítésekkel jelöljük: 1. magyar nemzetiség és magyar anyanyelv: MN és MA, 2. magyar nemzetiség és nem magyar anyanyelv: MN és NMA, 3. nem magyar nemzetiség és magyar anyanyelv: NMN és MA, 4. nem magyar nemzetiség és nem magyar anyanyelv: NMN és NMA.

1. ábra. A szlovákiai magyarsághoz tartozók megoszlása típusaik szerint, 2021

Az egyes típusok hierarchikus struktúráját a 2. ábra szemlélteti. Minden valószínűség szerint a magcsoportokhoz tartozók (1) rendelkeznek a magyarsághoz tartozás legintenzívebb mutatóival, míg a második nemzetiség (7) esetében ez a kötődés sokkal lazább, vélhetőleg az esetek nagy részében inkább csak szimbolikus. A 2. és a 3. típus valószínűleg bizonyos mértékben összemosódik. További vizsgálatok szükségesek főleg e két utóbbi típus közti eltérések mintázatainak feltárásához.

2. ábra. A szlovákiai magyarsághoz tartozás típusai az etnikai kötődés intenzitása szerint, 2021

1.1.3. A magyarsághoz tartozók számának alakulása

A továbbiakban vizsgáljuk meg, hogyan alakul a magyarsághoz tartozók száma, amennyiben a nemzetiségen kívül az anyanyelv, illetve (2021-ben) a 2. nemzetiség változókát is bevonjuk a modellünkbe. Azokat tekintjük a magyarsághoz tartozónak, akik e változók közül legalább egy esetében magukat magyarnak vallották. A magyarsághoz tartozók számát 2011-ben az 1+2+3 kategóriák összege adja meg, 2021-ben az 1+2+3 kategóriák a 7. kategóriával bővülnek. Ily módon 2011-ben a magyarsághoz tartozók száma 523 549 főt tett ki, ez 14,2%-kal haladja meg a magyar nemzetiségűek – az elsődlegesnek tekintett nemzeti hovatartozás mutatójának a – számát. 2021-ben a magyarsághoz tartozók 496 290-en voltak, 17,6%-kal haladta meg a számuk a magyar nemzetiségűekét.⁷ Megfigyelhetjük, hogy a magyarsághoz tartozók száma kevésbé csökkent, mint a magyar nemzetiségűeké. 2011 és 2021 között a magyar nemzetiségűek aránya 7,9%-kal, a magyarsághoz tartozóké 5,2%-kal apadt. Amennyiben a 2021. évi adatoknál a 2. nemzetiségűektől eltekintünk, a csökkenés 8,1%, azaz a két mutató csökkenése közti eltérés elhanyagolható.

3. táblázat. A magyarsághoz tartozók száma Szlovákiában 2011-ben és 2021-ben

Év	MN	MN és MA	NMN és MA	MN és NMA	2. MN és NMA	Összesen	%
2011	458467	443632	65082	14835	0	523549	114,2
2021	422065	403140	59035	18925	15190	496290	117,6

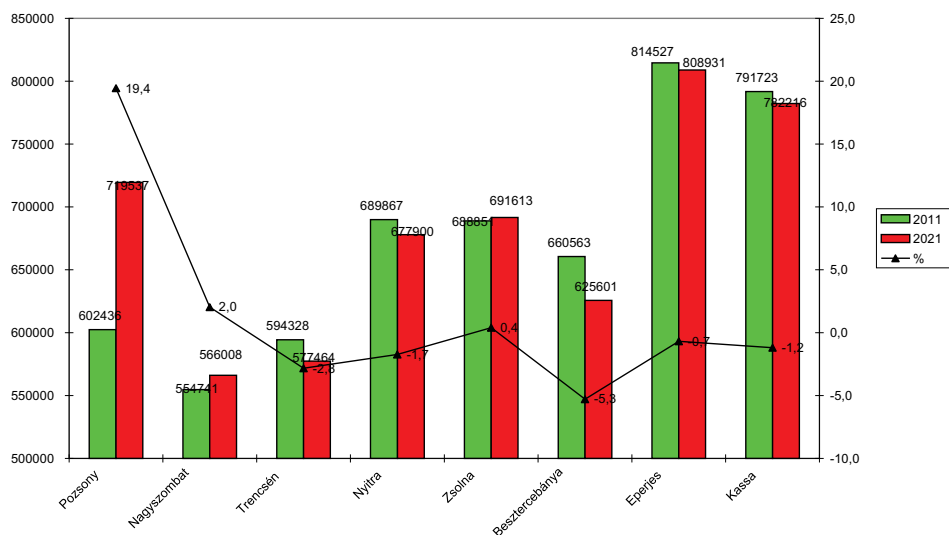
2. Kerületek

Szlovákia lakosainak a száma 2011 és 2021 között 5 397 036-ról 5 449 270-re, 52 234 fővel, 1,0%-kal növekedett. Az egyes kerületek népességének a száma eltérő mértékben változott.⁸

⁷ A 2. MN és NMA kategóriába tartozók nélkül a magyarsághoz tartozók száma 481 100 főt tett ki, ez 14%-kal magasabb a magyar nemzetiségűeknél.

⁸ Szlovákia területe az 1996. évben kialakított közigazgatási beosztás óta 8 kerületre tagolódik.

3. ábra. A szlovákiai kerületek lakosai számának változása 2011–2021 között

A 2010-es évek népesedési változásainak legnagyobb nyertese a Pozsonyi kerület, melynek népessége 117 101-fővel (602 436-ról 719 537-re) növekedett. A Pozsonyi kerület lakosságszámának gyarapodása több mint duplája az országos növekedésnek. A 8 kerület közül még további kettőben növekedett a lakosság száma: a Nagyszombati kerületben 11 267 fővel (554 741-ről 566 008-ra) és a Zsolnai kerületben (2762 fővel (688 851-ről 691 613-ra). A Pozsonyi kerület népessége 19,4%-kal, a Nagyszombati és a Zsolnai kerületeké sokkal szerényebb mértékben, 2,0%, ill. 0,4%-kal gyarapodott. A Pozsonyi és a Nagyszombati kerületek népességszámának növekedése elsősorban a magas bevándorlási többlettel hozható összefüggésbe. A Pozsonyi kerületben ehhez hozzájárult a jelentős mértékű természetes szaporodás, a Zsolnai kerület esetében a migrációs veszteséget meghaladta természetes szaporodása. A legnagyobb fogyás a Besztercebányai (5,3%), a Trencsényi (2,8%), és a Nyitrai kerületben (1,7%) mutatható ki. E három kerület lakosságának lélekszámcsökkenését a magas elvándorlás mellett a jelentős természetes fogyás okozta, azaz a születések számát meghaladta a halálozások száma. Viszonylag alacsony volt a népességszám apadása a két kelet-szlovákiai kerületben. Az Eperjesi kerület lakosságának a száma 0,7%-kal, a Kassai kerületé 1,2%-kal apadt. E két kerület migrációs veszteségét csak részben pótolta a természetes szaporodásból származó többletük. (Lásd F1. táblázat)

2.1. A magyarsághoz tartozás változói

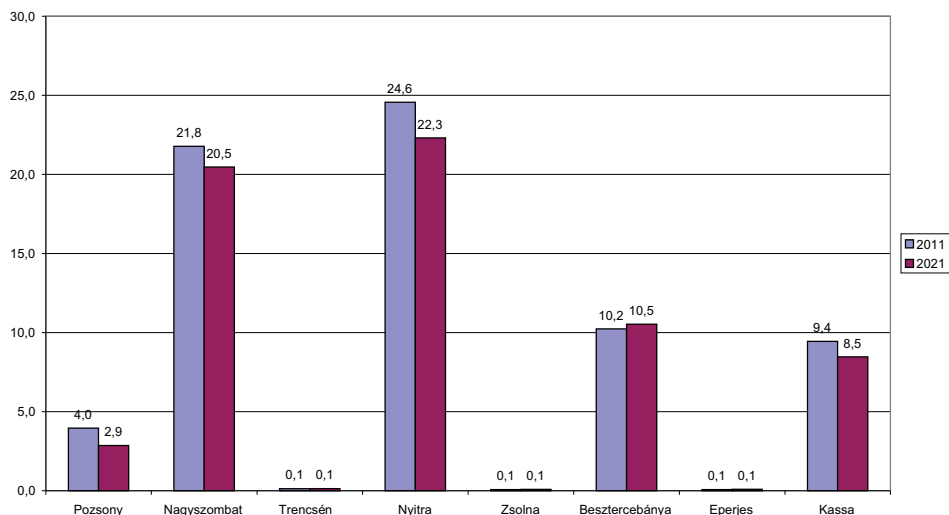
A továbbiakban a magyarsághoz tartozók/kötődők számának változásait tekintjük át a vizsgált időszakban a rendelkezésre álló adatok alapján kerületek szerint. Először a

nemzetiség, majd az anyanyelv, végül a 2021-ben bevezetett 2. nemzetiség adatai, illetve ezek kombinációja alapján.

2.1.1. Nemzetiség

A magyar nemzetiségű lakosság döntő többsége Szlovákiában az ország déli részén él egy néhány tíz kilométer széles sávon belül a magyar–szlovák határtól. Területi elhelyezkedéséből adódik, hogy a 8 kerület közül az 5 déli fekvésű kerületben él a magyarok 99,5%-a. A három szórványkerületben a magyar nemzetiségűek száma kerületenként nem éri el az ezer főt.

4. ábra. A magyar nemzetiségű lakosság aránya Szlovákia kerületeiben 2011-ben és 2021-ben

(Lásd az F2. táblázatot is.) Az elmúlt évtizedben a magyar nemzetiségűek száma a magyarlakta kerületekben csökkent, a szórványkerületekben növekedett. A Pozsonyi kerületben számuk 23 888-ról 20 657-re, 13,5%-kal apadt. Itt volt kimutatható a magyar nemzetiségűek legnagyobb arányú csökkenése az összes kerület közül. Legnagyobb számban magyarok a Nyitrai és a Nagyszombati kerületekben élnek. Számuk az előzőben 169 460-ról 151 213-re, 10,8%-kal, az utóbbiban 120 784-ről 115 831-re 4,1%-kal apadt. Jelentősen eltér a magyarság számának alakulása a Kassai és a Besztercebányai kerületekben. A Kassai kerületben a magyarok száma 74 743-ról 66 210-re, 11,4%-kal, a Besztercebányai kerületben 67 596-ról 65 865-re, csupán 2,6%-kal zsugorodott. A szórványkerületek közül a legnagyobb gyarapodás az Eperjesi kerületben volt kimutatható 25,2%, (646-ról 809-re), de jelentős volt a Zsolnai kerületben élő magyarok arányának gyarapodása is, 15,6% (553-ról 639-re). A

Trencsényi kerületben a növekedés szerényebb 5,5% (797-ről 841-re). A szórványkerületekben a magyarok számának növekedése a kerületekbe irányuló magyar migrációs többlettel magyarázható.

A magyar nemzetiségűek aránya a magyarlakta kerületek közül egyedül a Besztercebányai kerületben növekedett 2,9%-kal (10,2%-ról 10,5%-ra). Ez abból adódik, hogy a kerület népességének a száma nagyobb mértékben apadt, mint a magyar nemzetiségűeké.

A csökkenés mértéke a többi kerületben igen nagy mértékben különbözött. Legnagyobb mértékben a Pozsonyi kerületben csökkent a magyar nemzetiségűek aránya, 27,6%-kal (4,0%-ról 2,9%-ra) a Kassai kerületben 10,3%-kal (9,4%-ról 8,5%-ra), továbbá a Nyitrai kerületben 9,2%-kal (24,6%-ról 22,3%-ra). A legkisebb mértékű apadás a magyarlakta kerületek közül a Nagyszombati kerületben volt kimutatható 6,0% (21,8%-ról 20,5%-ra). A szórványkerületekben az Eperjesi, Zsolnai, Trencsényi kerületekben 26,1%-kal, 15,1%-kal, 8,6%-kal emelkedett.

2.1.2. Anyanyelv

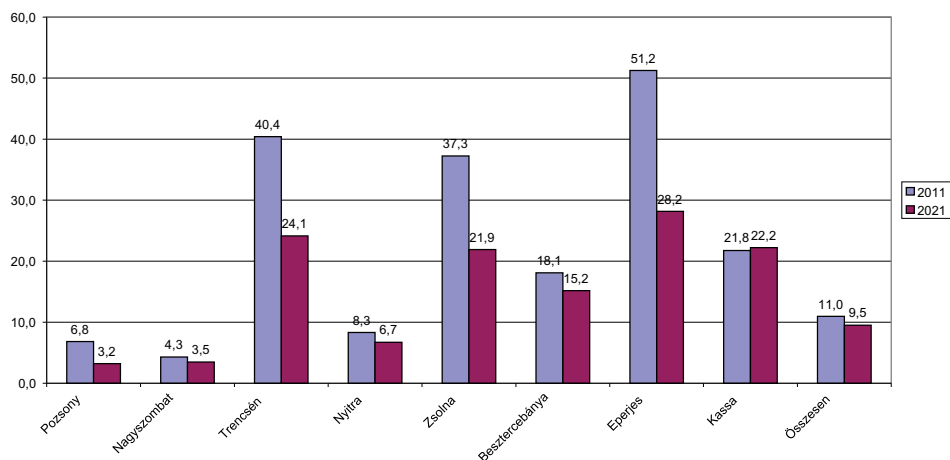
Az etnikai kötődés második mutatója az anyanyelv. Az anyanyelvi adatok alapján a magyarsághoz nem elhanyagolható mértékben többen tartoznak, mint nemzetiség szerint. Az egyes népszámlálások alkalmával a magukat anyanyelv szerint magyarnak vallók száma 7,2-től 11,0%-kal volt magasabb a magyar nemzetiségűeknél.⁹ Ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy a magyarlakta településeken a magyar nemzetiségűek arányának csökkenésével növekszik a magyar anyanyelvűek aránya. A magyarok és szlovákok mellett a településeken élő romák száma is jelentősen befolyásolja a nemzetiségi és anyanyelvi adatok eltérésének nagyságát. Kerületek szintjén a két mutató eltérésének nagyságát a kerület etnikai térszerkezete befolyásolja. A magyar lakosság nemzetiség és anyanyelv szerinti adatai kerületek szerint nagyon hasonló mintázatúak. A nemzetiséghez hasonlóan anyanyelv szerint legtöbb magyar a Nyitrai kerületben élt, 2011-ben 183 535 fő, 2021-ben 151 213 fő, a Nagyszombati kerületben 125 972 fő, illetve 119 866 fő. A Kassai, Besztercebányai, Pozsonyi kerületekben a számuk 91 002, ill. 80 926, 79 830, ill. 75 861, valamint 25 520, ill. 21 319 fő volt. A szórványkerületek közül számuk az Eperjesi és a Zsolnai kerületekben növekedett (977, ill. 1037, 759, ill. 779 fő. (Lásd F2. táblázat)

A magyar anyanyelvűek többlete a magyar nemzetiségűekhez viszonyítva 2011 és 2021 között 11,0%-ról 9,5%-ra csökkent. A csökkenés minden kerületben megfigyelhe-

9 A cseh(szlovák) népszámlálások közül 1970-ben, 1991-ben, 2001-ben, 2011-ben és 2021-ben kérdeztek rá a lakosság anyanyelv szerinti hovatartozására. 1970-ben 8,7%-kal, 1991-ben 7,2%-kal, 2001-ben 10,1%-kal, 2011-ben 11,0%-kal, 2021-ben 9,5%-kal volt magasabb a magyarok aránya anyanyelv, mint nemzetiség szerint.

tő volt, kivéve a Kassai kerületet (21,8%, ill. 22,2%). 2011-ben az eltérés a magyarlakta és szórványkerületek között markáns, igen jelentős volt. Az Eperjesi kerületben 51,2%-kal, Trencséniben 40,4%-kal, a Zsolnaiban 37,3%-kal voltak többen a magyar anyanyelvűek a magyar nemzetiségűeknél. A legkisebb eltérés a Nagyszombati 4,3%, a Pozsonyi 6,8% és a Nyitrai kerületben volt 8,3%. Az ország középső és keleti magyarlakta kerületeiben az eltérés jóval magasabb: Besztercebánya 18,1%, Kassa 21,8%. A középső és keleti régiók magyarlakta községeiben nagyobb számban, arányban élő roma népesség identitásmintázatai befolyásolhatták e két mutató eltéréseit. 2011 és 2021 között a két mutató közti eltérés legnagyobb mértékben a szórványkerületekben csökkent. Az Eperjesi kerületben 28,2%-ra, a Trencsényi kerületben 24,1%-ra, a Zsolnai kerületben 21,9%-ra. 2021-ben a csökkenés a magyarlakta kerületekben sokkal mérsékeltebb volt, így a szórvány- és a magyarlakta kerületek mintázatai kevésbé különböztek el, mint 2011-ben (lásd az 5. ábrát).

5. ábra. A magyar anyanyelvűeknek a magyar nemzetiségűekhez viszonyított többlete 2011-ben és 2021-ben kerületek szerint, százalékban

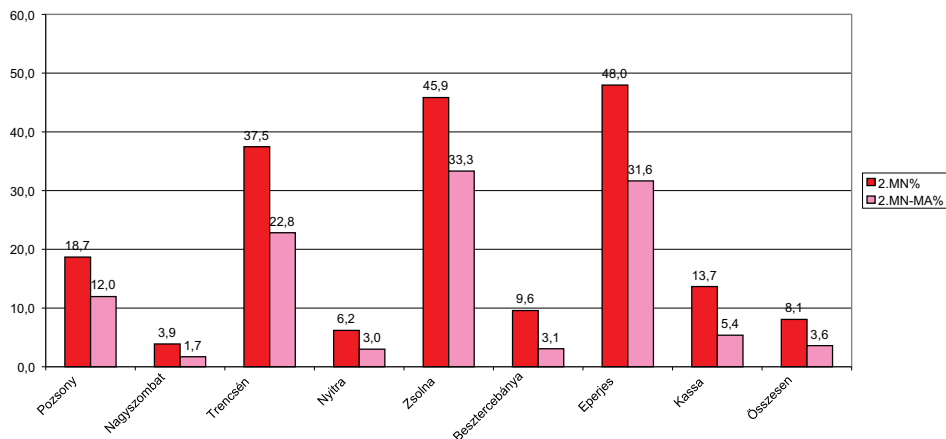
2021-ben a magyar anyanyelvűek arányának többlete a magyar nemzetiségűekhez viszonyítva az országotól kisebb eltérés a Pozsonyi (3,2%), a Nagyszombati (3,5%), és a Nyitrai kerületekben (6,7%) volt kimutatható. (Lásd az F2. táblázatot is).

2.1.3. Nemzetiség

A 2021-ben bevezetett 2. nemzetiség kategóriája szerint magyarnak vallotta magát 34 089 fő, ez 8,1%-kal haladja meg a magyar nemzetiségűek számát. A magyarlakta kerületekben a magukat 2. magyar nemzetiségűnek vallók legtöbben a Nyitrai, a Kassai, a Besztercebányai, a Nagyszombati és a Pozsonyi kerületekben éltek (9371, 9048, 6308, 4507, 3859 fő). A szórványkerületekben élők száma kerületenként 293

és 388 fő között mozgott. (Lásd az F4. táblázatot.) A magyar nemzetiségűekhez viszonyított hozadékuk a szórványkerületekben volt a legmagasabb. Az Eperjesi kerületben 48,0%, a Zsolnaiban 45,9%, a Trencséniben 37,5%. Legkisebb többletük a Nagyszombati (1,7%), a Nyitrai (3,0%), a Besztercebányai (3,1%), a Kassai (5,4%) kerületekben mutatkozott. A Pozsonyi kerületben, mely egyfajta átmenetet képez a magyar lakta és a szórványkerületek között, a 2. magyar nemzetiségűek a magyar nemzetiségűek 18,7%-át tették ki. Vizsgálatunk szempontjából azt is nézzük meg, hogy mennyit tesz ki ebből azoknak a 2. magyar nemzetiségűekhez tartozóknak a száma, akik a magyarsághoz tartozók számát ténylegesen növelték, azaz azokat vesszük itt tekintetbe, akik a 7. kategóriába tartoznak – nem magyar anyanyelvűek – a 2. magyar nemzetiségűek közül (15 190 fő). A kerületek szerinti összetételük lényegesen eltér az előző összetételtől. Legtöbben a Nyitrai 4515, a Kassai 3552, a Pozsonyi, 2473, a Besztercebányai 2012 és a Nagyszombati 1977 kerületekben éltek. Arányuk országosan a magyar nemzetiségűekhez viszonyítva 3,6%-ot tett ki, az egyes kerületek sorrendje az előzőhöz képest csupán a szórványkerületeknél különbözik. A magyar nemzetiségűekhez viszonyított többletük legkisebb a Nagyszombati kerületben (1,7%), legmagasabb a Zsolnai kerületben (33,3%).

6. ábra. A 2. magyar nemzetiségűeknek és a nem magyar anyanyelvűeknek a magyar nemzetiségűekhez viszonyított aránya, 2021, %

2.2. A magyarsághoz tartozók típusai

A továbbiakban kerületek szintjén vizsgáljuk meg a magyarsághoz tartozók egyes típusai arányának alakulását 2011-ben és 2021-ben. Ezt követően tekintjük át számuk alakulását kerületek szerint.

4. táblázat. A magyarsághoz tartozók megoszlása Szlovákia kerületeiben típusaik (nemzetiség és anyanyelv és a 2. magyar nemzetiség) szerint, 2011–2021, %.

Kerület	MN és MA		MN és NMA		NMN és MA		2. MN és NMA
	2011	2021	2011	2021	2011	2021	
Pozsony	77,9	65,5	8,1	11,4	14,0	13,9	9,2
Nagyszombat	91,3	89,3	2,3	3,0	6,4	6,2	1,6
Trencsén	49,5	40,2	12,7	16,5	37,8	30,2	13,0
Nyitra	86,8	84,1	2,9	3,7	10,3	9,6	2,6
Zsolna	49,9	35,1	13,3	17,8	36,8	29,4	17,6
Besztercebánya	80,7	79,4	2,1	2,8	17,1	15,3	2,5
Eperjes	47,4	36,8	11,3	15,8	41,3	30,7	16,7
Kassa	78,2	72,7	2,1	3,2	19,6	20,1	4,1
Összesen	84,7	81,2	2,8	3,8	12,4	11,9	3,1

Modellünkben a 2011. évre vonatkozólag 3, a 2021. évre vonatkozólag 4 típust vetünk tekintetbe. A 4. típus bevonása a modellbe a 2021. évre vonatkozólag csökkenti a többi típushoz tartozók kimutatott arányát. Mivel a magyarlakta kerületekben a 4. típushoz tartozók aránya alacsony, ezért a torzító hatása nem túl jelentős. (Lásd az F3. táblázatot is.)

A 4. táblázat adataiból láthatjuk, hogy a magyarlakta és a szlovákkerületekben a magyarsághoz tartozók összetétele jelentősen különbözik. Az országos értékeknél csak két kerületben volt magasabb az 1. típushoz (magyar nemzetiségű és magyar anyanyelvűek) tartozók aránya 2011-ben és 2021-ben: a Nagyszombati és a Nyitrai kerületekben: 91,3%, ill. 89,3%, továbbá 86,8%, ill. 84,1%. A szlovákkerületekben a magcsoporthoz tartozók aránya nem éri el az 50%-ot, de még így is a legszámosabb típusát alkotják a magyarsághoz tartozóknak. 2021-ben az arányuk a Zsolnai és az Eperjesi kerületekben volt legalacsonyabb: 35,1%, ill. 36,8%.

A 2. típushoz tartozók aránya többnyire 2-3-szor alacsonyabb, mint a 3. típushoz tartozóké. (Gyurgyík 2004)

Itt is igen jelentős az eltérés a magyarlakta és a szlovákkerületek között. Az előbbieken arányuk 2021-ben – leszámítva a Pozsonyi kerületet mint egyfajta átmenetet a két kerület típus között – igen szűk határok között mozgott: 2,8%-3,7%. Pozsonyban 11,4%-ot tett ki, a szlovákkerületekben viszont 15,8–17,8% között mozgott.

A 3. típushoz tartozók aránya szintén a szlovákkerületekben volt a legmagasabb. E kerületekben (2021-ben) kimutatott arányuk alig különbözött: 29,4% és 30,7% között mozgott. Legkisebb arányuk a Nagyszombati és a Nyitrai kerületekben volt: 6,2%, ill. 9,6%.

Igen jelentősen szóródik a 4. típusba tartozók aránya is. A Zsolnai és az Eperjesi kerületekben mért arányukhoz viszonyítva 17,6%, ill. 16,7%, a Nagyszombati,

Besztercebányai és a Nyitrai kerületekben kimutatott értékeik elenyészőek (1,6%, 2,5%, 2,6%).

A továbbiakban tekintsük át, hogyan alakult a 2010-es években a magyarsághoz tartozók száma típusaik és kerületek szerint. 2011 és 2021 között a 3 típus közül az első és a harmadik típusba tartozók száma csaknem minden kerületben csökkent. A magcsoportba tartozók száma egyedül az Eperjesi kerületben 8,4%-kal (522-ről 526 főre) növekedett. A legnagyobb arányú fogyás a Pozsonyi 18,7% (21 642 főről 17 598 főre) és a Kassai kerületekben volt kimutatható 12,8% (72 751 főről 63 441 főre). A magyarlakta kerületek közül a Besztercebányai és a Nagyszombati kerületekben volt a legkisebb arányú csökkenés 3,4%, (65 842 főről 65 632 főre), ill. 4,8% (117 759 főről 112 109 főre).

A 2. típushoz tartozók számának, arányának növekedése eltért a várakozásainktól.¹⁰ Összetételük pontosabb feltárása későbbi vizsgálatok tárgyát képezi majd. Arányuknak növekedése a szórványkerületekben volt a legmagasabb, meghaladja az 50%-ot. Az Eperjesi kerületben 96,0% (124 főről 243 főre), a Zsolnaiban 85,3% (116 főről 215 főre), a Trencséniben 50,3%-os növekedés (163 főről 245 főre) volt kimutatható. Az országos értéknél (27,6%) alacsonyabb növekedés a Nyitrai 18,0% (5415 főről 6388 főre) és a Nagyszombati kerületekben 23,0% (3025 főről 3722 főre) mutatkozott.

A 3. típusba és az 1. típusba tartozók esetében a fogyás mértéke országos szinten csaknem azonos.¹¹ Kerületek szerint már jelentősebb eltérések mutatkoznak. Két szórványkerületben – a Zsolnai és az Eperjesi kerületekben – a számuk és az arányuk is növekedett 10,2% (322-ről 355-re), ill. 3,5% (455-ről 471-re). A legnagyobb arányú fogyás a Nyitrai és a Besztercebányai kerületekben mutatkozott 15,2% (19 490-ről 16 518-ra), ill. 12,4% (13 988-ről 12 249-re). A legkisebb mértékű csökkenés – a magyarlakta kerületek közül – a Pozsonyi és Kassai kerületekben volt: 4,0% (3878-ről 3059-re), 4,0% (18 251 főről 17 515 főre). (F3. táblázat)

A 4. típusba tartozók megjelenése a modellben érdemben a szórványkerületekben élő magyarsághoz tartozók arányát növelte meg, 13,0–17,6%-kal, a magyarlakta kerületekben élő magyarsághoz tartozók arányát a Nagyszombati, a Nyitrai és a Besztercebányai kerületekben az országos értékek alatti mértékben növelte meg

10 Az e típusba tartozók vélhetőleg nagyobb részét azok a vegyes származásúak alkotják, akik magyar nemzetiségűek, de nem magyar anyanyelvűek. Továbbá azok a homogén magyar származásúak, akik inkább szlovák nyelvi közegben szocializálódtak, de származás szerinti nemzeti hovatartozásukat megtartották. De a csoporthoz tartozók számát növelhették azok a roma származásúak is, akik (magyar nemzetiségük mellett) anyanyelvükként a romát tűntették fel. (Lásd: Gyurgyík 2004)

11 Ebbe a típusba jórészt azok a vegyes házasságokból származók tartoznak, akik magyar anyanyelvűek. Továbbá a magyar származású, de nem magyar nyelvű oktatásban részesülők egy része is. (Lásd: Gyurgyík 2004)

(1,6%, 2,6%, 2,5%-kal). A Kassai kerületben az országos értéknél magasabb, 4,1%-os növekményt jelentett, a Pozsonyi kerületben a növekmény nagysága a szórványkerületekhez közelít: 9,2%. (F3. táblázat)

2.3. A magyarsághoz tartozók száma 2021-ben

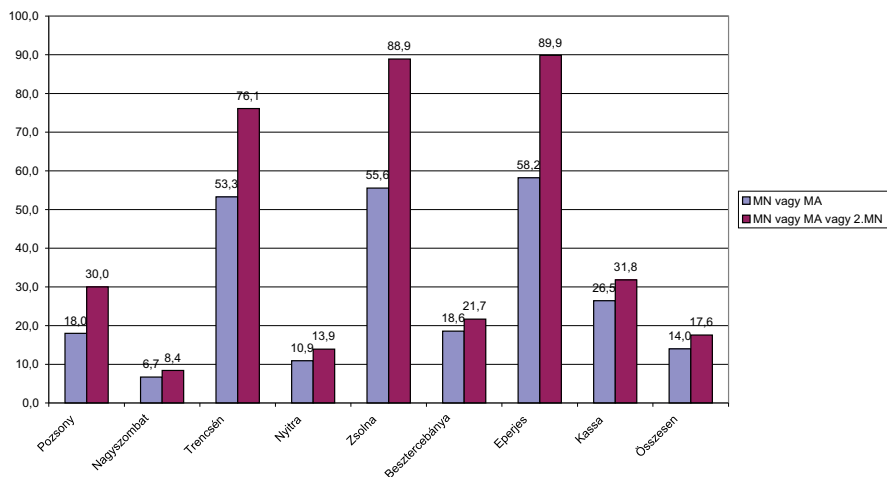
5. táblázat. A magyarsághoz tartozók megoszlása Szlovákia kerületeiben az etnikai hovatartozás mutatói és típusaik szerint, 2021, %

Kerület	Etnikai hovatartozás			Kategóriák				Összesen
	MN	MA	2. MN	MN és MA	MN és NMA	NMN és MA	2. MN és NMA	
Pozsony	2,9	3,0	0,5	2,5	0,4	0,5	0,3	3,7
Nagyszombat	20,5	21,2	0,8	19,8	0,7	1,4	0,3	22,2
Trencsén	0,2	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	0,0	0,3
Nyitra	22,3	23,8	1,4	21,4	0,9	2,4	0,7	25,4
Zsolna	0,1	0,1	0,0	0,1	0,0	0,1	0,0	0,2
Besztercebánya	10,5	12,1	1,0	10,1	0,4	2,0	0,3	12,8
Eperjes	0,1	0,1	0,1	0,1	0,0	0,1	0,0	0,2
Kassa	8,5	10,4	1,2	8,1	0,4	2,2	0,5	11,2
Összesen	7,8	8,5	0,6	7,4	0,3	1,1	0,3	9,1

A továbbiakban vizsgáljuk meg, hogyan alakul a magyarsághoz tartozók száma, ha a magyar nemzetiségűek mellé 1. lépésben bevonjuk a magyar anyanyelvűeket, második lépésben a 2. magyar nemzetiségűeket. A magyar nemzetiségűek vagy magyar anyanyelvűek összességében 59 035 fővel haladják meg a magyar nemzetiségűek számát. Lényegében a 2. típust vontuk be a modellünkbe. A magyar nemzetiségűekhez viszonyított legnagyobb növekmény a Kassai (17 516 fő), a Nyitrai (16 518 fő), és a Besztercebányai kerületekben (12 449 fő) mutatkozott. Csekélyebb a növekmény a Nagyszombati és a Pozsonyi kerületekben (7757 fő, ill. 3721 fő). A szórványkerületek növekménye néhány száz fő. (F5. táblázat)

A 2. nemzetiség bevonásával a magyar nemzetiségűek vagy magyar anyanyelvűek számához viszonyítva 16 190 fős, a magyar nemzetiségűekhez viszonyítva 74 225 fős növekmény mutatkozik. A két lépésben történő bevonás után a Kassai és a Nyitrai kerületekben a növekmény meghaladja a 20 000 főt (21 068, ill. 21 033 fő). A Besztercebányai, a Nagyszombati és a Pozsonyi kerületben az eltérés 14 261, 9734, 6191 fő, a szórványkerületekben a növekmény 1000 fő alatt van. (F5. táblázat)

7. ábra. A magyarsághoz tartozók a magyar nemzetiségűek számához viszonyítva kerületek szerint, 2021, %

A magyarsághoz tartozók száma a szlovákiai kerületekben több mint $\frac{3}{4}$ -del magasabb a magyar nemzetiségűek számánál (Trencsén 76,1%, Zsolna 88,9%, Eperjes 89,9%). A legkisebb eltérés a Nagyszombati, a Nyitrai, a Besztercebányai, a Pozsonyi és a Kassai kerületekben mutatható ki (8,4%, 13,9%, 21,7%, 30,0%, 31,8%). Ezen belül vizsgáljuk meg, hogy a magyarsághoz tartozók számának alakulását milyen mértékben befolyásolta a magyar nemzetiségű vagy magyar anyanyelvűek kategóriája, illetve a magyar nemzetiségű és 2. magyar nemzetiségűek kategóriája. A Pozsonyi kerület kivételével az előbbi kategória hatása (MN vagy MA) jelentősebb volt, mint az utóbbi (MN és 2. MN). Ugyanakkor az is megfigyelhető volt, hogy a 2. nemzetiség súlya inkább a szlovákiai kerületekben bír nagyobb jelentőséggel.

Összefoglalás

Tanulmányunkban a szlovákiai magyarsághoz tartozók összetételét vizsgáltuk meg a nemzeti, az anyanyelvi, és a 2. nemzeti adatok, illetve az ezek alapján kidolgozott kategóriák, típusok segítségével, kerületek szerinti bontásban.

Vizsgálatunk során kimutattuk, hogy az egyes kerületekben a magyarsághoz tartozók alapvető mértékben eltérnek típusaik összetétele szerint. A 8 kerület közül ötöt tekintünk magyarlakta kerületnek, de közülük a Pozsonyi kerület egyfajta átmenet a szlovákiai kerületek irányába. Mutatói jelentős mértékben az utóbbihoz közelítenek. A magyarsághoz tartozók legmarkánsabb típusát, magcsoportját alkotók domináns többséget alkotnak a magyarlakta kerületekben, a szlovákiai kerületekben viszont csak relatív többséget alkotnak. Arányuk az elmúlt évtizedben csökkent. A további típusok a magyarsághoz tartozók számának alakulását igencsak eltérő mértékben befolyásolják.

Az elkövetkező időszakban a szlovákiai magyar lakosság vizsgálatainak egyik lehetséges feladata lesz megismerni az egyes típusokhoz tartozók etnikai kötődésének demográfiai és társadalmi jellemzőit.

Egy következő tanulmányunkban járások szerinti bontásban vizsgáljuk meg a magyarsághoz tartozók típusainak összefüggéseit.

Irodalom

- Gyurgyík László 2004. *Asszimilációs folyamatok a szlovákiai magyarság körében*. Pozsony, Kalligram.
- Gyurgyík László 2006. *Népszámlálás 2001. A szlovákiai magyarság demográfiai, valamint település- és társadalomszerkezetének változásai az 1990-es években*. Pozsony, Kalligram.
- Gyurgyík László 2022. Quo vadis? A szlovákiai magyarsághoz tartozók (száma) a 2021. évi népszámlálás nemzetiségi és anyanyelvi adatai alapján. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 24. évf. 3. sz. 3–20. p.
- <https://www.scitanie.sk/obyvatelia/zakladne-vysledky/pocet-obyvatelov/SR/SKO/SR>
- <https://www.scitanie.sk/obyvatelia/rozsirene-vysledky>
- <https://www.scitanie.sk/storage/app/media/dokumenty/vzor-formularahu.pdf>
- <http://portal.statistics.sk>
- Metodika sčítania obyvateľov z hľadiska ich príslušnosti k národnosti alebo etniku so zreteľom na materinský jazyk. 27. p. SÚ. SR Bratislava, 2018 <https://www.scitanie.sk/o-scitani/zakladne-informacie-o-scitani-2021#i6>
- Skutnabb-Kangas Tove 1997. *Nyelv, oktatás és kisebbségek*. Kisebbségi adattár, VIII. Budapest, Teleki László Alapítvány.

Függelék

F1. táblázat. A szlovákiai kerületek népességszámának változása 2011 és 2021 között

Kerület	2011	2021	Különbség (2021-2011)	%
Pozsony	602436	719537	117101	19,4
Nagyszombat	554741	566008	11267	2,0
Trencsén	594328	577464	-16864	-2,8
Nyitra	689867	677900	-11967	-1,7
Zsolna	688851	691613	2762	0,4
Besztercebánya	660563	625601	-34962	-5,3
Eperjes	814527	808931	-5596	-0,7
Kassa	791723	782216	-9507	-1,2
Összesen	5397036	5449270	52234	1,0

F2. táblázat. A szlovákiai magyar nemzetiségű és anyanyelvű népesség számának változása 2011 és 2021 között

Kerület	2011		2021		Különbség (2021-2011) szám szerint		Különbség (2021-2011) százalék	
	Nemzetiség	Anyanyelv	Nemzetiség	Anyanyelv	Nemzetiség	Anyanyelv	Nemzetiség	Anyanyelv
Pozsony	23888	25520	20657	21319	-3231	-4201	-13,5	-16,5
Nagyszombat	120784	125972	115831	119866	-4953	-6106	-4,1	-4,8
Trencsén	797	1119	841	1044	44	-75	5,5	-6,7
Nyitra	169460	183535	151213	161343	-18247	-22192	-10,8	-12,1
Zsolna	553	759	639	779	86	20	15,6	2,6
Besztercebánya	67596	79830	65865	75861	-1731	-3969	-2,6	-5,0
Eperjes	646	977	809	1037	163	60	25,2	6,1
Kassa	74743	91002	66210	80926	-8533	-10076	-11,4	-11,1
Összesen	458467	508714	422065	462175	-36402	-46539	-7,9	-9,1

F3. táblázat. A magyarsághoz tartozók megoszlása Szlovákia kerületeiben kategóriáik szerint, 2011, 2021

Kerület	2011				2021				
	MN és MA	MN és NMA	NMN és MA	Összesen	MN és MA	MN és NMA	NMN és MA	2. MN és NMA	Összesen
Pozsony	21642	2246	3878	27766	17598	3059	3721	2473	26851
Nagyszombat	117759	3025	8213	128997	112109	3722	7757	1977	125565
Trencsén	634	163	485	1282	596	245	448	192	1481
Nyitra	164045	5415	19490	188950	144825	6388	16518	4515	172246
Zsolna	437	116	322	875	424	215	355	213	1207
Besztercebánya	65842	1754	13988	81584	63612	2253	12249	2012	80126
Eperjes	522	124	455	1101	566	243	471	256	1536
Kassa	72751	1992	18251	92994	63410	2800	17516	3552	87278
Összesen	443632	14835	65082	523549	403140	18925	59035	15190	496290

F4. táblázat. A magyar nemzetiségűek és a magyarsághoz tartozók száma kategóriák és kerületek szerint, 2021

Kerület	MN	MN vagy MA	Különbség (1)	MN vagy MA vagy 2. MN	Különbség (2)
Pozsony	20657	24378	3721	26851	6194
Nagyszombat	115831	123588	7757	125565	9734
Trencsén	841	1289	448	1481	640
Nyitra	151213	167731	16518	172246	21033
Zsolna	639	994	355	1207	568
Besztercebánya	65865	78114	12249	80126	14261
Eperjes	809	1280	471	1536	727
Kassa	66210	83726	17516	87278	21068
Összesen	422065	481100	59035	496290	74225

F5. táblázat. A magyarsághoz tartozók Szlovákia kerületeiben az etnikai hovatartozás mutatói és a kategóriáik szerint, 2021

Kerület	Etnikai hovatartozás			Kategóriák				Összesen
	MN	MA	2. MN	MN és MA	MN és NMA	NMN és MA	2. MN és NMA	
Pozsony	20657	21319	3859	17598	3059	3721	2473	26851
Nagyszombat	115831	119866	4507	112109	3722	7757	1977	125565
Trencsén	841	1044	315	596	245	448	192	1481
Nyitra	151213	161343	9371	144825	6388	16518	4515	172246
Zsolna	639	779	293	424	215	355	213	1207
Besztercebánya	65865	75861	6308	63612	2253	12249	2012	80126
Eperjes	809	1037	388	566	243	471	256	1536
Kassa	66210	80926	9048	63410	2800	17516	3552	87278
Összesen	422065	462175	34089	403140	18925	59035	15190	496290

LÁSZLÓ GYURGYÍK

CHANGES IN THE NUMBER AND PROPORTION OF THE HUNGARIAN POPULATION IN SLOVAKIA BY DISTRICT, BASED ON THE 2011 AND 2021 CENSUS DATA

The study deals with the development of the number of Hungarians in Slovakia based on the data of the 2021 census. In addition to the data on ethnicity and mother tongue, the so-called second ethnicity was also included in the questionnaire for the first time. Based on combinations of data according to ethnicity, mother tongue and 2nd ethnicity, 4 types of Hungarian ethnicity are distinguished. In our study, we examine the differences in the number, composition and types of Hungarians living in the southern Slovakian counties with a large proportion of Hungarian inhabitants and those regarded as diaspora. We will also examine the contribution of the three variables included in the analysis to the evolution of the number of Hungarians at the county level. The tables in the appendix provide a deeper understanding of the relationships presented in the study.

„Létezik, bár keveset hallat magáról...” A Szlovák Nemzeti Tanács Nemzetiségi Bizottsága (1968–1971)*

ÁRPÁD POPÉLY

“It Exists, Though It Is Little Heard Of...” The Nationality Committee of the Slovak National Council (1968–1971)

Keywords: Czechoslovakia; Prague Spring; Slovak National Council; Nationalities Committee; ethnic minorities; Nationalities Act; Csemadok; normalisation

A Szlovák Nemzeti Tanács (SZNT), azaz a szlovák parlament 1968. október 4-én a nemzetiségi kérdésben illetékes kezdeményező és ellenőrző szerveként létrehozta a Nemzetiségi Bizottságot. A 33 fős bizottság azonban a nemzetiségek törekvésével ellentétben nem nemzetiségi képviselői szervként, hanem egyszerű parlamenti bizottságként jött létre, amelynek tagjai között az SZNT 14 magyar és 6 ukrán/ruszin nemzetiségű képviselője, illetve tagja mellett a vegyes nemzetiségi összetételű választókerületekben megválasztott 12 szlovák és egy cseh nemzetiségű képviselő is helyet kapott.¹

A bizottság magyar nemzetiségű tagjai Bánszky Zoltán, a párkányi autóbusz-vállalat géplakatos, Czaban Bálint, az abafalvai egységes földműves-szövetkezet (efsz) elnöke, Cserge Károly, az alistáli efsz agrármérnök, Dénes Ferenc, az Új Szó volt főszerkesztője, Dobos László, a Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kulturális

* A tanulmány a Szlovák Köztársaság Kisebbségi Kulturális Alapja által támogatott, A Szlovák Nemzeti Tanács Nemzetiségi Bizottsága 1968–1971 (Výbor Slovenskej národnej rady pre národnosti 1968 – 1971) című kutatási program, valamint A szlovákiai magyar társadalom változásai az utóbbi 100 évben, különös tekintettel a mindennapi kultúrára című APVV-20-0336 projekt keretén belül készült. Štúdiá vznikla s podporou projektu APVV-20-0336 Premeny spoločnosti Maďarov na Slovensku za posledných sto rokov, s osobitným dôrazom na ich každodennú kultúru.

1 Az SZNT tagjai alatt a testület 1968. szeptemberi kibővítése során kooptált személyeket értették. Ők hivatalosan nem az SZNT képviselőinek, hanem az SZNT tagjainak számítottak.

Szövetségének, a Csemadoknak az elnöke, Fábry István pártmunkás, Faraga Ferenc, a közép-szlovákiai kerületi pártbizottság dolgozója, Gulis Valéria, a kissallói efsz könyvelője, Horváth Vince, a komáromi hajógyár rajzolója, Retkes Lajos, a búcsi efsz elnöke, Stifter Emília, a somorjai közszolgáltatási üzem dolgozója, Szabó Rezső, a Csemadok vezető titkára, Szaniszló Gyula, a komaróci efsz traktorosa, valamint Tomaskovics Károly, a szelőcei efsz elnöke lettek. Az ukrán/ruszin nemzetiségű bizottsági tagok Anna Bilanyin, a vízközi ruhagyár dolgozója, Petro Dupej, az eperjesi járási nemzeti bizottság elnöke, Anna Hirka homonnai járási tanfelügyelő, Mihajlo Hrib, a szinnai Vihorlát üzem hegesztője, Vaszil Kapisovszkij, a P. J. Šafárik Egyetem docense, valamint Mihajlo Mindos, a Csehszlovákiai Ukrán Dolgozók Kulturális Szövetségének (Культурный союз українських трудящих ЧССР, KSZUT) az elnöke voltak.

Szlovák nemzetiségű bizottsági tag volt Vojtech Daubner, a Szlovák Szakszervezeti Tanács elnöke, Irena Ďurišová, a Szlovákiai Nőszövetség elnöke, Štefan Ferencei, a dunaszerdahelyi járási pártbizottság vezető titkára, Martin Hraško, a Szlovák Megújódás Pártja közép-szlovákiai kerületi bizottságának titkára, Ján Janík, a nyugat-szlovákiai kerületi nemzeti bizottság elnöke, Ernest Križan, a Szabadságpárt nyugat-szlovákiai kerületi bizottságának elnökségi tagja, Ladislav Leco, a Szlovák Megújódás Pártja kelet-szlovákiai kerületi bizottságának titkára, Ján Paško, Szlovákia Kommunista Pártja (SZLKP) Központi Bizottságának osztályvezetője, Ervín Polák, a Csehszlovák Távirati Iroda szlovákiai igazgatója, Františka Šimegová, a melleki efsz dolgozója, Ondrej Súlety, a Szabadságpárt kelet-szlovákiai kerületi bizottságának titkára és Michal Žakovič, a Szabadságpárt elnöke. Helyet kapott végül a bizottságban Vilma Vaculová, a hurbanfalvai efsz dolgozója, az SZNT egyetlen cseh nemzetiségű képviselője is.

A bizottságot létrehozásával párhuzamosan megbízták a nemzetiségi törvény javaslatának az elkészítésével, aminek a határidejét 1968. október végében, a nemzetiségi alkotmánytörvény elfogadásának idejében állapították meg. A prágai Nemzetgyűlés által 1968. október 27-én elfogadott 144/1968. számú nemzetiségi alkotmánytörvény 5. cikkelyének 2. bekezdése szintén kilátásba helyezte az alkotmánytörvényt konkretizáló végrehajtási törvények, valamint olyan nemzeti tanácsi törvények kidolgozását, amelyek meghatározzák, hogy mely képviseleti testületek és végrehajtó szervek mellett létesüljenek nemzetiségi, pontosabban „a nemzetiségi jogok érvényesítését biztosító” szervek. Azon szervek egyike, amelyeknek a végrehajtási törvények, köztük a nemzetiségi szervekről szóló törvény kidolgozásában közre kellett működniük, az SZNT Nemzetiségi Bizottsága volt. Az alábbiakban a bizottság e téren kifejtett tevékenységét, valamint az 1971. márciusi felszámolásáig végzett munkáját tekintjük át.²

2 A Nemzetiségi Bizottság létrehozására lásd Popély 2023, 91–124. p.

1. A Nemzetiségi Bizottság és a nemzetiségi szervekről szóló törvény javaslata

A Nemzetiségi Bizottság elsődleges feladata az SZNT és a nemzetiségi alkotmánytörvény által is kilátásba helyezett nemzetiségi szervekről szóló törvény javaslatának a kidolgozása volt. A törvénytervezet előkészítése azonban valójában nem magában a Nemzetiségi Bizottságban történt, hanem már annak létrehozása előtt, egyrészt a szlovák pártvezetés munkabizottságában, másrészt pedig a Csemadok jogi bizottságában elkezdődött.

Az SZLKP Központi Bizottságának Elnöksége 1968. szeptember 11-én hozta létre azt a nyolcfős munkabizottságot, amelyet megbízott a nemzetiségi alkotmánytörvény kidolgozás alatt álló javaslatának a véleményezésével, valamint az SZNT nemzetiségi törvényének az elkészítésével.³ A Samuel Falán történész, egyben az SZLKP KB elnökségi tagja és a Szlovák Nemzeti Front elnöke által vezetett, s az Elnökség négy tagja mellett a Csemadok és az ukrán kulturális szövetség két-két képviselőjéből álló bizottságban a Csemadokot Dobos László elnök és Szabó Rezső vezető titkár képviselte. A valójában két bizottságból, egy ún. politikai és egy szakbizottságból álló (Zvara 1969, 275. p.) munkabizottság első ülésére 1968. szeptember 23-án, az utolsóira november 4-én került sor. Egyes üléseire szakértőket is meghívott, s noha konkrét törvényjavaslatot végül nem dolgozott ki, utolsó ülésén megtárgyalt és némi módosításokkal jóváhagyott egy terjedelmes javaslatcsomagot a nemzetiségi kérdés megoldásának alapelveiről.⁴

A politikai bizottság által 1968. november 4-én elfogadott alapelveknek a nemzetiségi szervekkel foglalkozó VII. pontja szerint a nemzetiségek intézményes képviseletét az SZNT magyar és ukrán szekcióból álló Nemzetiségi Bizottsága (esetleg Nemzetiségi Testülete) biztosítaná, amely az SZNT nemzetiségi ügyekben illetékes tanácsadó szerveként működne, élén pedig az SZNT magyar vagy ukrán nemzetiségű alelnöke állna. A szlovák kormány elnöksége mellett Nemzetiségi Titkárság (vagy Nemzetiségi Kormányhivatal) létesülne, amelyet a kormány magyar nemzetiségű alelnöke vezetne.⁵

3 Slovenský národný archív, Bratislava (a továbbiakban: SNA), f. Ústredný výbor Komunistickej strany Slovenska (a továbbiakban: ÚV KSS), Predsedníctvo, a. j. 3., k. 1212., Zápis z 3. schôdze Predsedníctva ÚV KSS, 11. 9. 1968.

4 A meghívott szakértők közé tartozott többek között Karol Rebro, a pozsonyi Comenius Egyetem Jogtudományi Karának professzora, Tolvaj Bertalan, az SZNT Elnöksége melletti Nemzetiségi Titkárság vezetője, Ľudovít Haraksim történész, a Szlovák Tudományos Akadémia munkatársa, Juraj Fabian, a Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Karának oktatója, valamint Daniel Okáli, az SZTA Szlovák Irodalmi Intézetének a munkatársa.

5 Az SZNT Elnöksége – ideiglenes jelleggel – már 1968. szeptember 23-án létrehozta a Nemzetiségi Titkárságot, azonban már akkor azzal számoltak, hogy az a szlovák kormány megalakulását követően a kormány elnökségének szervévé alakul át.

Magyar vagy ukrán nemzetiségű lenne az iskolaügyi és a kulturális miniszter első helyettese is, s az ő hatáskörükbe tartozna a nemzetiségi oktatásügy, illetve kultúra irányítása. Hasonló módon javasolták megoldani az alapelvek a nemzetiségek képviseletét a nemzetiségek által lakott kerületekben és járásokban is. Az alapelvek tartalmazták végül azt az ajánlást, hogy az SZLKP KB mellett egy állandó nemzetiségi bizottságot, a szövetségi képviseleti szervezetekben nemzetiségi képviselői klubot, a szövetségi kormány elnöksége mellett pedig nemzetiségi szakosztályt hozzanak létre.⁶

A bizottság szlovák tagjai – akárcsak korábban az államjogi kormánybizottság nemzetiségi albizottságában⁷ – számos kérdésben eltérő álláspontot képviseltek, mint annak magyar és ukrán/ruszin tagjai. A november 4-én elfogadott alapelvek két héttel korábbi, október 18-i tervezetében például a magyar és ukrán bizottsági tagok a parlamenti bizottságként működő Nemzetiségi Bizottság mellett síkra szálltak egy olyan Nemzetiségi Testület létrehozása mellett is, amely a nemzetiségi képviseleti szerv szerepét töltötte volna be.⁸ A végleges szövegváltozatban azonban már mindössze egyetlen nemzetiségi szerv szerepelt, s csupán annak alternatív megnevezése utalt a korábbi eltérő elképzelésekre. Hasonló volt a helyzet a nemzetiségi végrehajtó szervvel is, amely a nemzetiségek elképzelése szerint a kormány Nemzetiségi Minisztériuma lett volna, a november 4-én elfogadott alapelvek azonban már csupán a szlovák bizottsági tagok által támogatott Nemzetiségi Titkársággal számoltak.

Miután a Nemzetiségi Bizottság 1968 októberében és novemberében még a káderekérdésekkel volt elfoglalva, a nemzetiségi szervekről szóló törvény javaslatának előkészítését gyakorlatilag a Csemadokban végezték. A Csemadok jogi bizottságának munkatársai, Bertha Géza, Földes József, György István és Rózsa Ernő jogászok 1968 októberében több munkaváltozatát is elkészítették a törvény tervezetének. Ezek jórészt a Csemadok által már korábban, 1968 júliusában kidolgozott és az államjogi kormánybizottság nemzetiségi albizottsága elé terjesztett nemzetiségi alkotmánytörvény-tervezet figyelembevételével készültek, olyannyira, hogy annak egyes kitételeit esetenként egy az egyben beépítették a nemzetiségi szervekről szóló törvény javaslatába.⁹

A törvényjavaslatnak a Csemadok jogászai által elkészített munkaváltozatai több olyan elképzelést is tartalmaztak, amelyek a véglegesített javaslatban végül nem kaptak helyet. Ilyenek voltak például azok a tervezetek, amelyek a magyar kisebbség leg-

6 Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja (a továbbiakban: FKI), f. Szabó Rezső iratai, 6. d., Záznam a závery zo zasadnutia politickej komisie ÚV KSS pre riešenie otázok národnosti, konanej dňa 4. novembra 1968 na SNR; vö. Šutaj 2016, 136–137. p.

7 Az államjogi kormánybizottság nemzetiségi albizottságának tárgyalásaira lásd Popély 2023, 97–106. p.

8 FKI, f. Szabó Rezső iratai, 6. d., Zásady pre riešenie národnostnej otázky.

9 A Csemadok 1968. júliusi nemzetiségi alkotmánytörvény-tervezetének a nemzetiségi képviseleti és végrehajtó szervekre vonatkozó részét közli Popély 2023, 103–105. p.

felsőbb képviseleti szerveként a Magyar Nemzetiségi Testületet képzelték el. Tagjai a szlovák és a szövetségi parlament, a kerületi és a járási nemzeti bizottságok nemzetiségi bizottságainak, valamint a magyar társadalmi szervezetek, vagy akár az országos társadalmi szervezetek magyar nemzetiségű képviselői közül kerültek volna ki. Az egyes tervezetek a szövetségi parlamentben magyar képviselői klub, a szlovák parlamentben Magyar Nemzetiségi Bizottság, a szövetségi kormányban nemzetiségi osztály, a szlovák kormányban a kormány alelnöke által vezetett Nemzetiségi Minisztérium, vagy akár egy önálló magyar nemzetiségi minisztérium, az Iskolaügyi, valamint a Kulturális Minisztériumban pedig nemzetiségi államtitkárság létrehozását is feltételezték. Miután azonban a nemzetiségi alkotmánytörvény elfogadása után világossá vált, hogy szövetségi szinten nem várható nemzetiségi szervek létrehozása, a törvényjavaslatnak a Csemadok jogi bizottságában november 13-án véglegesített szövege már csupán a szlovákiai képviseleti testületek és végrehajtó szervek melletti nemzetiségi szervekkel foglalkozott.¹⁰

A Nemzetiségi Bizottság 1968. október 23-i alakuló ülésén még csupán a bizottság munkatervének a jóváhagyására, valamint elnökének és alelnökének a megválasztására kerítettek sort Fábry István, illetve Petro Dupej személyében.¹¹ Második, december 3-i ülésén azonban azt követően, hogy megválasztották a bizottság hatfős elnökségének tagjait, akik Fábry és Dupej mellett Dobos László, Mihajlo Mindos, Štefan Ferencei és Ján Janík lettek,¹² a bizottság elnöke előterjesztette a nemzetiségi szervekről szóló törvénynek a Csemadok jogászai által kidolgozott javaslatát. A négy fejezetből és 17 paragrafusból álló törvényjavaslat I. fejezete a nemzetiségi szervek szerepét és feladatait, II. fejezete a nemzetiségi képviseleti szerveket, III. fejezete a nemzetiségi végrehajtó szerveket, IV. fejezete pedig a kerületi és járási nemzeti bizottságok nemzetiségi szakosztályait és részlegeit tárgyalta.

A törvényjavaslat szerint az SZNT-ben magyar és ukrán (ruszin) tagozatból álló Nemzetiségi Testület alakulna, amely a nemzetiségek érdekképviseleti szerve lenne, elnöke pedig az SZNT egyik alelnöki tisztségét is betöltené. Az SZNT Iskolaügyi és Kulturális, valamint Terv- és Költségvetési Bizottságában nemzetiségi komisszió (albizottság) jönne létre. A kerületi nemzeti bizottságok, a 10%-ot meghaladó, de 50%-ot el nem érő nemzetiségi lakossággal rendelkező járási nemzeti bizottságai mellett nemzetiségi testületek, a 10%-ot vagy 3 ezer főt meghaladó nemzetiségi lakossággal rendelkező városok nemzeti bizottságai mellett paritásos komissziók létesülnének a többes nemzeti és a nemzetiségek képviselőiből.

10 FKI, f. Szabó Rezső iratai, 9. d., Zákon o zvláštnych orgánoch národností pri zastupiteľských zboroch a výkonných orgánoch.

11 Új Szó, 1968. október 24. Fábry István az SZNT nemzetiségi bizottságának elnöke, 2. p.

12 A bizottság elnökségének megválasztására lásd Popély 2023, 116–117. p.

A végrehajtó szervezetben a nemzetiségek adnák a kormány egyik alelnökét, aki egyben a végrehajtó szervként működő Nemzetiségi Kormányhivatal elnöke is lenne. Ugyancsak a nemzetiségek adnák az iskolaügyi és a kulturális miniszter első helyettesét, s ők vezetnék a két minisztérium nemzetiségi főosztályát is. Azok mellett a kerületi és járási nemzetiségi bizottságok mellett pedig, amelyek nemzetiségi testületeket létesítenek, végrehajtó szervként működő nemzetiségi szakosztályok és részlegek alakulnának.¹³ A törvényjavaslat tehát, annak ellenére, hogy azt a nemzetiségi alkotmánytörvényből kiiktatták, sakra szállt a nemzetiségi öngazgatás mellett, s a Csemadok és a KSZUT korábban megfogalmazott törekvéseihez híven széles jogkörű és kizárólag a nemzetiségek képviselőiből álló nemzetiségi képviseleti és végrehajtó szervek létrehozását feltételezte.

A nemzetiségi törvény kidolgozásának határidejét a Nemzetiségi Bizottság létrehozásakor eredetileg 1968. október végében, a nemzetiségi alkotmánytörvény elfogadásának idejében állapították meg. Ezt az időpontot azonban nem sikerült betartani, a Nemzetiségi Bizottság elé terjesztett törvényjavaslat ezért a törvény hatályba lépésének idejét 1969. január 1-jében határozta meg, ekkor lépett ugyanis hatályba a nemzetiségi alkotmánytörvény is.

A javaslat vitájában többen is szóvá tették, hogy az anyag csak röviddel az ülés kezdete előtt került a képviselők kezébe, ezért nem volt elegendő idejük az áttanulmányozására, majd több észrevételt és módosító javaslatot is megfogalmaztak vele kapcsolatban. Szabó Rezső a sietséget azzal indokolta, hogy a törvényjavaslatot 1969. január 1-jéig el kellene fogadni, az SZNT plénuma pedig addig az időpontig már csupán egyetlen alkalommal ülésezik. A tervezet bírálói közé tartozott többek között Dénes Ferenc,¹⁴ aki azt bonyolultnak nevezte, s kifogásolta a káderek nemzetiségi alapon történő kiválasztását is. A szlovák nemzetiségű bizottsági tagok közül a javaslat első számú bírálója Františka Šimegová volt, aki egyebek között a nemzeti bizottságok melletti nemzetiségi részlegek létrehozásának szándékát helytelenítette, mivel ez szerinte negatív hatással lenne az állami költségvetésre. Ján Janík a törvény 1969. április 1-jei hatályba lépése mellett szállt sakra, Dobos László és Vaszil Kapisovszkij azonban ezzel szemben kiállt a január 1-jei időpont mellett. A bizottság végül a törvényjavaslatot nagyvonalakban elfogadta ugyan, azonban megbízta az elnökségét, hogy azt az elhangzott

13 FKI, f. Nemzetiségi Tanács (a továbbiakban: NT), 19. d., Návrh zákona o orgánoch národnosti pri zastupiteľských zboroch a výkonných orgánoch. (A törvényjavaslat teljes szövegét magyar fordításban lásd a tanulmány mellékletében.)

14 Dénes Ferenc a szlovákiai magyarság legortodoxabb politikai reprezentánsai közé tartozott, akit ezért a prágai tavasz idején, 1968 májusában az Új Szó főszerkesztői tisztségéről is leváltottak, s kimaradt az SZLKP 1968 augusztusában megválasztott új Központi Bizottságából is.

észrevételek alapján a legrövidebb időn belül dolgozza át, s biztosítsa az SZNT legközelebbi ülése elé terjesztését.¹⁵

A törvényjavaslatban ezt követően, miután azt 1968. december 6-án Ondrej Klokoč, az SZNT elnöke is áttanulmányozta, december 9-én a Nemzetiségi Bizottság elnökségének ülésén végrehajtottak néhány módosítást. Megtárgyalták végül a nemzetiségi képviselő kérdéseit azon a december 10-i találkozón is, amelyre Gustáv Husák, az SZLKP KB első titkára és a Csemadok KB Dobos László által vezetett küldöttsége között került sor, s amelynek fő témája a nemzetiségi alkotmánytörvény végrehajtásának a kérdése volt.¹⁶

A Nemzetiségi Bizottság a törvényjavaslat megvitatására 1968. december 12-én megtartott harmadik ülésén tért vissza. Dénes Ferenc ekkor ismét több kifogást emelt a javaslattal szemben, többek között azt, hogy a javaslat szerint a Nemzetiségi Testület egymaga foglalkozna a nemzetiségekkel, holott erre az egész államapparátus hivatott, kétségbe vonta a Mezőgazdasági Minisztériumban tervezett, s a javaslatba utólag beiktatott nemzetiségi részleg létrehozásának a szükségességét, s hiányolta azt is, hogy a javaslat nem foglalkozik a kisebbségben élő szlovákokkal. Michal Žákovič azt tartotta kérdésesnek, vajon törvénybe lehet-e iktatni a nemzetiségek képviselőtét a kormányban. Františka Šimegová túlzásnak nevezte a szerinte nagyszámú nemzetiségi szerv létrehozását, s helytelennek tartotta a Nemzetiségi Bizottság megnevezést is, ami helyett szerinte a Nemzetiségi Kérdések Bizottsága lenne a megfelelőbb. Többen, köztük Fábry István, Cserge Károly, Faraga Ferenc, Mihajlo Mindos és Tomaskovics Károly a nemzetiségi szervek létjogosultsága mellett érveltek, s a javaslatot végül a bizottság tagjai egyhangúlag elfogadták.

Az ülésen még jóváhagyták a Nemzetiségi Bizottság magyar, ukrán/ruszin és szlovák nemzetiségű szakemberekből álló 14 fős jogi bizottságának az összetételét. Elnökévé Szabó Rezsőt választották, magyar tagjai pedig a Csemadok jogi bizottságában is tevékenykedő Földes József, Bertha Géza, Rózsa Ernő és György István, valamint az SZNT Elnöksége melletti Nemzetiségi Titkárság munkatársa, Gyönyör József lettek.¹⁷

Azt, hogy a törvényjavaslat bírálói között magyar nemzetiségű bizottsági tag, illetve képviselő is akadt, a nemzetiségi képviselő intézményesítéséért síkra szálló magyar értelmiségi körök értetlenséggel fogadták. Tolvaj Bertalan, a Nemzetiségi Titkárság vezetője mindezt a Csemadok KB 1968. december 14-15-i ülésén és az *Új Ifjúság* című pozsonyi ifjúsági hetilap december 27-i számában megjelent nyilatkozatában is szóvá

15 FKI, f. Gyönyör József iratai, 18. d., Zápisnica z 2. zasadnutia Výboru SNR pre národnosti, ktoré sa konalo dňa 3. decembra 1968 v Bratislave; *Új Szó*, 1968. december 4. Ülésezett az SZNT Nemzetiségi Bizottsága, 1. p.

16 *Új Szó*, 1968. december 11. Gustáv Husák elvtárs fogadta a CSEMADOK KB küldöttségét, 1. p.

17 FKI, f. Gyönyör József iratai, 18. d., Zápisnica z 3. zasadnutia Výboru SNR pre národnosti konaného dňa 12. decembra 1968.

tette, s a jelenséget az elmúlt húsz évben deformálódott gondolkodásmód és deformálódott felelősségérzet következményének tulajdonította. Nyilatkozatában – nevet ugyan nem említve, de nyilván Dénes Ferenc ellenvetéseire utalva – keserűen jegyezte meg, s nehezen kommentálhatónak nevezte, hogy amíg a törvényjavaslat vitája során a szlovák képviselők többsége támogatta a javaslatot, akadt magyar képviselő, aki azt „fő elveiben” támadta.¹⁸

A Nemzetiségi Bizottság döntése mindenestre azt jelentette, hogy a törvényjavaslat útjára indulhatott (volna) a hivatalos szervek, elsőként az SZNT Jogi Bizottsága, majd az SZNT Elnöksége felé, hogy végül a szlovák parlament plénuma elé kerüljön. Noha a bizottság eredendően a javaslat 1969. január 1-jei törvényerőre emelésével számolt, az *Új Szónak* a bizottság üléséről beszámoló másnapi tudósítása már arról adott hírt, hogy a javaslat érdemi megtárgyalására csak a szlovák nemzeti szervek megválasztása és a szlovák kormány kinevezése után kerül majd sor, vagyis nem várható, hogy még 1968 decemberében az SZNT napirendjére kerüljön.¹⁹

Fónod Zoltán, az *Új Szó* rovatvezetője, a törvényjavaslatot részletesen ismertető december 14-i írásában összességében mégis bizakodó volt a javaslat jövőbeni sorsát illetően. Véleménye szerint a törvényjavaslat „a maga nemében nemcsak első lépés a nemzetiségek jogai rendezésében, hanem olyan kísérlet is, amely külföldi vonatkozásban is párját ritkítja. S hogy e téren mennyiben lehetünk hazai vonatkozásban egy új hagyomány kezdetei, nemzetközi szempontból pedig egyedülálló példa, az elsősorban attól függ, a hivatalos államhatalmi, valamint politikai szervek mennyiben azonosítják magukat ezekkel az elképzelésekkel”.²⁰

2. A nemzetiségi törvényjavaslat parlamenti előterjesztésére várva

A föderációs alkotmánytörvény 1969. január 1-jei életbe lépésével, Csehszlovákia föderatív átalakításával párhuzamosan számos változás történt a képviseleti testületek és a végrehajtó szervek rendszerében is. A korábbi Nemzetgyűlést felváltotta a két kamarából, a Népi Kamarából és a Nemzetek Kamarájából álló szövetségi törvényhozó testület, a Szövetségi Gyűlés. Szlovákiában amellet, hogy kibővítették a Szlovák Nemzeti Tanácsot, sor került az első szlovák kormány kinevezésére is. Mindezek a változások, amelyek többek között a Csemadok reformkommunista vezetőit, Dobos László elnököt

18 FKI, f. Csemadok irattára, KB-VI, Jegyzőkönyv a Csemadok Központi Bizottságának IX. üléséről, 1968. dec. 14–15.; *Új Ifjúság*, 1968. december 27. Deformálódott a néphez, nemzethez és nemzetiséghez tartozás etikája, 2. p.

19 *Új Szó*, 1968. december 13. Törvényjavaslat a nemzetiségi szervekről, 6. p.

20 *Új Szó*, 1968. december 14. A nagy kísérlet. Első lépés a nemzetiségi alkotmánytörvény megvalósítása felé, 5. p.

és Szabó Rezső vezető titkárt is magas politikai tisztségbe juttatták, a Nemzetiségi Bizottságra, valamint a nemzetiségi törvény, illetve törvények előkészítésére is hatással voltak.²¹

A szlovák parlamentet 1968. december 28-án 150 főre bővítették. Ekkor kooptált új tagjai között magyar nemzetiségűek is voltak,²² ők azonban a Nemzetiségi Bizottságban nem kaptak helyet. Másnap, december 29-én Szabó Rezsőt megválasztották az SZNT egyik alelnökévé, Fábry Istvánt, a Nemzetiségi Bizottság elnökét pedig ismét beválasztották az SZNT Elnökségébe.²³ Tagja lett a szlovák parlament Elnökségének Mihajlo Mindos, a KSZUT elnöke is.²⁴ Az 1969. január 2-án kinevezett szlovák kormányban Dobos László személyében magyar nemzetiségű miniszter kapott helyet, ami az előzetes ígérek után, miszerint a kormánynak magyar nemzetiségű alelnöke és két magyar minisztere lesz, nyilvánvalóan csalódással ért fel. Ráadásul Dobost nem nemzetiségi, hanem tárca nélküli miniszterre nevezték ki, s csupán február 14-én bízták meg a nemzetiségi ügyek intézésével. (Šutajová, 2019, 66. p.) 1969 elején változás történt a Tolvaj Bertalan által vezetett, s 1968. szeptember 23-án az SZNT Elnöksége mellett létrejött Nemzetiségi Titkárság jogállásában is, amely a szlovák kormány megalakulását követően strukturális szempontból a kormányhivatal szerves részévé vált.

Az SZNT 1968. december 28-án elfogadott 204/1968. számú ügyrendi törvénye újjászervezte a parlamenti bizottságokat is. A változások részét képezte, hogy a bizottságok a *komisia* helyett a *výbor* megnevezést kapták, ami egyúttal azt is eredményezte, hogy a Nemzetiségi Bizottság és a többi bizottság közötti korábbi minimális különbségtétel is megszűnt.²⁵ Változás történt Nemzetiségi Bizottság hivatalos nevében is, s a bizottság a korábbi *Výbor SNR pre národnosti* helyett a *Výbor SNR pre otázky národnosti* megnevezést kapta.²⁶ Ez a módosítás azt igyekezett nyomatékosítani, hogy a bizottság nem a nemzetiségek bizottsága, hanem csupán a nemzetiségi kérdés kezelése tar-

21 A korabeli dokumentumok és a politikusok megnyilatkozásai hol nemzetiségi törvényt, hol törvényeket említenek, tanulmányunkban ezért – az adott forráshoz igazodva – mi is hol az egyes, hol a többes számot használjuk.

22 Az SZNT új magyar tagjai Rácz Olivér és Varga Lajos lettek. Egy további új SZNT-tag, Szabó Mária nemzetiségi hovatartozása kérdéses, egyes korabeli dokumentumokban szlovák, másokban magyar nemzetiségűként jelenik meg.

23 Fábry István 1964–1967 között a Helyi Gazdálkodási Bizottság elnökeként egyszer már tagja volt az SZNT Elnökségének.

24 *Stenografická správa o 24. schôdzke Slovenskej národnej rady v Bratislave 28. a 29. decembra 1968*, 146. p.

25 Amíg a többi parlamenti bizottság szlovákul korábban a *komisia* megnevezést viselte, a Nemzetiségi Bizottság már létrehozásakor a *výbor* megnevezést kapta

26 *Zbierka zákonov Československej socialistickej republiky*. Ročník 1968, čiastka 51, 536. p.

tozik hozzá. Az új megnevezés helyes magyar fordítása leginkább a Nemzetiségi Kérdések Bizottsága, esetleg a Nemzetiségi Ügyek Bizottsága lehetett volna, azonban a bizottság szlovák nevének magyar nyelvű megfelelőjeként továbbra is a Nemzetiségi Bizottságot használták.

1969 januárjában megváltozott az egyes parlamenti bizottságok személyi összetétele is, s nem lehetett kizárni, hogy a változások a Nemzetiségi Bizottságot is érinteni fogják. Sztankó Pál pozsonyi magyar főkonzul 1969. január 7-én Szabó Rezsőtől származó értesülésekre hivatkozva azt jelentette a magyar Külügyminisztériumba, hogy a bizottság kb. 15-20 főből fog állni, de még függő kérdés, hogy magyarokon és ukránokon (ruszinokon) kívül szlovák tagjai is lesznek-e. A jelentés szerint a bizottság élére ukrán nemzetiségű elnököt akarnak állítani, mondván, ha már az SZNT alelnöke magyar, a bizottság elnöke ukrán nemzetiségű legyen.²⁷

A Nemzetiségi Bizottság személyi összetételébe a nemzetiségi jogok bővítése miatt aggódó Matica slovenská is megpróbált beleszólni, s 1968–1969 fordulóján minden követ megmozgatott annak érdekében, hogy képviselői számára helyet biztosítson a bizottságban. Erre kísérletet tett már a bizottság 1968. október 4-i létrehozásakor, amikor az egyik szlovák parlamenti képviselő, Vojtech Mihálik, maga is a Matica vezetői tagja, szóvá tette, hogy miközben a Csemadok képviselői ott lesznek a bizottságban, a Matica slovenská nem kap benne képviseletet.²⁸ Ugyanezt a törekvést tartalmazta a Matica 1968. november 16–17-i ótátrafüredi munkaértekezletének zárónyilatkozata is, amely azzal az igénnyel fordult az SZNT-hez, hogy a bizottságba kooptálják a dél- és kelet-szlovákiai szlovákok képviselőit, köztük Daniel Okálit, a Matica alelnökét, a magyar lakosság második világháború utáni kitelepítésének egyik legfőbb szorgalmazóját.²⁹

A Matica slovenskának az SZNT Nemzetiségi Bizottságában való részvétele volt az egyik témája a Matica és a Szlovák Nemzeti Front KB vezetősége közötti 1968. december 10-i tanácskozásnak is. A Matica elnöksége a találkozón született megállapodás alapján 1969. január 16-án egy terjedelmes beadványt is intézett a Szlovák Nemzeti Front KB-hoz, amelyben ismét megfogalmazta dél- és kelet-szlovákiai vezetőségi tagjai Nemzetiségi Bizottságba történő kooptálásának az igényét azzal, hogy amennyiben ez

27 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest (a továbbiakban: MNL OL), f. Külügyminisztérium TÜK-iratai (a továbbiakban: KÜM-TÜK), 1969-Csehszlovákia, 31. d., 00459-1969, A nemzetiségekről szóló törvény realizálása Szlovákiában.

28 *Stenografická správa o 21. schôdzke Slovenskej národnej rady v Bratislave 4. októbra 1968*, 107–111. p.

29 *Matičné čítanie*, 1968. december 7. Závery z pracovnej porady delegátov miestnych odborov Matice slovenskej v dňoch 16. a 17. novembra 1968 vo vysokých Tatrách, 7–8. p.

alkotmányjogiilag nem volna lehetséges, szakértőként vehessenek részt a bizottság munkájában.³⁰

A Nemzetiségi Bizottság személyi összetétele és elnökének személye végül mégsem változott. Az SZLKP KB Elnöksége 1969. január 20-án egyetértett az SZNT elnöke, Ondrej Klokoč által előterjesztett javaslattal, miszerint a bizottság a nemzetiségi törvény elfogadásáig a létrehozásakor jóváhagyott összetételben folytassa a munkáját.³¹ Így a továbbra is Fábry István által vezetett Nemzetiségi Bizottság lett a szlovák parlament egyetlen bizottsága, amelynek összetétele a bizottságok 1969. január 24-i újjáalakítását követően is változatlan maradt.³²

A párhuzamok és eltérések számbavétele érdekében érdemes röviden áttekinteni, milyen megoldás született a nemzetiségekkel foglalkozó parlamenti bizottság kérdésében a cseh országrészben. A cseh parlament szerepét betöltő Cseh Nemzeti Tanács (CSNT) alakuló ülésére 1968. július 10-én, képviselőinek kooptálással történő megválasztására pedig két lépcsőben, július 10-én és december 21-én került sor.³³ Azt, hogy a CSNT-n belül nem alakítottak ki önálló Nemzetiségi Bizottságot, valószínűleg a csehországi nemzetiségek és a nemzetiségi parlamenti képviselők alacsony száma magyarázza.³⁴ Az állandó parlamenti bizottságok 1968. december 21-i létrehozásakor a nemzetiségi ügyek kezelését a nemzeti bizottságokkal foglalkozó bizottságra bízták. Ugyanezt erősítette meg a CSNT 1969. január 8-án elfogadott 1/1969. számú ügyrendi törvénye, amely a kilenc parlamenti bizottság egyikeként létrehozta a Nemzeti Bizottságok és Nemzetiségek Bizottságát (Výbor ČNR pro národní výbory a národnosti).³⁵

A 24 fős bizottságban, amelynek elnökévé Václav Koutnýt választották, 19 cseh nemzetiségű képviselő mellett helyet kapott a cseh parlament mindkét lengyel (Emil Kantor és Józef Macura), mindkét német (Walter Piverka és Arthur Rössler), valamint egyik szlovák nemzetiségű képviselője (Ján Špaňúr) is.³⁶ Alakuló ülését 1969. január 21-én, a másodikat pedig február 21-én tartotta. Ez utóbbit a bizottság 4 cseh és 5

30 *Matičné čítanie*, 1969. február 3. Ústrednému výboru Slovenského národného frontu, 11. p.; *Hét*, 1969. február 13. Tevékenységének újabb bővítésére készül a Matica, 11. p.

31 SNA, f. ÚV KSS, Predsedníctvo, a. j. 21., k. 1220., Návrh na voľbu predsedov výborov Slovenskej národnej rady.

32 *Stenografická správa o 1. schôdzke Slovenskej národnej rady v Bratislave 24. a 25. januára 1969*, 141–145. p.

33 A Cseh Nemzeti Tanács létrehozására lásd Jičínský, 1990.

34 Az összességében 200 fős Cseh Nemzeti Tanácsnak a 194 cseh nemzetiségű képviselő mellett 2 szlovák, 2 lengyel és ugyancsak 2 német nemzetiségű képviselője volt.

35 *Sbírka zákonů. Československá socialistická republika*. Ročník 1969, částka 1., 9. p.; vö. Gyöngyör 1989, 223. p.

36 Archiv Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky, Praha (a továbbiakban APSP), f. Česká národní rada 1968, k. 6., 7. schůze ČNR 21. 12. 1968.

nemzetiségi tagja részvételével megalakították a Nemzeti Bizottságok és Nemzetiségek Bizottságának nemzetiségi albizottságát, amelynek első ülésére 1969. március 4-én került sor.³⁷ A cseh parlamenten belül tehát önálló Nemzetiségi Bizottságot nem hoztak létre, a Nemzeti Bizottságok és Nemzetiségek Bizottsága keretében azonban különálló, s a későbbiekben igencsak aktív munkát kifejtő nemzetiségi albizottság létesült.

Noha a nemzetiségi alkotmánytörvény a szövetségi parlamentben nem feltételezte nemzetiségi szerv létrehozását, egyes cseh és szlovák politikusok megnyilatkozásai 1969 elején mégis azt az illúziót kelthették, mintha a politikai vezetés talán nem zárkózna el annak létrehozása elől. Az egyik ilyen alkalom 1969. január 28-án, a parlament alakuló ülését megelőző napon volt. Ekkor Peter Colotka, a Szövetségi Gyűlés és Dalibor Hanes, a Nemzetek Kamarája leendő elnöke fogadta a parlament magyar, német, lengyel és ukrán nemzetiségű képviselőinek a küldöttségét. A találkozón Colotka, miután utalt arra, hogy Lőrincz Gyula, az *Új Szó* főszerkesztője, a magyar nemzetiségű prágai parlamenti képviselők egyike a Szövetségi Gyűlés kommunista képviselői klubjában felvetette a parlamenten belüli nemzetiségi bizottság létrehozásának a gondolatát, kijelentette, hogy véleménye szerint „nem volna helyes elzárkózni e javaslat elől”.³⁸

Hasonló reményeket táplálhatott Dalibor Hanesnek az *Új Szó* 1969. február 4-i számában megjelent nyilatkozata, amelyben a szövetségi parlament nemzetiségi bizottságának létrehozását firtató kérdésre azt válaszolta, hogy a javaslatot meg kell vitatni. „A magyar, az ukrán, a lengyel és a német, valamint a nemzetiségi területeken élő csehek és szlovákok képviselőiből – ha a politikai szervek is úgy látják, mivel az politikai kérdés – kölcsönös megfontolás után létrejöhet szövetségi szinten is egy parlamenti bizottság” – vélekedett a Nemzetek Kamarájának elnöke.³⁹ A politikai szervekben azonban nyilván nem volt meg az akarat, mivel a szövetségi parlamenten belüli nemzetiségi bizottság vagy bármilyen más nemzetiségi szerv létrehozásának a kérdése a későbbiekben nem került terítékre. A nemzetiségi kérdés szövetségi szintű kezelésének ellenzője elsősorban a szlovák politikai reprezentáció volt, amely a kérdést hagyományosan a cseh, illetve a szlovák országrész belügyének tekintette.

2.1. Változás a nemzetiségi törvény előkészítésében

A szlovák kormány megalakulásával párhuzamosan változás állt be a nemzetiségi törvény előkészítésében is. Az új koncepció a nemzetiségi törvény kidolgozójaként és elő-

37 APSP, f. Česká národní rada - I. volební období 1969 – 1971 (a továbbiakban ČNR I.), k. 38., Záznam ze schůze výboru ČNR pro národní výbory a národnosti konané dne 21. února 1969.

38 *Új Szó*, 1969. február 1. Egy a célunk, 1–2. p.

39 *Új Szó*, 1969. február 4. Jogtudós a Nemzetek Kamarája élén, 5. p.

terjesztőjeként már nem az SZNT Nemzetiségi Bizottságával, hanem a szlovák kormánnyal számolt, amit Sztankó Pál pozsonyi főkonzul már említett jelentése a magyar kisebbségi reprezentáció kezdeményezésének tulajdonított.⁴⁰ A konzul véleményét ugyanakkor mindenképpen fenntartásokkal kell kezelnünk, mivel Csehszlovákiában ugyancsak a kormány vette a kezébe a nemzetiségi törvény kidolgozását, tehát nagyon is kétséges, hogy mindezt a magyar kisebbségi reprezentáció kezdeményezésére került volna sor.

Amint arról Gustáv Husák, az SZLKP KB első titkára már a KB 1968. december 22-i ülésén beszámolt, a nemzetiségi törvényt még az újév előtt el akarták fogadni, s igaz ugyan, hogy azt különböző okokból nem sikerült előkészíteni, a kérdéssel a párt Központi Bizottsága, a szlovák kormány és az SZNT továbbra is foglalkozni fog. Kifejtette, hogy a szlovák kormánynak egy különbizottságot kellene létesítenie, amely kidolgozná a kérdés törvényes rendezését, s e kérdésnek „a magyar és ukrán polgártársaink részvételével való megvitatása után” az ezzel kapcsolatos javaslatot a KB elé terjesztenék.⁴¹ Az SZLKP KB ezek után határozatba is foglalta, hogy a szlovákiai nemzeti kisebbségek helyzetének törvényes rendezésére a kormány mellett létre kell hozni egy bizottságot, a kérdés megoldását célzó politikai irányelvek javaslatát 1969. február végéig a pártszervek elé kell terjeszteni, a szlovák nemzeti szervek kiépítése során pedig tiszteletben kell tartani a nemzeti kisebbségek nemzetiségi alkotmánytörvény szellemének megfelelő képviselését.⁴²

A nemzetiségi törvények mielőbbi kidolgozását helyezte kilátásba a szlovák kormány programnyilatkozata is. Štefan Sádovský szlovák miniszterelnök az SZNT 1969. január 24-i ülésén kormánya programjának ismertetése során a nemzetiségi kérdéstről szólva egyebek mellett kijelentette, hogy a kormány rövid időn belül az SZNT elé terjeszti a nemzetiségi alkotmánytörvényből adódó törvényes rendelkezéseket, amelyek „konkretizálni fogják a művelődésnek, a kulturális fejlődésnek, az egyesületi életnek és a közigazgatásban való részvételnek az alkotmánytörvényből adódó alapelveit”.⁴³

Ebben a szellemben nyilatkozott a *Vasárnapi Új Szónak* Szabó Rezső, az SZNT alelnöke is, aki a lap 1969. január 12-i számában megjelent nyilatkozatában még a Nemzetiségi Bizottság által jóváhagyott törvényjavaslatról is úgy vélekedett, hogy előre-

40 MNL OL, f. KÜM-TÜK, 1969-Csehszlovákia, 31. d., 00459-1969, A nemzetiségekről szóló törvény realizálása Szlovákiában.

41 SNA, f. ÚV KSS, pléna, a. j. 96., k. 1883., Zasadanie Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska, konané dňa 21. – 22. XII. 1968; *Új Szó*, 1968. december 23. A föderáció jó feltételeket teremt Szlovákia sokoldalú fejlődéséhez. Gustáv Husák elvtárs beszéde, 2. p.

42 SNA, f. ÚV KSS, pléna, a. j. 96., k. 1883., Zasadanie Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska, konané dňa 21. – 22. XII. 1968; *Új Szó*, 1968. december 23. Az SZLKP KB határozata az SZSZK szerveinek létesítéséről, 3. p.

43 *Új Szó*, 1969. január 12. Az SZSZK kormányának programnyilatkozata, 4. p.

láthatólag 1969 első negyedévében az SZNT plénuma elé kerül. Hivatkozott az SZLKP KB határozatára, amely szerint február végéig fel kell dolgozni a nemzetiségek problematikáját, ezt követően pedig majd sor kerül a nyelvtörvény, az iskolaügyi törvény, a kultúra fejlesztéséről szóló törvény, a nemzetiségi kulturális-társadalmi szervezetekbe való tömörülés jogát szabályozó törvény, valamint a sajtóra és tájékoztatásra való jogot szabályozó törvény meghozatalára.⁴⁴

Štefan Sádovský a nemzetiségi törvények mielőbbi előkészítésének a szándékát a *Vasárnapi Új Szó* 1969. március 2-i számában megjelent interjújában is megerősítette. Elmondta egyrészt, hogy előkészületben van a képviselői testületek és végrehajtó szervek melletti nemzetiségi szervekről szóló törvényjavaslat, másrészt pedig azt, hogy „rövid időn belül megkezdődnek a különféle (a sajtóról, a szövetkezési és gyülekezési jogról, később az állami művelődési tevékenységről, a könyvtárak egységes rendszeréről stb. szóló) törvényjavaslatok előkészületi munkái”. Mivel úgymond igényes feladatokról van szó, ezért szerinte nem lehet pontosan megmondani, hogy a kormány az egyes törvényjavaslatokat mikor terjeszti az SZNT elé, azonban „az a törekvésünk – és a jövőben is az lesz –, hogy mielőbb megoldjuk ezeket a kérdéseket”.⁴⁵

A nemzetiségi törvénytervezet parlamenti megvitatásának kérdésével a testület munkatervei is foglalkoztak. Az SZNT Elnöksége a szlovák parlament legközelebbi feladatainak előzetes munkatervét 1969. január 21-én vitatta meg. Az ülésre előterjesztett javaslat a nemzetiségi törvény javaslatának az Alkotmányjogi, a Nemzeti Bizottsági, az Iskolaügyi és Kulturális, valamint a Nemzetiségi Bizottság általi megvitatásával számolt, mindezt 1969 második félévére irányozva elő, az időpontot azonban az Elnökség előrehozta 1969 első félévére.⁴⁶ Az SZNT szerveinek 1969 első félévi munkatervét az Elnökség március 21-i ülése véglegesítette. E szerint a nemzetiségi törvény kormány által előterjesztett javaslatának a megvitatására az Alkotmányjogi, a Nemzeti Bizottsági, az Iskolaügyi és Kulturális Bizottság, valamint az SZNT Elnöksége 1969 májusában, az SZNT plénuma pedig 1969 júniusában kerítene sort. A munkaterv a Nemzetiségi Bizottságot, tudatosan vagy véletlenül, mindenesetre említés nélkül hagyta.⁴⁷ Az SZNT Elnökségének a Nemzetiségi Bizottsággal kapcsolatos korabeli döntései közé tartozott végül az is, hogy 1969. február 14-én a parlamenti bizottságoknak a par-

44 *Vasárnapi Új Szó*, 1969. január 12. A kis nemzetek lét- és korparancsa: a bizalom és a megbecsülés, 1., 3. p.

45 *Vasárnapi Új Szó*, 1969. március 2. Krédónk: a nemzetek és nemzetiségek egyenjogúsága, 1., 3. p.

46 SNA, f. Predsedníctvo Slovenskej národnej rady 1969 – 1988 (a továbbiakban: P SNR 1969 – 1988), k. 1., Zápisnica z 2. schôdzky Predsedníctva Slovenskej národnej rady 21. I. 1969.

47 SNA, f. P SNR 1969 – 1988, k. 2., Plán práce Slovenskej národnej rady a jej orgánov na I. polrok 1969.

lament alelnökei közötti elosztása során a Nemzetiségi Bizottságért felelős alelnök Szabó Rezső lett.⁴⁸

Maga a Nemzetiségi Bizottság ugyanakkor 1969 márciusának közepén már három hónapja nem ülésezett. A Csemadok *Hét* című hetilapjának az egyesület 1968. márciusi állásfoglalása óta eltelt egy év eredményeit és kudarcait számba vevő jegyzete ezért a bizottságot úgy jellemezte, mint amely „létezik, bár keveset hallat magáról”, egyszersmind reményét fejezte ki, hogy a nemzetiségi törvények közeli előkészítése kapcsán várhatóan aktivizálódni fog.⁴⁹ A nemzetiségi törvények előkészületi munkálatai 1969 tavaszán és nyarán meg is kezdődtek, mivel azonban azokat már nem a Nemzetiségi Bizottság, hanem a kormánynak az 1968. decemberi párthatározatban kilátásba helyezett különbizottsága, a Nemzetiségi Tanács végezte, a Nemzetiségi Bizottság érdemi aktivizálódására nem került sor. A „létezik, bár keveset hallat magáról” jellemzés ezért helytállóan bizonyult a bizottság fennállásának további időszakára is.

Az 1968. decemberi párthatározat szerint a nemzetiségi törvények politikai irányelveit 1969. február végéig kellett volna a pártszervek elé terjeszteni, ez az időpont azonban hamarosan tarthatatlannak bizonyult. Már csak azért is, mivel a szlovák kormány a Nemzetiségi Tanácsot csupán 1969. február 14-i 25. számú határozatával hozta létre. (Gyönyör 1969, 224. p.) Személyi összetételét, statútumát és ügyrendjét ráadásul csupán további közel két hónap elteltével, április 8-án kelt 103. számú határozatával hagyta jóvá. A kormány nemzetiségi ügyekben illetékes tanácsadó és kezdeményező szerveként működő, s 6 magyar, valamint 5-5 ukrán/ruszin és szlovák tagból álló tanács elnökévé Dobos László tárca nélküli minisztert, alelnökévé az ukrán/ruszin nemzetiségű Ivan Bajcurát, a Pavol Jozef Šafárik Egyetem eperjesi Bölcsészettudományi Karának dékánhelyettesét, titkárává pedig Tolvaj Bertalant, a szlovák kormányhivatal Nemzetiségi Titkárságának vezetőjét nevezték ki.⁵⁰

A Nemzetiségi Tanács a Nemzetiségi Bizottság és a Nemzetiségi Titkárság után immár a harmadik ún. nemzetiségi szerv volt, amely megszületése a prágai tavasz vívmányai közé sorolható. A nemzetiségek várákozásával ellentétben azonban e szervek egyike sem volt azonos a nemzetiségek által kezdeményezett nemzetiségi képviseleti

48 SNA, f. P SNR 1969 – 1988, k. 2., Záznam z 3. schôdzky Predsedníctva Slovenskej národnej rady 14. II. 1969.

49 *Hét*, 1969. március 16. Most egy éve, 7. p.

50 FKl, f. NT, 1. d., Uznesenie vlády Slovenskej socialistickej republiky z 8. apríla 1969 číslo 103.; *Új Szó*, 1969. április 17. Nemzetiségi Tanács létesült, 1–2. p.; *Šutajová* 2019, 68–70. p. (A Nemzetiségi Tanács további magyar tagjai Danis Tamás, a rimaszombati közgazdasági középiskola tanára, Fónod Zoltán, az *Új Szó* rovatvezetője, Kardos István, a nyitrai Pedagógiai Kar adjunktusa és Turczel Lajos, a pozsonyi Comenius Egyetem magyar tanszékének tanszékvezető docense voltak.)

és végrehajtó szervekkel, s csupán a szlovák parlament, illetve a kormány afféle tanácsadó és javaslattevő szerveiként jöttek létre és működtek.

A nemzetiségi képviselet terén elért eredmények felemás voltára Gyönyör József, a Nemzetiségi Titkárság dolgozója mutatott rá a *Hét* 1969. április 27-i számában megjelent írásában. Értékelése szerint a „nemzetiségi” jelzővel létrehozott szerveket nem lehet valódi nemzetiségi szerveknek tekinteni, már csak azért sem, mivel azokat nemcsak a nemzetiségek képviselői alkotják. Az SZNT nemzetiségi képviseleti szervként létrehozni szándékozott Nemzetiségi Bizottsága ráadásul semmivel sem tölt be nagyobb szerepkört, mint az SZNT többi bizottsága, s jogállása is a többi parlamenti bizottságéhoz hasonlít. A kormány Nemzetiségi Tanácsa sem valódi nemzetiségi szerv, csupán a kormány nemzetiségi ügyekben illetékes tanácsadó szerve, a Nemzetiségi Titkárság pedig szintén nem nemzetiségi végrehajtó szerv, mivel csupán a nemzetiségek jogainak biztosítása tartozik hozzá. „Minden körülményt figyelembe véve megállapíthatjuk – zárta fejtegetését Gyönyör –, hogy a nemzetiségi szervek intézményes megoldása terén már mutatkoznak ugyan az első szerény eredmények, csakhogy a hosszú várakozás után csigalassúságúnak tűnik a megvalósítás üteme.”⁵¹

A Nemzetiségi Tanács a késedelem ellenére, vagy talán éppen ezért, nagy lendülettel látott munkához. A nemzetiségi törvényjavaslat politikai irányelveinek kidolgozása céljából már első, 1969. április 22-i ülésén négy alcsoportból (nemzetiségi szervek és képviselet, nemzetiségi iskolaügy, nemzetiségi kultúra, nyelvhasználat) álló ideiglenes munkacsoportot hozott létre, amely elnökévé Ivan Bajcurát, titkárává Gyönyör Józsefet nevezte ki.⁵² Miután a munkacsoportok alcsoportjai május 19–22. között a Somorja melletti Körtvélyesen megvitatták a törvények politikai irányelveinek a téziseit, összesítő jelentésüket a Nemzetiségi Tanács július 10-i második ülésén tárgyalta meg. E jelentés alapján készült el 1969. július 21-ére a nemzetiségi alkotmánytörvény végrehajtásával kapcsolatos politikai irányelvek tervezete. (Gyönyör 1994, 273. p.)

A nemzetiségi szervek és képviselet kérdését a politikai irányelvek tervezetének I. fejezete tárgyalta. Az ebben megfogalmazott alapelvek nagymértékben megegyeztek a Nemzetiségi Bizottság törvényjavaslatában foglaltakkal. A nemzetiségek képviseleti szerveként az SZNT-ben a magyar és ukrán tagozatból álló Nemzetiségi Bizottságot képzelték el. A bizottság és a tagozatok elnökei tagjai lennének az SZNT Elnökségének, s a nemzetiségek adnák az SZNT egyik alelnökét is. A szlovák kormány nemzetiségi ügyekben illetékes tanácsadó és kezdeményező szerve a Nemzetiségi Tanács lenne, az Iskolaügyi, valamint a Kulturális Minisztériumban nemzetiségi miniszterhelyetteseket

51 *Hét*, 1969. április 27. Hogy állunk a nemzetiségi képviselettel?, 9. p.

52 FKI, f. NT, I/1/1969, Záznám z 1. zasadnutia Rady pre národnosti vlády SSR zo dňa 22. apríla 1969.; *Új Szó*, 1969. április 23. Ülészett az SZSZK kormányának Nemzetiségi Tanácsa, 2. p

neveznének ki és nemzetiségi osztályokat hoznának létre. A nemzeti bizottságok nemzetiségi képviselői nemzetiségi szakbizottságokba tömörülnének. Az irányelvek tervezetének I. fejezete végül felvetette a Nemzeti Fronton belüli nemzetiségi képviselői szerv létrehozásának a lehetőségét is.⁵³

A politikai irányelvek tervezetének nemzetiségi oktatásüggyel foglalkozó II. fejezete szerint biztosítani kellene a nemzetiségek anyanyelvi oktatásának feltételeit a bölcsődétől kezdve a specializált főiskolai tanulmányokig. A nemzetiségi kultúráról szóló III. fejezet nemzetiségi kulturális intézmények, a művészeti szövetségek keretében pedig nemzetiségi tagozatok létrehozását szorgalmazta. A nemzetiségek nyelvhasználati jogát tárgyaló IV. fejezet szerint biztosítani kellene a nemzetiségek nyelvének a hivatalos érintkezésben való használatát az általuk lakott járások székhelyein és minden olyan településen, ahol részarányuk eléri a 10%-ot. Ezeken a helyeken a hivatalos iratok, a közigazgatási intézmények megjelölése, az utca- és községnevek is kétnyelvűek lennének.⁵⁴

Dobos László miniszter, a Nemzetiségi Tanács elnöke a *Vasárnapi Új Szóban* megjelent egyik nyilatkozatában úgy fogalmazott, hogy a tanács „első nagy »próbatétele« a nemzetiségi törvény elkészítése, illetve a törvényhozó szervek elé terjesztése lesz”.⁵⁵ Mivelhogy a nemzetiségi alkotmánytörvény végrehajtásával kapcsolatos politikai irányelvek tervezete csupán 1969 júliusára készült el, a nemzetiségi törvények javaslatát az SZNT munkaterve által előirányzott 1969. májusi-júniusi időpontig nem lehetett a testület elé terjeszteni. Dobos László ezért 1969. július 3-án, a nemzetiségi kérdésről tartott első, szélesebb körű sajtóértekezletén azt közölte a sajtó képviselőivel, hogy a törvényjavaslatokat várhatóan október vagy november folyamán terjesztik a szlovák parlament elé.⁵⁶

Mindeközben a Matica slovenská, amely már 1968–1969 fordulóján is megpróbálta elérni, hogy képviselői részt vehessenek a Nemzetiségi Bizottság munkájában, továbbra sem mondott le arról a szándékáról, hogy a nemzetiségi törvények megalkotásába beleszólhasson. A szervezet 1969. augusztus 1–2-i turócszentmártoni közgyűlése, amellyel, hogy keményen bírálta a magyar kisebbségnek az állami szervek általi állítólagos túlzott támogatását, elítélte a kétnyelvűség elvét és síkra szállt a szlovák

53 A nemzetiségi szervekről és képviselőiről szóló törvény politikai irányelveinek a Nemzetiségi Tanács július 10-i ülésén megtárgyalt tézisei alternatív javaslatként az SZNT-ben még külön Magyar Nemzetiségi Tanács és Ukrán-Ruszin Nemzetiségi Tanács létrehozásával, a szlovák kormányban Nemzetiségi Minisztériummal, a Szövetségi Gyűlés Nemzetek Kamarájában pedig egy közös nemzetiségi bizottság kialakításával is számoltak a két tagköztársaság nemzetiségei számára. A tézisek vitája során azonban ezeket a javaslatokat végül elvetették, így azok a politikai irányelvek július 21-i tervezetében már nem kerültek bele.

54 FKl, f. NT, 19. d., Návrh politických zásad realizácie ústavného zákona zo dňa 27. októbra 1968 č. 144/1968 Zb. o postavení národností v SSR; a törvények politikai irányelveinek téziseire és tervezetére bővebben lásd Šutajová 2019, 83–134. p.

55 *Vasárnapi Új Szó*, 1969. június 1. Az elképzelések megvalósításának útján, 3. p.

56 *Új Szó*, 1969. július 4. Józan ésszel, megértéssel, 2. p.

nyelv államnyelvvé nyilvánítása mellett, kifejezte azt az igényét is, hogy a Matica részt vehessen a nemzetiségi törvények kidolgozásában.⁵⁷

Hasonló törekvéseket fogalmazott meg a Matica slovenská vezetőségének 1969. október 17–18-i losonci ülése. A Matica Ján Marták igazgató és Daniel Okáli alelnök által aláírt állásfoglalása, a dél-szlovákiai szlovákok elnyomására hivatkozva, a Nemzetiségi Tanács Körtvényesen kidolgozott javaslatának az elutasítását követelte. Véleménye szerint, mivel a nemzetiségi alkotmánytörvény a nemzetiségeket nem ismeri el nemzeti szubjektumnak, azok nem tarthatnak igényt a nemzetiségi alapú politikai képviseletre, ami csakis az államalkotó nemzeteket illeti meg. A legfelsőbb szlovák párt- és állami szervekhez eljuttatott állásfoglalás arra kérte a címzetteket, hogy a nemzetiségi alkotmánytörvény végrehajtási törvényeinek kidolgozása során ne engedélyezzenek semmit, ami ellentétben állna a vegyes nemzetiségi összetételű területeken élő szlovákok érdekeivel.⁵⁸

Azt nem tudjuk, hogy a Matica slovenská fellépése befolyásolta-e a szlovák párt- és állami szerveket, s ha igen, milyen mértékben, az mindenesetre kétségtelen, hogy a Nemzetiségi Bizottság és a Nemzetiségi Tanács által megfogalmazott javaslatok sorsa 1969 őszére kezdett egyre bizonytalanabbá válni. A Csehszlovákia Kommunista Pártja (CSKP) élén 1969. április 17-én bekövetkezett változással, Alexander Dubček lemondatásával és Gustáv Husák első titkárrá választásával felgyorsult az 1968 augusztusa óta zajló visszarendeződés és kezdetét vette az ún. normalizáció időszaka. A Husák-féle normalizációs rezsim pedig éppen 1969 kora őszén látott hozzá a prágai tavasz eredményeinek a felszámolásához, a reformfolyamatban tevékeny szerepet vállaló személyek félreállításához, mindezzel párhuzamosan pedig a nemzetiségi politika – egyébként is csupán felemás – vívmányainak a megkurtításához.

Az SZNT Nemzetiségi Bizottsága mindeközben 1969 késő nyarán és kora őszén már jó háromnegyed éve gyakorlatilag tetszhalott állapotban volt. 1968. december 12. óta egyetlen alkalommal sem ülésezett, s más téren sem hallatott magáról. A bizottságot úgy kezelték, mint amelynek egyetlen feladata, hogy részt vegyen a nemzetiségi törvények meghozatalában, miután azonban a kezdeményezést kivették a kezéből, nem volt más lehetősége, minthogy a törvényjavaslatok kormány általi előterjesztésére várjon. 1969 első félévében a Nemzetiségi Bizottság tevékenységének egyedüli említésre érdemes mozzanata az volt, hogy képviselői, köztük Dobos László és Szabó Rezső 1969. június közepén megbeszélést folytattak a CSNT Nemzeti Bizottságok és Nemzetiségek

57 SNA, f. ÚV KSS, Predsedníctvo, a. j. 51., k. 1239., Informácia o rokovani Valného zhromaždenia Matice slovenskej v Martine v dňoch 1. – 2. augusta 1969; *Maticné čítanie*, 1969. augusztus 18. Uzneseenie valného zhromaždenia Matice slovenskej, 2., 11. p.

58 FKl, f. NT, 9. d., Stanovisko Výboru Matice slovenskej k požiadavkám národností v SSR.

Bizottságának Pozsonyba látogató küldöttségével, amely során kölcsönösen tájékoztatták egymást a nemzetiségi törvények előkészületi munkálatainak állásáról.⁵⁹

A Nemzetiségi Bizottságról időközben a szlovák parlament munkaterveiben is „megfeledeztek”, s a bizottságot azokban sorra említés nélkül hagyták. A bizottság mindössze azt követően kezdett ismét aktivizálódni, hogy Mihajlo Mindos az SZNT Elnökségének 1969. augusztus 27-i ülésén szóvá tette, hogy a parlamenti bizottságok munkaterve a Nemzetiségi Bizottsággal egyáltalán nem számol. Az Elnökség ezért Ján Janíknak, az SZNT egyik alelnökének, egyben a Nemzetiségi Bizottság elnökségi tagjának a javaslatára megbízta Szabó Rezsőt és Fábry Istvánt, hogy dolgozzák ki a bizottság munkatervét, s azt hangolják össze a többi parlamenti bizottság munkatervével.⁶⁰

Ezek után 1969. szeptember 15-én összeült a Nemzetiségi Bizottság elnöksége, hogy összeállítsa azokat a kérdésköröket, amelyekkel a bizottság az év végéig foglalkozni szándékozna. Az ülésen Dobos László miniszter, a Nemzetiségi Tanács elnöke beszámolt a nemzetiségi törvényjavaslat politikai irányelveinek tervezetével kapcsolatos munkálatok állásáról is. Elmondása szerint az anyagot megküldték a járási pártbizottságoknak, amelyek azt szeptember 5-ig véleményezték, majd az SZLKP KB-án átadták Štefan Sádovskýnak, a párt első titkárának.⁶¹ Amint azonban azt Ján Janík, aki maga is központi bizottsági tag volt, az ülés résztvevőivel közölte, a pártvezetés az anyagot még nem vitatta meg, ezért javaslatára megbízták Fábry Istvánt és Dobos Lászlót, hogy Peter Colotka miniszterelnökkel és az illetékes politikai szervekkel belátható időn belül tárgyalják meg a politikai irányelvek jóváhagyásának folyamatát. Az ülés résztvevői végül sürgették a Nemzetiségi Bizottság és a Nemzetiségi Tanács munkájának összehangolását abból a célból, hogy a bizottság hatékonyabban vehessen részt a nemzetiségi törvények megalkotásának folyamatában.⁶²

A Nemzetiségi Bizottság elnöksége egy hét elteltével, szeptember 22-én ismét összeült, az újabb ülésén azonban mindössze annyi történt, hogy pontosították a bizottság 1969 második félévi munkatervét és szeptember 30-ra összehívták a bizottság ülését.⁶³ Két nap múlva, szeptember 24-én az SZNT Elnöksége szintén megtárgyalta a

59 APSP, f. ČNR I., k. 42., Záznam ze schůze komise pro otázky národnostní politiky konané v dnech 30. června a 1. července t. r.; Új Szó, 1969. június 19. Nemzetiségi törvényekről tárgyaltak, 2. p.

60 SNA, f. P SNR 1969 – 1988, k. 6., Zápisnica z 11. schôdzky Predsedníctva Slovenskej národnej rady 27. 8. 1969.

61 Štefan Sádovský korábbi szlovák miniszterelnököt Gustáv Husáknak a CSKP első titkárává történt megválasztása után, 1968. május 4-én választották meg az SZLKP új első titkárává. Az új szlovák miniszterelnök ugyanekkor a Szövetségi Gyűlés volt elnöke, Peter Colotka lett, akit Alexander Dubček váltott fel a szövetségi parlament élén.

62 FKI, f. NT, 19. d., Zápisnica zo zasadnutia Predsedníctva Výboru SNR pre otázky národností dňa 15. 9. 1969.

63 FKI, f. NT, 19. d., Zápisnica zo zasadnutia Predsedníctva Výboru SNR pre otázky národností dňa 22. 9. 1969.

parlament és a bizottságok 1969 végéig terjedő munkatervét. Az SZNT Elnöksége elé terjesztett javaslat a nemzetiségi törvényjavaslat megvitatását – az időpont megadása nélkül – az Alkotmányjogi, a Nemzeti Bizottsági, valamint az Iskolaügyi és Kulturális Bizottság mellett a Nemzetiségi Bizottságban is újra előírányozta, a Nemzetiségi Bizottság kilátásba helyezett munkatervét azonban a javaslat továbbra sem tartalmazta.⁶⁴

Az SZNT Nemzetiségi Bizottságának soron következő, immár negyedik ülésére a tervezett 1969. szeptember 30. helyett végül október 20-án, vagyis több mint tíz hónappal a legutóbbi ülését követően került sor. Ezen véglegesítették a bizottság 1969 második félévi munkatervét, amelybe azonban a nemzetiségi törvény javaslatának a megvitatása mellett – valószínűleg a Nemzetiségi Bizottság és a többi parlamenti bizottság munkatervének az SZNT Elnöksége által szorgalmazott összehangolása céljából – számos olyan kérdést is besoroltak, amelyeknek nem igazán voltak nemzetiségi vonatkozásai. Ilyen volt például az Állami Testnevelési és Sportbizottságról, az Alkotmánybíróságról és a nemzetgazdasági tervek rendszeréről szóló törvények javaslatának a megtárgyalása, vagy a Pozsony városfejlesztéséről, a népegészség hosszú távú fejlesztési koncepciójának alapelveiről és a nők foglalkoztatottságának szociális és gazdasági feltételeiről kidolgozott jelentések meghallgatása.⁶⁵

Második napirendi pontként meghallgatták Lúdivit Vaškovič pénzügyminiszter-helyettes beszámolóját az 1970. évi pénzügyi és dotációs politikáról, végül rátértek az ülés legfőbb napirendi pontjára, a nemzetiségi alkotmánytörvény végrehajtásával kapcsolatos politikai irányelvek tervezetére, amelyről Dobos László tájékoztatta a bizottságot. A bizottság tagjai a kérdésről folytatott vita során általában síkra szálltak a végrehajtási törvények mielőbbi elfogadása mellett, majd a bizottság határozata megbízta Dobos Lászlót, hogy a politikai szervezetben biztosítsa a politikai irányelvek tervezetének megvitatását, s legkésőbb 1970 elejére a végrehajtási törvények javaslatának elkészítését, Fábry Istvánt pedig, hogy a szlovák kormány elnökével tárgyalja meg a törvényjavaslatok SZNT plénuma elé terjesztésének az időpontját.

Mivel a szlovák parlament 1968. december 28-án elfogadott ügyrendi törvénye nem adott rá lehetőséget, hogy az egyes parlamenti bizottságok élén elnökség álljon, ugyanakkor előírta két hitelesítő megválasztását, az ülés végén kimondták a bizottság hatfős elnökségének a megszüntetését, azzal, hogy a bizottság elnöke továbbra is Fábry István, alelnöke pedig Petro Dupej marad, s Ján Janíkot és Mihajlo Mindost megválasztották a bizottság hitelesítőivé.⁶⁶

64 SNA, f. P SNR 1969 – 1988, k. 7., Návrh plánu práce Slovenskej národnej rady do konca roku 1969.

65 FKI, f. NT, 19. d., Návrh plánu práce na II. polrok 1969 Výboru SNR pre otázky národnosti.

66 FKI, f. NT, 19. d., Zápisnica zo schôdze Výboru SNR pre otázky národnosti dňa 20. X. 1969.

A Nemzetiségi Bizottság 1969 második félévi munkaterve az év végéig még több bizottsági ülést is feltételezett, az október 20-i ülés azonban végül a bizottság első és utolsó 1969. évi ülésének bizonyult. Az egész évi egyetlen bizottsági ülés különösen annak fényében mutatkozik rendkívül kevésnek, hogy a szlovák parlament 13 bizottságra 1969-ben összességében 134 alkalommal ülésezett, vagyis a többi bizottságra átlagban 11 ülés jutott.⁶⁷ A Nemzetiségi Bizottság 1969. évi történetéhez tartozik végül az is, hogy az év végén a bizottság két tagja is a parlamenten belüli tisztogatások áldozatává vált. Ervin Polák és Irena Ďurišová „lemondását” képviselői mandátumáról egyaránt az SZNT 1969. december 22-i ülésén jelentették be.⁶⁸ Távozásukkal az eredeti 33-ról 31-re csökkent a bizottság tagjainak száma.

Az 1969. október 20-i bizottsági ülés, valamint egyes magyar közszereplők 1969 év végi sajtóbeli megnyilvánulásai ugyanakkor arról tanúskodtak, hogy a fokozódó politikai visszarendeződés és a megváltozott körülmények ellenére még mindig bíztak a nemzetiségi alkotmánytörvényben lefektetett elvek gyakorlati megvalósításában és az alkotmánytörvény végrehajtási törvényeinek az elfogadásában. Tolvaj Bertalan, a Nemzetiségi Titkárság vezetője például a *Szabad Földműves* című mezőgazdasági hetilap 1969. december 27-i számában megjelent nyilatkozatában úgy fogalmazott, hogy megítélése szerint a legfelsőbb párt- és állami szervek jóváhagyását követően 1970 első felében sor kerülhet a nemzetiségi törvények parlamenti jóváhagyására.⁶⁹

Hasonlóan pozitív hangnemben reagáltak az *Új Ifjúság* kérdésére azok a magyar politikai vezetők, akiktől a lap az iránt érdeklődött, hogy mit várnak az 1970-es évtől a csehszlovákiai magyarság számára. A lap december 30-i számában megjelent válaszában Dobos László miniszter, a Csemadok elnöke, Szabó Rezső parlamenti alelnök, Szőke József, a Csemadok 1969 márciusában megválasztott új vezető titkára, valamint Tolvaj Bertalan egyaránt a nemzetiségi törvények elfogadását nevezte meg a legfontosabbnak.⁷⁰ Reményeiket nyilván bátoríthatta Peter Colotka szlovák miniszterelnöknek az SZNT 1969. december 1-jei ülésén elhangzott beszámolója is, amelyben kormánya munkáját ismertetve elmondta, hogy megkezdtek a nemzetiségi alkotmánytörvény alapelveinek feldolgozását, hogy az SZNT majd elfogadhassa a szlovákiai nemzetiségek helyzetéről szóló törvényt.⁷¹

67 SNA, f. P SNR 1969 – 1988, k. 13., Správa o činnosti Slovenskej národnej rady v roku 1969.

68 *Új Szó*, 1969. december 23. A Szlovák Nemzeti Tanács VI. plenáris ülése, 1. p.

69 *Szabad Földműves*, 1969. december 27. Egy év múltán, 4. p.

70 *Új Ifjúság*, 1969. december 30. A csehszlovákiai magyarság életében..., 4. p.

71 *Stenografická správa o 5. schôdzke Slovenskej národnej rady v Bratislave 1. decembra 1969*, 36. p.; *Új Szó*, 1969. december 2. A kormány mérlege az SZNT plénuma előtt. Következtesen az infláció ellen, 1–2. p.

2.2. A normalizáció jegyében

A Nemzetiségi Bizottság 1970. március 27-én megtartott ötödik ülése már egyértelműen a normalizáció jegyében és az egyre szélesebb körű tisztogatások árnyékában zajlott. Az ülés első napirendi pontjaként a bizottságnak a CSKP KB január végi és az SZLKP KB február eleji határozataiból eredő feladatairól tárgyaltak. Az említett párhatározatok a tagkönyvcseréről, vagyis a párttagság felülvizsgálásáról rendelkeztek, amelyekkel útjára indult a kommunista párton belüli tisztogatások sorozata. Ekkor mondták le KB-tagságáról többek között Alexander Dubčeket, a CSKP egykori első titkárát is.

A változásokat mi sem jelezte tökéletesebben, mint az, hogy a párhatározatokat ismertető Fábry István a bizottságra háruló legfontosabb feladatok között első helyen a jobboldali opportunisták elleni harcot jelölte meg. A legkeményebb hangot mindközben Dénes Ferenc ütötte meg, aki élesen kikelt az 1968. augusztusi napokban „helytelen nézeteket” valló képviselők ellen, s következetes fellépést sürgetett velük szemben. Neveket ugyan nem említett, de a magyar nemzetiségű képviselők közül nyilván Dobos Lászlóra és Szabó Rezsőre gondolhatott. A bizottság határozata feladatul adta a bizottsági tagok számára, hogy minden erejüket vessék latba a párt politikájának valóra váltásáért, a proletár internacionalizmus szellemében segítsék elő Szlovákia nemzeteinek és nemzetiségeinek testvéri együttélését és erősítsék a csehszlovák államiság tudatát.

A bizottság ezt követően meghallgatta a kevésbé fejlett mikroterületek gazdasági problémáinak megoldásáról előterjesztett jelentést, majd a harmadik napirendi pont keretében a szlovák kormány árvízvédelmi rendeletei végrehajtásának ellenőrzésére létrehozott három képviselői csoportot, amelyeket megbízott az árvízvédelmi intézkedések ellenőrzésével és tapasztalataik előterjesztésével. Az ülés negyedik napirendi pontjaként Fábry István tájékoztatta a bizottságot azokról a tárgyalásokról, amelyeket ő, valamint Krivošík István, a bizottság nemrégiben kinevezett titkára március 16-án folytatott Prágában a CSNT Nemzeti Bizottságok és Nemzetiségek Bizottságának képviselőivel a két bizottság közötti együttműködésről.

Ezzel kapcsolatban ismét terítékre került a nemzetiségi törvények kérdése. Amint azt Dobos László elmondta, a végrehajtási törvények politikai irányelveinek tervezetét még sem a pártszervek, sem pedig a kormány nem tárgyalta meg, minderre szerinte valószínűleg 1970 májusában vagy júniusában kerülhet majd sor. Tájékoztatta a bizottságot a cseh kormány 1970. február 18-i határozatáról is, amellyel lehetővé tette, hogy a nemzetiségek által lakott kerületek kerületi, járási és városi nemzeti bizottságai mellett nemzetiségi bizottságok jöjjenek létre. A bizottság ezek után határozatba foglalta a CSNT és az SZNT nemzetiségi kérdéssel foglalkozó bizottságai közötti szoros együttműködés fontosságát, a bizottság elnökét pedig megbízta: javasolja Ondrej Klokočnak, az SZNT elnökének a cseh és a szlovák kormány közötti együttműködést a nemzetiségi

törvények irányelveinek, valamint a törvényjavaslatok kidolgozása és a parlamentek elé terjesztése során.

Fábry István bemutatta a bizottság tagjainak Krivošík Istvánt is, a bizottság titkárát, aki korábban a komáromi Magyar Területi Színház igazgatói tisztségét töltötte be. A bizottság végül támogatásáról biztosította Retkes Lajost, aki írásban szándékozott interpellálni Ján Janovic szlovák mezőgazdasági és Matej Lúčan iskolaügyi minisztert. Interpellációjában a mezőgazdaság fejlesztése érdekében kertészeti és szőlészeti technikum, baromfitenyésztő szakiskola és kertészeti főiskola létrehozását, valamint egy magyar nyelvű mezőgazdasági szaklap indítását kezdeményezte.⁷²

Az ülés során elfogadták a bizottság 1970 első félévi munkatervét is, s megbízták a bizottság elnökét, hogy azt jóváhagyás céljából terjessze az SZNT Elnöksége elé. A munkaterv a nemzetiségi törvény javaslatának a megtárgyalását 1970 júniusára irányozta elő.⁷³ Fábry István a munkatervet az SZNT Elnökségének április 16-i ülésére terjesztette elő, amely azt változtatás nélkül jóváhagyta.⁷⁴

Amint az utóbb bebizonyosodott, az 1970. március 27-i bizottsági ülésen utoljára került terítékre a nemzetiségi törvény, illetve a törvény politikai irányelveinek a kérdése. Az *Új Szónak* a bizottság üléséről hírt adó másnapi beszámolója pedig közel két évtizedre az utolsó alkalom volt, hogy a kérdés a szlovákiai magyar sajtóban megjelenhetett.⁷⁵ A következő hetek eseményei, a tisztogatások újabb hulláma, amely során eltávolították politikai tisztségeikből a reformfolyamat kisebbségi magyar vezéralakjait is, nemcsak azt eredményezte, hogy a nemzetiségi törvény javaslatát 1970 júniusára sem terjesztették a parlament elé, hanem azt is, hogy a nemzetiségi törvények elfogadásának a lehetősége még inkább veszített a realitásából.

Az SZLKP KB Elnöksége által 1970. április 15-én és 22-én jóváhagyott, majd április 24-én a CSKP KB Elnöksége által is megerősített személyi változásokra az SZNT Elnökségének, illetve plénumának április 28-i ülésén került sor. Az SZNT Elnöksége visszahívta tisztségéből a szlovák kormány több tagját, köztük Dobos László tárca nélküli minisztert. A tárca nélküli miniszteri posztot egyúttal meg is szüntették, a magyar kisebbség az új kormányban Krocsány Dezső munkaügyi és népjóléti miniszter személyében kapott képviselést.⁷⁶ Az SZNT plénuma Szabó Rezsőt felmentette parlamenti

72 FKI, f. NT, 19. d., Zápisnica z 5. schôdzky Výboru SNR pre otázky národností zo dňa 27. marca 1970 v Bratislave.

73 FKI, f. NT, 19. d., Plán práce na I. polrok 1970.

74 SNA, f. P SNR 1969 – 1988, k. 13., Zápisnica zo schôdzky Predsedníctva Slovenskej národnej rady 16. IV. 1970.

75 *Új Szó*, 1970. március 28. Ülészett az SZNT nemzetiségi bizottsága. Sürgetik a tömegpolitikai munkát, 1–2. p.

76 SNA, f. P SNR 1969 – 1988, k. 13., Uznesenie Predsedníctva Slovenskej národnej rady z 28. apríla 1970 číslo 43.; *Új Szó*, 1970. április 29. Változások a szlovák kormány összetételében, 1. p.

alelnöki tisztsége és elnökségi tagsága alól, s a testület új magyar alelnökévé – az eredetileg javasolt, de a megbízást már korábban visszautasító Rácz Olivér iskolaügyi miniszterhelyettes helyett – Fábry Istvánt, a Nemzetiségi Bizottság elnökét választotta. Az SZNT Elnökségében helyet kapott egy további magyar nemzetiségű képviselő, Tomaskovics Károly is.⁷⁷

Átalakították az egyes parlamenti bizottságok személyi összetételét is, a Nemzetiségi Bizottság kivételével, amelynek összetétele továbbra is csaknem változatlan maradt. A bizottság esetében az egyetlen változást az jelentette, hogy a parlamentbe még 1968. december 28-án kooptált Varga Lajos személyében újabb magyar nemzetiségű képviselőnek biztosítottak benne helyet.⁷⁸ Az SZNT Elnöksége az új parlamenti alelnökök személyéből adódóan 1970. május 21-én újjászervezte a parlamenti alelnökök munkamegosztását is. Ennek eredményeként a testület Nemzetiségi Bizottságért felelős alelnöke maga a bizottság elnöke, Fábry István lett.⁷⁹

Dobos László és Szabó Rezső fokozatos háttérbe szorításával párhuzamosan egyre nagyobb befolyásra tett szert Fábry István, akinek személyében a Husák-féle rezsim megbízható szövetségesre talált a normalizáció levezénylése során. Fábryt már 1969 júliusában megválasztották az SZNT kommunista képviselői klubjának titkárává, majd 1969 decemberében helyet kapott az SZNT 1968–1969-es tevékenységének értékelésére létrehozott parlamenti bizottságban, 1970 márciusában pedig az SZLKP KB tagjait értékelő pártbizottságban. A szlovák parlament tevékenységét értékelő bizottságba 1970 júniusában beválasztották Dénes Ferencet is, így Fábryval együtt mindketten a parlament fő normalizátorai közé tartoztak. (Uher 1992, 208–209. p.)

A tisztogatások levezénylését követően a nemzetiségi törvények kérdésével a bizottsági üléseken többé már nem foglalkoztak, az ülések számát tekintve ugyanakkor az 1970-es esztendő a Nemzetiségi Bizottság legaktívabb időszakának bizonyult. A bizottság soron következő, immár hatodik ülésére 1970. május 22-én került sor. Ezen Fábry István napirend előtt méltatta a május 6-án aláírt új csehszlovák–szovjet barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási egyezmény jelentőségét. Ennek kapcsán heves szópárbaj alakult ki Fábry és Dénes Ferenc között, aki méltatlannak és opportunistának nevezte az SZNT Elnökségének május 21-i döntését, amellyel időhiány miatt elutasította a parlamenti bizottságok előző napi közös javaslatát a szlovák parlament ünnepi ülésének az összehívására. Fábry ugyanakkor védelmébe vette a döntést,

77 *Stenografická správa o 8. schôdzke Slovenskej národnej rady v Bratislave 28. apríla 1970*, 18–23. p.; *Új Szó*, 1970. április 29. Ülést tartott a Szlovák Nemzeti Tanács, 1. p.

78 *Stenografická správa o 8. schôdzke Slovenskej národnej rady v Bratislave 28. apríla 1970*, 149–150. p.

79 SNA, f. P SNR 1969 – 1988, k. 14., *Uznesenie Predsedníctva Slovenskej národnej rady z 21. mája 1970* číslo 49.

szerinte egy kellőképpen elő nem készített ülés megtartása lenne méltatlan az egyezményhez.

A napirend első pontjaként a bizottság meghallgatta Ján Filko szlovák belügyminiszter-helyettes jelentését a képviselők és a tisztségviselők politikai és szakképzésének, valamint a nemzeti bizottságok dolgozói politikai és szakmai nevelésének alapelveiről. A bizottság tagjai általában síkra szálltak a nemzetiségi nyelvű iskolázásért, Františka Šimegová ugyanakkor velük szemben azt hangsúlyozta, hogy a tisztségviselőknek ismerniük kell az államnyelvet. A bizottság végül határozatban javasolta a belügyminiszternek, hogy a nemzeti bizottsági képviselők és tisztségviselők nevelésének és képzésének rendszerében szenteljen különös figyelmet a vegyes lakosságú járások képviselői nevelésének és munkájának, „hogyan azok helyesen valósíthassák meg a kommunista párt nemzetiségi politikáját”.

Ezt követően meghallgatták a szlovákiai nemzetiségek kultúrájának helyzetéről és problémáiról készült jelentést, amelyet az ukrán/ruszin nemzetiségű kulturális miniszter-helyettes, Vaszil Homa (Vasil' Choma) terjesztett elő. A jelentés vitája során többen hangsúlyozták a nemzetiségek műemlékei védelmének a jelentőségét, az előterjesztett határozati javaslatot pedig Dobos László kezdeményezésére többek között a nemzetiségi kultúra és az anyanemzet kultúrája közötti összefüggés hangsúlyozásával, valamint a Kulturális Minisztérium nemzetiségi kultúrákkal foglalkozó osztályának kiépítésére vonatkozó javaslattal egészítették ki. Befejezésül elfogadták a bizottság 1970 második félévi munkatervét, amely, igaz, konkrét időpont megadása nélkül, de még számolt a nemzetiségi törvény kormány által előterjesztendő javaslatának a megtárgyalásával.⁸⁰ Szerepelt a kérdés a szlovák parlament szerveinek az SZNT Elnöksége által 1970. augusztus 26-án elfogadott 1970 második félévi munkatervében is, amely a nemzetiségi törvény alapelveinek kormány általi előterjesztését 1970 decemberére írta elő.⁸¹

A Nemzetiségi Bizottság 1970. július 1-jén megtartott hetedik ülésének fő napirendi pontja a szlovákiai ukrán iskolák helyzetéről szóló jelentés megvitatása volt, amelyet Rácz Olivér iskolaügyi miniszter-helyettes terjesztett a bizottság elé. A jelentés az ukrán tannyelvű iskolákba járó tanulók évről évre csökkenő számát részben az 1968–1969-es szovjetellenes hangulattal, részben a szülők önkéntes döntésével magyarázta, akik gyakran maguk kéri a szlovák nyelvű oktatást. Františka Šimegová hozzászólására, aki nem értette, miért jelent problémát, ha a szülők önként adják gyermekeiket szlovák iskolába, több ukrán/ruszin bizottsági tag is reagált, Vaszil Kapisovszkij többek között

80 FKI, f. NT, 19. d., Zápisnica zo 6. schôdzky Výboru SNR pre otázky národnosti zo dňa 22. mája 1970 v Bratislave.

81 SNA, f. P SNR 1969 – 1988, k. 16., Návrh plánu hlavných úloh SNR a jej orgánov na II. polrok 1970.

azzal, hogy nem minden helyénvaló, ami önkéntes. Mihajlo Mindos arra mutatott rá, hogy a szlovák hatóságok nyomásgyakorlása és a szülők megfélemlítése szintén nagy szerepet játszott az iskolaválasztásban, végül Margita Potošková, az SZNT Iskolaügyi és Kulturális Bizottságának jelen lévő elnöke szintén síkra szállt az anyanyelvi oktatás mellett. A Nemzetiségi Bizottság határozata egyetértését fejezte ki a minisztérium által előterjesztett javaslattal, hogy 1970 szeptemberéről az ukránok számára három fajta iskolatípust hozzanak létre: a tisztán ukrán tannyelvű, a szlovák-ukrán vegyes tannyelvű, valamint a szlovák tannyelvű iskolákat, amelyekben tantárgyként oktatják az ukrán nyelvet is.

Ezt követően a bizottság ismét támogatásáról biztosította Retkes Lajost, aki azzal a javaslattal fordult Rácz Olivérhez, hogy az érsekújvári közgazdasági középiskola mellett nyissanak további 1-1 magyar és szlovák osztályt. A továbbiakban, miután meghallgatták a képviselői csoportok jelentését az árvízvédelmi rendeletek teljesítéséről, amelyek rámutattak a rendeletek teljesítésében mutatkozó hiányosságokra, megbízták a bizottság elnökét, hogy az SZNT legközelebbi ülésén intézzon kérdést a kormányhoz, hogy miként ellenőrzi az árvízvédelem terén hozott határozatai teljesítését. Végül meghallgatták Fábry István beszámolóját a Nemzetiségi Bizottság és a CSNT Nemzeti Bizottságok és Nemzetiségek Bizottságának képviselői közötti június 11-i prágai tanácskozásról, amelyen megegyezés született a két bizottság munkájának az összehangolásáról, többek között arról, hogy mindkét országországban biztosítják a nemzetiségi törvények politikai irányelveinek a pártszervek általi megtárgyalását.⁸²

Retkes Lajos írásban benyújtott 1970. március 27-i interpellációjával, valamint az arra adott válaszokkal az SZNT július 13-i ülésén foglalkoztak. A két interpellált miniszter, Ján Janovic mezőgazdasági és Matej Lúčan iskolaügyi miniszter az érdeklődés hiányára hivatkozva szükségtelennek minősítette mind a Retkes által sürgetett iskolákat, mind a magyar nyelvű mezőgazdasági szaklapot, ő azonban felszólalásában ragaszkodott a javaslataihoz, amelyek megvalósítását továbbra is szükségesnek nevezte. Az ülésen felszólalt Fábry István is, aki a Nemzetiségi Bizottság megbízásából kérdést intézett a kormányhoz, hogy miképpen ellenőrzi az árvízvédelem terén hozott határozatai teljesítését.⁸³ Az SZNT 1970. július 13-i ülése az egyetlen alkalom volt, amikor a Nemzetiségi Bizottság tagjai a bizottság nevében, illetve annak megbízásából a szlovák parlament plénumának az ülésén megnyilvánultak. Lehetőségeikről ugyanakkor mindennél többet elmond az a tény, hogy a nemzetiségi törvényeknek, vagyis azoknak a törvényeknek a hiányát, amelyek megalkotása céljából magát a bizottságot is létrehoz-

82 FKI, f. NT, 19. d., Zápisnica zo 7. schôdzky Výboru SNR pre otázky národnosti zo dňa 1. júla 1970 v Bratislave; a találkozára lásd még APSP, f. ČNR I., k. 42., Záznam ze schůze komise pro národnosti výboru ČNR pro národní výbory a národnosti konané dne 30. června 1970.

83 *Stenografická správa o 9. schôdzke Slovenskej národnej rady v Bratislave 13. júla 1970*, 95–102. p.; *Új Szó*, 1970. július 14. Aktív a tavalyi mérleg, 1–2. p.

ták, a bizottság fennállásának több mint két és fél éve alatt az SZNT plénümán egyetlen egyszer sem kérték, illetve kérhették számon az illetékes szervektől.

Az SZLKP KB Elnöksége a szlovák parlament kommunista képviselői klubjának kezdeményezésére 1970. augusztus 11-én határozatban mondta ki, hogy a párt befolysának további megerősítése érdekében az SZNT Elnöksége és az egyes parlamenti bizottságok mellett pártcsoportokat kell létesíteni.⁸⁴ A Nemzetiségi Bizottság pártcsoportjának alakuló ülésére az 1970. szeptember 29-i, immár nyolcadik bizottsági ülés előtt került sor. A pártcsoportnak tagja lett a bizottság mind a 20 kommunista párti tagja, elnökévé pedig a pártvezetés döntése alapján Petro Dupejt, a bizottság egykori alelnökét választották.⁸⁵

Magán a bizottsági ülésen meghallgatták Ján Gregor szlovák iparügyi miniszter beszámolóját Szlovákia további iparosításának, valamint az ipar dél- és kelet-szlovákiai fejlesztésének tervéről, majd megvitatták a Vaszil Homa kulturális miniszterhelyettes által előterjesztett jelentést a nemzetiségi sajtó rendszeréről, helyzetéről és továbbfejlesztéséről. Ez utóbbi kiemelte többek között azt, hogy a nemzetiségi sajtó aktívan kiveszi a részét a konszolidációs folyamatból, s a párt politikájának szellemében végzi a tevékenységét. A bizottság határozata megbízta Fábry Istvánt, hogy az illetékes párt-szerveknél tárgyalja meg, hogy az SZLKP nemzetiségi sajtóval foglalkozó szakbizottságát egészítsék ki a bizottság három tagjával, nevezetesen Fábry Istvánnal, Dénes Ferencel és Vaszil Kapisovszkijjal.⁸⁶

1970 őszén a visszarendeződést kísérő tisztogatások keretében megkezdődött a szlovák kormány Nemzetiségi Tanácsának a leépítése is. Mindennek a nyitányát a kormány 1970. szeptember 30-án kelt 324. számú határozata jelentette, amely teljes egészében átalakította a tanács összetételét. Az immár szlovák többségű testület valamennyi korábbi magyar tagját lecserélték, elnökévé pedig a miniszteri tisztségéből és ezzel a tanács éléről még áprilisban leváltott Dobos László helyett Štefan Sádovskýt, az SZLKP egykori első titkárát nevezték ki, aki 1970 februárja óta a szlovák kormány egyik alelnöke volt.⁸⁷

84 SNA, f. ÚV KSS, Predsedníctvo, a. j. 79., k. 1266., Návrh na ďalšie posilnenie vplyvu strany v orgánoch SNR a návrh plánu práce Klubu poslancov komunistov SNR na II. polrok 1970.

85 A Nemzetiségi Bizottság pártcsoportjának tagjai Bánszky Zoltán, Anna Bilanyin, Czaban Bálint, Cserge Károly, Vojtech Daubner, Dénes Ferenc, Dobos László, Petro Dupej, Fábry István, Faraga Ferenc, Štefan Ferencei, Anna Hirka, Horváth Vince, Ján Janík, Vaszil Kapisovszkij, Mihajlo Mindos, Ján Paško, Retkes Lajos, Szabó Rezső és Tomaskovics Károly lettek. A többi bizottsági tag vagy a Szabadságpárt, illetve a Szlovák Megújódás Pártjának képviselője, vagy pártonkívüli képviselő volt.

86 FKI, f. Szabó Rezső iratai, 9. d., Zápisnica zo zasadnutia Výboru SNR pre otázky národnosti dňa 29. septembra 1970 v Bratislave.

87 FKI, f. NT, 1. d., Návrh na nové zloženie Rady pre národnosti vlády Slovenskej socialistickej národnosti; vö. Gyönyör 1989, 224. p.; Šutajová 2019, 142–143. p. (A Nemzetiségi Tanács

Az új összetételű Nemzetiségi Tanács első – és egyetlen – ülésére 1970. november 20-án került sor. Ezen Štefan Sádovský bejelentette, hogy a nemzetiségi törvény alapelveinek 1969-ben kidolgozott tézisei „politikai okokból elfogadhatatlanok”, ezért az azokkal kapcsolatos munkálatokat leállította. A tanács a nemzetiségi törvény új alapelveinek kidolgozására még létrehozott egy hatfős új munkabizottságot, amelyben helyet kapott többek között Lőrincz Gyula is,⁸⁸ megtárgyalásukra azonban már soha nem tért vissza, s Sádovský miniszterelnök-helyettes vezetésével többé már nem is ülésezett.

Sztankó Pál pozsonyi magyar főkonzul 1970. november 5-i jelentésében Štefan Sádovskýval folytatott beszélgetésére hivatkozva még azt jelentette Budapest számára, hogy a munkabizottság december közepére vagy legkésőbb karácsonyig ki fogja dolgozni a nemzetiségi törvény alapelveit, amelyeket majd 1971 januárjában az SZLKP KB Elnöksége (és esetleg a CSKP KB Elnöksége) elé terjesztenek. Ezután kerülne sor a törvénytervezet részletes kidolgozására, majd „a kérdés kényes természetére való tekintettel” az SZLKP KB Elnöksége általi ismételt megtárgyalására, s csak azt követően lenne az SZNT elé terjesztve. A nemzetiségi törvény elfogadása a jelentés szerint a legoptimálisabb esetben 1971 márciusára–áprilisára lenne várható.⁸⁹

A Nemzetiségi Tanács következő ülését 1970. december közepén kellett volna megtartani. Miután azonban Štefan Sádovský, aki pedig igencsak igyekezett igazodni az új politikai irányvonalhoz, maga is a visszarendeződés áldozatává vált,⁹⁰ a decemberi ülésre nem került sor. A tanács vezetésével Sádovský leváltása után Július Hanus miniszterelnök-helyettest bízták meg, majd 1971 októberében újfent átalakították a testület személyi összetételét is. Ezek a változások a Nemzetiségi Tanácsot hosszú időre megbénították, érdemi tevékenységet nem tudott kifejtetni, s szép csendesen lekerült a napirendjéről a nemzetiségi törvények kérdése is, amelyek alapelveinek kidolgozására már soha többé nem tért vissza. (Šutajová 2019, 147–148. p.)

A Nemzetiségi Bizottság kilencedik ülését 1970. december 2-án tartották meg. Ezen előbb meghallgatták Timotej Skalický munkaügyi és népjóléti miniszterhelyettes beszá-

magyar tagjai Mag Gyula, a bélyi alapiskola igazgatója, az SZLKP KB tagja, Varga Ernő, a komáromi járási nemzeti bizottság alelnöke, Lőrincz Gyula, az *Új Szó* főszerkesztője, Nyáry István, a dunaszerdahelyi járási pártbizottság ideológiai titkára és Ferencz Dezső, a Nemzeti Front rimaszombati járási bizottságának vezető titkára lettek. A Csemadok leendő elnöke számára fenntartott helyet – akárcsak a KSZUT elnöke számára fenntartott helyet – egyelőre betöltetlenül hagyták.)

88 FKI, f. NT, IV/2, Záznam o zasadnutí Rady pre národnosti vlády SSR dňa 20. novembra 1970.

89 MNL OL, f. KÜM-TÜK, 1970-Csehszlovákia, 31. d., 00502/3-1970, A magyar nemzetiséggel kapcsolatos aktuális kérdések.

90 Sádovskýt előbb 1970. december 14-én leváltották miniszterelnök-helyettesi tisztségéből, majd 1971 februárjában kizárták a kommunista pártból.

molóját Szlovákia munkaerő-gazdálkodásáról, majd Vojtech Beňa mezőgazdasági és élelmezésügyi miniszterhelyettes jelentését a mezőgazdaság munkaerőinek helyzetéről, végül a Belügyminisztérium beszámolóját a nemzeti bizottságok képviselőinek és apparátusának nemzetiségi összetételéről. Ez utóbbi megállapította, hogy megvan minden feltétele annak, hogy a lakosok anyanyelvükön intézhessék el hivatalos ügyeiket.

Foglalkoztak a bizottság 1971 első félévi munkatervével is, amely még számolt a nemzetiségi törvényjavaslat alapelveinek a megtárgyalásával, időpontját azonban nem határozták meg, hanem úgy döntöttek, hogy azt majd a Štefan Sádovskýval folytatott tárgyalás után pontosítják.⁹¹ Erre azonban, csakúgy, mint a Nemzetiségi Tanács decemberi ülésére, Sádovský leváltása következtében már nem került sor. A bizottság tagjai ekkor ugyan még nem sejtették, de 1971 első hónapjaira világossá kellett válnia számukra, hogy a Nemzetiségi Bizottság 1970. december 2-i ülése egyben a bizottság hatyúdala is volt.

Érdemi jelentősége ugyan már nem volt, a rend kedvéért azonban megemlíti, hogy 1970 végén a parlamenten belüli tisztogatások áldozatává vált a bizottság egy további tagja, Horváth Vince, a komáromi hajógyár rajzolója is. Az ő „lemondását” parlamenti mandátumáról az SZNT 1970. december 28-i ülésén jelentették be.⁹²

2.3. Csehországi párhuzamok és eltérések

Némileg előrébb jutottak a nemzetiségi törvény előkészítése terén a cseh országrészben. A munkálatokat itt is a kormány, pontosabban a kormányhivatal vette a kezébe, amely szakemberek részvételével már 1969 nyarára elkészítette a nemzetiségi politika alapelveinek a munkajavaslatát.⁹³ A cseh kormány ezt követően 1970. február 18-i 20. számú határozatával létrehozta a kormány 16 fős Nemzetiségi Tanácsát, elnökévé pedig Ladislav Adamec miniszterelnök-helyettest nevezte ki.⁹⁴ Ugyanez a határozat lehetővé tette azt is – amint azt már említettük –, hogy a nemzetiségek által lakott kerületek, elsősorban a Nyugat-csehországi, az Észak-csehországi, valamint az Észak-morvaországi kerületi, járási és városi nemzeti bizottságai mellett nemzetiségi bizottságok jöjjenek létre. (Gyönyör 1989, 223. p.)

Ez radikális eltérést jelentett a szlovákiai szabályozáshoz képest. A szlovák kormány Nemzetiségi Tanácsa 1969. december 2-án ugyan jóváhagyta a nemzeti bizott-

91 FKI, f. NT, 19. d., Zápisnica z rokovania Výboru SNR pre otázky národností dňa 2. 12. 1970 v Bratislave; *Új Szó*, 1970. december 3. Ülésztek az SZNT bizottságai, 1. p.

92 *Új Szó*, 1970. december 29. A Szlovák Nemzeti Tanács jóváhagyta az SZSZK 1970. évi népgazdasági tervét és állami költségvetését, 1. p.,

93 APSP, f. ČNR I., k. 40., Záznam ze schůze výboru ČNR pro národní výbory a národnosti konané dne 16. a 17. září 1969.

94 *Rudé právo*, 1970. február 19. Zasedaly vlády ČSR a SSR, 2. p.

ságok mellett létrehozandó nemzetiségi bizottságok minta-alapszabályzatát, Egyd Pepich szlovák belügyminiszter azonban a Dobos Lászlóhoz, a Nemzetiségi Tanács elnökéhez intézett 1970. február 9-i levelében egyebek között a nemzetiségi alkotmánytörvény végrehajtási törvényeinek hiányára hivatkozva elutasította a szlovákiai nemzeti bizottságok melletti nemzetiségi bizottságok létrehozásának a lehetőségét.⁹⁵ Ezt követően hamarosan megszűnt az egyetlen, a Losonci Járási Nemzeti Bizottság mellett létrejött nemzetiségi bizottság is. (Gyönyör 1989, 225. p.)

Csehországban a nemzetiségi politika és a nemzetiségi törvény alapelveinek munkajavaslatát 1970 áprilisában megtárgyalta és véleményezte a kormány Nemzetiségi Tanácsa, majd a CSKP KB cseh országrészek pártmunkáját irányító irodájának politikai-jogi bizottsága, a cseh kormány elnöksége, a CSNT Nemzeti Bizottságok és Nemzetiségek Bizottságának nemzetiségi albizottsága, végül 1970. szeptember 11-én maga a parlamenti bizottság is.⁹⁶ A javaslatok ezt követően kerültek a CSNT Elnöksége elé, amely 1970. október 8-i ülésén foglalkozott velük. Az Elnökségnek azonban komoly fenntartásai voltak a javaslatok bizonyos pontjaival szemben. Ilyen volt például a CSNT-n belüli önálló Nemzetiségi Bizottság vagy pedig a CSNT Nemzetiségi Kamarája létrehozásának a terve. A CSKP KB cseh országrészek pártmunkáját irányító irodája politikai-jogi bizottságának állásfoglalása azzal utasította el ezeket a javaslatokat, hogy a kérdést a két tagköztársaságban azonos alapelvek szerint kellene rendezni, ha azonban ezek az elvek érvényesülnének Szlovákiában is, az ott gyakorlatilag a magyar autonómia létrehozásához vezetne.⁹⁷

A CSNT Elnöksége az előterjesztett javaslatokkal kapcsolatban hosszas vita után arra a döntésre jutott, hogy azokat ebben a formában nem tudja elfogadni. Úgy rendelkezett, hogy a kormányhivatallal át kell dolgoztatni őket, az átdolgozott javaslatokat véleményeztetni kell a CSNT Alkotmányjogi Bizottságával, végül az Alkotmányjogi Bizottság, valamint a Nemzeti Bizottságok és Nemzetiségek Bizottsága közösen terjesztené őket a CSNT Elnöksége elé.⁹⁸

A javaslatok sorsa azonban végeredményben ugyanaz lett, mint Szlovákiában. A kormányhivatal még átdolgozta őket, s amint arról Milan Ptáček, a Nemzeti Bizottságok és Nemzetiségek Bizottsága nemzetiségi albizottságának elnöke az albizottság 1970. november 13-i ülésén beszámolt, a kormány és a CSNT képviselői között az az előzetes megállapodás született, hogy a kormány fogja őket a CSNT Elnöksége elé terjeszteni,

95 FKI, f. NT, III/1969, list č. SM – 184/1970.

96 APSP, f. ČNR I., k. 41., Záznam ze schůze výboru ČNR pro národní výbory a národnosti konané dne 11. září 1970.

97 APSP, f. ČNR I., k. 22., Stanovisko politickopravní komise byra ÚV KSČ.

98 APSP, f. ČNR I., k. 22., Stenografický zápis jednání z 33. schůze předsednictva České národní rad dne 8. října 1970.

amire előreláthatólag december folyamán kerülhet sor.⁹⁹ A javaslatokat azonban már nem terjesztették a CSNT Elnöksége elé, s a nemzetiségi törvény elfogadása 1970–1971 fordulóján, akárcsak Szlovákiában, Csehországban is lekerült a napirendről.

A CSNT Nemzeti Bizottságok és Nemzetiségek Bizottsága, valamint annak nemzetiségi albizottsága mindazonáltal jóval aktívabb tevékenységet fejtett ki, mint az SZNT Nemzetiségi Bizottsága. Az albizottság tagjai látogatást tettek a német, illetve a lengyel kisebbség által lakott Észak-csehországi és Észak-morvaországi területben, ahol felmérést végzett a kisebbségek helyzetéről. Foglalkoztak a nemzetiségi oktatásügy kérdésével és kulturális problémáikkal, de szóba került a bizottság ülésein a német kulturális szövetség bejegyeztetésének kérdése és a lengyel ifjúsági szervezet bejegyeztetése elutasításának az ügye is. A Nemzeti Bizottságok és Nemzetiségek Bizottsága 1969-ben 12, 1970-ben 9, 1971 első félévében 7, nemzetiségi albizottsága pedig 1969–1971 között összesen 16 alkalommal ülésezett.¹⁰⁰ Ez ugyancsak jelentős eltérést jelentett a szlovákiai gyakorlathoz képest, ahol az SZNT Nemzetiségi Bizottsága 1968-ban 3, 1969-ben 1, 1970-ben pedig 5, összesen tehát mindössze 9 alkalommal ült össze.

A Nemzeti Bizottságok és Nemzetiségek Bizottsága nemzetiségi albizottságának nemzetiségi tagjai ugyanakkor bizonyos szempontból mégis kedvezőbbnek ítélték meg a nemzetiségi kérdés szlovákiai kezelését. Erre utal többek között az is, hogy a szlovákiai példára hivatkozva többször is indítványozták a CSNT-n belüli önálló Nemzetiségi Bizottság létrehozását, ezt azonban maga a bizottság és a CSNT Elnöksége is rendre elutasította. A két parlament nemzetiségi kérdéssel foglalkozó bizottságát végül a szlovákiai példa csehországi átvétele helyett a csehországi példa szlovákiai átvételével hozták összhangba, vagyis az önálló Nemzetiségi Bizottságot a szlovák parlamentben is felszámolták és összevonták a nemzeti bizottságokkal foglalkozó bizottsággal. A csehországi mintát ugyanakkor nem vették át teljes mértékben, s Szlovákiában az új parlamenti bizottságon belül nem került sor nemzetiségi albizottság létrehozására.

3. A Nemzetiségi Bizottság felszámolása

Amikor a *Hét* című hetilap 1969 újrakezdése számra megvonta az 1968-as esztendő mérlegét, a nemzetiségi alkotmánytörvénnyel kapcsolatban keserűen jegyezte meg, hogy annak végleges szövegéből kiiktatták a nemzetiségek öngazdálathoz való jogát. A Nemzetiségi Bizottság jövőjét illetően ugyanakkor bizakodó volt. „Remélhető, sőt feltételezhető – írta a *Hét* –, hogy képviselőnk a választások kiírásáig mindent megtesz

⁹⁹ APSP, f. ČNR I., k. 42., Záznám ze schůze komise pro národní dny 13. listopadu 1970.

¹⁰⁰ APSP, f. ČNR I., k. 29., Hodnocení činnosti výboru ČNR pro národní výbory a národní dny za období 1969 – 1971.

annak érdekében, hogy ebben a rendkívül fontosnak ígérkező bizottságban olyanok foglaljanak helyet, akik valóban képviselik a magyar nemzeti kisebbséget.”¹⁰¹

A cikk szerzője nem sejtette, hogy az eredetileg 1968-ban esedékes, majd 1969-re halasztott parlamenti választásokat a Husák-féle normalizációs rezsim is elhalasztja, s azokat majd csupán 1971 novemberében tartják meg. Azzal pedig végképp nem számolhatott, hogy a nagy reményekkel létrehozott Nemzetiségi Bizottság nemcsak nemzetiségi képviselői szervvé nem alakul át, hanem meg sem éri a választásokat, s önálló parlamenti bizottságként is megszűnik.

Sztankó Pál pozsonyi magyar főkonzul 1970. november 5-i jelentésében már jelezte ugyan a Nemzetiségi Bizottság átszervezésének a tervét, az általa jelzett átszervezés azonban a bizottság létét még nem veszélyeztette volna. A jelentés szerint „az elgondolás az, hogy ezt a Bizottságot is az arányosság, illetve paritás elvén kell felépíteni”, vagyis a bizottságnak 12 tagja lesz, köztük 6 szlovák, 4 magyar, 2 pedig ukrán nemzetiségű.¹⁰² 1971 első hónapjaiban azonban végül nem a bizottság átszervezésére, hanem felszámolására került sor.

Odrej Klokoč, az SZNT elnöke 1971. február 10-én terjesztette az SZLKP Elnöksége elé a szlovák parlament ügyrendi törvényének a módosítására vonatkozó javaslatot. A javaslat szerint a módosított ügyrendi törvény már nem sorolná fel tételesen a parlamenti bizottságokat, a javaslatból azonban az is kiderült, hogy azok számát 13-ról 8-ra tervezik csökkenteni, miközben nem számolnak az önálló Nemzetiségi Bizottsággal sem, hanem a nemzeti bizottságokkal foglalkozó bizottsággal összevonva Nemzeti Bizottságok, Államigazgatás és Nemzetiségek Bizottsága (Výbor SNR pre národné výbory, štátnu správu a národnosti) néven tervezik újjászervezni.¹⁰³ Az SZLKP KB Elnöksége 1971. február 16-án ebben a formában hagyta jóvá a javaslatot, az új bizottság megnevezését azonban utólag Nemzeti Bizottságok, Államigazgatás és Nemzetiségi Ügyek Bizottságára (Výbor SNR pre národné výbory, štátnu správu a veci národnosti) módosították.

A felszámolásra ítélt Nemzetiségi Bizottság koporsójába végül magával Fábry Istvánnal, a bizottság elnökével verették be az utolsó szöveget. Az SZNT 1971. március 8-i ülésén ugyanis, amelyen az ügyrendi törvény módosítását jóváhagyták, az a Fábry volt a parlamenti bizottságokban végrehajtandó változásokra vonatkozó javaslat előadója, akinek a bizottságát a javaslat szintén megszüntetésre ítélte. A Nemzetiségi Bizottság

101 Hét, 1969. január 5. Jó munkát az új esztendőben, 2. p.

102 MNL OL, f. KÜM-TÜK, 1970-Csehszlovákia, 31. d., 00502/3-1970, A magyar nemzetiséggel kapcsolatos aktuális kérdések.

103 SNA, f. ÚV KSS, Predsedníctvo, a. j. 97., k. 1282., Návrh zásad novelizácie rokovacieho poriadku Slovenskej národnej rady.

tehát végül rövid, nem egészen két és fél éves fennállás után önálló parlamenti bizottságként is megszűnt.

A 12 fős Nemzeti Bizottságok, Államigazgatás és Nemzetiségi Ügyek Bizottságában a 8 szlovák képviselő mellett már mindössze 3 magyar és egy ukrán/ruszin nemzetiségű képviselő kapott helyet, elnökévé pedig szintén egy szlovák nemzetiségű képviselőt, Petronela Višňovcovát választották. Az új bizottság három magyar tagja Dénes Ferenc, Stifter Emília és Varga Lajos, az ukrán/ruszin Anna Bilanyin lett.¹⁰⁴ A bizottságban nemcsak nemzetiségi albizottságot nem hoztak létre, hanem marginalizálódtak maguk a nemzetiségek is, a nemzetiségi kérdés pedig teljes mértékben a perifériára szorult, olyannyira, hogy a bizottság a következő években jószerével alig foglalkozott vele.

„Kikopott” a nemzetiségi törvények kérdése a szlovák parlament munkaterveiből is. Az SZNT Elnökségének 1971. február 24-i ülésén elfogadott 1971 első félévi munkaterv a nemzetiségi törvény javaslatának a megtárgyalásával már nem számolt, s a törvény elfogadása a későbbiekben már fel sem merült.¹⁰⁵ A Nemzetiségi Tanács leépítése és a Nemzetiségi Bizottság felszámolása után „normalizálták” a szlovák kormányhivatalt Nemzetiségi Titkárságát is. A felettes szervek szerint hatáskörét meghaladó tevékenységet folytató titkárság éléről 1971 júniusában távolították el Tolvaj Bertalant, akinek a helyére Sziegl Ferencet, az SZLKP KB dolgozóját állították. (Šutajová 2019, 147–148. p.)

Csehországgal ellentétben, ahol a lengyel és a német kulturális szövetséget nem érte különösebb retorzió, Szlovákiában nem kegyelmeztek a reformfolyamatban aktív szerepet vállalt nemzetiségi kulturális szövetségeknek sem. A Csemadokot és a KSZUT-ot az SZLKP KB Elnökségének 1971. február 23-i döntése és a szlovák kormány április 28-i határozata értelmében – a Matica slovenskával együtt – kizárták a Szlovák Nemzeti Frontból és a Kulturális Minisztérium felügyelete alá helyezték, ami egyet jelentett a társadalmi ranglétrán való lefokozásukkal, egyben mozgásterük leszűkülését is eredményezte. (Gyönyör 1989, 225–226. p.; Popély 2008, 43. p.) A Csemadok éléről lemondatták Dobos Lászlót, s a szövetség elnöki székébe a szlovák pártvezetés ugyancsak 1971. február 23-i határozata értelmében Fábry Istvánt ültették. A későbbiekben az ő nevéhez fűződött a Csemadokon belüli tisztogatások levezénylése.

Dobos László és Szabó Rezső, a Csemadok reformkommunista vezetői ellen pártvizsgálat is indult, aminek az eredménye szintén nem lehetett kétséges. Az SZLKP KB Elnöksége 1971. július 7-én, a tevékenységükről készült jelentések meghallgatása

104 *Stenografická správa o 12. schôdzke Slovenskej národnej rady v Bratislave 8. marca 1971*, 70–76., 110. p.; *Új Szó*, 1971. március 9. Ülést tartott a Szlovák Nemzeti Tanács plénuma, 1–2. p.

105 SNA, f. P SNR 1969 – 1988, k. 25., Návhr plánu hlavných úloh Slovenskej národnej rady na I. polrok 1971.

után, a kommunista pártból való kizárásukról, valamint prágai és pozsonyi parlamenti képviselői mandátumuktól való megfosztásukról határozott.¹⁰⁶ Dobos pártból történő kizárásával a CSKP KB Elnöksége is foglalkozott, s 1971. augusztus 20-án jóváhagyta az arról hozott pozsonyi döntést.¹⁰⁷

4. Epilógus

Az SZNT önálló Nemzetiségi Bizottságát a husáki normalizáció húsz éve alatt soha nem újítták fel. A nemzetiségi ügyeket az 1971. évi választásokat követően továbbra is a Nemzeti Bizottságok, Államigazgatás és Nemzetiségi Ügyek Bizottsága, az 1976-os, 1981-es és 1986-os választások után pedig a Nemzeti Bizottságok és Nemzetiségek Bizottsága (Výbor SNR pre národné výbory a národnosti) néven létrehozott bizottság intézte. (Gyönyör 1989, 223. p.) Az általában 16 fős bizottságban legfeljebb 2-3 magyar és egy ukrán/ruszin nemzetiségű képviselő kapott helyet. Az 1971-ben kezdődő választási ciklusban Branislav Bíróš személyében szlovák volt a bizottság elnöke is, később azonban már jobbára magyar nemzetiségű képviselőket állítottak az élére. 1976–1983 között Benyó Máté, 1983–1986 között Krocsány Dezső, 1986–1988 között Filler Gyula, 1988–1989-ben azonban ismét szlovák nemzetiségű képviselő, Zoltán Bocz töltötte be a bizottság elnöki tisztségét. (Popély 2022, 322. p.)

A normalizációs rezsim mellett, hogy az 1968–1969-ben létrehozott nemzetiségi szervezet sorra leépítette, s nem fogadta el a nemzetiségi alkotmánytörvény kilátásba helyezett végrehajtási törvényeit, nem tartotta be magát a nemzetiségi alkotmánytörvényt sem. Ez ellen kezdetben mindössze az 1978-ban megszervezett Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottsága emelte fel a szavát, az 1980-as évek végén azonban már a kisebbségi magyar társadalom különböző csoportjai is meg merték fogalmazni a normalizációs rendszer kisebbségpolitikájával szembeni kifogásaikat. 1988–1989 fordulóján a Jogvédő Bizottság, a Csemadok vezetése, az 1968 után fél-reállított reformkommunisták (Dobos László és Szabó Rezső) és a körjük tömörülő értelmiségiek, valamint a Szlovák Írók Szövetségének magyar tagozata is a legfelsőbb párt és/vagy állami szervekhez eljuttatott beadványában sürgette egyebek között a nemzetiségi alkotmánytörvény végrehajtási törvényeinek a megalkotását, valamint a

106 SNA, f. ÚV KSS, Predsedníctvo, a. j. 4., k. 1297., Zápis zo 4. schôdze predsedníctva ÚV KSS, 7. júla 1971.

107 Národní archiv České republiky, Praha, f. Ústřední výbor Komunistické strany Československa, 02/1, Predsednictvo 1971 – 1976, sv. 9, a. j. 8., Potvrzení usnesení predsednictva ÚV KSS o vyloučení s. Ladislava Dobose, bývalého ministra SSR a předsedy ÚV Csemadoku, z řad členů KSČ.

megszüntetett nemzetiségi intézmények és szervek, köztük az SZNT önálló Nemzetiségi Bizottságának a visszaállítását. (Popély 2014, 257–262. p.)

A Nemzetiségi Bizottság újbóli létrehozásának lehetősége az 1989-es rendszerváltást követően került kézzelfogható közelségbe. Az ún. bársonyos forradalom alatti eufórikus hangulat elmúlt, a szlovák nacionalizmus újbóli megerősödése azonban – akár csak az 1968-as prágai tavasz után – ismételten véget vetett a rövid időre felújított önálló Nemzetiségi Bizottság hosszú távú működésébe vetett reményeknek.

A bizottság újjászervezésének gondolatát elsőként a Csemadok vetette fel 1989. december első napjaiban. Rudolf Schuster, a szlovák parlament elnöke december 7-én fogadta is a Csemadok új vezetőségét, s elvi hozzájárulását adta ahhoz, hogy Nagy Kázmérnak, az SZNT előző nap megválasztott új alelnökének, egyben a Nemzeti Bizottságok és Nemzetiségek Bizottsága új elnökének a vezetésével újraalakuljon a Nemzetiségi Bizottság. A megállapodás szerint tagjai a parlament nemzetiségi képviselői, valamint a Csemadok és a KSZUT által delegált szakemberek, továbbá néhány, a kisebbségi kérdéssel foglalkozó szlovák szakember lenne.¹⁰⁸

Nagy Kázmér a Nemzetiségi Bizottság létrehozására vonatkozó javaslatot az SZNT Elnökségének 1989. december 8-i ülésén ismertette. Az Elnökség azonban a bizottság létrehozását ekkor elvetette, helyette csupán egy, az SZNT Elnöksége melletti állandó munkacsoport kialakítását támogatta azzal, hogy a következő elnökségi ülésre terjesszék be az erre vonatkozó javaslatot.¹⁰⁹ A nemzetiségi kérdéssel foglalkozó állandó munkacsoport létrehozására az Elnökség december 19-i ülésén került sor. Az Elnökség a 6 magyar, 5 szlovák, 3 ukrán/ruszin és 1 cseh nemzetiségű képviselőből álló 15 fős munkacsoport ideiglenes irányításával Nagy Kázmért bízta meg.¹¹⁰

A munkacsoport érdemi munkát nem tudott kifejtetni, már csak azért sem, mivel vezetője, Nagy Kázmér hamarosan lemondott a képviselői mandátumáról. Helyette 1990. február 9-én Zászlós Gábort választották meg mind a szlovák parlament alelnökévé, mind pedig a Nemzeti Bizottságok és Nemzetiségek Bizottságának elnökévé.¹¹¹ Az ő indítványára végül az SZNT 1990. április 27-i ülésén módosították a parlament ügyrendi törvényét, s ennek értelmében a Nemzeti Bizottságok és Nemzetiségek

108 Új Szó, 1989. december 9. Újjáalakult az SZNT Nemzetiségi Tanácsa, 4. p. (Az Új Szó cikkében a bizottság neve – helytelenül – Nemzetiségi Tanácsként jelenik meg.)

109 Digitálna parlamentná knižnica, SNR 1986 – 1990, Zapisnica zo 46. schôdze Predsedníctva Slovenskej národnej rady, konanej 8. decembra 1989 na Bratislavskom hrade, <https://www.nrsr.sk>

110 Digitálna parlamentná knižnica, SNR 1986 – 1990, 404. uznesenie Predsedníctva Slovenskej národnej rady z 19. decembra 1989, <https://www.nrsr.sk>; Új Szó, 1989. december 21. Miért nem alakult önálló nemzetiségi bizottság?, 1–2. p.

111 Stenografická správa o 21. schôdzi Slovenskej národnej rady konanej 9. februára 1990, 97–98. p.; Új Szó, 1990. február 10. Megújult az SZSZK törvényhozó testülete, 1–2. p.

Bizottságának kettéválasztásával ismét létrehozták a Nemzetiségi Bizottságot. A 15 fős bizottságban, amelynek elnökévé František Mikloškót választották, 9 szlovák, 4 magyar, valamint 1-1 ukrán/ruszin és cseh nemzetiségű képviselő kapott helyet. Magyar nemzetiségű tagjai Bauer Győző, Grendel Lajos, Kovács László és Zászlós Gábor lettek. Valamennyien az SZNT 1990 januárjában és februárjában kooptált képviselői voltak.¹¹²

Az újonnan létrehozott bizottság azonban rendkívül kérészéletűnek bizonyult és megszűnt, mielőtt egyáltalán munkához láthatott volna. Nem egészen másfél hónappal a létrehozását követően, 1990. június 8–9-én ugyanis megtartották az első szabad parlamenti választásokat, s a választások után összeülő új szlovák parlament, majd a későbbi parlamentek önálló Nemzetiségi Bizottságot már soha többé nem hoztak létre. A nemzetiségi kérdés kezelése 1990–1992 között a Nemzetiségi, Etnikai és Emberjogi Bizottság, 1992–1994 között az Államigazgatási, Helyi Önkormányzati és Nemzetiségi Bizottság, 1994–1998 között a Közigazgatási, Helyi Önkormányzati és Nemzetiségi Bizottság, 1998–2002 között az Emberjogi és Nemzetiségi Bizottság, 2002–2010 között pedig az Emberjogi, Nemzetiségi és a Nők Jogállásával Foglalkozó Bizottság néven működő parlamenti bizottság hatáskörébe tartozott. A bizottság 2010 óta napjainkig az Emberjogi és Nemzetiségi Kisebbségi Bizottság megnevezést viseli. A bizottságok élén 1998–2010 között A. Nagy László személyében magyar nemzetiségű képviselő állt, korábban és a későbbiekben azonban szlovák elnökei voltak.¹¹³

* * *

Amint azt Janics Kálmán egyik tanulmányában megfogalmazta, a terv, hogy a nemzetiségek jogállását az egyenrangúság és az öngazgatás elve alapján rendezzék, „egyedülálló történelmi kezdeményezés volt Közép-Kelet-Európában”. (Janics 1983, 330. p.) Ezt az egyedülálló történelmi kezdeményezést azonban egyrészt a felélénkülő szlovák nacionalizmus, majd Csehszlovákia 1968. augusztusi megszállása és az ennek nyomán bekövetkező politikai visszarendeződés kudarcra ítélte.

A szlovák parlament Nemzetiségi Bizottságának létrehozása abban a formában, ahogyan az 1968 októberében megtörtént, a nemzetiségek számára csalódást jelentett. A bizottságot a nemzetiségek törekvéseivel ellentétben nem nemzetiségi képviselői szervként, hanem egyszerű parlamenti bizottságként hozták létre, amelyben a

112 *Stenografická správa o 26. schôdzi Slovenskej národnej rady konanej 27. apríla 1990*, 105–115., 207–208. p.; *Új Szó*, 1990. április 29. Megalakult az SZNT nemzetiségi bizottsága, 1–2. p.

113 Vö. Digitálna parlamentná knižnica, SNR 1990 – 1992, 1992 – 1994, NR SR 1994 – 1998, 1998 – 2002, 2002 – 2006, 2006 – 2010, 2010 – 2012, 2012 – 2016, 2016 – 2020, 2020 – 2023, <https://www.nrsr.sk>.

nemzetiségi képviselők mellett szlovák és cseh nemzetiségű képviselők is helyet kaptak. A bizottság ennek ellenére nagy lendülettel látott munkához, s 1968 decemberére kidolgozta a képviseleti testületek és végrehajtó szervek melletti nemzetiségi szervekről szóló törvény javaslatát. A nemzetiségi alkotmánytörvény kilátásba helyezett nemzetiségi törvényeinek előkészítésében bekövetkezett változás azonban a bizottság kezdeti lendületét megtörte, a husáki normalizáció pedig végül magát a bizottságot is felszámolásra ítélte, s 1971 márciusában összevonta a nemzeti bizottságokkal foglalkozó bizottsággal.

Elszabotálta a normalizációs rezsim a nemzetiségi alkotmánytörvény végrehajtási törvényeinek az elfogadását is. A Nemzetiségi Bizottságnak a nemzetiségi szervekről kidolgozott törvényjavaslata soha nem került az SZNT plénuma elé megtárgyalásra, a nemzetiségi törvények politikai irányelveinek a kormány Nemzetiségi Tanácsa által kidolgozott javaslataival pedig a párt- és állami szervek érdemben szintén nem foglalkoztak. A törvények elfogadásának időpontját előbb folyamatosan elodázták, mígnem a kérdés 1970–1971 fordulójára végleg lekerült a napirendről, majd a normalizáció húsz éve alatt gyakorlatilag az agyonhallgatás jellemezte.

Nem hozott érdemi változást ezen a téren a pártállam bukása sem. Nem került sor sem egy nemzetiségi képviseleti szerv létrehozására, sem a nemzetiségi kérdéssel foglalkozó önálló parlamenti bizottság érdemi felújítására, sem pedig a nemzetiségi törvény elfogadására. Ráadásul 1991 januárjában, amikor a prágai Szövetségi Gyűlés elfogadta az alapvető emberi jogok és szabadságjogok chartáját, a nemzetiségi alkotmánytörvény hatálya is megszűnt, s bár a charta alapelveit beépítették az 1992. szeptember 1-jén elfogadott szlovák alkotmányba, az abban foglaltak visszalépést jelentettek a nemzetiségi alkotmánytörvényben biztosított jogokhoz képest. A nemzetiségek jogállásáról szóló törvény elfogadására, amelyre legutóbb a 2020–2023-as választási ciklusban történt sikertelen kísérlet (vö. Bukovszky 2023, 151–157. p.) így immár 55 éve hiába vár a szlovákiai magyar közösség.

Melléklet

Az SZNT NEMZETISÉGI BIZOTTSÁGÁNAK JAVASLATA

... SZÁMÚ TÖRVÉNY A KÉPVISELETI TESTÜLETEK ÉS VÉGREHAJTÓ SZERVEK MEL-
LETTI NEMZETISÉGI SZERVEKRŐL¹¹⁴

A Szlovák Nemzeti Tanács a Csehszlovák Szocialista Köztársaság nemzetiségeinek helyzetét szabályozó, 1968. október 27-i keltezésű alkotmánytörvény 5. cikkelyének 1. bekezdése alapján, az 5. cikkely 2. bekezdésének végrehajtására az alábbi törvényt fogadja el:

I. FEJEZET

1. §

A magyar és az ukrán (ruszin) nemzetiség általános és nemzeti fejlődésének, csakúgy, mint politikai, gazdasági és kulturális egyenjogúságuk feltételeinek és lehetőségeinek, valamint az államhatalom gyakorlásában való részvételük biztosítása érdekében e törvény alapján szervek létesülnek.

2. §

Az e törvény alapján létesített szervek azonos jogokat biztosítanak mind a magyar, mind az ukrán (ruszin) nemzetiség számára. Ebből a célból főleg:

a) kifejezésre juttatják a nemzetiségi jogok érvényesülését; amely célból kezdeményező javaslatokat terjesztenek elő és véleményt mondanak a szervek nemzetiségek életét érintő intézkedéseinek javaslatairól;

b) ellenőrzik a Szövetségi Gyűlés és a Szlovák Nemzeti Tanács törvényeinek, a szövetségi és a nemzeti végrehajtó szervek olyan határozatainak és intézkedéseinek betartását és gyakorlati megvalósítását, amelyek főleg a valódi egyenjogúság szempontjából érintik a nemzetiségeket;

c) ügyelnek annak az elvnek következetes betartására, hogy a nemzetiségek megfelelő képviselettel rendelkezzenek az államhatalom és az államigazgatás szerveiben.

II. FEJEZET

NEMZETISÉGI KÉPVISELETI SZERVEK

3. §

¹¹⁴ Jelen magyar fordítás Gály Iván, az Új Szó szerkesztője korabeli fordításának a felhasználásával készült. Az eredeti fordítás lelőhelye: FKI, f. NT, 37. d., Törvényjavaslat a képviseleti testületek és a végrehajtó szervek mellett működő nemzetiségi szervekről.

1.) A Szlovák Nemzeti Tanács az SZNT képviselőiből és tagjaiból létrehozza az SZNT Nemzetiségi Testületét, mint az SZNT részét.

2.) Az SZNT Nemzetiségi Testülete a nemzetiségek képviseleti és érdekvédelmi szerve.

3.) Az SZNT Nemzetiségi Testülete az SZNT kezdeményező, ellenőrző és munkaszerve.

4.) Az SZNT Nemzetiségi Testülete aktívan részt vesz az SZNT munkájában és a nemzetiségek sajátos kérdéseinek eldöntésében érvényt szerez érdekeiknek.

5.) A területi-nemzeti-regionális költségvetések előkészítésének és jóváhagyásának folyamatában az SZNT Nemzetiségi Testületének joga és kötelessége a nemzetiségek sajátos gazdasági és pénzügyi szükségleteinek érvényesítése.

6.) Az SZNT Nemzetiségi Testületének joga, hogy tagjait az SZNT egyes bizottságaiba felszólalási joggal delegálja.

7.) Az SZNT Nemzetiségi Testülete magyar és ukrán (ruszin) tagozatból áll, amelyeket az SZNT ilyen nemzetiségű képviselői alkotnak.

8.) Az SZNT Nemzetiségi Testülete tagjai közül hattagú elnökséget választ. A testület elnöke az SZNT nemzetiségi képviselője, miközben ha az elnök az egyik nemzetiség tagja, az alelnök a másik nemzetiség tagja.

9.) Az SZNT Nemzetiségi Testületének elnöke az SZNT egyik alelnöke.

10.) Az SZNT Nemzetiségi Testületének joga, hogy üléseire meghívja a kormány tagjait és egyéb állami szervek vezetőit, s hogy tőlük jelentéseket és információkat kérjen. A meghívott kormánytagok és egyéb állami szervek vezetői ebben az esetben kötelesek az ülésen részt venni, a kért jelentéseket és információkat 30 napon belül előterjeszteni, amennyiben az SZNT Nemzetiségi Testülete más időpontot nem állapít meg.

11.) Az SZNT Nemzetiségi Testülete tevékenységében az SZNT tárgyalási és munkarendjéhez, valamint az SZNT Elnöksége által jóváhagyott statútumhoz igazodik.

4. §

1.) Az SZNT Iskolaügyi és Kulturális, valamint Terv- és Költségvetési Bizottsága nemzetiségi komissziót hoz létre.

2.) Az 1. bekezdésben említett komissziók tevékenységükben az illetékes bizottság által jóváhagyott statútumhoz igazodnak.

5. §

1.) A kerületi nemzeti bizottság mellett nemzetiségi testület létesül. E testület tagjai a KNB nemzetiségi képviselői, valamint más személyek a szakemberek sorából. A testület a tagjai közül elnököt és titkárt választ. Az elnök a KNB egyik alelnöke, a titkár rendszerint az általános hatáskörű nemzetiségi szakosztály vezetője.

2.) A nemzetiségi testület a nemzetiségek KNB melletti képviseleti testülete. Hatáskörére a törvény 3. §-a 5–10. bekezdésének rendelkezéseit kell megfelelően alkalmazni.

3.) A nemzetiségi testület a kerület területén biztosítja a nemzetiségek jogainak érvényesülését, főleg azzal, hogy:

a) kezdeményező javaslatokat terjeszt a KNB plénuma, tanácsa és más szervei elé a kerület nemzetiségei politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális élete kérdéseinek megoldására;

b) véleményt mond a KNB szerveinek a nemzetiségi polgárok által is lakott területeket érintő intézkedéseiről;

c) ellenőrzi a nemzetiségi polgárok sajátos érdekeit érintő törvényeknek, a KNB plénuma és szervei általánosan kötelező előírásainak és határozatainak betartását és gyakorlati végrehajtását;

d) javasolja a nemzetiségi szakosztály vezetőjének kinevezését és visszahívását;

e) szükség szerint összehívja a járási nemzeti bizottságok nemzetiségi testületeinek elnökeit, a városi nemzeti bizottságok paritásos komisszióinak képviselőit, valamint azoknak a járásoknak a küldötteit, amelyekben nem létesül nemzetiségi testület;

4.) A testület tevékenységében az általános jogszabályokhoz, az SZNT Nemzetiségi Testületének határozataihoz, belső és szervezeti kérdésekben saját statútumához igazodik.

6. §

1.) A járási nemzeti bizottságok nemzetiségi testületeket létesítenek a JNB mellett azokban a vegyes nemzetiség összetételű járásokban, amelyekben a nemzetiségi lakosság aránya 10%-nál magasabb, de alacsonyabb, mint 50%.

2.) Az összetételére és a hatáskörére az 5. § rendelkezései vonatkoznak.

3.) Azokban a járásokban, amelyekben nagyobb számú nemzetiségi polgár él, de arányuk nem éri el az összlakosság 10%-át, a JNB mellett a nemzetek és a nemzetiségek képviselőinek sorából paritásos komisszió létesül.

7. §

1.) A KNB és a JNB iskolaügyi és kulturális, valamint terv- és költségvetési bizottságai nemzetiségi albizottságokat hoznak létre.

2.) Az 1. bekezdésben említett albizottságok tevékenységükben az illetékes bizottság által jóváhagyott saját statútumukhoz igazodnak.

8. §

1.) Azokban a városokban, amelyekben 10%-nyi, vagy több, mint 3000 nemzetiségi polgár él, a városi nemzeti bizottság a nemzetek és a nemzetiségek képviselőinek sorából 6–8 tagú paritásos komissziót létesít.

2.) Az ilyen komisszió hatáskörére az 5. § rendelkezései vonatkoznak.

III. FEJEZET

NEMZETISÉGI VÉGREHAJTÓ SZERVEK

9. §

A NEMZETISÉGEK KÉPVISELETE A KORMÁNYBAN

1.) A Szlovák Szocialista Köztársaságban élő nemzetiségek teljes és egyenjogú fejlődésük biztosítására a kormányban a következő tisztségekkel rendelkeznek:

- a) a kormány alelnöke – a Nemzetiségi Kormányhivatal elnöke
- b) az iskolaügyi miniszter első helyettese
- c) a kulturális miniszter első helyettese

2.) A Nemzetiségi Kormányhivatal elnöke a kormányban a köztársaság valamennyi polgára egyenjogúságának elvével összhangban érvényesíti a nemzetiségek kívánságait.

3.) A Nemzetiségi Kormányhivatal elnökét, az iskolaügyi miniszter első helyettesét és a kulturális miniszter első helyettesét az SZNT Nemzetiségi Testülete javasolja. Ezek csakis nemzetiségi személyek lehetnek, miközben ha az említett tisztséget az egyik nemzetiség tagja tölti be, helyettese a másik nemzetiség tagja.

10. §

NEMZETISÉGI KORMÁNYHIVATAL

1.) Nemzetiségi Kormányhivatal létesül, amely a nemzeti kormány végrehajtó szerve a nemzetiségek életének és nemzeti sajátosságaik fejlesztésének kérdéseiben, teljes és tényleges politikai, gazdasági és kulturális egyenjogúságuk megvalósítása érdekében.

- 2.) A Nemzetiségi Kormányhivatal szakosztályokat létesít. Ezek elsősorban:
- szervezési szakosztály
 - gazdasági szakosztály
 - szociálisügyi szakosztály
 - a Nemzetiségi Kormányhivatal titkársága

3.) A Nemzetiségi Kormányhivatal, a nemzetiségi szükségletek biztosítása érdekében, szakosztályai útján együttműködik a többi minisztériummal.

4.) A Nemzetiségi Kormányhivatal tevékenységében a kormány tárgyalási és munkarendjéhez, valamint a statútumához igazodik.

11. §

NEMZETISÉGI ISKOLAÜGYI FŐOSZTÁLY

- 1.) Az Iskolaügyi Minisztériumban Nemzetiségi Iskolaügyi Főosztály létesül.

2.) A Nemzetiségi Iskolaügyi Főosztály élén az iskolaügyi miniszter első helyettese áll, aki a kormány tagja.

3.) A Nemzetiségi Iskolaügyi Főosztály teljes egészében irányítja a nemzetiségi polgárok anyanyelvű iskolai oktatását. Feladata a tanulás azonos feltételeinek biztosítása a nemzetiségi gyermekeknek számára a szlovákiai műveltségi színvonal fokozatos kiegyenlítése érdekében.

- 4.) A Nemzetiségi Iskolaügyi Főosztály ennek érdekében főleg:

a) biztosítja az első és a második ciklusú nemzetiségi tannyelvű iskolák valamennyi típusának irányítását, különösképpen szem előtt tartva a 15 éves fiatalok elhelyezésének követelményeit;

b) a nemzetiségi iskolák sajátos szükségleteinek figyelembevételével meghatározza pedagógiai és eszmei-politikai feladataikat és ellenőrzi a teljesítésüket;

c) együttműködik az illetékes szervekkel a különböző típusú nemzetiségi iskolák tartalma és fejlesztése egységes elveinek kidolgozásában;

d) irányítja a tankönyvek, a tananyag és a segédkönyvek kidolgozását, jóváhagyja a specifikus tantárgyak számára előkészített tankönyvek kiadását;

e) kinevezésre javasolja a szlovákiai nemzetiségi iskolák központilag irányított szervezeteinek vezető dolgozóit;

f) kitüntetésre javasolja a nemzetiségi iskolák tanítóit és iskolai dolgozóit.

12. §

NEMZETISÉGI KULTURÁLISÜGYI FŐOSZTÁLY

1.) A Kulturális Minisztériumban Nemzetiségi Kulturálisügyi Főosztály létesül.

2.) A Nemzetiségi Kulturálisügyi Főosztály élén a kulturális miniszter első helyettese áll, aki a kormány tagja.

3.) Nemzetiségi Kulturálisügyi Főosztály teljes egészében irányítja a szlovákiai nemzetiségek kulturális politikáját és kulturális tevékenységét. Feladata biztosítani a nemzetiségek megfelelő kulturális önrealizálásának feltételeit és így elmélyíteni a csehszlovák államiságra, a szocialista hazafiságra, a proletár internacionalizmusra és a nemzeti tudatra nevelésüket.

4.) A Nemzetiségi Kulturálisügyi Főosztály ennek érdekében főleg:

a) védi és fejleszti a nemzetiségek kulturális értékeit;

b) részt vesz a szlovákiai kultúrafejlesztési tervek, valamint a költségvetés javaslatának előkészítésében, s javaslatokat terjeszt az illetékes szervek elé a nemzetiségi kultúra fejlesztésére;

c) ellenőrzi és felülvizsgálja a szlovákiai nemzetiségi kultúra fejlesztési tervéből eredő feladatok teljesítését; a megállapított hiányosságokat megtárgyalja a nemzeti bizottságokkal, azok komisszióival vagy a gazdasági szervezetek vezetőivel;

d) a nemzetiségi kultúra fejlesztési terve feladatainak teljesítése érdekében elemzéseket, felméréseket és ellenőrzéseket hajt végre s kezdeményezően javaslatokat terjeszt a Szlovák Szocialista Köztársaság kormánya elé;

e) hatáskörén belül részt vesz a Kulturális Minisztérium jogszabályainak és jelentős határozatainak, valamint a Szlovák Szocialista Köztársaság rendeleteinek kidolgozásában;

f) együttműködik az illetékes szervekkel és kezdeményező javaslatokat terjeszt elő a szükségesnek tartott intézkedések végrehajtására;

g) a nemzetiségi kultúra területén irányítja a központilag irányított szervezeteiket és intézményeket és kinevezésre javasolja azok vezető dolgozóit.

13. §

Tekintettel a sajátos jellegű hatáskörre és feladatokra, a nemzetiségek teljes és egyenjogú fejlődésének biztosítására külön részlegek létesülnek:

- a Belügyminisztériumban,
- az Igazságügyi Minisztériumban (legiszlátív kérdésekben és a hivatalos törvénytárak fordítására),
- a Szlovák Statisztikai Hivatalban.

IV. FEJEZET

14. §

1.) Azok a KNB-ok és JNB-ok, amelyek mellett nemzetiségi testületek létesülnek, az alábbi nemzetiségi szakosztályokat és részlegeket hozzák létre:

- nemzetiségi szakosztály (általános hatáskörrel)
- nemzetiségi iskolaügyi részleg
- nemzetiségi kulturálisügyi részleg

2.) A KNB-ok és JNB-ok 1. bekezdésben említett szakosztályai és részlegei tevékenységükben a KNB-k és JNB-k tárgyalási és munkarendjéhez és a statútumukhoz igazodnak.

15. §

1.) A szakosztályok és részlegek nemzetiségi végrehajtó szervek a nemzetiségi jogok megvalósítására. A különböző szintű nemzeti bizottságok képviseleti testületeinek végrehajtó szervei, egyben az államigazgatási szervek egységes rendszerének szerves részei.

2.) Az államigazgatást gyakorolják az adott nemzeti bizottság hatáskörének azon a szakaszán, amelyre létesültek, kivéve a nemzeti bizottság plenumának vagy a nemzetiségi testület jogkörébe tartozó ügyeket.

3.) biztosítják a nemzetiségi bizottság és a nemzetiségi testület határozatainak teljesítését; kidolgozzák ezen szervek tárgyalásai számára az alapanyagokat.

16. §

1.) A szakosztályok és részlegek a magasabb szintű nemzeti bizottság nemzetiségi szakosztályának vannak alárendelve. A KNB-ok szakosztályai a Nemzetiségi Kormányhivatalnak, a KNB-ok részlegei a Nemzetiségi Iskolaügyi Főosztálynak és a Nemzetiségi Kulturálisügyi Főosztálynak vannak alárendelve.

2.) A szakosztály és a részlegek munkáját azok vezetője irányítja és felel érte, aki valamely nemzetiség tagja.

3.) A szakosztály és a részlegek tevékenységére a közigazgatási eljárási törvény rendelkezései vonatkoznak.

17. §

Ez a törvény 1969. január 1-jén lép hatályba.

Források és irodalom

Levéltári források

Archiv Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky, Praha
 fond: Česká národní rada 1968
 fond: Česká národní rada - I. volební období 1969 – 1971

Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja
 fond: Csemadok irattára
 fond: Gyönyör József iratai
 fond: Nemzetiségi Tanács
 fond: Szabó Rezső iratai

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest
 fond: Külügyminisztérium TÚK-iratai, Csehszlovákia

Národní archiv České republiky, Praha
 fond: Ústřední výbor Komunistické strany Československa, 02/1, Předsednictvo 1971
 – 1976

Slovenský národný archív, Bratislava
 fond: Predsedníctvo Slovenskej národnej rady 1969 – 1988
 fond: Ústredný výbor Komunistickej strany Slovenska, pléna
 fond: Ústredný výbor Komunistickej strany Slovenska, Predsedníctvo

Jogforrások

Sbírka zákonů. Československá socialistická republika 1969
Zbierka zákonov Československej socialistickej republiky 1968

Forráskiadványok

Stenografická správa o schôdzkach Slovenskej národnej rady 1968–1971, 1990

Internetes forrás

Digitálna parlamentná knižnica, <https://www.nrsr.sk>

Korabeli sajtó

Hét (Pozsony) 1969
Matičné čítanie (Turócszentmárton) 1968–1969
Rudé právo (Prága) 1970
Szabad Földműves (Pozsony) 1969
Új Ifjúság (Pozsony) 1968–1969
Új Szó (Pozsony) 1968–1970, 1989–1990
Vasárnapi Új Szó (Pozsony) 1969

Szakirodalom

- Bukovszky László 2023. Egy kukába került kisebbségi törvényjavaslat. *Regio*, 31. évf. 2. sz. 151–157. p.
- Gyönyör József 1989. *Államalkotó nemzetiségek. Tények és adatok a csehszlovákiai nemzetiségekről*. Bratislava, Madách.
- Gyönyör József 1994. *Terhes örökség. A magyarság lélekszámának és sorsának alakulása Csehszlovákiában*. Pozsony/Bratislava, Madách-Posonium.
- Janics Kálmán 1983. A romlás évtizede. *Új Látóhatár*, 34. évf. 1. sz. 330–341. p.
- Jičínský, Zdeněk 1990. *Vznik České národní rady v době Pražského jara 1968 a její působení do podzimu 1969*. Praha, Nakladatelství Svoboda.
- Popély Árpád 2008. *1968 és a csehszlovákiai magyarság*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet /Fontes Historiae Hungarorum, 3./
- Popély Árpád 2014. *Fél évszázad kisebbségben. Fejezetek a szlovákiai magyarság 1945 utáni történetéből*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet /Nostra Tempora, 20./
- Popély Árpád 2022. Magyar képviselők a prágai és a pozsonyi parlamentben (1954–1989). In Bárdi Nándor–Gyurcsík Iván (szerk.): *Nemzetiségi parlamenti képviselő. Nemzetiségi képviselő Magyarországon és az utódállamok parlamentjeiben (1869–1918 / 1920–1990)*. Budapest, Országház Könyvkiadó, 291–330. p.
- Popély Árpád 2023. Nemzetiségi képvisleti szerv, vagy egyszerű parlamenti bizottság? A Szlovák Nemzeti Tanács Nemzetiségi Bizottságának létrehozása 1968-ban. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 25. évf., 3. sz., 91–124. p.
- Šutaj, Štefan 2016. Národnostné práva na prelome 60. – 70. rokov 20. storočia. Príklad postavenia maďarskej menšiny. In Tížik, Miroslav–Kmeť, Norbert (eds.): *Príliš ľudská tvár socializmu? Reforma zdola a okolnosti reformného procesu v Československu 1968*. Bratislava, Sociologický ústav SAV /Edícia Analýzy/, 109–148. p.
- Šutajová, Jana 2019. *Zákon o národnostiach a Rada vlády Slovenskej socialistickej republiky pre národnosti (predstavy a realita)*. Košice, Katedra politológie–Filozofická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach.
- Uher, Ján 1992. Slovenská národná rada a jej orgány v rokoch 1967 – 1970. In *Slovenská spoločnosť v krízových rokoch 1967 – 1970. Zborník štúdií I*. Bratislava, Komisia vlády SR pre analýzu historických udalostí z rokov 1967 – 1970–Politologický kabinet SAV, 126–220. p.
- Zvara, Juraj 1969. A magyar dolgozók részvétele a szocialista Csehszlovákia építésében. In Dusek Imre (összeáll.): *Magyarok Csehszlovákiában. Tanulmányok és visszaemlékezések*. Bratislava, EPOCHA Könyvkiadó, 203–280. p.

ÁRPÁD POPÉLY

“IT EXISTS, THOUGH IT IS LITTLE HEARD OF...” THE NATIONALITY COMMITTEE OF THE SLOVAK NATIONAL COUNCIL (1968–1971)

One of the achievements of the Prague Spring was the establishment of the Nationalities Committee of the Slovak National Council. Although, contrary to the aspirations of the national minorities, the Committee, which was established in October 1968, was not set up as a representative body of the nationalities but as a simple parliamentary committee, its formation was attached high hopes to. Its primary task was to draft a proposal for a nationality law. This paper reviews the Committee's activities in this field and its work during the two and a half years of its existence. The political reconstruction and the normalisation regime under the name of Gustáv Husák not only prevented the drafting and adoption of the Nationality Act, but also the Nationality Committee itself was dissolved in March 1971. Thus, for 55 years now, ethnic minorities in Slovakia have been waiting in vain for the adoption of the Law on the Status of Nationalities.

Szerelmes falurajz

Egy etnológus széljegyzetei Zalabai Zsigmond falurajzaihoz¹

JÓZSEF LISZKA

Loving Village Studies. An Ethnologist's Marginal Notes to Zsigmond Zalabai's Village Studies

Keywords: descriptive statistics of a country; sociography; ethnology; village study; rural sociology; Hungarians in Slovakia; Ipolypásztó; Pastovce; Zsigmond Zalabai (1948–2003)

1.

Kicsit távolabbról kezdem, s (reményeim szerint) gyorsan ki fog derülni, hogy miért. Az első újkori országleíró, statisztikai, helyismereti tudást prezentáló munkák a 18–19. században Európa-szerte, az adott ország állapotának valós és megbízható megismerése céljából, általában kifejezetten az illetékes uralkodóházak kezdeményezésére születtek. Aztán persze önjáróvá váltak, részben szakosodtak gazdasági, életmódbeli, kulturális, vallási, majd lassanként (a mai értelemben véve is) néprajzi irányban. Magyar(országi) vonatkozásban ide sorolhatjuk Bartholomeides Lászlótól és Bél Mátyástól kezdve Korabinszky János Mátyáson, Vályi Andrásan és Fényes Eleken át egészen Csaplovics Jánossal² bezárólag sok mindenkinek a munkásságát. Ők jobbára országos áttekintéseket adtak, de születtek helyi adatokból kiinduló, hatásukat tekintve sokszor mégis országos fokú, jobbító szándékú kezdeményezések (hogy csak Berzeviczy Gergely, Tessedik Sámuel, Majer István, František Šujanský vagy Juraj Fándly munkásságát említsem). Noha a maguk nemében némelyikük forradalminak bizonyult, általános jellemzőjük mégis az volt, hogy a fennálló hatalom, valamiféle „gon-

1 A tanulmány „A Szlovákiai magyar társadalom változásai az utóbbi 100 évben, különös tekintettel a mindennapi kultúrára” című APVV-20-0036 projekt keretében készült.

2 Mivel sokuk a többnemzetiségű Felső-Magyarországról származott, (alighanem) hungarus tudattal bírtak, viszont műveiket jobbára latinul, németül, s csak kisebb részben magyarul vagy szlovákul írták, korabeli (és mai) névhasználatuk is visszatükrözi ezt az etnikai és nyelvi sokszínűséget: Bartholomeides László (Ladislaus Bartholomaeides, Ladislav Bohuslav Bartholomeides), Bél Mátyás (Matthias Beel, Matej Bel), Csaplovics János (Ján Čaplovič, Johannes von Csaplovics), Korabinszky János Mátyás (Johann Matthias Korabinsky, Ján Matej Korabinský) stb.

doskodó állam” munkáját segítették, miközben felvilágosító céljaik is voltak. (vö. Kósa 2001, 28–36. p.; Liszka 2016; Slavkovský 2012, 14–23. p.; Urbancová 1987, 11–33. p.) Ezzel a folyamattal párhuzamosan, olykor egymásból leágazva a felvilágosodás és romantika korának nemzetté válásának, a modern európai nemzetek megkonstruálásának a folyamataiban tevékeny részt vállaltak az adott nemzet folklórját dokumentáló, azt az éppen kiépülő nemzeti kultúrák egyik alappillérvé tevő folklórkutatók. Előbbi szálból az etnográfia, a statisztika, demográfia, gazdaságtudományok nőttek ki, az utóbbiból pedig a folklorisztika mint tudományág.

Ahova ez a szemle irányul, az viszont nem az akadémiai tudományos diszciplínák világa, hanem a korábbiakon alapuló, sokszor szépirodalmi kvalitásokat is felmutató szociográfia. És hát ebbe a fentebb vázolt körbe illeszkedik a két világháború közötti magyar falukutató mozgalom azzal az alapvető különbséggel, hogy az korántsem a fennálló hatalom felkérésére, megbízásából, hanem éppenséggel azzal szemben fogalmazta meg látleteit (nota bene Kovács Imrét *A néma forradalom* című, 1937-ben megjelent szociográfiája miatt, „nemzetgyalázás és osztályellenes izgatás” címen néhány hónapos fogházra is ítélték). (Vö. Bartha Á. 2014; Kovács I. 1989) E korszak legjelesebbjei, az említett mellett, Erdei Ferenc, Féja Géza, Illyés Gyula, Szabó Zoltán és társaik (vö. Erdész szerk. 1993; Kósa 2001, főleg: 170–180. p.; Varga–Patyi 1972) a szaktudományok (társadalomtudományok, etnográfia, folklorisztika, történettudomány) felé is leágazó szépirodalmi szociográfiát műveltek, s hozzájuk bizonyos fokon, hogy hazai tájakra evezzünk, kapcsolódott az 1920-as évek második felében a csehszlovákiai magyar fiatalok falukutató mozgalma, a Sarló is. Révay József *Kisnemesek Tajnán* című társadalomtörténeti munkája (Révay 1942) vagy Bónis György szinte elfeledett tanulmánya a Garam menti egykéről (Bónis 1941) szintén ebbe a kategóriába sorolható.

A második világháború után a szlovákiai magyar szellemi élet kezdetben (jószerével a rendszerváltásig) meglehetősen egyoldalú volt. Hiányoztak a szakképzett és ütközésképes társadalom- és kultúrakutatók (történészek, néprajzosok, szociológusok stb.). Így a helyi társadalom állapotának a bemutatására, egyszersmind a nem létező társadalomtudományokat is helyettesítve, kezdetben inkább az irodalmárok vállalkoztak. Szépíróink, amellett, hogy „a” szlovákiai magyar regény megírásán fáradoztak (sikertelenül), letettek az asztalra néhány szociografikus-néprajzi-történeti ihletettséggű falurajzot. Ezek szépirodalmi kvalitásait nem tisztzem megítélni, viszont a néprajztudomány szempontjából értelmezhetőek, értékelhetőek, és a megfelelő helyen majd még vissza is térek rájuk.

Most azonban még egy kisebb kitérőt kell tennem. A szlovákiai magyar néprajzi érdeklődés voltaképpen a kezdetektől fogva, és lényegében programszerűen, *alkalmazott néprajz* akart lenni. A kutatások célja tehát sosem a belőlük fakadó analízis és komparatisztika, nem az esetleges törvényszerűségek feltárása, az észlelt és rögzített jelenségek szélesebb (történeti és földrajzi) keretek közé helyezése, értelmezése volt,

hanem viszonylag szűk merítéssel, a magyar (vagy annak tartott) jelenségekre szűkítve, elsősorban a népzene és -tánc, a viselet és a szokások, kicsit a tárgyalható népművészet területéről nyersanyag gyűjtése a neofolklorizmus (színpadi folklór, de még a tánc-házmozgalom is ide sorolható) számára. Egy aránylag szűk keret tehát: gyűjtés, az eredmények alkalmazása az éneklő- és néptánc csoportok fellépéseihez, s ezáltal egyrészt a „népi értékek” visszajuttatása a néphez. Némileg szofisztikáltabb, amikor a néprajzi kutatások eredményei az adott népcsoport önismeretét és identitását hivatottak erősíteni.³ Az 1918 után rendkívül lassan kibontakozó szlovákiai magyar néprajzi tudományosság (de valójában jellemző ez a történeti kutatásokra is) célja folyamatosan ez, a nemzeti önismeret, nemzeti identitás erősítése volt, majdhogynem a rendszerváltásig. Még az olyan munka, mint Putz Éva 1942-ben megjelent koloni lakodalom-monográfiája, amely jöllehet friss szemléletű, strukturalista felfogásban fogant és íródott, sem épült be az egyetemes magyar tudományosságba. Kolonban viszont ez lett a *lagzis könyv*, amely minden helyi család birtokában megtalálható volt, s hosszú ideig afféle, a lokális identitás sorvezetőjeként funkcionált a lakodalmak megszervezése során, noha ezzel a mindennapi gyakorlattal szemben jóval markánsabban rányomta a bélyegét a helyi neofolklorizmus, a színpadi folklór megnyilvánulási formáira. Ami pedig ugyancsak a helyi, illetve az így felfogott nemzeti identitás erősítésének a szolgálatában

- 3 Példa erre egy, a két világháború közti katonakönyvek „objektív”, forrásközlésszerű publikálásának az esete. Annak idején a kézirat egyik (?) lektora én lehettem, s mivel a begévelt anyagban semmi kivetnivalót nem találtam, fontos kordokumentumnak tartván, javasoltam a kiadást. Miután megjelent (Tipary 2003), valahogy eljutottak hozzám a kérdéses, eredeti katonakönyvek fénymásolatai. Nos, ebből viszont kiderült, hogy amíg a publikációban kizárólag magyar nyelvű szövegek szerepelnek, az eredeti dokumentum tele van cseh, szlovák és német bejegyzésekkel is. Ezeket viszont a kötet összeállítója nem tartotta fontosnak „gyökereink” megismeréséhez. Nem állítom, hogy rossz szándékkal, de mégiscsak hamis képet rajzolt tehát a kultúra egy szeletéről, a katonakönyvekről. Ami persze nem „szlovákiai magyar találmány”, legfeljebb anakronizmus. A felvilágosodás és romantika nemzetté válási folyamataiban az illetékes folklórgyűjtések szinte egytől-egyig ezt tették: célzottan az adott nemzeti nyelvek produktumait gyűjtötték, aztán még utólag is csemegéztek belőle az adott nemzet éppen formálódó önismerete, identitása számára értékesnek gondolt darabokat, illetve kigyomlázták közülük a nem németnek, nem magyarnak, nem szlováknak stb. tartott, idegen elemeket. Ennek jó példája František Šujanský esete, akinek folklórszisztemi gyűjtéseiről, s főleg arról a szemléletmódról, amit nemcsak ő, hanem szelvében Európában szinte mindenki képviselt a 19. században, Gabriela Kiliánová adott képet. A folklórgyűjtés mint a nemzeti kultúra megkonstruálásának eszköze „projektum” keretében Šujanský kizárólag a tiszta és szép szlovák szövegeket rögzítette, pontosabban: rögzített mást is, de publikálni már csak azokat publikálta. S ezzel hamis képet nyújtott a gyűjtőterülete korabeli kultúrájáról, hiszen ott minimálisan németül, magyarul, cigányul, lengyelül is beszéltek, ami nyilvánvalóan tükröződött a korszak beszélt szlovák nyelvében is. Az idegen kifejezéseket, mondat- és szövegtörödékeket viszont rendre kigyomláta, s ezzel egy steril, a valósággal köszönőviszonyban sem álló nyelvet, távolabbról: kultúrát konstruált. (vö. Kiliánová 2000)

állt. (Vö. Sándor E. 1989, 157–158. p.) Az alkalmazott néprajz egyik tipikus küldetését teljesítette tehát. Közben nem volt a tudománynak sem szakembergárdája, sem intézményi hálózata, és ez a hiány a fentebb vázolt szemléletmód konzerválását segítette. Ebbe a keretbe illeszkednek a második világháború utáni szociográfiai falurajzok is.

A rendszerváltást követően mind Magyarországon, mind a szlovákiai magyar nyelvterületen se szeri, se száma a különféle falumonográfiáknak (ide alighanem macskakörmök kellettek volna), a különféle tájismereti sorozatoknak, ismereteket összegző, ismereteket terjesztő publikációknak. Elméleti téren is kazalnyi az irodalom (vö. Bartha Á. 2014; Borbély 2023 stb.), viszont a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján, ráadásul a korabeli Csehszlovákiában még korántsem ez volt a helyzet...

Alighanem Sütő András: *Anyám könnyű álmot ígér* címen, először 1970-ben napvilágot látott „naplójegyzetei” hatására (is) készült el az első szlovákiai magyar falurajz, Duba Gyula *Vajúdo parasztlága* (Duba 1974), majd nem sokkal utána Gál Sándor jóval líraibb megformáltságú, Sütőéhez inkább hasonlítható munkája, a *Mesét mondok, valóságot*. (Gál 1980) Jómagam ezek valamiféle betetőzéseként fogom fel a fél évtized múltán megjelent Zalabai-falurajzot. (Zalabai 1984a; Zalabai 1985a) A kötetben való megjelentetésekkel párhuzamosan néhány részlet a korabeli periodikákban is napvilágot látott (Zalabai 1984b; Zalabai 1985b), s néhány év elteltével a két könyv anyagát a kiadó, lévén amúgy is összetartozik, egy kötetben is közreadta. (Zalabai 1988) A kor olvasója nem tudhatott arról, hogy mindegyik addigi szövegkiadás csonka. Hiányzik a második kötetet záró, a jogfosztottság éveit bemutató fejezet, ami jóval később, a *Tiszatájban* látott napvilágot. (Zalabai 1994a; Zalabai 1994b)⁴ Nem is a tágan vett szakmai tartalom(változások) okán, hanem inkább a korszak, az 1980-as évek közepe cenzúrájának és öncenzúrájának természetrajzát jobban kiismerendő, érdemes lenne egyszer a kései közlést jegyzetelő Zalabai által emlegetett, egyre csonkuló szövegvariánsokat összevetni. Mert a *Tiszatájban* megjelent eredeti szövegen is érződnek a sok helyütt a hatalomnak tett gesztusok (a Plevza-, Husák-idézetek például), ami alighanem a szerző által előre följánlott vámdíj lett volna azért cserébe, hogy a neki fájó (és nekik kényelmetlen) eseményeket el tudja mondani. Ez kevés volt, jöttek a lektorinak mondott, valójában cenzori észrevételek, mígnem „az őskézirathoz viszonyítva a lektori véleményezés, valamint a többszöri »átigazítás«, átszerkesztés során egyik megalázó procedúrától a másik megalázó procedúráig egyre csak sorvadt, apadt. A kéziratáramban levő szövegváltozatok jól szemléltetik, miképpen csorbultak meg

4 Ez akkor ilyen világ volt. Még ennél is később, közvetlenül a rendszerváltás előtt szerkesztett, de már a rendszerváltás után (!) megjelent, a két világháború közti szlovákiai magyar néprajzi kutatásokról szóló könyvem zárófejezetét (az 1938–1945 közti időszakról) szerkesztői „tanácsra”, biztos, ami biztos alapon (ez tehát, ha az iniciativa nem is tőlem származott, alighanem inkább öncenzúrának minősül), le kellett vágnom a kötet végéről. (Liszka 1990)

még a részigazságok is, egy abszurd még »részebb« igazság szellemében” – emlékszik vissza Zalabai a kérdéses szövegrész publikálása során. (Zalabai 1994b, 71. p.)

Zalabai a *Tiszatáj* hasábjain Asztalfiók-irodalom címen közreadott sorozata első darabjaként kettő, a második világháború utáni kitelepítést megéneklő két hírverset, azoknak variánsait elemzi, részben folklorisztikai, részben irodalomelméleti szempontból. E közlemény abban kapcsolódik a jelen írást tárgyaló falurajzhoz, hogy a szerző megemlíti, a *Deportálás* című hírverset kötetei adatgyűjtése során Ipolyszakálloson, a helyi krónikából sikerült rögzítenie. (Zalabai 1994a, 23–24. p.) A részben folklorizálódott paraszti költői alkotást aztán nagyvonalúan beillesztette a *Hazahív a harangszó* utolsó, a könyvből kicenzúrázott fejezetébe, mintha az Ipolypásztón is ismert lett volna. (Zalabai 1994b, 68–69. p.) Lehet, hogy az volt, ám Zalabai ezt bizonyító példát nem hoz.

A továbbiakban Zalabai Zsigmond két kötetben megjelent falurajza négy évtized utáni újraolvasása során elkezdtem jegyzeteimet kísérem meg csokorba szedni. Talán érdemes ezt megtenni még akkor is, ha Zalabai kétkötetes falurajzának korabeli recepciója tényleg lenyűgöző.⁵ Ez nyilván annak is betudható, hogy az írói teljesítmény az éppen csak kibontakozófélben lévő szlovákiai magyar néprajzi kutatásokkal szembeni egyre erősödő elvárásoknak is megfelelni látszódik. Sőt!

2.

Először azt nézzük, tárgyszerűen, hogy konkrétan miről is szól a két kötet! Balla Kálmán nem egymás folytatásainak tartja őket, hanem „ikerkönyveknek” (Balla 1986), amivel legfeljebb részben (vagy még úgy sem) tudok azonosulni, s én inkább úgy mondanám, hogy afféle „testvérkönyvek” ezek. Kronológiailag ugyanis egyértelműen az egyik folytatása a másiknak, a szerző ugyanazt, egy Ipoly menti falu, Ipolypásztó *népéletét* kíséri meg bemutatni, ha úgy tetszik, „rekonstruálni”⁶, egyértelműen és elsődlegesen valami-

5 Az akkor megjelent néprajzi bibliográfiámban (Liszka 1988) a két kötetnek 17 visszhangját sikerült számba vennem. Filep Tamás Gusztáv Zalabai-monográfiája, az időközben napvilágot látott egy, összevont kötet visszhangjait is beszámítva, a másod- és harmadközléseket viszont figyelmen kívül hagyva mindösszesen 23 reflexiót tart nyilván. (Filep 2004, 194–196. p.) Ha ehhez hozzáveszünk még két tételt, ami bibliográfiámban szerepel, Filepnél meg hiányzik, akkor minimálisan 25 reflexiót, recenziót vehetünk számba. Amiből a jelzett kötetek tartalmi ismertetésén is túlmutató mondanivalója mintegy tucatnyi szövegnek van. (A teljesség igénye nélkül vö. Balázs 1989; Balla 1986; Bartha E. 1988; Csáky 1984; Dérczy 1985; Dusza 1984; Fehérváry 1985; Kósa 1988; Mányoki 1985; Márkus 1985; Sándor L. 1986; Sándor L. 1987; Tüskés 1985; Tüskés 1987) Itt jegyzem meg, hogy Zalabai monográfiája, Filep Tamás Gusztáv munkájában értelemeszerűen a most tárgyalt falurajznak is viszonylag bő teret szentel. (Filep 2004, főleg: 95–112. p.)

6 Amennyiben nem járul hozzá egy-kísérlet toldalék, a „rekonstrukció” kifejezést a néprajzi történeti munkák esetében csak macskakörmök közé helyezve látom használhatónak.

féle néprajzi szemüvegen keresztül szemlélve. Közben persze azzal főz, amije van. Míg ugyanis a korábbi századokra vonatkozólag alapvetően írásos adatok állnak a rendelkezésére, s azok is hézagosan, addig a második kötet tárgyát illetően már bátran támaszkodhat a szóbeli emlékezetre. Miközben ott is bőven merít az írásos (kézíratos és publikált) forrásokból is. Ikerkönyvnek – értelemszerűen – akkor lenne nevezhető, ha mindkét kötet tárgya Ipolypásztó lenne ugyanabban az időkeretben, miközben az egyik, mondjuk a régészet, a történettudomány (történeti néprajz!) segédelmével próbálna meg képet festeni tárgyról, míg a másik a néprajz, a folklorisztika, a dialektológia módszereivel ugyanarról, ugyanakkor. Így viszont, a történetiséget fegyelmezetten szem előtt tartó (történeti) néprajz-honismereti, szociográfiai munka mindkét kötet. Egymás folytatódásai, nem pedig párhuzamosságai. Kezdődik jóval a mai Ipolypásztó előtti időkkal, amikkel csak a helyszín kapcsolja össze, hiszen az ősrégészeti kutatások eredményeit is számba veszi, amelyek a mai település helyén ezer évekkorábbi régészeti kultúrák virágzásáról tanúskodnak (nota bene: a mai Ipolypásztóhoz az égvilágon semmi közük), majd a történeti források, az először csak szórványosan, majd egyre sűrűbben felbukkanó okleveles adatok, levéltári dokumentumok, nyomtatott híradások segítségével halad az időben. Ezek egy része is a parasztporták számáról, azok adózási hercehurcáiról, a falu népe gazdasági körülményeiről, hitéletéről, háborúk viharairól, hadak és menekültek jövéséről-menéséről szólnak. Utóbbi szempont már csak azért is figyelemre méltó, s erről a későbbiekben majd még lesz szó, mivel Ipolypásztó népessége meglepően konzisztensnek tűnik a maga református hitével, külső betelepülőkkel csak mérsékelten számolhatunk. És mégsem lehet a környezetéből, a másnépi milióból, a szlovák, német, cseh, valamint magyarországi (!) kapcsolatoktól elszigetelten vizsgálni. (vö. Botík szerk. 1988) És Zalabai nem is teszi ezt. Noha!

Noha van azért itt valami kettősség. Miközben Zalabai falurajza keretezett, mert belehelyezi a tágabb térség összefüggésrendszerébe, egyszersmind Ipolypásztót némileg mégis kiemeli és izolálja természetes környezetétől. Nem állítom, hogy teljesen negligálja a szlovákokat, de szemléletmódja, célja mégiscsak valamiféle steril magyar világ ábrázolása. Aminek szükségszerűen cselekvő részesei a faluba került szlovákok és csehek is. Valahol írja, hogy a házastársak kiválasztása során a más vallás és más nemzetiség egyaránt határvonalat jelentett. Más nemzetiségűekkel nem keveredtek.

Egyértelmű eufemizmusról van szó ugyanis, hiszen rekonstrukció mint olyan nem lehetséges. „Az élet nem az, amit az ember átélt, hanem az, amire visszaemlékszik, és ahogy visszaemlékszik rá, miközben el akarja mesélni.” Gabriel García Márquez mondata ez, hasonlóakat, jobbra másodkézből, másoknál is olvastam, tehát az is lehet, nem Márquez az ősforrás. Jelen esetben viszont mindegy is. A lényeg, hogy igaz ez a történeti tudományokra is, ahová a néprajzot, etnológiát sorolom. Egy-egy esemény, korszak, jelenség bemutatása mindössze kísérlet lehet az egykori valóság (mi a valóság, az egykori?) kései interpretálására. Miközben, tudjuk, *minden csak vélemény*.

Aztán másutt megjegyzi, s ez a valóság, hogy „a más nemzetiségű rendszerint más vallásút is jelentett” (Zalabai 1985a, 138. p.), tehát mégiscsak a vallás volt a meghatározó. A reformátusok esetében ez nagyjából azt jelentette, hogy a református „kínálatban” valóban csak magyar nemzetiségűek voltak, legalábbis Zalabai „faluja” esetében mindenképpen. A római katolikusok és az evangélikus viszonylatában nem ez volt a helyzet, s e vallási felekezetek körében bizony gyakoriak voltak a nemzetiségileg vegyes házasságok. De erről később majd még részletesebben!

A *Mindenekről számot adok* is, miközben értelemszerűen szinte csak történeti forrásokra támaszkodhat, a falu népeletét ábrázolja az elmúlt évszázadokban. Mondhatni klasszikus történeti néprajzi (vagy ha kissé fennhéjázóbban akarunk fogalmazni: történeti antropológiai) módszerekkel. Időben korunkhoz közeledve, de szintén írásos (nyomtatott) forrásokra támaszkodva kifejezetten néprajzi csemegékkel is szolgál. Beszámol például arról a „kanász hangversenyről”, amely Ipolyságon zajlott 1910-ben és Móra Ferenc egy fantáziadúsan kiszínezett s minden bizonnyal alaposan elferdített karcolatban (*A honti igricek*) állított neki örök emléket. A két neves néprajzkutató, Györffy István és Bartók Béla celebrálásával megvalósult ipolysági esemény, ahová összeverbuválták a térség kanászait, dudásait, hogy mutassák be tudományukat, sok tudománytörténész fantáziáját megmozgatta már, s meg kell mondani, lényegében, éleslátásban voltaképpen nem tudták Zalabait felülmúlni, aki józanul (!) és tárgyilagosan dolgozva a rendelkezésre álló adatokkal biztos kézzel szét tudta szálazni a Móra-karcolat fantáziaelemeit a valóságtól. (Vö. Csáky 2007, 30–35. p.; Kósa 1981; Zalabai 1984a, 233–235. p.) Hogy a témát, a pásztorzenészek ipolysági vetélkedőjét beemelje kötetébe, azt az indokolja, hogy az egyik nyertes egy ipolypásztoi kanász, Csuvara Mihály lett. Hála József, aki negyed évszázaddal később foglalta össze mindazt, amit a témáról eddig mondtak és tudni érdemes, gazdagon dokumentált, tudományosan adatolt áttekintésében valójában a Zalabai által megrajzolt képet támasztja alá. (Hála József–G. Szabó Zoltán 2010, 45–58. p.)

Az imént említett esemény aztán átbillent bennünket a „második kötetbe” (*Hazahív a harangszó*), amely az első világháborút követő időszakot tárgyalja egészen 1945-ig. Mivel meg tudta tenni, ennek az időszaknak a bemutatásánál erőteljesen támaszkodik az emberi emlékezetre, a szemtanúk, kortársak elbeszéléseire, miközben folyamatosan használ egyéb (írásos és nyomtatott) forrásokat is. Noha a birtokomban lévő kötetet rossz (?) szokásomhoz híven az első olvasat során is sűrűn láttam el szeljegyzetekkel, huzigáltam alá benne fontos, vagy annak idején (ki emlékszik már rá, hogy miért) fontosnak gondolt sorokat, most több mindenem fennakadt a szemem, hogy no, ezt vajon akkor *miért nem* húztam alá. Csak egy példa. A falu gazdasági ünnepei sorában Zalabai megemlíti az aratóünnepet is, mégpedig a következő megjegyzéssel: a falu gazdáinak körében „a földművelési miniszter század eleji felhívása, mely szerint községenként tartassék meg az új kenyér ünnepe, olyannyira megértésre talált, hogy a második világháborúig egyetlen esztendő sem múlhatott el felettük anélkül, hogy mél-

tóképpen meg nem ülték volna az aratás ünnepét”. (Zalabai 1985a, 189. p.) És itt meg kell állni egy kicsit. Igaz ugyan, hogy a néprajzi tudományok (etnográfia, folklorisztika, etnológia) már e diszciplínák kibontakozásakor figyelemmel voltak a különféle írásos forrásokra, az illetékes egyházi és világi hatalmaknak a mindenkori népeletet is befolyásoló rendelkezéseire (elég föllapozni a magyar vagy a cseh központi néprajzi folyóiratok, az *Ethnographia* vagy a *Český lid* első, 19. század végi [!] évfolyamait, amelyek tele vannak ilyen közleményekkel), az 1980-as évek elejének éppen éledező szlovákiai magyar néprajzkutatása valahogy mégis inkább az emberi emlékezet szentségének a bűvöletében élt. Az a hiteles, az az autentikus, amit parasztemberek beszélnek el, még akkor is, ha csak hallomásból, szüleik, nagyszüleik meséi alapján. Időbe telt, amíg ezen túl tudtunk lépni. Zalabai ilyen téren (is) megelőzött bennünket. Beszélgetőpartnerei szavahihetőségét ő sem kérdőjelezi meg ugyan (és ez a hitelesség szempontjából akár problematikus is lehet, hiszen csak maroknyi adatközlővel dolgozott), de a tőlük nyert információkat rendre konfrontálja (vagy legalábbis melléjük helyezi) más típusú forrásokból származó adatokkal. Ez az odavetett megjegyzése ezért figyelemre méltó, mivel Darányi Ignác 1899-es miniszteri leiratát jóval később Kovács Ákos ásta ismét elő, s egy, *A kitalált hagyomány* című kötetében megjelent nagyszerű dolgozatának lett kiindulási pontja. Hogy tudniillik az ősinek és népinek tartott szokást az akkori földművelési miniszter találta ki, hogy ezzel is tompítsa a korszak társadalmi és szociális feszültségeit. (Vö. Kovács Á. 2006, 117–193. p.) Nem teljesen stimmel ugyan a dolog, hiszen ezek a szokások a parasztság körében már régebben is ismertek voltak, csak hogy épp akkorra ki is koptak a gyakorlatból, jószerével feledésbe merültek. Darányi tehát ha nem is kitalált, de mindenképpen revitalizált egy régebbi hagyományt, aminek aztán igen élénk utóélete lett. Ilyen messzire viszont most nem mennék el. Az érdeklődőknek Kovács Ákos könyvét tudom ajánlani!

A szerzőnek ehhez a szemléleti frissességéhez még egy adalék, tényleg teljesen a margóra, mivel a könyvekben nem találom nyomát, viszont emlékszem, hogy annak idején mily sokszor kapacitált bennünket, hivatásos néprajzkutatókat, foglalkozunk már az Alsó-Ipoly mente szép, kovácsoltvas paraszti kerítéseivel. („*Micsoda pompás fotóalbum is készülhetne belőle!*”) Számunkra (számomra) viszont akkor a szép paraszti alkotások fából készültek. Legalábbis ami a kerítéseket illeti. E fertőzőtség nyilván a székelykapu-romantikából indult, aztán meg akkoriban fedeztem fel Thain János gyönyörű rajzait a 20. század első fele kisalföldi faragott kapuoszlopairól, s nem értettem, nem éreztem, miért lehet érdekes számomra ez a nyilván polgári ízlést tükröző kovácsoltvaskerítés-történet. Biztatására udvariasan bólogattam, de a kutatásból semmi nem lett. Most meg azt látom, hogy a vaskerítések egyik későbbi generációját, a vascsövekből és -huzalokból kiképzett és egybehegesztett, napsugaras motívumú kerítések vizsgálata is időszerű lenne... És még csak le sem késtünk ezekről a feladatokról!

Zalabai könyveit újraolvasva, személyes beszélgetésekre visszagondolva meglepő, hogy mennyi, az akkori csehszlovákiai magyar néprajzi érdeklődés számára még csak

értelmezni sem tudott meglátása volt, ami talán éppen abból fakadt, hogy nem részesült diszciplináris néprajzi képzésben. Magát a népeletet így nem tudományos mítoszok, babonák, beidegződések mentén szemlélte, hanem a maga józan (nem hinném, hogy sértésnek venné) paraszti eszét használva. Összekapcsol olyan dolgokat (a szóbeliség és az írásbeliség kapcsolódásai), amelyek az akkori néprajzban már megvoltak ugyan, de az akkoriban diplomát szerzett néprajzkutatók tanulmányaik során legfeljebb érintőlegesen találkoztak vele. És nem is vették komolyan. Ne feledjük, a táncházmozgalom hőskora, a folklór újrafelfedezésének a korszaka volt ez, mindenki az élő hagyományhordozók után szaladgált. Természetesen régi stílusú népdalok után kajtatva. És meg is kapták. Ág Tibor szokta mesélni, hogy az eszesebb adatközlők pillanatokon belül megállapították, mi kell „a tanár úrnak”, s repertoárjukat úgy állították össze, hogy az tessenek neki. A korabeli kuplékat, operettslágereket, magyar nótákat szépen elhallgatták, noha lehet, hogy azokat szívesebben énekeltek volna. Felemás képet adva ezzel a falvak korabeli (nép)zenei ízléséről. Maguk a kutatók is szelektáltak, eleve. Emlékszem, még egyetemista korunkban egy alföldi faluban voltunk terepkutatási gyakorlaton, ki-ki saját témákat gyűjtött, s milyen gyorsan elterjedt a hír, melyik háznál van „doberdós”, aki csak első világháborús hadi emlékeiről akar beszélni, nehogy betévedjünk, *energiavámpír!*, elvesztegetett idő. Az ilyen házakat kerültük is, messziről. Merthogy nem láttuk beilleszthetőnek az első világháborús katonaemlékeket az általunk (is) konstruált (érthető, ugye, hogy miért nem rekonstruált!?) vagy konstruálni óhajtott hagyományos népi, paraszti kultúrába. Zalabai Zsigmond falurajzának egyik fontos eleme az emberi sorsokat igen hosszú időre meghatározó katonaélményekre emelt tartópillér. Azóta kihaltak az első világháborús veteránok, s még jó, hogy akadtak Zalabai Zsigmondok, akik az egyéni és lokális emlékezet e tükörcserepeiből ezt-azt megmentettek.

3.

Noha nem összekeverendő a szépirodalmi igényvel megalkotott szociografikus falurajz a szakmai igényességű néprajzi kutatás eredményeivel, mégsem tanulság nélkül való megnézni, hogy Zalabai óta történt-e, s ha igen, milyen elmozdulás a tágabb térség (tehát az Alsó-Ipoly mente) etnográfiai-folklorisztikai-etnológiai kutatása terén. Igen, sok minden, de a tételes szemléltől most eltekintek.⁷ Ugyanis korántsem annyi, amivel különösebben dicsekedni lehet. Igen, történt egy s más, de nem elég...

⁷ A könyvészeti adatolástól itt eltekintek. A téma iránt mélyebben érdeklődőket a Szlovákiai magyar adatbank webes felületén található Szlovákiai magyar néprajzi bibliográfiához tudom irányítani: <https://adatbank.sk/bibliografia-kategoriai/szlovakiai-magyar-neprajzi-bibliografia/> [utolsó megtekintés: 2023. 10. 02.]

Viszont Zalabai Zsigmond most tárgyalt munkáit nem szabad egybemosni a szak tudományos kutatási eredményekkel. Korábban egyrészt hiányt pótolta, másrészt meg egészen más volt a célja: az önismeret, a lokális és nemzeti identitás erősítését célozta. Jelen írás szerzőjének szóló ajánlásában, 1985-ben „írói-esszéírói hozzájárulásként” minősítette az első kötetet „társadalomtudományi fogantatású múlt- és önismeretünk mélyítéséhez”. Felfogásom szerint Zalabai falumonográfiája tehát afféle alkalmazott néprajz, mégpedig abban az értelemben, ahogy a (történeti, néprajzi, nyelvi, irodalmi) hagyományok szerepét az író látja és láttatja. Egy dedikációja a *Koszorúk* 38. számozott példányában 1998-ból: *Liszka Józsefnek, aki mint tudományszervező és -irányító az én emberem, sok-sok erőt a Templom építéséhez.* (Zalabai 1998) A *Templom* vélhetően a nemzeti ismereteknek valamiféle tárháza, építése pedig a különféle hungarológiai diszciplínák képviselőinek a szent feladata.⁸ És ez indokolja jelen dolgozat címválasztását is, ami Szabó Zoltán több kiadást is megért, ikonikus kötetére, a *Szerelmes földrajzra* utal, s ennyiből talán világos, hogy nem véletlenül. (Szabó 1942)

4.

Itt tulajdonképpen el is varrhatnám kusza jegyzeteim szegélyét, de nem hagy nyugton még egy kérdés. Amit megválaszolni szintén nem tudok majd, de talán érdemes megfogalmazni. Azt tudniillik, hogy mit is értsünk önismeret alatt? Meddig kövessük, milyen mélységekben a gyökerek szerteágazó futását, a hajszálgyökerekkel eltűnő végtelenségét?

Amikor Zalabai könyvei íródtak, a szlovákiai magyar néphagyománygyűjtés (néprajzi gyűjtést talán túlzás mondani) célja a magyar tradíció dokumentálása, rögzítése, a népi kincsek megmentése stb. volt. Ez abból a szempontból érthető, hogy a saját gyökerek megtalálása, megmentése volt a cél, ami akkor a nemzeti(ségi) megmaradás zálogának tűnt. Zsiga 1985-ös dedikációjában „írói-esszéírói hozzájárulásként” minősítette az első kötetet „társadalomtudományi fogantatású múlt- és önismeretünk mélyítéséhez”. Csak lassan tudatosult, hogy gyökereink lehetnek akár annyira szerteágazóak is, hogy akár más etnikumok kultúrájából is táplálkozhatnak, s attól még ugyanúgy a mieink. Mármint a mi gyökereink. Az önismerethez tisztánlátásra van szükség.

8 A *Templom* mint metafora visszaköszön egyébként komolynak tartott szaktudósok szóhasználatában is. A Hoppál Mihály hatvanadik születésnapjára összeállított ünneplő kötethez egy apró írással magam is hozzájárultam. A könyvbemutatón az ünnepeket megígérte, hogy a hatalmas gyűjteményt becsülettel el fogja olvasni, majd minden egyes szerző közleményére levélben reflektál. Úgy is tette, s nekem egy szóláshasonlat gyökereit firtató írásommal kapcsolatban egyebek közt az alábbiakat írta: „Ilyen apró építőkövekből áll össze a magyar népi kultúra katedrálisa. Mármint egy hajdanvolt csodapalota, amelyet oly nagy igyekezettel rombol korunk, köztük némely kollégánk is! Te hál' Istennek nem tartozol közéjük.”

Hozzam elő a saját felmenőimet? Azt, hogy anyai nagyanyám, aki egy szót nem tudott szlovákul, de lánykori nevén Szedlár volt, tehát alighanem valamilyen szlovák nyeregkésztő ősök leszármazottja. Az ő anyja leánykori neve Krekuska, apai nagyanyámé meg Bircsák, mindkettő szlovák felmenőkre mutat. Szlovákul egyikük sem tudott. Apai nagyapám Liskainak született, aztán a sok testvér közül egyedül neki valahol, a hivatalok útvesszőiben, hivatalnokok trehányságának vagy rosszindulatának „köszönhetően” lekopott a nevét záró i betű. Így lettünk Liskák. A Liskai meg alighanem a Ruttkai közeli Liskóból való származásra utalt, s a török utáni kolonizációk során kötöttek ki liskai (ad notam: rozsnyai) szlovák eleink a Kisalföldön. A család ma magyar, kétségtelenül. De tagadjam meg őseimet, vágjam el gyökereim egy részét, és kizárólag anyai nagyapám Vincze vezetéknevére támaszkodva magyarkodjak?

Nyilvánvaló, hogy amennyire összetett lehet egy család (És mindegyik az. Jobb, ha belátjuk: mindegyik!), ennél még összetettebb egy-egy közösség összetétele mind történetileg, mind földrajzilag, mind társadalmilag szemlélve. Igen, az a bizonyos szivárvány érvényes az egész emberi kultúrára, kezdve a kisközösségekkel, majd a regionális kultúrákon át egészen a globálissal bezárólag.

Az 1980-as évek végén a kisalföldi, konkrétan a dunaszerdahelyi, érsekújvári, komáromi és galántai járási múzeumok etnográfusai (kiegészülve külső munkatársakkal) egy nagy közös, A Kisalföld hagyományos gazdálkodása című, hosszú távú kutatási programba kezdtek, aminek végeredményeként a térség hagyományos gazdálkodásának változásait szándékoztunk megragadni a 20. század első felében. Négy kutatási pontot jelöltünk ki (Gúta, Leléd, Negyed/Vágfarkasd és Vásárút), amelyek a térség magyar falvainak mintegy prototípusai kerültek a listára. Most a második, az Alsó-Ipoly mentén található Leléd település az izgalmas számunkra, ennek lakossága az 1980-as népszámlálás adatai alapján⁹ 394 magát magyarnak és 23 szlováknak valló személyből állt. Jogos volt tehát a feltételezés, hogy egy kifejezetten magyar jellegű, Kisalföld-peremi településsel lesz dolgunk, amelynek kapcsolódásai mind a síkvidék, mind a dombos területek irányában feltételezhető, s ráadásul (ami – teszem hozzá most – Zalabai „faluját”, Ipolypásztót is jellemzi) a Palócföld peremvidékén fekszik. A terepmunka első napjaiban az az igazság, hogy a szlávosan hangzó családnevek (mint például a *Hruska*, *Majerszki*, *Szliva*, *Szolnik*, *Sztruhár*, *Zvoncsár*) nem szűrtak szemet, de a Nagy Endre földrajzinév-gyűjtése során fölbukkant szlovákos hangzású dülőnevek (mint amilyen a *Banyadolina*, *Barina*, *Dolina*, *Dóna*, *Dubák*, *Kopanyica*, *Misadolina*, *Préholá*, *Ribni*, *Rigla*, *Sztari humnya*, *U[h]liszka*, *Záhumnya*) már nagyon is feltűntek. Lassan kiderült, hogy a terepmunkára való felkészülésünk nem volt eléggé körültekintő. A kapcsolódó szakirodalom Lelédet egészen a 19. század végéig szlovák település-

9 Vö. <https://telepulesek.adatbank.sk/telepules/leled-lela/> [utolsó megtekintés: 2023. 09. 22.]

nek mondja, ami fölött lazán átsiklottunk, majd ezt később, a jelzett terepkutatás időszakában a szlovákul nem beszélő idős adatközlőink is alátámasztották. Kiderült, hogy gyerekkorukban, tehát a 20. század elején az ő nagyszülei egymás közt még *tótul* beszéltek. (Vö. Liszka szerk. 1994, 9–19. p.) Novák László Ferenc későbbi levéltári kutatásai pedig azt igazolták, hogy a térség szlovák lakossága (nem csak Lelédre, hanem Bajtára, Helembára, a mai Magyarországon található Ipolydamásdra és folytathatnám) belső telepítések nyomán felső-magyarországi megyékből a 18. század elején került az Alsó-Ipoly mentére. (Vö. Novák 2014) Anélkül, hogy tudnám a választ, a kérdés felvethető: az ezeken a településeken rögzíthető népi kultúra vajon magyar, vagy szlovák?

Irodalom

- Balázs Géza 1989. Zalabai Zsigmond: Mindenről számot adok; Hazahív a harangszó. *Kortárs*, 33. évf. 4. sz. 166–168. p.
- Balla Kálmán 1986. Történelmi keresztmetszet. Zalabai Zsigmond: Hazahív a harangszó. *Hét*, 31. évf. 15. sz. 10. p.
- Bartha Ákos 2014. A népi szociográfia elmélete és gyakorlata: Kovács Imre és A néma forradalom. *Szociológiai Szemle*, 24. évf. 2. sz. 116–138. p.
- Bartha Elek 1988. Zalabai Zsigmond: Mindenről számot adok. Hazahív a harangszó. A *Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei*, 25. évf. (1987–1988), 255–257. p.
- Bónis György 1941. Egyke és jogszokás a Garamvölgyén. *Társadalomtudomány*, 21. évf. 3. sz. 288–309. p.
- Borbély András 2023. Határkonfliktusok. Megjegyzések az irodalmi szociográfia elméletéhez. *Újszem*. Lásd: <https://ujszem.org/2023/04/11/hatarkonfliktusok-megjegyzesek-az-irodalmi-szociografia-elmeletehez/> [utolsó megtekintés: 2023. 09. 17.]
- Botík, Ján (szerk.) 1988. *Hont. Tradície ľudovej kultúry*. Banská Bystrica, Osveta.
- Csáky Károly 1984. Értékes számadás. Zalabai Zsigmond faluszociográfiájáról. *Hét*, 29/47 10. p.
- Csáky Károly 2007. Néprajzkutatások, kutatók és gyűjtemények Hontban. Dunaszerdahely, Lilium Aurum.
- Dérczy Péter 1985. Zalabai Zsigmond: Mindenről számot adok. *Kortárs*, 29. évf. 5. sz. 164–165. p.
- Duba Gyula 1974. *Vajúdó parasztvilág. Jelentés a Garam mentéről*. Bratislava, Madách.
- Dusza István 1984. A megtalált történelmi idő. Zalabai Zsigmond: Mindenről számot adok. *Új Szó. Vasárnapi kiadás*, 17. évf. 46. sz. (1984. november 16.), 11. p.
- Erdész Ádám szerk. é. n. [1993]. *Ifjúság és falukutatás. Válogatás a Magyar Szemle köteteiből*. h. n.: é. n. [Budapest, Tevan].
- Fehérváry Magda 1985. Zalabai Zsigmond: Mindenről számot adok. *Szabad Földműves*, 36. évf. 8. sz. 6. p.
- Filep Tamás Gusztáv 2004. *Zalabai Zsigmond 1948–2003*. Dunaszerdahely, Nap Kiadó.
- Gál Sándor 1980. *Mesét mondok, valóságot*. Bratislava, Madách.

- Hála József–G. Szabó Zoltán 2010. „Dudásoknak, kanászoknak közibül, közibül...” A dudáról és dudásokról az ipolysági kanászhangverseny századik évfordulója alkalmából. Budapest, Timp Kiadó.
- Kiliánová, Gabriela 2000. František Šujanský ešte raz. Krátka úvaha k dejinám slovesnej folkloristiky a jej cieľom. In Profantová Zuzana (szerk.): *Na prahu milénia. Folklor a folkloristika na Slovensku*. Bratislava, ARM 333 pre MK SR, 132–139. p.
- Kósa László 1981. Furulyával, dudával... Bartók Béla és Györffy István közös néprajzi gyűjtőúton. *Vasárnapi Új Szó*, 14. évf. 33. sz. 11. p.
- Kósa László 1988. Zalabai Zsigmond: Hazahív a harangszó. *Hungarológiai Értesítő*, 10. évf. 1–2. sz. 301. p.
- Kósa László 2001. *A magyar néprajz tudománytörténete*. Második, javított, bővített kiadás. Budapest, Osiris. /Osiris Tankönyvek/
- Kovács Ákos 2006. *A kitalált hagyomány*. Pozsony, Kalligram Kiadó.
- Kovács Imre 1989. *A néma forradalom. A néma forradalom a parlament és a bíróság előtt*. Kántor Zsolt szerk. Budapest, Cserépfalvi–Gondolat–Tevan.
- Liszka József 1986. *Ágas-bogas fa. Néprajzi ismeretek alapfokon*. Bratislava, Madách.
- Liszka József 1988. *Bibliografia etnografie a folkloristiky maďarskej národnosti na Slovensku. Od začiatku 19. storočia do konca roku 1986. A szlovákiai magyar nemzetiség etnográfiai és folklorisztikai bibliográfiája. A 19. század elejétől 1986 végéig*. Bratislava, Szlovák Tudományos Akadémia Néprajzi Intézete–Csemadok KB.
- Liszka József 1990. *Magyar néprajzi kutatások Szlovákiában. 1918–1938*. Bratislava, Madách. /Új Minden Gyűjtemény Könyvtára/
- Liszka József 2016. Néprajzi vonatkozások Majer István néprajzi munkáiban. In uő: *Határvidékek. Határok és határtalanságok az összehasonlító folklorisztika és etnológia szempontjából*. Komárom–Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 361–365. p.
- Liszka József (szerk.) 1994. *Leléd hagyományos gazdálkodása a XX. század első felében*. Dunaszerdahely–Komárom, Lilium Aurum Kiadó–Szlovákiai Magyar Néprajzi Társaság. /Népismereti Könyvtár, 8./
- Majer István 1861. Kürthön hogyan tanítják a honismét, s Kürth ismertetése. *István bácsi nap-tára 1861-re*. Pest, 75–90. p.
- Mányoki Endre 1985. Szembenézve a történelemmel. *Könyvvilág*, 30. évf. 1. sz. 11. p.
- Márkus Béla 1985. Zalabai Zsigmond: Mindenekről számot adok. *Kritika*, 14. évf. 6. sz. 36–37. p.
- Novák László Ferenc 2014. Alsó Ipoly népe a 18. században. *Acta Ethnologica Danubiana* 16. Komárom–Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 49–94. p.
- Révay József, gróf 1942. *Kisnemesek Tajnán. Adatok egy felvidéki falu és egy társadalmi réteg történeti monográfiájához*. [Budapest], MEPHOSZ.
- Sándor Eleonóra 1989. Utószó. In Putz Éva: *Å kolonyi lágzi*. Bratislava, Madách Kiadó, 147–160. p. /Új Minden Gyűjtemény Könyvtára/
- Sándor László 1986. Zalabai Zsigmond: Mindenekről számot adok. *Honismeret*, 14. évf. 1. sz. 63–64. p.
- Sándor László 1987. Zalabai Zsigmond: Hazahív a harangszó. *Honismeret*, 15. évf. 2. sz. 69–70. p.
- Slavkovský, Peter 2012. *Slovenská etnografia. Kompendium dejín vedného odboru*. Bratislava, VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied–Ústav etnológie Slovenskej akadémie vied.

- Sütő András 1970. *Anyám könnyű álmot ígér. Naplójegyzetek*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó.
- Szabó Zoltán 1942. *Szerelmes földrajz*. Budapest: Nyugat, 202 p.
- Tipary László 2003. *El kell menni katonának... Mesélnek a régi katonafüzetek*. Dunaszerdahely, Lilium Aurum.
- Tüskés Tibor 1985. Zalabai Zsigmond: Mindenekről számot adok. *Forrás*, 17. évf. 7. sz. 85–86. p.
- Tüskés Tibor 1987. Egy példamutató falurajz. Zalabai Zsigmond: Hazahív a harangszó. *Forrás*, 19. évf. 2. sz. 87–88. p.
- Urbancová, Viera 1987. *Slovenská etnografia v 19. storočí. Vývoj názorov na slovenský ľud*. Martin, Matica slovenská.
- Varga Rózsa–Patyi Sándor 1972. *A népi írók bibliográfiája. Művek, irodalom, mozgalom 1920–1960*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Zalabai Zsigmond 1984a. *Mindenekről számot adok*. Bratislava, Madách.
- Zalabai Zsigmond 1984b. „Lakodalom van a mi utcánkban”. *Ipolypásztói lagzis szokások és népdalok 1–2. Irodalmi Szemle*, 27. évf. 9. sz. 830–843., 10. sz. 910–925. p.
- Zalabai Zsigmond 1985a. *Hazahív a harangszó. Ipolypásztó népélete 1918–1945*. Bratislava, Madách.
- Zalabai Zsigmond 1985b. Ipolypásztó ünnepei. In *Madách Naptár 1986*. Bratislava, Madách, 143–149. p.
- Zalabai Zsigmond 1988. *Mindenekről számot adok – Hazahív a harangszó*. Bratislava, Madách.
- Zalabai Zsigmond 1994a. Asztalfiók-irodalom I. Gondolatok két hírvers nyomán. *Tiszatáj*, 48. évf. 5. sz. 19–25. p.
- Zalabai Zsigmond 1994b. Asztalfiók-irodalom II. „Csak bujdosók, csak vándorok vagyunk”. *Tiszatáj*, 48. évf. 6. sz. 62–73. p.
- Zalabai Zsigmond 1998. *Koszorúk*. Dunaszerdahely, Csemadok Területi Választmány.
- Zalabai Zsigmond (szerk.) 1977. *A Csallóköztől a Bodroghöz*. Bratislava, Madách.

JÓZSEF LISZKA

LOVING VILLAGE STUDIES. AN ETHNOLOGIST'S MARGINAL NOTES TO ZSIGMOND ZALABAI'S VILLAGE STUDIES

The study comments on two books of village studies by Zsigmond Zalabai (*Mindenekről számot adok* [I Recount Everything], *Hazahív a harangszó* [The Bells Call Me Home]) and other writings related to the topic, mainly from the perspective of ethnology (and its related disciplines). On the one hand, it attempts to place the historical and ethnographic tableau drawn by Zalabai in the context of country and landscape descriptions of similar perspective and method in historical terms (from the 18th century to the present day), and on the other hand, it examines what concrete lessons the data and observations published by Zalabai and the author's attempts to interpret them can provide for traditional ethnography, comparative ethnology, or cultural anthropology.

FILEP TAMÁS GUSZTÁV

Széthullott kontextusok

Széljegyzetek a Zalabai-monográfiához, negyedszázad
múltán

TAMÁS GUSZTÁV FILEP

Disintegrated Contexts. Side Notes to the Zalabai Monograph, a Quarter of a Century Later

Keywords: change in the role of lyrical poetry; value system disorder; information and formation; lack of sense of common destiny; knowledge of an ethnic minority; people's service; documentary library of an ethnic minority; Bibliotheca Hungarica

A szerkesztőseli felkérésre, hogy magam is adjak írást a Zalabai Zsigmondra emlékező lapszámba, elgondolkodtam: az életmű újraolvasása nélkül lehet-e még mondanivalóm arról, amit Zsiga örökölt hagyott, eszembe jut-e bármi, amit fontosnak tartok, s ami nem szerepel a róla írt monográfiámban. Könyvem első kiadása 1998-ban jelent meg a dunaszerdahelyi Nap Kiadó Tóth László által megálmodott és megvalósított Műhely sorozatában, melybe fontos alkotói életművekről készítettünk monografikus gyorsfényképeket, majd a kiadó kérésére 2004-ben, a pálya lezárulta után kiegészítettem, s új kiadásban és címváltozattal – alcímeként már ott szerepelt Zsiga születésének és halálának éve – még ugyanabban az évben ismét napvilágot látott. A világhálón a teljes szöveg elérhető. Recepciója nemigen volt – egy rövid írói jegyzet és tanulmány jutott el hozzám az első kiadásról –, ami aggályos; egyrészt egész lezárt életművekről nem esik szó a kulturális sajtóban és az irodalmi életben, másrészt az sem új keletű dolog, hogy a szakmai közvéleményben gyökeresen más vélemény él egy opusról vagy egy alkotóról, mint amit nyomtatásból megismerhetünk. Állításaimmal szemben már akkoriban sem fogalmazódtak meg ellenvélemények, talán csak azért, mert a könyvet kevesen olvasták; most támpontok nélkül töprenghetek el azon, hogy huszonhat év, illetve két évtized után mi tűnik föl érvényesnek nem annyira az én Zalabai-portrémból, mint inkább az ő akarásaiból, célképzeteiből, koncepcióiból, esetleg éle ezekből valami a köztudatban, vagy sem. Talán két alkotói nemzedék is fölött azóta – mi lehet érdekes ma, mi maradt fontos mára ebből a szellemi örökségből az azóta színre lépett korcsoportok szemében?

Kockázatos vállalkozás. Jó ideje tudatosan igyekeztem kivonulni a szlovákiai színtérről, információm viszonylag kevés az odaáti szellemi állapotokról, benyomásaim

pedig tárgyi adatokkal alig támaszthatók alá. Nem kizárt azonban, hogy a messziről jött és „messzire ment” ember szempontjai is jók valamire. Különösen így, hogy a szellemi örökség iránti érdeklődésben, annak felhasználása terén hasonló trendeket látok érvényesülni Magyarországon és Szlovákiában.

A múlt század 90-es éveiben, amikor könyvem írtam, tartott még a (szó szerint) forradalmi lendület. Egy időben folyt az új irodalmi generációk pályára állítása, az „egy folyóirat, egy kiadó” (Irodalmi Szemle, Madách) rendszerének fölszámolása s az 1918-ban kezdődő főhatalomváltás óta létrehozott szellemi értékek „mérlegpróbája” (*Mérlegpróba* volt Zalabai második, 1978-as tanulmánykötetének címe is), rekuperálása, valamint a kisebbségtörténet földolgozása, azaz a munkásmozgalmi múltbogarászás helyett egy reális történelmi kép vázolása. A Kalligram Kiadó például programszerűen vállalta akkor e feladatokat, s fokozatosan kialakultak az évtizedekig hiányzó tudományos keretek is. Élt még bennünk a (bal)hit, hogy a közösségnek – a csehszlovákiai, szlovákiai magyar kisebbségnek – szüksége van önismeretre és közösségi tudatra, meg akarja ismerni múltját és e múltban főlhalmozódott teljesítményeit; ez lesz majd a társadalomépítés és a tudományos kutatás alapja. Hipotézisünk az volt, hogy a diktatúra idején a kisebbségi töredéktársadalom érdekében végzett munka érték, s minthogy a legfontosabbnak tűnő akadályok, a politikaiak elhárultak, nyitva áll a szellemi építkezés útja.

A társadalmi igények azonban éppen ebben az időben folyamatosan átalakultak, már amennyiben a humán értelmiséggel szemben támasztott elvárások nem pusztán az elit képzetében éltek. A közösségük iránti felelősségüket tudatosító irodalmárok (ezen nem az egész szlovákiai magyar író-társadalmat értem) korábban is tudták már, hogy kényszerű funkcióvállalásuk, amellyel az élet számos területén tenni próbáltak valamit, tehertétel és pótszer; nem pótolhatja a szakmaiságot, de a diktatúrában valóban szükségszerűségnek és/vagy kényszerűségnek tűnt föl, hogy a kisebbségi írástudóknak többletfeladatokat kell vállalniuk. Tapasztalataim szerint nem volt alaptalan a feltételezés, hogy erre van társadalmi igény. 1989 előtt néhány jó könyv magas példányszáma, a kulturális rendezvények közege, az író-olvasó találkozók hangulata (magam is láthattam ezt, amikor Grendel Lajost, Tóth Lászlót elkísértem egy-egy ilyen találkozóra vagy amikor Zalabait hallottam teremnyi tömeg előtt beszélni) azt látszottak igazolni, hogy az írástudók java nem magának követelte ki ezeket a szerepeket. Mostani szempontunkból mindegy, miért – hogy már akkor is optikai csalódás volt ez, vagy a világ, a társadalomszerveződés feltételei és kellékei alakultak-e át radikálisan, esetleg egyszerűen a nemzedékváltás meg az információ forradalma hozta magával – , éppen az ezredforduló előtt vált egyértelművé, hogy ez (már?) nem így van. A politikai fordulatban részt vevő, abban szerepet vállaló értelmiség jó része körül elfogyott az olvasóközönség és a levegő.

Történész lévén fontosnak tartom: dokumentáljuk, amit lehet, hogy érthetővé váljon, tudatosuljon a kontinuitás, amelynek hiánya, úgy tapasztaltam, évszázad(ok)ra

visszamenőleg meghatározza a magyar szellemi életet. Noha, ahogy jó ideje érzékelem, minden, így a rendszerváltás után szocializálódott generációk világképe, talán ideológiája is arról tanúskodik: ha valamire nincs szükség, az éppen a szellemi folytonosság. Szintén szakmai okokból kevés dolgot tartok ellenszenvesebbnek, mint új fölismeréseknek, „korszerű” (a korszellem nem feltétlenül pozitív, lásd a két világháború közöttiekét, a nácizmust és a bolsevizmust), korábban ismeretlen elméleteknek, meggyőződéseknek, információknak elmúlt korszakok szereplőin való számonkérését, magyarán az utókor pökhendiségét.

Lehetetlen vállalkozás volna néhány bekezdésben összefoglalni azt, amit Zalabai Zsigmondról és munkásságáról könyvnyi terjedelemben leírtam. Csak néhány, általam ma is fontosnak tartott szempontot tudok most kiemelni.

1998-ban az alábbi feladatköroket társítottam a nevéhez: szerkesztő, tudomány-szervező, kisszínpadi szövegösszeállító-dramaturg, egyetemi oktató, egy kisebbségi alap-dokumentumgyűjtemény ötletgazdája, a stilsztika és a poétika szaktudora. Monográfiám kiindulópontja az volt, hogy e többfunkciós jelleg nem az életpálya és életmű széttagoltságára mutat; Zalabai gondolkodásának rendszeréből származik. Életében mindvégig ott a kettősség, elemző és szervező volt egy személyben. Pályakezdetre egybeesett a prágai tavaszhoz vezető évek ideológiai fellazulásával, meg azzal az időközzel, amikor a reformfolyamatok elfojtása után még nem zárult le teljesen a szellemi sorompó, s az akkori érzület a retorziók ellenére megmaradt benne. Megtisztelőnek tartotta a „nemzedéki kritikus” címet (mely pontosításra szorul, ezért még visszatérek rá), nemzedéke pedig ezeknek az éveknek az utósematizmus elleni harcaiban lépett a pályára. A csehszlovákiai magyarság akkori társadalomszerkezetéből, polgárság és több generációs értelmiség hiányából meg a kommunista korszak szűk horizontjából következően az új költőcsoportnak kemény olvasói ellenállást kellett leküzdenie, a korábbi költészet nyelve, leszámítva az alapító nemzedék meg az őket hamar követők néhány kimagasló képviselőjét, ahogy ő le is írta, egysíkú volt, rétegzetlen és provinciális. Nem volt egyedül azok között, akik szerint az irodalom léte nemcsak a szűk szakmai közeg, hanem az egész közösség számára fontos, s a szigorúan ellenőrzött és korlátozott, de az adott körülmények között minél tagoltabb alakítandó kulturális életnek képviselnie kell a súlyos gondokkal küzdő nemzetiség problémáit. Az „összmagyarsághoz” való viszony szempontjából fontos elem, hogy már a magyarországi kapcsolatok sem lehettek rendszeresek. Magyarországon a csehszlovákiai magyar szellemi teljesítmények, sőt az egész kisebbségi közösség iránt szűk körben mutatkozott érdeklődés. Nem volt villámposta, a leveleket mások is olvashatták, és volt idő, amikor onnan évente csak kétszer lehetett átlépni a határt. Akut politikai problémákat pedig az „első nyilvánosságban” nem lehetett megjeleníteni.

Az irodalom provincializmusa mellett Zalabai tudatosította a befogadói tudat korszerűtlenségét és az irodalomkritika siralmas állapotát, és érzékelte (persze nem volt nehéz), hogy a legképzettebb kritikusok az értetlen olvasók és a dilettáns írók két irány-

ből érezhető nyomása alatt elhallgattak. Így lett egy időben a csehszlovákiai magyar irodalomnak legalábbis az akkori mezőnyben szinte egyedülálló fölkészültséggű főhivatású kritikus.

A kritika jövőjét pályakezdetek idején úgy látta helyesnek, ha „a Fábry-féle valóság-érzék és etikai érdeklődés” az esztétikai elemzéssel egyensúlyba kerül, s „a »valóság-irodalom« és »az irodalom valósága« fogalmak nem dilemmát, hanem egy és ugyanazon dolog dialektikus egységét jelentik”. Itt persze számításba kell venni azt is, hogy valóságábrázoláson abban a korszakban gyakran (a hivatalos kultúráirányítók, pártemberek mindig) egy pszeudovalóság ábrázolását értették, illetve az irodalomtól ezt várták el. Efféle nyelvi közegben kellett Zalabainak is lavíroznia.

Irodalomkritikusként legtöbbet (legalábbis a legnagyobb buzgalommal) saját líra-nyelvváltó nemzedéke, az *Egyszemű éjszaka* és a *Fekete szél* antológiák csoportjának honosításával foglalkozott, bebizonyítva, hogy fiatal pályatársai az összmagyar irodalom viszonylatában is értékeket teremtettek, s képelemző technikájával talán sikerült is leszerelni az „érthetlenség” vádját; mindenesetre tételelesen bizonyította a vádak képtelenségét. Döntő szerepe volt a versértés, -értelmezés színvonalának növelésében. A nevéhez ragasztott cím, a „nemzedéki kritikus”, ahogy már utaltam rá, némileg megtévesztő; egyrészt mert írt ő jó elemzéseket korábbi és későbbi generációkhoz tartozó alkotókról is, másrészt a hozzá hasonló évjáratúak közül főleg a költők műveit tárgyalta és értékelte, a prózaírókét kevésbé (bár készített szempontgazdag folyamatrajzot a második világháború utáni próza alakulástörténetéről is). Azt hiszem, haláláig, de betegsége elhatalmasodásáig mindenképpen nyomasztó terhet hordott: nem írta meg négyükről, az általa legjelentősebbeknek tartottakról tervezett monográfiáit, s ezt, noha fontos, hogy megjelent, nem válthatta ki *Verstörténés* főcímű 1995-ös kötete sem. (Pontosabban az abban szereplő Mikola Anikó-tanulmányt egy lényegében kész monográfiának gondolta.) Ugyanolyan szellemi vértetben közelített a később pályára lépők, így az íródiások versvilágához is, mint nemzedéktársaiéhoz. Sürgette az irodalomkritika tudományos, elméleti alátámasztását, alapelve „az alkalmazott esztétikaként felfogott kritikai gyakorlat” volt.

Tűnődés a trópusokon című „szóképügyi” könyvét, szemiotikai eredményeket is hasznosító stilisztikai-poétikai monográfiáját (első kiadása: 1981) a magyarországi szakkritika nagy reverenciával fogadta, s évtizede érintetlen dogmákkal szembeszálló nevezéktan-átépítési kísérletének, trópusosztályozási rendszerének fontos utóélete volt, illetve van ma is még: az általa alkotott kettőskép fogalma magyarországi kézikönyvekbe, sőt tankönyvekbe is bekerült. Tisztesség ne essék szólván, járulékos haszonként könyveltük el: az, hogy a csehszlovákiai magyar tudományosság e területen végre versenyképes monografikus művet hozott létre, a közösség létének „anya”-országi tudatosításához is hozzájárul valamiképpen. Zalabai fő érdeklődési területe a nyelv volt, annak különböző funkciói, s persze a nyelvet használó közösség állapota: kulturális mellett jogi-közigazgatási, közösséglélektani, identitásbeli problémák. Egyazon győ-

kérből nőttek ki stilisztikai tanulmányai, tudományosan megalapozott kritikái és nyelvvédő írásai, összeállításai, könyvszerkesztései.

Végig programszerűen fontos volt, s a politikai fordulat után egyre fontosabbá vált gondolkodásában a „nemzetiségismeret”. Ezzel kapcsolatos munkássága az 1970-es évek Irodalmi Szemléjében szervezett tájszámokkal, tematikus összeállításokkal kezdődve az azonos nevű tantárgy az oktatási programba való beépítésének szorgalmazásán át saját falurajzai, s közben és utána számtalan cikk megírásáig ívelt. E programba tartozott már a Madách által 1977-ben megindított, húsz kötetre tervezett Csehszlovákiai Magyar Írók sorozat is, amelyben a főhatalomváltástól szinte a kommunista diktatúra bukásáig megszületett „viszonylag” legjobb alkotások kaptak helyet, s amelynek ő volt az ötletgazdája. A nem fikciós, a „valóságirodalom”-ba, „önismereti” irodalomba tartozó műfajoknál rámutatott a tényközlésen túlmutató értékek szükséges voltára, arra, hogy „a valóságirodalom nemcsak információ, hanem formáció”, „gondolati szerkezet», ill. esztétikumhordozó nyelvi képződmény”.

Itt említendő három összeállítása: a diktatúra korából *A Csallóköztől a Bodroghöz*ig (1977, ez a szlovákiai magyar kistájakat mutatta be – melynek lakói alig tudtak egymásról –, mondjuk így, sorsközösség-teremtő szándékkal) és *A hűség nyelve. Csehszlovákiai magyar írók az anyanyelvről* (1985, bővített kiadás 1987). Ezekbe a szépirodalom produktumai mellett riportokat, cikkeket, sőt, főleg a másodikba szociológiai, statisztikai-demográfiai, nyelvészeti, oktatásügyi, lélektani tanulmányokat is besorolt (tágabb programja, a komplex tudományos élet szervezése jegyében). Már a demokratikus világ drámai korszakának dokumentumait tartalmazza 1995-ben megjelent összeállítása: *Mit ér a nyelvünk, ha magyar? A „táblaháború” és a „névháború” szlovákiai magyar sajtódokumentumaiból, 1990–1994*. Maradandó értékű szülőfalujáról szóló, történelmi, társadalom- és néprajzi tárgyú falumonográfiája két kötet – *Mindenekről számot adok* (1984), *Hazahív a harangszó. Ipolypásztó népélete 1918–1945* (1985) –, amelyek rangját a korabeli tudományos recepció szintén igazolja.

Ő állította össze egykor az első két értékelhető csehszlovákiai magyar gyermekverskötetet, illetve inspirálta is a *Tapsíraré-tapsórum* (1978) és a *Labdarózsa, nyári hó* (1979) anyagának megszületését; többeket személyesen vett rá, hogy e műfajban is megszólaljanak. Ehhez a programhoz teremtette meg az Első Osztályosok Ajándékkönyve sorozatot, melyről azt olvasom, hogy a Madách Könyv- és Lapkiadó egyetlen sorozata volt, amely túlélte az 1989-ben kezdődő változást. Csak ez a két antológia majdnem harmincezer példányban látott napvilágot; ez a mai két-háromszáz példányos könyvek korában igen érdekes adat lehet. A gyermekversről két esztétikai tanulmányt írt; nem néztem utána, hogy az új szakirodalom, új irodalomelméleti iskolák, illetve új trendek és divatok mennyiben tartják ezeket a nagy felkészültséggel készült írásokat érvényeseknek (persze ha egyáltalán kézbe veszi még őket valaki). Mindenesetre Thomas S. Kuhn könyvéből, *A tudományos forradalmak szerkezetéből*, még ha az a természettudományokról szól is, ebben a vonatkozásban a bölcsészetre is

érvényesnek tartom, hogy a régi paradigmának mindig fontos szerepe van az újnak a létrehozatalában. E tevékenységével az utósematizmus egyik fontos hadállását is fölrobbantotta; ahogy *Csipkerózsika – ébredőfélben?* című 1979-es tanulmányában írta, a dilettantizmus és a sematizmus „a gyermekköltészet területére húzódtak vissza, s tartották magukat hosszú ideig, szinte napjainkig, többek között a kritika szempontatlansága és rendszertelensége miatt is”. A dilettantizmus, a sematizmus, az értékrend-szerhiány elleni küzdelem különben egész kritikai munkásságát meghatározta. A gyermekirodalom ügye politikai okokból is fontossá vált ebben az időben. A szlovák kultúrpolitika, illetve oktatásügy éppen 1977–1978-ra készült el a magyar iskolák leépítésének programjával. Ezért vált aktuálissá az iskolákat védő Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottságának megalakítása (melynek munkájában közvetlenül nem vett részt, de egy háttérjelentést elkészített Duray Miklós számára). A CSMKJB első illegális dokumentumainak megjelenése után ő is ott volt a nagyjából ötven értelmiségi között, akiket a belügy kihallgatott. Aki ma lapoz bele ilyen tárgyú írásaiba, és nem ismeri a kontextust, nyilván nem érti, vajon mit akar jelenteni egyik népszerűsítő cikkének azon passzusa, mely szerint a Rosszcsont Peti által egy óriással elnyeletett iskola újraépült, „s remélhetőleg szeptemberben is állni fog” Dél-Szlovákia magyarlakta területein.

Az 1980-as évek második harmadától, amikor budapesti vendégként, barátként s a budapesti Egyetemi-Főiskolai Tanács folyóiratának „kéziratbeszerzőjeként” sűrűn jártam oda, a Madách Kiadó csehszlovákiai magyar irodalmi műveket gondozó „eredeti irodalom” szerkesztősége úgy tűnt föl nekem, mint a csehszlovákiai magyarság agyközpontja. (Tőzsér Árpád már a korábbi időszakra vonatkozóan azt írta, hogy a normalizációnak az Irodalmi Szemlébe való begyűrűzésével az ellenzéki gondolkodás fő színtere a kiadó magyar irodalmi szerkesztősége lett.) Részben tagjainak – rajta kívül főleg Grendel Lajosnak, Balla Kálmánnak, majd Tóth Károlynak – művei, könyvei, cikkei révén, részben azzal, ahogyan szerkesztői munkájukkal fokozatosan emelték a Csehszlovákiában íródott magyar könyvek színvonalát, s iparkodtak letörni, legalább visszaszorítani a dilettantizmust, aztán azzal, ahogy a magyar társadalomtudományokat, a magyar kisebbség számára fontos(nak tartott), illetve az önismerethez, az identitáshoz nélkülözhetetlen „élettudományokat” (Tavaszy Sándor, a két világháború közötti erdélyi filozófus, református püspökhelyettes nevezte így, ha jól emlékszem) próbálták megteremteni, „helyzetbe hozni”, biztosítani hozzá a szervezeti-kiadói kereteket. Sok minden indult el ebből a szerkesztőségi szobából, így az Új Minden Gyűjtemény (Zalabai kezdeményezte és első darabját ő szerkesztette), amiből a forradalmi változások következtében rövid életűnek bizonyult Új Minden Gyűjtemény Könyvtára, abból meg egy jelentős, nyomtatásban is megjelent tudományos program kinőtt. Grendel és Balla itt „nevelte ki” a Hodossy Gyula kezdeményezésére spontán csoportosuló, ám távolról sem teljes fegyverzetben színre lépő új nemzedéket, az íródiásokét, s küzdött meg azért, hogy antológiában mutakozhassanak be. Nem melleleg a bársonyos for-

radalom első magyar politikai csoportjának létrejöttében is ennek a pár fős csoportnak, főképpen persze Tóth Karcsinak volt döntő szerepe. A szerkesztőség vezetője mindaddig, míg 1988-ban át nem igazolt az egyetem magyar tanszékére, Zalabai Zsigmond volt.

1989 őszétől megvalósult és kivitelezetlen ötletei sorolására nincs itt tér, monográfiámban ezekről is írtam. A Comenius Egyetem magyar tanszékén folytatott munkája mellett egyetlen teljesítményét említem meg itt, aminek eredményei ma is láthatóak. A megvalósult kisebbségi dokumentumgyűjtemény, az általa Végh Lászlóval és Presinszky Lajossal közösen alapított Bibliotheca Hungarica most is él, részlege a Fórum Kisebbségkutató Intézetnek.

Nemigen szoktuk értelmezni és tagolni a *közvélemény* terminusát; gondolom, van belőle szakmai, utcai-alagsori és a tömegkommunikáció által generált, bár az utóbbi kettő között lassan már eltűnik a határ. Alább kósza megjegyzések következnek arról, hogyan látom más-más árnyalatainak viszonyát Zsigához, illetve az általa fontosnak tartott ismeretágakhoz és témakörökhöz.

Még élt, amikor már látszott, hogy megítélésében az új esztétanemzedék megjelenésével fordulat kezdődik. Nem sokkal ötvenedik születésnapja után jelent meg első ízben Németh Zoltán tanulmánya, amely leszámolt az állítólagos „Zalabai-mítosszal”; az elméletíró, a kritikus, a tanár úgy tűnik föl ebben a dolgozatban, mint egy elavult líra-eszményt a csehszlovákiai magyar szellemi életre erőszakoló ízléstdiktátor. Monográfiám második kiadásában írtam erről, szerintem Németh nagy erudícióval olyan téziseket talált Zalabai írásaiban, amelyek nincsenek ugyan benne, de amelyeket Zsiga más megnyilvánulásaiban, szövegeiben elutasított. Nekem ebben az értelmezésben tűnt föl először élesen a kontextushíány, és sejtettem, hogy bizonyos szakmai körökben ez a tanulmány fogja befolyásolni a Zalabai-olvasatot, azaz a „nemolvasatot”. Ami az esztétikát, poétikát, irodalomkritikát illeti, ma már valószínűleg Zalabai főbűnei közé tartozik, hogy a strukturalizmust az ezredfordulón is „a szövegelemzés legkézenfekvőbb módszerének” tekintette, még akkor is, ha annak dogmáit elvetette, s elemzéseiben nagy szerep jutott az intuíciónak. (El ne felejtsem: a komplex műelemzést megvalósíthatatlannak tartotta.) Új elméletek az irodalom és valóság, közösség és valóság problémáját egyszerűen szüntették meg; a valóság nem érdektelen, hanem nincs is, csak fikció és konstrukció (mintha nem volna eleve konstrukció *minden* fogalomalkotás). Azonban hiba lenne részemről nagyobb szerepet tulajdonítani az irodalmi életnek és a tudományos elméleteknek, mint amelyet betöltenek. A szemünk előtt zajlott le egy mással szemben álló elméleti iskolák ökölharca; néha vicces volt.

Az irodalom társadalmi funkciójáról beszélni hovatovább nem komilfó. Azok a csehszlovákiai magyar írók pedig, akiket Zalabai elemzett, népszerűsített, többnyire

kimentek a divatból. Sokan meghaltak közülük, halottak könyveit meg nem szokás olvasni mostanában.

Zalabai kényszerű többfunkciós mivolta, amit főntebb emlegettem, az újabban értelmiséginek kiképzettek szemében a dilettantizmus jele. A tudomány szerepe más már, esztétikai vonatkozásban egyszerre érvényesül normatöbblet és normahiány, ráadásul a közösségen, legalábbis a szellemi eliten belüli előítélet-mentes párbeszédnek nincs esélye sem Magyarországon, sem (amennyit látok belőle) Szlovákiában. Az „élet-tudományok” szerepe megszűnt, produktumai nem jutnak el a közönséghez, vagy az nem kíváncsi rá; a tudomány részben ténylegesen, részben látszólag professzionalizálódott, ugyanígy a civil világ, az olvasóké is, csak máshogy. Kiemelkedő, 1989 előtt elképzelhetetlen tudományos eredmények születtek azokon a területeken, amelyeket Zalabai fontosaknak tartott, társadalomépítésre azonban nem használhatók. Ez persze a politikai élet demokratizálódásának hatása is lehet. Úgy érzékelem egyébként, jelenünkre is érvényes, hogy az élet sok szintje átpolitizálódott, a gondolkodás pedig ijesztő mértékben depolitizálódott. (Ha valaki nem tudná, a politika fogalma a poliszból származik.) A könyvek átlagos példányszámából nyilván a befogadói igényekre is lehet következtetni. A tudomány főként egymástól elszigetelődő szakmai körök belső ügye lett, a konferenciák közönsége rendszerint az előadókól áll. A népszolgálat elve már régen lomtárba került; nem állítom persze, hogy nem éltek vissza vele számtalanszor.

Ami Zalabai falukönyveit illeti, nem tudom, az utóbbi évtizedekben olvasta-e őket valaki, de kétkem. Azokban a felvidéki falufüzetekben, amelyeket forgathattam, módszertani hatások, igényességük nem mutatható ki.

Nem tudom, van-e mostanában presztízse a gyermekversnek; néha azt hiszem, a gyermeknek sincs. A diktatúra utolsó évtizedében, amint írtam, részben Zalabai közvetett hatására a szlovákiai magyar gyerekversek magas szintre emelkedett, s népszerűvé vált, amit az utalt példányszámok is megerősíteni látszanak. A gyermekek intellektuális színvonala ma rosszabb, mint a diktatúrában volt; abban a városban, ahol élek (Budapest), ez évről évre szembetűnőbb. Nem tudom, Szlovákiában mennyire előhaladt ez az állapot; nyilván nagy mértékben múlik az adott pedagógusokon, akik esetleg pótolni tudják a szülői foglalkozás hiányát. Összefügg ez is a digitális kultúra fejlődésével, s nyilván a legkisebb korosztálynak szóló irodalom iránti szülői érdektelenséggel is. Noha a kicsik eredendően fogékonyak a gyerekversekre, mondókákra, dalokra. Általános tapasztalat, hogy otthon nem mesélnek nekik eleget, s nem alakul ki belső képalkotási képességük, amely alappillére az olvasóvá nevelésnek.

A nyelv állapotáról, a nyelvhasználatról keveset tudok. Olvastam, szerkesztettem több, magyarországi és szlovákiai szerzőtől származó doktori dolgozatot. Rossz ómen: helyesírás, nyelvhelyesség, szabatoság szempontjából szerzőiket egy-kettőjük kivételével meg kellett volna buktatni legalábbis az érettségien.

Nyilván úgy tűnhet föl a fönti sorokból, hogy Zalabai Zsigmond apológétája vagyok. Ezért nem tőle idézek végül, hanem barátjától, munkatársától, akit még nem szoktak

ókonzervatív nacionalistának nevezni. Grendel írta anno, s ezzel Zalabai is egyetértett vagy egyetértene:

„Úgy kellene megőrizni az értékeinket és hagyományainkat, hogy közben túl is tudjunk lépni azon, ami elavult belőlük vagy talminak bizonyult. Ezért azt hiszem, ma nem programokra, hanem a mainál sokkal nagyobb önismeretre van szükség.” („Az ember szüntelenül helyzetben van...”)

TAMÁS GUSZTÁV FILEP

DISINTEGRATED CONTEXTS. SIDE NOTES TO THE ZALABAI MONOGRAPH, A QUARTER OF A CENTURY LATER

For years after the political turn in 1989, there was still the illusion that the work done for the Hungarian community in Czechoslovakia (and later in Slovakia) during the dictatorship was of value, that summarising it was an important task, and that taking an account of it was vital for the intellectual construction that was beginning anew. This was the leitmotif of some of the works of the author of this paper at that time, such as the mini-monographs on László Koncsol and Zsigmond Zalabai written at the end of the last millennium, but also the monograph on Péter Rákos, written in collaboration with László G. Kovács in 2005. The passing of time seems to have swept away the positive feeling towards the Hungarian community in Czechoslovakia, and has cast the former community involvements in a different (even ironic) light. Not least, previously latent inter-group or inter-personal tensions were exacerbated, the community became ideologically divided, then ideological debates were pushed into the background, the cornerstones of canon formation changed, and the aesthetic values were transformed. After a long period, the author of this study re-read his own monograph on Zalabai, published in 1998 (and expanded in a second edition in 2004), wondering how the considerations that he has developed in retrospect have repercussions on the perception of public and intellectual activities.

Forum

Social Sciences Review

Társadalomtudományi Szemle

Content:

László Öllös

The Value System
of Unevenness

Zsuzsanna Lampl

The “ideal with great
appeal” or the emergence
and development of leisure
time in Czechoslovakia
(among other countries)

Štefan Gaučík

The Bourgeoisie, Armalists,
Aristocrats. Entrepreneurial
Strategies in the Iron
Industry in Gemer
(1780–1881)

Csilla Fedinec

Attempts of self-determi-
nation by the Carpathian
Rusyns in the 1860s.

Alice Eged

To make stew, you need
a hare, and to establish
a monarchy, you need
a king. Former Crown Prince
Wilhelm II's relationship
with the National Socialist
movement during the
1932 German presidential
election

László Szarka

Minority Research Journals
in Slovakia and Hungary

Book reviews

2023

5

„Itt nagyon szépen fogadtak, [...] nagy volt az összetartás” Életútinterjú Yehudit Cohennel¹

ILDIKÓ BAJCSI

„I Was Very Well Received Here, (...) There Was a Lot of Solidarity”. Life History Interview with Yehudit Cohen
Keywords: Yehudit Cohen; Dunaszerdahely; Dunajská Streda; southern Slovakian Jewry; Israel; Aliyah; life history interview; multiple identities

Yehudit Cohen (eredeti nevén Grünfeld Judit) 1951-ben született Dunaszerdahelyen. A Csalókőközben fekvő települést „Kis Palesztinának”² nevezték a két világháború között, hiszen az 1921-es népszámlálás adatai szerint az 5171 fős városban a lakosságnak körülbelül a fele, vagyis 2332 személy volt izraelita vallású. Az 1930-as népszámlálás szerint Dunaszerdahely 6280 lakosa közül 35%-a zsidó származásúnak, 42%-a pedig izraelita vallásúnak vallotta magát. (Simon 2015, 34. p.) Yehudit azoknak a csehszlovákiai magyar holokauszt túlélő zsidóknak a „második nemzedékéhez” tartozik, akik saját maguk vagy szüleik révén elhagyták Csehszlovákiát és Izraelbe alijáztak.³ A dunaszerdahelyi zsidók nagy része ugyanis a holokausztot követően Izraelben telepedett le, s 1949 végére mindössze 180 zsidó maradt a városban.⁴

-
- 1 Interjú Cohen Yehudittal 2023. július 19-én, Holonban. Az interjú a Klebelsberg Kuno-ösztöndíj keretében készült. A szerző 18 életútinterjút készített olyan személyekkel, akik csehszlovákiai magyar származású zsidókként Izraelbe alijáztak a holokausztot követően. Yehudit Cohenen kívül a következő dunaszerdahelyi zsidókkal is készült interjúk: José Andres Lacko, Unger Sándor, Pnina Hameiri (Lea Stadler), Sulamit Ohayon, Shlomo Yaari, Schenk László.
 - 2 A város egyik jellemzője az volt, hogy a zsidó közösség a település centrumában lakott, míg a keresztény lakosok a peremterületeken éltek. (Simon 2015, 29. p.)
 - 3 Az alija héber eredetű szó, s felmenetelt, felemelkedést jelent. A cionizmus egyik alapfogalma lett, az Erec Jisraelbe (Palesztinába), majd az Izraelbe történő bevándorlást jelenti a zsidók részéről. Holokauszt Emlékközpont enciklopédiája: <https://hdke.hu/tudastar/enciklopedia/alija/>, letöltés: 2023. 10. 10.

A dunaszerdahelyi zsidó közösség jórészt egyébként már a vészkorszak idején elpusztult, és a 2700 fős zsidó közösség tagjai közül a holokausztot követően körülbelül 650-en tértek vissza a városba.⁵ Interjúalanyom szüleit más szerdahelyi zsidókhoz hasonlóan szintén elhurcolták a vészkorszak idején.⁶ Édesapja előbb munkaszolgálatos volt, majd Vácon raboskodott, mivel egy konfliktus miatt börtönbüntetésre ítélték:

„Egy esetben megvert valakit [...], aki lezsidózta, és életfogytiglanra ítélték ütet és már [...] úgy volt, hogy kivégezik üköt, és ő nagyon erős ember volt és asszertív és harcult az életéért [...]. Szabó vót, és nagyon sokat szenvedett ottan.⁷ Mindenféle, volt

4 „A szerdahelyi zsidóság tömeges kivándorlása az USA-ba és Palesztinába 1947-ben indult meg, s 1949-re a hitközség életben maradt tagjainak nagy része elhagyta szülővárosát. Bár sokan az Egyesült Államokban, mások Kanadában, Ausztráliában vagy Angliában kezdtek új életet, a legtöbb szerdahelyi Izraelben telepedett le, ahol a túlélők és leszármazottaik azóta is rendszeresen összegyűlnek május 28-án, hogy megemlékezzenek egy már nem létező közösségről” – említi Simon Attila a dunaszerdahelyi zsidókról írt összefoglalójában. (Simon 2015, 84. p.)

5 Az 1941-es népszámlálás adatai szerint a visszacsatolt Felvidéken 67 876 zsidó személy élt, ebből Dunaszerdahelyen 2645, vagyis a település lakosságának a 40,2%-a tartozott az izraelita hitközséghez. (Braham 2015, 148–149. p.) Braham szerint a holokausztot követően körülbelül 650 túlélő tért vissza a városba. Ezután újjászervezték a hitközséget, amelynek az elnöke Jozsef Weisz lett, a rabbija pedig Weinberger Jehiel. A városban még 1990-ben is körülbelül 20 zsidó család élt. (Braham 2007, 622. p.)

6 A Felvidék visszacsatolását, vagyis az 1938-as első bécsi döntést követően számos jogfosztó rendelet sújtotta a dunaszerdahelyi zsidóságot is. Már közvetlenül az első bécsi döntés után a Csehszlovákiából „visszatért” városokban, így Dunaszerdahelyen is zsidó üzletek kirakatait verték be. (Simon 2014, 196. p.) Hasonló incidensekre került sor Komáromban is. (Bajcsi 2023, 44. p.) 1944. március 19-ét követően a dunaszerdahelyi zsidók sorsa is végleg megpecsételődött. Társadalmilag teljesen kirekesztették őket a városi életből, sárga csillag viselésére kötelezték őket, végül felállították számukra a gettót, 1944 júniusában pedig Kassán keresztül Auschwitzba deportálták őket. (Simon 2015, 18–24. p.) Braham összefoglalójában azt is leírja, hogy a dunaszerdahelyi gettót a Bacsák és a Csillag utcákban s környékükön rendezték be. A zsidók száma 2840 fő volt, ugyanis hetvenkét Komárom vármegyei község zsidóságát is ide gyűjtötték össze. A szerdahelyi gettóból először a helyi zsinagógába vitték őket, deportálásukra pedig 1944. június 15-én került sor. (Braham 2015, 779. p.)

7 Judit édesapjával a Jad Vasem készített interjút. Ebből az interjúból az derült ki, hogy Grünfeld Ármint (1920–2013) előbb ún. gyűjtőtáborba vitték, mert gazdaságilag és politikailag nem tartották megbízhatónak. Majd 1941 elejétől munkaszolgálatos volt Komáromban. A lánya által említett konfliktusra itt került sor: „Vót egy jó barátom, aki a konyhán dolgozott és akkor mindig adott nekem duplát, ha odamentem, és egyik barátom, aki vót diószegi gyerek, az megkírt engemet, hogy hozzak öneki is. És akkor hozta a sajkát és hogy akkor egyszer csak gyött a őrség [...] és meglátta, hogy nemcsak én eszek, a gyerek is eszik. S kikapta a kezibű, és pofon vágta a gyereket. [...] Erre föl én nem szígyelltem magam, én is vágтам őtet, hogy mit akarsz a én barátomtű. [...] És erre föl letartóztattak, letartóztattak és elvittek engemet [...] Komárombű Székesfehérvárra”. Később Grünfeld Ármint arról beszél, hogy Vácott volt börtönben, majd Szegeden, majd ismét Vácra került. Ezt követően 1943-ban Kisbéren volt, ezután a nyilasok elvitték őt, s német területre, az Őrségbe került. Interjú Grünfeld Árminnal 2008. július 28-án, Holonban (Jad Vasem).

A szerző Yehudit (Judit) Cohennel 2023 júliusában

Vácon, [...] amik voltak börtönök, meg ilyen munkaszolgálatos helyek. Ő mindenhol volt, és vitték ütet mindenféle helyre, és [...] valahogyan valamiért őrel ottan megbarátkozott, [...] és az mondta neki, hogyha lehet, akkor szökjél innend el, [...] És ők elszöktek, amikor bombáztak és aztán elbújtak és onnand elfogták őt, és akkor [...] negyvenötbe kórházba tálták meg ütet. [...] Nagyon sokat szenvedett.”⁸

Judit egyébként a vele készült interjú során többször is hangsúlyozta édesapja találékonyosságát és nyitott magatartását, amely véleménye szerint mindvégig segítette őt a vészkorszak idején. Hozzátette, mások is elismerően nyilatkoztak a nagy akaraterejű sportemberről, aki sok szenvedés árán tért vissza Dunaszerdahelyre.⁹ Yehudit 1923-as születésű édesanyja (eredeti nevén Müller Eszter) szintén sokat szenvedett a holokauszt időszakában, családja nagy része pedig elpusztult ebben az

időben. Judit elmondása szerint édesanyja a megpróbáltatások idején igyekezett alkalmazkodni a nehéz körülményekhez. Nyugodt és csendes természete nagyban segítette őt az Auschwitzban eltöltött időszak túlélésében is:

„Ő is varrónőnek tanút, és azért, mert olyan ügyes vót, vót valami német asszony, akinek varrt, [...] és az segített neki és adott neki egy csomó ennivalót, amit elosztott a barátnőikkel ott [...] Auschwitzba [...]. Azelőtt is dolgoztak Dunaszerdahelyen [...], a gettóban, ott is dolgoztak. És ott is olyan ügyesen csinát mindent, hogy mindig [...] kivették őket, és nagyon kedves és csöndes vót.”¹⁰

8 Interjú Cohen Yehudittal 2023. július 19-én, Holonban.

9 „Nagyon sokat szenvedett, és valami aki, aki ismerte őtet jól, aszonta, hogy így valaki életbe maradt ilyen helyzetbe, az csak ritkán. És ő, ő nagyon sokat háború előtt, ő sportos vót, ő fotbalista vót, és háború után is visszagyütt Szlovákiába.” Interjú Cohen Yehudittal 2023. július 19-én, Holonban.

10 Interjú Cohen Yehudittal 2023. július 19-én, Holonban. Vö. Interjú Grünfeld (Müller) Estherrel 2008. július 29-én, Holonban (Jad Vasem)

Yehudit édesapjának életben maradt rokonai a holokauszt után Izraelbe emigráltak, követve ezzel számos dunaszerdahelyi zsidó példáját.¹¹ Szülei azonban, akik egyébként 1947-ben házasodtak össze, csupán 1964-ben alijáztak. Ebben közrejátszott, hogy Judit édesapja, Grünfeld Ármin (becenevén Kümös) Duaszerdahelyen köztisztviselőként álló személy volt, így nehezen vált meg tőle a város, a második világháborút követően ugyanis a dunaszerdahelyi DAC futballcsapat egyik edzője és szervezője volt.¹² Ahogyan azt Kornfeld Tibor¹³ megjegyzi róla a városról írt összefoglalójában, a DAC (Dunaszerdahelyi Atlétikai Club) futballszakosztályának kiemelkedő tagjaként a maréknyi szerdahelyi zsidó egyikeként „még a háború után is igyekezett önkéntes munkával és szakmai tudásával a csapatot erősíteni”. (Kornfeld 2014, 99. p.) Kornfeld Ferenc Dunaszerdahely személyiségeit megjelenítő könyvében is megemlékezik Kümösről,¹⁴ a következőket jegyezve fel róla: „Ha az ember a dunaszerdahelyi labdarúgásról ír vagy beszél, akkor természetes, hogy csak az »A« csapatról lehet szó. De ez mégis teljesen így, mert olyan lelkes, önfeláldozó intőző és edző csak Grünfeld Ármin volt, akinek a nevét néha felcserélték más Grünfelddel vagy más Árminnal. Ezért sokan csak a becenevén ismerték, hogy Kümös.” (Kornfeld 2007, 104. p.)

Bár Judit édesapja még az élelmiszeripar „legjobb dolgozójának” járó becsületjelvényét is megkapta 1960-ban, a szülők gyermekeik jövője érdekében 1964-ben mégis az izraeli emigráció mellett döntöttek.¹⁵ Ebben pedig nagy szerepe volt a pártállami években megtapasztalt zsidóellenességnek. Más csehszlovákiai településekhez hasonlóan ugyanis Dunaszerdahelyen sem csupán a holokauszt időszakában volt jelen az antiszemitizmus, hanem a háborút követő pártállami években is. Nemcsak a zsidó

11 A holokauszt, illetve a kivándorlások következtében mára kb. 60 főre csökkent a dunaszerdahelyi zsidó hitközség létszáma. (Simon 2015, 25. p.)

12 Édesapja elmondása szerint a nevet azért kapta, mert egyszer egy barátjának azt mondta, hogy menjenek „Hümösre” tanulni. Ettől kezdve őt Kümösnek nevezték Dunaszerdahelyen. Interjú Grünfeld Árminnal, 2008. július 28-án, Holonban. (Jad Vasem)

13 Kornfeld Tibor 1952-ben született Dunaszerdahelyen. Nagyapja, Kornfeld Ármin Dunaszerdahely egykori alpolgármestere volt, édesapja, Kornfeld Ferenc pedig a Dunaszerdahelyi Zsidó Hitközség tiszteletbeli elnökeként tevékenyen szervezte a városi életet. Kornfeld Tibor édesapjához hasonlóan részt vállalt a városi közelet alakításában, és a Dunaszerdahelyi Zsidó Hitközség vezetőjeként tevékenykedett. 2021-ben hunyt el. MAZSI-HISZ, <https://mazsihisz.hu/accessible/hirek-a-zsido-vilagbol/megemlekezesek/gyasz-elhunyt-kornfeld-tibor-a-dunaszerdahelyi-zsido-hitkozseg-vezetoje>, letöltés: 2023. 10. 10.

14 Kümös futbalszeretetéről még egy vicces történetet is elmesél Kornfeld Ferenc. Eszerint Judit édesapja egy alkalommal annyira belefeledkezett a futballmeccs megvitatásába a városban, hogy a tejeskannát is a városban felejtette. Így megaludt tejet vitt haza feleségének. (Kornfeld 2007, 104–105. p.)

15 Egyébként Judit édesapja 2010 augusztusában Pro Urbe díjat is kapott, ebben az évben ugyanis a bíráló szakbizottság a „Slavoj Dunaszerdahely 1961-62” nevű bajnokcsapatnak javasolta az elismerő címet. Interjú Cohen Yehudittal 2023. július 19-én, Holonban.

Yehudit Cohen szülei

hitéletet lehetetlenítették el a kommunista diktatúra időszakában, az 1950-es évek koncepciók pereiben több dunaszerdahelyi zsidó személy is érintett volt.¹⁶ A zsidóság életkörülményei tehát ismét megnehezedtek, az állambiztonsági szervek, vagyis az ŠtB (Štátna bezpečnosť) zsidó osztálya állandó megfigyelés és fenyegetettség alatt tartotta a dunaszerdahelyi zsidóságot is. Kornfeld Tibor megjegyzi erről az időszakról: „Az esz-
közökben nem nagyon válogattak. Talán ezért is titkolták sokan zsidóságukat, és még templomba sem mertek elmenni. Féltették munkájukat, gyermekeik jövőjét, családjuk biztonságát. A rendszer képviselői nem nagyon rejtették véka alá, hogy számukra a zsidóság »megbízhatatlan elemnek« minősül. Ezt kellőképp tudtukra is adták minden zsidónak – ha titkolta származását, ha nem.” (Kornfeld 2014, 205. p.) Mindezek következtében Judit családjához hasonlóan a dunaszerdahelyi zsidók közül sokan választották az 1960-as években az Izraelbe való kivándorlást, amelyet a hatvanas évek elején

16 „Az 1950-es évek elején két kirakatpert is rendeztek Dunaszerdahelyen a valamikori »Nagykáz mér«, későbbi nevén Partizán (Arany kalász) szállóban, a Slovlik konzervgyár és baromfifeldolgozó üzemek vezetői ellen. Akkor azok Kárpátia és Dunostrov néven működtek. Mindkét per szereplői kizárólagosan zsidók voltak: Dukesz, Mráz, Kardos, Novotny. Koholt vádak alapján elítélték őket, és mit sem segített a későbbi rehabilitálásuk.” (Kornfeld 2014, 203. p.)

legális úton valósítottak meg, a prágai tavaszt követően pedig illegális módon hagyták el Csehszlovákiát. (Simon 2015, 25. p.)

Yehudit szerint, aki mindössze 13 éves volt a család kivándorlásakor, családjá az 1960-as években érzékelte az antiszemitizmust a városban, s szülei végül gyermekeik érvényesülését szem előtt tartva az alijázás mellett döntöttek:

„Nem láttunk nagyobb vagy jobb jövőt. Az, hogy volt a elnyomás [...]. Lassan láttad, hogy ügyes lehetsz, de az nem biztos, hogy ad neked jövőt, mer [...] a kommunizmusba is vettük, hogy ki a zsidó vagy ki nem, és [...] sokan mondták, hogy nem adtak nekük állást, vagy nem adtak nekik előrehaladást, és nem hagytak nekik tanulni, azért, mer valaki elmondta, hogy zsidó. És mindezek a dolgok számításba vettük, mer a jobb jövőt akartak minekünk.”¹⁷

A nyelvi nehézségek miatt kezdetben nem volt egyszerű a beilleszkedés Izraelben, Yehudit édesanyja például soha nem tanult meg teljes egészében ivritül, vagyis modern héberül.¹⁸ Mindemellett az izraeli élet anyagi alapjainak a megteremtése is nagy kihívást jelentett a bevándorlók számára. A dunaszerdahelyi és környékbeli kivándorlók azonban a kezdettől fogva segítették egymást.¹⁹ Abban, hogy szülei rövid időn belül elhelyezkedtek a zsidó államban, közrejátszott a dél-szlovákiai (elsősorban a dunaszerdahelyi) rokonok és barátok segítsége, akik kezdettől fogva támogatták Judit szüleit:

„De voltak [...], akik gyöttek a országba, a negyvennyolcba jóbarátok mind gyöttek segíteni, [...] és gyöttek a szüleimnek segíteni, a anyám hogy gyűjjön, hogy hol [...] tudjon dolgozni, mert nyelvet aki nem tudja, nem tudja [...]. Volt a anyámnak [...] egy unokatestvője, akik pozsonyiak, a apjának a [...] testvőjének a lánya, [...] nagyon rendes férje volt, az is Szlovákiából, és azok is nagyon sokat segítettek a szüleimen. Annak is volt valami rokonság, és a anyámnok keresett munkát varrónőnek [...]. Azelőtt vót, úgyhogy kibéreltek varrónőt, gyött reggel és estélig ott dolgozott, ahol voltak ilyen színészek Tel-Avivban meg ilyen híres emberek, és a anyám odament hozzá, reggel vitte az újságokat, a Burdát.”²⁰

Yehudit szülei egyébként más dél-szlovákiai települések zsidóságához hasonlóan a két háború közötti időszakban többes identitásúak voltak: a magyarsághoz való kul-

17 Interjú Cohen Yehudittal 2023. július 19-én, Holonban.

18 A modern héber nyelv kialakulásáról bővebben lásd: Zsido.com: <https://zsido.com/egy-nyelvi-sikersztori-a-bibliai-hebertol-a-modern-ivritig/>, letöltve: 2023. 10. 10.

19 Engel Alfréd megjegyzi a dunaszerdahelyi zsidó hitközségről írott összefoglalójában a kivándorlókról: „Első tevékenységük volt, hogy a szerdahelyi gettóból deportált »Dunaszerdahely, Somorja, Nagymagyar és környéke mártírjainak emlékére« címen jótékony célú segítőpénztárt létesítettek.” (Engel 1995, 167. p.)

20 Interjú Cohen Yehudittal 2023. július 19-én, Holonban.

turális kötődés mellett fontos volt számukra a csehszlovák állam iránti lojalitás is.²¹ Hozzá kell tenni, hogy dunaszerdahelyi zsidóság nagy része a két háború között magyarul beszélt, és a magyar kultúra aktív résztvevője volt. A helyi zsidók második nyelve a német volt, szlovákul csak azok beszéltek, akik szlovák iskolába jártak ez időben. (Simon 2015, 34–35. p.) Yehudit édesanyja ugyanakkor éppen azok közé a helyi zsidók közé tartozott, akik már az első Csehszlovák Köztársaságban szlovák iskolákat látogattak. Így nem meglepő, hogy Judit is szlovákul kezdte meg Dunaszerdahelyen az általános iskolai tanulmányait. Családjának többes kötődése egyébként nagy hasznukra vált az alijázást követően, hiszen kiszélesítette számukra a kapcsolatokat. Szlovák és magyar nyelvtudásuk által nemcsak a csehszlovákiai, hanem a magyarországi zsidókkal is könnyen kapcsolatokat teremtettek:

„Akik magyarul beszéltek, vagy szlovákul, azok maradtak hamarabb barátok. [...] a anyám is szlovák iskolába járt, úgyhogy jól tudott szlovákul. A testvérem is szlovák iskolába, és tudtuk a nyelvet itt is beszélni, meg ott is beszélni. Úgyhogy ez nagyon fontos volt, és az apám is szereztek neki munkát azok is a barátok [...]”²²

Yehudit számára például az jelentett nagy segítséget, amikor az iskolában egy budapesti lány mellészegődött, és támogatta őt a felzárkózásban. Ezenkívül azt is elmondta, hogy egy összetartó közösség vette őt körül az iskolában, és nemcsak a diákok, hanem a tanárok is segítségére voltak a kezdeti nehézségek áthidalásában:

„És [...] körülöttem [...] vót jó energia, és amikor gyöttem ide, [...] akkor nehéz vót. Mert [...] ahol nem tudom a nyelvet, nem [...] tudtam semmit se, és rögtön iskolába mentem, [...] és a nyelv egy kicsit nehéz vót. De szerencsémre vót ottan valaki, aki anyja budapesti vót és ő is [...]. A lány [...] tudott magyarul, és ahogy gyöttem, rögtön körülvettek, az egész osztály, és gyöttek és reggel gyöttek értem az iskolából. Meg viszsa, meg idementek, ahova mentek, volt ott ilyen csoport, ilyen gyerekcsoport, ilyen organizáció, vittek oda. [...] Hazavittek, és nagyon körülvettek és nagyon segítettek, és a tanítónő, aki volt nekem a triedna [osztályfőnök]. Láttó, hogy van potenciál, hogy van lehetőség, és minden nap elvitt és a iskola után, ülttem vele tanulni.”²³

21 Mindehhez hozzátartozik, hogy a csehszlovák állam által felkínált érvényesülési lehetőségek sokakat vonzottak, és a lojalitás, az asszimiláció felé vezették az izraelita lakosságot. Kovács Éva ilyen „közvetítési kényszernek” jelöli meg például „az illetőség és az állampolgárság megszerzésének, a munkalehetőségeknek, az iskolázatásnak a nemzetiségi bevalláshoz való” kötését. Ő ugyanakkor a szlovákság irányába induló asszimilációt inkább integratív jellegűnek tekinti, mely a két világháború közti két évtized rövidsége miatt sem jelenthetett kulturális vagy társadalmi közösséget. (Kovács 2004, 123. p.)

22 Interjú Cohen Yehudittal 2023. július 19-én, Holonban.

23 Interjú Cohen Yehudittal 2023. július 19-én, Holonban.

Egyébként Yehudit később megemlítette, hogy jelenleg ő maga is segíti az újonnan betelepültek integrálódását a zsidó államba. Férjével „örökre fogadtak” egy orosz családot, akik mára már sikeresen beilleszkedtek az izraeli társadalomba.²⁴

Yehudit az iskolai évek után a kötelező katonai szolgálatát teljesítette, de 1972-es leszerelését követően még két évig szolgált önkéntesen az izraeli hadseregnél. 1975-ben férjhez ment Shukihoz, kárpátaljai származású férjéhez, akivel két leány- s egy fiúgyermeket neveltek fel. A katonaságot követő időszakot az egyetemi és a munkahelyi évek jelentették: „Kezdtem tanulni egyetemen, statisztika és [...] általános ilyen tudományt. És [...] a tanulásommal együtt kezdtem dolgozni Bezeqbe, telefontársaságba, akkor még pósta vót, és aztán lett Bezeq és lettem elég nagy pozícióba ottan.”²⁵ Judit egyébként azt is kifejtette, hogy munkahelyén mindvégig nagy előnyére volt magyar nyelvtudása, amely hozzájárult a szakmai kapcsolatok kiszélesítéséhez.

Yehudit a vele készült interjú során arról is részletesen beszélt, hogy szülei – más túlélőkhöz hasonlóan – kezdetben nem beszéltek a holokauszt eseményeiről. S a második nemzedék tagjai sok esetben nem ismerték részletesen a szüleik életében végbement történeteket a vészkorszak idejéből. A csend megtörésére a Jad Vasem segítségével került sor, a holokauszt eseményeit feltáró intézet ugyanis számos túlélő – köztük Yehudit szüleinek a – tanúvallomását rögzítette 2008-ban. Érdemes megemlíteni Hanna Jablonka izraeli történész véleményét is a fenti kérdésben. Ő elsőként kezdett mélyebb tudományos történeti elemzésekbe a holokauszt túlélők kapcsán Izraelben.²⁶ Megállapítása szerint az ún. „hallgatás mítosza” nem megalapozott, hiszen a túlélők kezdettől fogva sokféle módon dokumentálták a holokauszthoz kötődő meg tapasztalásaikat.²⁷ Ez azonban az ő véleménye szerint sem jelentette azt, hogy a szülők gyermekeikkel is részletesen megosztották volna a második világháború idején átélt traumákat.²⁸

A fentiek minden bizonnyal összefüggenek azzal, hogy a felnőtté vált második nemzedék tagjai maguk is részt vállaltak a családi múlt feltárásában. Yehuditnak pél-

24 Kiemelte: a friss bevándorlóknak fontos a segítségnyújtás a napi intézményekben, az adminisztratív feladatok ellátásában és a munkahely kiválasztásában. Interjú Cohen Yehudittal 2023. július 19-én, Holonban.

25 Interjú Cohen Yehudittal 2023. július 19-én, Holonban.

26 Hanna Jablonka elsőként írt Izraelben doktori disszertációt a túlélőkről. Kutatási eredményei később egy angol nyelvű kötetben is megjelentek, (Yablonka 1999.)

27 Yablonka, H.: Survivors of the Holocaust in Israel: Image and Reality: <https://www.youtube.com/watch?v=jE3fa3jTEUQ>, letöltve: 2023. 10. 10.

28 Hanna szerint ez érthető, hiszen jogosan tarthattak tőle, hogy a gyermekek nem tudják feldolgozni a szülőkkel történt eseményeket. Egyébként a szülők és a gyermekek közötti távolság is jóval nagyobb volt korábban, és ez is hozzájárult a felmenők „hallgatásához”. Interjú Hanna Jablonkával 2023. augusztus 24-én, Givatayimban.

dául személyesen is nagy szerepe volt abban, hogy szülei megtörjék a csendet és feltárják a múlt sebeit. Míg édesapja korábban egyáltalán nem kívánt nyilatkozni, Judit biztatására két interjú is adott a Jad Vasemnek. Interjúalanyom azt is megemlíttette, hogy a vészkorszak eseményeinek a megosztása nagy segítségére volt szüleinek a holokauszt feldolgozásában. Ő pedig felismerve a „kibeszélés” jelentőségét, maga is arra biztatja gyermekeit, hogy érdeklődjenek a család történetéről:

„A szüleim évekig nem beszéltek [...], ami vót velük, nem tudtuk. Mindig tudtuk, hogy kis család vagyunk, de nem tudtuk, hogy miért, és nem beszéltek. Amikor kezdtek itten beszélni, ők [...] hagyták csöndbe, nem mondtak, vótunk, és evvel el van intézve. Tizenöt évvel ezelőtt kezdődött itten [...] az, hogy [...] tesztimóniát [tanúbizonyság] adnak a Jad Vasembe, és [...] nem akartak beszélni. És nem tudom, a anyámat lehetett meggyőzni és anyám hajlandó volt és aztán a apámnak is mondtam, hogy ez a lehetőség elmesélni. Nem, nem, nem. Anyám adta, adtak mind a ketten tesztimóniát, föl van téve, megvan nekük minden. És amikor elment, aki interjút csinált, akkor apám azt mondta, elfelejtettem igen sok dolgot, most jut a eszembe, hogy [...] min mentem át. [...] Mondom, [...] tudod mit, nem történik semmi, megpróbálok, és telefonálok és megkérdem, hogy lehet-e még többletet csinálni, még egyet. Rögtön gyöttek és csináltak, olyan, mintha nem tudom, mi ment volna le rajta. Adott még egy interjút, és ami hiányzott, még mesélte. [...] én szerintem az, hogy én intéztem, az fontos vót, mert nem mindenki vót hajlandó adni és [...] az nagyon fontos adatok, ami van nekük van, egy emlék talán. És mondom, amikor van lehetősége mámo, a gyerekeimnek mondom, kérdezzen mindent, amit tudsz, mer aztán nincs kihő, kitű [...]”²⁹

Yehudit miközben tudatosította a családi emlékezet jelentőségét, hangsúlyozta, hogy a felmenők hiánya nagyban hozzájárul a család felértékelődéséhez. Ez pedig véleménye szerint nemcsak esetükben van így, de az izraeli zsidóság körében megtapasztalható közösségi tudat kialakulásában is közrejátszik. Mindemellett a kulturális különbségek fellazulásához, valamint a nyitott és befogadó társadalom kialakulásához is nagyban hozzájárul a zsidó államban:

„Én nekem nem volt nagymamám. Gyöttem ide, én már 13 éves voltam, nagyon irigyeltem, hogy kis család voltunk, voltak a szüleim, meg a bácsim, nem úgy vót, hogy van itten a néni, vagy valaki aki, [...] a család szét lett, mindenkinek a család a legfontosabb. És az, hogy látod, hogy először is az ország összetart. Most vannak a cirkuszok, de akkor is én azt hiszem, hogy olyan meleg ország, mind itt van, [...] az, hogy nyitva. Vagy, vagy kimísz az utcáro, nem számít, hogy mi van, mindenkibe beleakadsz. Nem úgy van, nem úgy van ottan, hogy egész világon. Voltam Londonba, voltam itten, voltam ottan, van a disztansz. És itten, itten én azt hiszem, hogy nem úgy van, és ha szükség

29 Interjú Cohen Yehudittal 2023. július 19-én, Holonban.

van, akárhogyan van, [...] azér segítnék. És nem vagyok biztos, hogy úgy van máshol. Nem vagyok biztos. Sokkal formalitásobb, én nagyon szeretem a meleg embereket [...].”³⁰

Mindebben az is közrejátszik, hogy az ország egy vallási és kulturális olvasztótégely, amelybe az 1948-as megalakulása óta érkeznek zsidó bevándorlók.

Ahogy említettem, Yehudit többes kötődésűként határozta meg magát, ezen belül elsősorban izraeliként, másodsorban pedig szlovákként definiálta magát. Többes identitására értéktöbbletként tekint, amely számára folyamatosan bővíti a kapcsolatokat. Egyaránt követi a magyar és a szlovák médiát: rendszeresen nézi a magyarországi Duna Televízió csatornáját, emellett szlovák újságcikkeket is olvas. Magyarul és szlovákul is nagyon jól beszél, de a héber nyelvet használja leginkább, kárpátaljai származású férje ugyanis nem tud magyarul és szlovákul sem. Többes identitása a hétköznapi életben a közép-európai ételek elkészítésében nyilvánul meg leginkább. Rendszeresen készít káposztás knédlit, mákos süteményt, túrós és szilvás gombócot, és használ paprika-krémet. Gyermekeivel is héberül kommunikál, ők azonban elmondása szerint értenek, ám nem beszélnek magyarul. A gyermekek többes nyelvtudásának kialakításában közrejátszott Yehudit édesanyja, aki besegített a fiatalok nevelésébe. Interjúalanyom ugyanakkor hangsúlyozta, hogy számára kezdettől fogva fontos volt a gyermekek héber nyelvtudásának az elsajátítása, hiszen korábban nagyon sokan hibásan beszéltek ivritül Izraelben.³¹

Yehudit többes kötődéseivel párhuzamosan elsősorban izraeliként definiálta magát, hazájaként pedig egyöntetűen Izraelt jelölte meg. Számára ugyanis nagy biztonságot jelent a „zsidó ország, aki megvédi a zsidókat. [...] És az ország megcsinál mindent, hogy megvédje a zsidókat. [...] Akárhogyan vannak a veszekedések, ha valami probléma van, akkor itten mindenki, egyike, egymás mellett vannak. Mostan sztrájkúnak, most veszekesznek, de az, hogy fontos a zsidó ország és [...] ez az ország, [...] akihez köll, hogy tartozzon a zsidó.”³²

Judit fontosnak tartja családi múltjának az ápolását. Ez pedig abban is megnyilvánul, hogy gyakran ellátogat Szlovákiába. Családjával együtt rendszeresen részt vesz a dunaszerdahelyi Azkara alkalmain, vagyis a holokauszt áldozatairól való megemlékezésen, ahová már több unokáját is elvitte magával. Mindemellett a dunaszerdahelyi zsidóság közösségi oldalának, a Dunaszerdahely-Zachor nevű facebookcsoportnak is aktív tagja.

30 Interjú Cohen Yehudittal 2023. július 19-én, Holonban.

31 Interjú Cohen Yehudittal 2023. július 19-én, Holonban.

32 Interjú Cohen Yehudittal 2023. július 19-én, Holonban.

Források

Interjú Cohen Yehudittal 2023. július 19-én, Holonban (Készítette: Bajcsi Ildikó)
 Interjú Grünfeld Árminnal 2008. július 28-án, Holonban (Készítette: Jad Vasem)
 Interjú Grünfeld (Müller) Estherrel 2008. július 29-én, Holonban (Készítette: Jad Vasem)
 Interjú Hanna Jablonkával 2023. augusztus 24-én, Givatayimban (Készítette: Bajcsi Ildikó)

Szakirodalom

Bajcsi Ildikó 2023. *Nemzethűség és őrségváltás. A komáromi és környékbeli zsidóság jogfosztása (1938–1944)*. Budapest, Múlt és Jövő–Clio Intézet–Impulzus.

Braham, Randolph L. 2007. *A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája*. Budapest, Park Kiadó.

Braham, Randolph L. 2015. *A népiártás politikája. A holokauszt Magyarországon*. 1. kötet. Budapest, Park Könyvkiadó.

Engel Alfréd 1995. *A dunaszerdahelyi zsidó hitközség emlékkönyve*. Pozsony, Kalligram Kiadó.

Holokauszt Emlékközpont enciklopédiája: <https://hdke.hu/tudastar/enciklopedia/>, letöltés: 2023. 10. 10.

Yablonka, Hanna 1999. *Survivors of the Holocaust: Israel after the War*. New York, New York, NYU Press.

Yablonka, Hanna: *Survivors of the Holocaust in Israel: Image and Reality*: <https://www.youtube.com/watch?v=jE3fa3jTEUQ>, letöltve: 2023. 10. 10.

Kornfeld Ferenc 2007. *Az én városom Dunaszerdahely – „Kis Jeruzsálem”*. Dunaszerdahely, Sidó Ferenc.

Kornfeld Tibor 2014. *Volt egyszer egy zsidó város, Dunaszerdahely*. Dunaszerdahely, Agentúra Radko.

Kovács Éva 2004. *Felemás asszimiláció. A kassai zsidóság a két világháború között (1918–1938)*. Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet.

MAZSIHISZ, <https://mazsihisz.hu/accessible/hirek-a-zsido-vilagbol/megemlekezesek/gyasz-elhunyt-kornfeld-tibor-a-dunaszerdahelyi-zsido-hitkozseg-vezetoje>, letöltés: 2023. 10. 10.

Simon Attila 2014. *Magyar idők a Felvidéken 1938–1945. Az első bécsi döntés és következményei*. Budapest, Jaffa Kiadó.

Simon Attila 2015. *Dunaszerdahely – Kis Palesztina. Útikalauz egy eltűnt zsidó közösség történetéhez*. Bratislava, Izraelská obchodná komora na Slovensku.

Zsido.com: <https://zsido.com/egy-nyelvi-sikersztori-a-bibliai-hebertol-a-modern-ivritig/>, letöltve: 2023. 10. 10.

ILDIKÓ BAJCSI

„I WAS VERY WELL RECEIVED HERE, (...) THERE WAS A LOT OF SOLIDARITY”. LIFE HISTORY
INTERVIEW WITH YEHUDIT COHEN

The study is part of a larger research project, the main aim of which is to examine, using the oral history method, identity changes, multiple attachments, and deeper aspects of integration strategies of Jews who migrated from South Slovakia to Israel. The paper develops the life story of Yehudit Cohen (née Judit Grünfeld) on the basis of a biographical interview conducted in Israel. Judit's family is one of those Jews from Dunaszerdahely (Dunajská Streda) who were born in Czechoslovakia, but in the 1960s they too immigrated to Israel, i.e. made Aliyah. During the life history interview, the interviewee tells of her parents' destiny events leading up to the period of the Holocaust. Both of them were deported, but they were among the few Jews who returned to Dunaszerdahely. Anti-Semitism continued to be present in Czechoslovakia during the party-state years, so the family moved to Israel (made aliyah) in 1963 in the hope of a better future. The paper describes the difficulties of the initial years in Israel, the most problematic of which was learning Hebrew. It also shows how relatives and acquaintances coming from Czechoslovakia, especially from Dunaszerdahely, helped each other a great deal after the Aliyah. The study also highlights Judit's multiple identities, mainly through her multiple language skills and her preparation of Central European dishes, within which her Israeli identity dominates.

Az Eperjesi Torna és Vívó Egyesület története: 1896–1938¹

ÁDÁM IVÁNCsó

History of the Eperjesi Torna és Vívó Egyesület: 1896–1938

Keywords: Eperjes; Prešov; sports; banned; history; gymnastics; fencing

1. Bevezetés

A dualizmus időszaka a magyarországi polgárosodás fénykorának tekinthető. A városok lakosságának a közösségi élet iránti igénye soha nem látott szintre emelkedett. Egyre nagyobb számban alakultak meg a polgári kaszinók, olvasóköri, ipartestületek, segélyező egyesületek, dalegyletek és további célokkal létrejött társaságok, amelyek egyrészt mutatták a városi lakosság egyre nagyobb részének a politikai öntudatra ébredését, másrészt a szabadidő tartalmas eltöltése iránti megnövekedett igényét. Eperjesen sem történt ez másként, amely a Felvidék keleti részének egyik meghatározó gazdasági és kulturális központjának számított.

A város polgárságának élénk közösségi élete kapcsán hosszan lehetne sorolni azt a számtalan társasági, vallási vagy szakmai szervezetet, amely a korszakban párhuzamosan működött Sáros vármegye központjában, pl.: az Eperjesi Társadalmi Egylet, a Thököly Imre szabadkőműves páholy, az Eperjesi Széchenyi-kör, az Eperjesi Izraelita Magyar Egylet vagy az Eperjesi Görög Szeretartású Katolikus Egyházmegyei Néptanító Egyesület. Ebbe az élénk közösségi térbe érkezett meg a rekreációs és versenysport a 19. század utolsó éveiben, amely az Eperjesi Torna és Vívó Egyesület (röviden: ETVE) révén rendkívüli népszerűsége tette szert. Az egyesület több mint négy évtizedes működése nagy hatással volt a város sportéletének fejlődésére és kiteljesedésére.

A Felvidék sportéletével kapcsolatos kiadványok többnyire tömör összefoglalókat közölnek az egyesületek tevékenységéről. A hiányos történeti feldolgozás oka főként az

1 A kutatás és a tanulmány a Kulturális és Innovációs Minisztérium Új Nemzeti Kiválóság Programjának, a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásnak köszönhetően készült.

lehet, hogy a klubok iratanyagának java rendkívül töredékesen maradt fenn. Emellett az évkönyveiket csak kis példányszámban adták ki, így szerencsésebb esetben egy-egy szlovákiai vagy magyarországi közgyűjteményben fellelhető néhány darab, de teljes korszakokat lefedő kötetek nem. A hiányzó évek információit korabeli sajtótermékek közleményeiből pótoltam. Ezek a lapok nem csupán a versenyeredményeket közölték a korszakból, hanem alkalmanként a tisztújító közgyűlések jegyzőkönyveinek rövidített változatát és az egyletek fontosabb infrastrukturális fejlesztéseivel kapcsolatos híreket is. Az impériumváltást követő két évtized bemutatásában a Csongár Árpád által írt A csehszlovákiai magyar sport története a két világháború között című kétkötetes munkája, valamint az Eperjesi Állami Levéltárban (Štátny archív v Prešove) az egyesülettel kapcsolatban őrzött iratanyagok segítettek.

2. Az eperjesi sportélet kezdetei

A szervezett sportélet Eperjesen jelentős múltra tekinthet vissza. Az evangélikus kollégium egyik tanára, Benczúr József kezdeményezésére 41 fő anyagi közreműködésével alapították meg 1843. június 24-én a város első testgyakorló intézetét. Alapító elnöke Krieger Károly nyugalmazott honvéd őrnagy lett, míg művezetője, azaz testnevelő tanára a bártfai születésű, német anyanyelvű Wagner Gyula volt, aki a Clair Ignác által alapított Pesti Gimnasztikai Iskolában szerezte a képesítését. A foglalkozásokon már az első évben 121 fő vett részt az Evangélikus Kollégium diákjai közül, akik szertorna és vívásoktatásban részesültek.² A helyszín az egykori evangélikus külvárosi iskola területe volt, amely csak a tavasz beálltától ősziig volt alkalmas a testgyakorlati órák megtartására. (Hörk 1896, 178. p.) A téli időszakban – megfelelő tornacsarnok híján – a képzést szüneteltették.

Az évtizedek folyamán az intézet szertára néhány ügybuzgó tanár (Flórián Jakab, Ludmann Ottó, Husz Ármin) közbenjárása révén bővült, azonban egy téli használatra is alkalmas csarnok építésére egészen 1888-ig nem került fel sor. (Hörk 1896, 295., 323. p.) Akkor a Tisza-kormánytól a Katolikus Főgimnázium anyagi szubvenciót kapott új főépület és egy tornacsarnok létesítésére, amelyek átadását 1889. július 1-jén tartották. Az új létesítményt nemcsak a főgimnázium, hanem néhány év múltán az Evangélikus Kollégium és az Evangélikus Elemi Nép- és Polgári Leányiskola is díjtalanul használhatta. Ennek köszönhetően a tornaszerek beszerzését is közösen intézték. 1896-ra a csarnok 164 darab tornaeszközzel rendelkezett, míg a továbbra is használt nyári tornahelyiség 137 darabbal. (Hörk 1896, 423. p.)

² Jelenkor, 1843. július 9. 280. p.

3. Az ETVE megalakulása és első évei

Ez a több mint fél évszázados testnevelési múlt kellőképpen megágyazott a város első sportegyesülete, az Eperjesi Torna és Vívó Egyesület (ETVE) megalakulásának, 1896 novemberében. A kezdeményezést felkarolta a városi elit, így az elnökség összetétele a következő lett. Elnök: Szinyei Merse István, Sáros vármegye alispánja, 1897-től főispánja. Alelnökök: Uhlarik Mátyás törvényszéki bíró, Dobiás Ede királyi főmérnök. Titkár: Dresdner Ármin könyvelő, vendéglátóipari vállalkozó. Pénztárnok: Vogel Béla, az Eperjesi Takarékpénztár könyvelője. (Dresdner 1897, 7–9. p.) A művezetői pozíciót a Katolikus Főgimnázium frissen kinevezett magyar–latin–testnevelés szakos tanára, a délvidéki Torontáltordáról származó Pethe Ferenc töltötte be. Az ETVE klubhelyisége a Berger szálloda és kávézóban volt. Az egyletnek bárki tagja lehetett nemre, nemzetiségre, felekezetre vagy társadalmi osztályra való tekintet nélkül. A magyar tornamozgalom többi egyesületéhez hasonlóan az ETVE is alapvetően hazafias célokat valló, magyar nyelvet használó szervezet volt, s mint ilyen, tevékeny részt vállalt a századfordulón Eperjes lakosságának magyarosítási folyamatában.³ Ennek eredményét mutatja, hogy amíg az 1880-as népszámláláskor a város lakosságának több mint fele szlovák anyanyelvűnek vallotta magát, az 1910-es census szerint a magyar anyanyelvűek már relatív többségben voltak. (Kónya 2018, 9. p.)

Az egylet nevének megfelelően a tagok kezdetben tornával és vívással foglalkoztak, de már az alapításkor kijelentették, hogy nyitottak az atlétika szabadtéri versenysportjai irányában is. A tornaoktatást heti két időpontban (hétfőn és pénteken), a vívásoktatást heti három alkalommal (hétfőn, szerdán és pénteken) Pethe Ferenc vezetésével, a Katolikus Főgimnázium tornatermében tartották.⁴ A tagság aktivitását mutatja, hogy az ETVE 1897. április 4-én nemcsak hogy belépett a Magyarországi Tornaegyletek Szövetségébe (MOTESZ), hanem egy héttel később megtartotta első díszturnáját is, amelyen a Nemzeti Torna Egylet 16 fővel, a Budapesti (Budai) Torna Egylet 2 fővel vett részt, míg az eperjesiek 22 tornászt vonultattak fel. Az esemény zárásaként az ETVE 100 fős bankettet tartott a Hungária szállóban, amelyen az egyesületek tagjai mellett számos MOTESZ-vezető is részt vett.⁵ A fővárosi egyesületeknek a díszturnán való részvételét eleve a MOTESZ kezdeményezte. Ennek oka, hogy a szervezetet a Sáros vármegyei származású Berzeviczy Albert vezette, aki nemcsak az alma matere révén kötődött Eperjeshez, hanem anyai ágon unokatestvére volt Szinyei Merse István ETVE-elnöknek. Nem véletlen tehát, hogy a szövetség részéről az egyesület mindig is pozitív elbírálásban részesült.

3 *Tornaügy*, 1898. február 15. 124. p.

4 *Sportvilág*, 1897. október 24. 175. p.

5 *Sportvilág*, 1897. április 25. 5–6. p.

A kedvező körülmények adottak voltak az egyesület továbbfejlődéséhez, így már 1897 tavaszától, még nem szervezett keretek között, hanem rekreációs jelleggel, megindult az atletizálás és a teniszezés. Előbbi a honvédség helyi gyakorlóterén, utóbbi Uhlarik Mátyás magánpályáján, amely az első tenispálya volt a városban.⁶ (Csongár 1985, II., 157. p.) Mindezen túl egy új szakosztállyal – vagy korabeli megnevezése szerint alosztállyal – bővült az ETVE: a kerékpárossal. Az új alosztály szervezeti kereteinek kialakítását Dresdner Ármin kezdeményezte, aki a Hunnia Magyar Bicycle Clubhoz és a Budapesti Torna Club kerékpáralosztályához fordult tanácsért. A Hunnia az alapszabálya és az ügyrendje, a tornaklub a menetkönyve átküldésével segítette az eperjesi kerékpársport létrejöttét.⁷ A 30 fővel megalakuló új alosztály már az első évében kirándulásokat és egy országúti versenyt szervezett, majd a következő évben belépett a Magyar Kerékpáros Szövetségbe (MKSZ). Ennek 1898. évi közgyűlésén Dresdner képviselte az eperjesieket, s indítványára a szövetség elhatározta, hogy hivatalosan is felszólal a kerékpárado bevezetése ellen, amely komoly gátja lehetett volna a sportág fejlődésének.⁸

A kezdeti lendület azonban egyes sportágak esetében apadni kezdett. A leginkább ingatag lábakon a vívóalosztály állt, amely iránt folyamatosan csökkent az érdeklődés, és már a képzés teljes leállítása is felmerült. Az egyesület vezetői úgy határoztak, hogy ismertebb vívómestert szerződtetnek a közöny megtörésére, így került 1897-ben az ETVE kötelékébe gernyói Horváth Lajos, aki a fővárosban oktatott, de korábban már tartott órákat Szegeden és Miskolcon is. Az ő alkalmazása végül sikert aratott, és a vívás iránti érdeklődés ismét visszaállt a kívánatos szintre. (Dresdner 1897, 22. p.)

Az egyesület fenntarthatóságának szavatolásához muszáj volt biztosítani a megfelelő utánpótlást. Pethe Ferenc ezért 1897 őszén ifjúsági tornakört alapított a főgimnázium keretein belül, ahol a diákok a tanórák utáni időszakban szertornázással, atletizálással, a füleslabda nevű, ekkoriban népszerű csapatjátékkal és rövidebb kirándulásokkal töltötték az időt. A tornakör legtehetségesebb diákjait az ETVE a tanévek végén értékes könyvjutalmakban részesítette. (Schlott 1898, 111. p.)

4. Az egyesület fejlődése az első világháborúig

A század végén futótűzként terjedt el az országban a labdarúgás, amely Eperjesen is számos hívet szerzett magának. Az ETVE 1898-ban hozta létre csapatát, a Felvidék első együttesét, amely 1899 májusában a Pozsonyi Torna Egylettel vívta Magyarország első vidéki labdarúgó-mérkőzéseinek egyikét. Az 1899-es év azonban nem csak e talál-

6 *Sportvilág*, 1898. március 6. 9. p.

7 *Sportvilág*, 1897. június 13. 5. p.

8 *Magyar Újság*, 1898. december 20. 12. p.

kozó miatt számított meghatározónak az ETVE történetében. Abban az évben jött létre az egyesület atlétikai alosztálya, valamint Eperjes szabad királyi város 1899. augusztus 26-i közgyűlése döntést hozott arról, hogy a Malomrét néven ismert területet versenytér, azaz sportpálya létesítése céljából ingyen átengedi a főgimnáziumnak. (Schlott 1900, 89. p.) Ezt a területet közösen használta a főgimnázium és az ETVE, majd az egyesület az évek során több infrastrukturális fejlesztést is végrehajtott rajta, így 1906-ban – egyebek mellett – 400 fő befogadására alkalmas tribünnel, 1909-ben pedig tenispályával egészült ki a sporttelep.⁹

Ezek a változások nagy segítséget nyújtottak a szabadtéri versenysportok kibontakozásához. A labdarúgócsapat, vidéki bajnokság híján, klubközi mérkőzéseken és kisebb tornákon vett részt. Végül az MLSZ az 1907/1908-as szezonban írta ki az első bajnokságot az Északi-kerület számára, amelyet az ETVE meg is nyert. A csapat tagjai: Párkányi Sándor, Kobulszky Károly, Krizs István, Kontra József, Kissóczy József, Wunsch István, Guttmann Áron, Kriebel Aladár, Antal Pál, dr. Hirschfeld Márk és Dahlström Károly voltak. A csapat az 1910/1911-es évadban a 3. helyen végzett, míg a következő két szezonban a 2. helyen zárt. (Földessy 1926, 570. p.)

A századelőn élte fénykorát egy másik csapatsport, a füleslabda, amelyet a MOTESZ is felkarolt. 1902-től külön bajnokságot is szerveztek, amelyet az évente megrendezett országos tornaünnepélyek keretén belül tartottak. A játék részletes szabálya a *Tornaügy* című lap 1908. június 1-jei számában olvasható.

A MOTESZ 1900-ban bemutató jelleggel szervezett egy bajnokságot a Sopronban tartott tornaünnepélyen, amelyet az eperjesiek nyertek, megelőzve a Budapesti (Budai) Torna Egyletet. Az első, hivatalos füleslabda-bajnokságot 1902-ben írták ki. Az ETVE is elindult, ám a döntőben vereséget szenvedett a Magyaróvári AC csapatától. A következő évben azonban már bajnoki címet ünnepelhettek a Millenárison, amikor a döntőben 4 : 1-re visszavágtak a Magyaróvári AC-nek, s elhódították a MOTESZ vándorserlegét.¹⁰ Az ETVE füleslabda-csapatának erejét mutatja, hogy 1914-ig hét alkalommal szerezték meg a bajnoki címet.

Az atlétika is nagy népszerűségnek örvendett a városban. Az ETVE kitűnő nevelőmunkát végzett, ami elsősorban Pethe Ferenc érdeme volt, ám a tehetséges fiatalok sok esetben kénytelenek voltak a fővárosba költözni és ott munkát vállalni, így kiteljesedésük többnyire már nem Eperjesen következett be. Az egyesület legtehetségesebb neveltjei közé tartozott Antal Pál diszkoszvető, aki 1906 és 1910 között magyar és cseh bajnoki címet szerzett az MTK színeiben, valamint második lett az 1908-as főiskolai bajnokságon. Szintén az ETVE-ben kezdte pályafutását báró Wardener Iván (MTK), aki 1910 és 1915 között az ország legjobb magasugrója lett, és részt vett az 1912-es olim-

⁹ *Nemzeti Sport*, 1909. április 17. 18. p.

¹⁰ *Sportvilág*, 1903. június 7. 200. p.

pián is.¹¹ Meg kell említeni még dr. Kobulszky Károly diszkoszvetőt és gerelyhajítót, aki 1910-től a Bp. Postás, később a MAC sportolója volt, diszkoszvetésben háromszoros magyar bajnok, valamint – Wardenerhez hasonlóan – szintén részt vett az 1912-es olimpián.¹²

A korszak militarizálódását mutatta, hogy 1908 februárjától az egyesület és a helyi honvédelmi parancsnokság rendszeres céllövőtanfolyamot szervezett a kollégium és a főgimnázium 16. életévét betöltött, testileg és szellemileg egyaránt alkalmas tanulói számára. A kurzust Kollár Károly honvéd százados szervezte, a főgimnázium és az ETVE részéről pedig Pethe Ferenc felügyelte a képzést. Az oktatást rendszerint szombatnként tartották abból a célból, hogy az ifjúságot megismertessék a harcászat alapjaival, valamint a honvédségnél rendszeresített lőfegyverek nyugodt és biztos kezelésével. (Tóth 1908, 158. p.)

A harcászati képzés mellett az 1910-es évek elején egyre nagyobb figyelmet fordítottak a kisebbségek asszimilációjának a felgyorsítására is, amit nemcsak városi, hanem vármegyei szintre kívántak emelni. Ebben az Eperjesi Széchenyi-kör nevű kultúrszervezet játszotta a kezdeményező szerepet, amely tagságát tekintve jelentős összefonódást mutatott az egyesülettel. Az ETVE első elnöke, Szinyei Merse István az Eperjesi Széchenyi-körnek is egyik alapítója volt, az egyesület akkori elnöke, Uhlarik Mátyás a kör igazgatói választmányának volt a tagja, Tahy József a kör népnevelési szakválasztmányának elnöke és az ETVE tagja volt, Dvorcsák Győző egyesületi titkár a színészeti szakválasztmány helyettes elnöki posztját töltötte be, míg Pethe Ferenc művezető a magyar irodalmi szakválasztmányban is tevékenykedett. Nem véletlen, hogy a sport is az ifjúság megnyerésének egyik eszközévé vált.

A program felterjesztésére 1911-ben került sor, amikor az Eperjesi Széchenyi-kör dr. Dessewffy István kérésére anyagi támogatásért fordult a kultuszminisztériumhoz, hogy Sáros vármegye falvaiban ifjúsági egyesületeket állítsanak fel. Dessewffy ötlete szerint egy-egy helyi tanító hetenként kétszer „felolvasásokat, előadásokat rendez, a tagok magyarul társalognak, magyar lapokat olvasnak, szavalnak, énekkart alkotnak; nyáron pedig kint a szabadban elsajátítják a tűzoltás módját, sportolnak, játszanak”. (Wallentínyi 1914, 96. p.) A program végül 1913-ban vette kezdetét, de a szűkös támogatás miatt csak 8 települést (Berzevicze, Felsővízköz, Frics, Girált, Héthárs, Jakabfölde, Magyarkaproncza, és Zboró) érintett. Az ifjúsági egyesületek koordinálása és felügyelete az Eperjesi Széchenyi-kör népnevelési szakválasztmányának a feladata volt. Az egyesületi vezetők rendszeres jelentésekben számoltak be a foglalkozások iránti érdeklődésről és azok hatékonyságáról. 1913-ban a 8 egyesület mintegy 314 taggal bírt, akik közül átlagosan 250 tag vett részt rendszeresen a foglalkozásokon.

¹¹ *Pesti Hírlap*, 1930. július 17. 10. p.

¹² *Nemzeti Sport*, 1971. január 12. 2. p.

(Wallentínyi 1914, 96–97. p.) A következő évben kitört az első világháború, s a hadra fogható fiatalok jelentős részét a frontra vezényelték, ezért az Eperjesi Torna és Vívó Egylet a háború idejére felfüggesztette működését.

5. Az egyesület újraindulása a világháború után

A világháborút követően Eperjes városa a megalakuló Csehszlovák Köztársaság részévé vált. A harcok és az azt követő politikai bizonytalanság együtt hátráltatták az egyesület újraindítását. Az 1919-es és 1920-as évekből kevés a vonatkozó forrásanyag, és azok alapján az ETVE felélesztésének folyamatát nehéz egyértelműen rekonstruálni. Valószínűnek tűnik, hogy az egyesület újraalapítását két külön társaság is megtette. A Gyimes Vilmos által szerkesztett 1919-es Football Évkönyv már azt mutatja, hogy Wunsch Kálmán vezetésével az Eperjesi Torna és Vívó Egyesület tagsága regisztrálta magát a Magyar Labdarúgó Szövetségnél. (Gyimes 1919, 30. p.) 1920 augusztusában azonban a *Sport hírlap* beszámol a III. Kerületi TVE felvidéki túrájáról, amelynek során látogatást tettek a Prešovi Sport Clubnál. A cikk úgy említi ezt az egyesületet, mint az ETVE jogutódját, ráadásul az óbudai sportolót Pethe Ferenc, az eperjesiek nagy tiszteletnek örvendő művezetője fogadta.¹³ A kaotikus viszonyokban egy hajdani ETVE-tag, Grieger Tivadar hagyatéka segített rendet tenni. Ebben a hagyatékban található egy meghívó, amely 1920. augusztus 8-ára közgyűlést hívott össze, amelyen kimondják a Prešovi Sport Club és az Eperjesi Torna és Vívó Egyesület fúzióját.¹⁴ A két egylet háttere és személyi állománya mélyebben nem ismert, de Wunsch és Pethe jelenléte alapján az eredeti ETVE-hez köthető vezetők és sportolók alkothatták mindkét csapatot, s ez vezethetett el a két csoport (újra)egyesüléséhez is.

Az újrakezdés nem ment zökkenőmentesen. A csehszlovák hatóságok a korábbi magyar szervezetek engedélyét megvonták, illetve magyar identitású szervezetek, így sportegyesületek alapítását gátolták. Több egyesület emiatt nem, vagy csak sokadik nekifutásra kapta meg a működési engedélyét. A hatósági elvárás az alapszabályra és szervezet megnevezésére irányult, a városok magyar nevének használatát például nem engedélyezték. Ritkább esetben a klubszínek lecserélését is elvárták, ami az egyesületek vezetőit alkalmanként kreatív megoldásokra ösztönözte. Így történt ez a Felvidék másik meghatározó egyesületében, a Pozsonyi Torna Egyletben is, amelyet mindkét probléma érintett, mivel számukra a városi címer piros-fehér színeinek használatát is megtiltották. Végül az egylet – monogramjának megtartása érdekében – nevét Polgári

¹³ *Sport hírlap*, 1920. augusztus 5. 1–2. p.

¹⁴ Grieger Tivadar hagyatéka; tulajdonos és hagyatékkezelő: Szirányi Ákos, Meghívó a Prešovi Sport Club és az Eperjesi Torna és Vívó Egyesület közgyűlésére, 1920. augusztus 8.

Torna Egyletre, a színeit pedig a Pozsony vármegye címerére utaló kék-sárgára változtatta, így már a hatóságok elfogadták.¹⁵

Az ETVE végül megtarthatta színeit, de nevet kellett cserélniük, így azt hivatalosan Prešovi Torna és Vívó Egyesületre (röviden: PTVE), szlovákul Prešovský telocvičný a šermovný spolok-ra módosították. A klubtagok és a helyi magyar sajtó azonban továbbra is az eredeti nevet használta, így e dolgozatunkban, az egyszerűség kedvéért, mi is az eredeti változat mellett maradunk. Működési engedélyét végül megkapta az egyesület, de a hatóságok továbbra is figyelemmel kísérték tevékenységét, ami a nyíltan vállalt magyar identitás mellett két további okra vezethető vissza. Egyrészt az ETVE irányításában és anyagi stabilitásának megteremtésében nagy szerepet játszottak a helyi magyar és magyarbarát szlovák elit képviselői, mint dr. Ghillány László, Szepesházy Bertalan vagy Dobránszky János, akik mind az Országos Keresztényszocialista Párt, mind az ETVE tagjai voltak. Másrészt az ETVE-n belül több olyan személy is sportolt a háborút megelőzően, aki 1918 után a területvédő, majd az irredenta mozgalmak aktív szereplőjévé vált, pl. dr. Kobulszky Károly vagy Dvorcsák Győző.¹⁶ Ezek a kapcsolatok nyilvánvalóan bizalmatlansággal töltötték el a csehszlovák rendőrséget és titkosszolgálatot.

Mindeközben 1921-re az is eldőlt, hogy a csehszlovák sportélet egy merőben egyedi versenyrendszerben fog működni. Az ország legnépesebb nemzetiségei (csehszlovákok, németek, magyarok, zsidók és lengyelek) saját bajnokságot szervezhettek, amelyek győztesei előbb területi alapon a cseh vagy a szlovák bajnoki címért, majd ennek győztesei a csehszlovák bajnoki címért küzdhettek meg egymással. Létszámukat tekintve a ruszinok is jogosan aspirálhattak volna saját versenysorozatukért, ez azonban a szervezetlenségük miatt nem jött létre, és a cseh-szlovák ligákban voltak kénytelenek indulni. (Turczel 1992, 24–26. p.) A klubok identitásáról tehát az tanúskodott, hogy melyik nemzetiségi sorozatokba neveztek, így az Eperjesi Torna és Vívó Egyesületéről is, amely a magyar bajnokságokat választotta.

Az ETVE működését azonban nehezítette, hogy a városon belül a konkurens klubok száma fokozatosan emelkedett. Először 1920-ban a baloldali irányultságú Törekvés Munkás Sportegylet / Snaha Robotnický Športovný Spolok alakult meg, majd 1922-ben a helyi zsidóság sportklubja, az Eperjesi Makkabi / Makkabi Prešov, végül 1931-ben az államhű szlovákság csapata, a Slávia Prešov. Mivel a sporttelep nem az ETVE tulajdona volt, így az egyesület folyamatos kompromisszumra kényszerült, hogy az edzések és mérkőzések megfelelő feltételeit megőrizze. A sporttelep üzemeltetésére pályabizottságot hoztak létre, amelynek részleteiről és a naptári beosztásról először az ETVE, a Törekvés és a helyi katonai állomásparancsnokság közösen állapodtak meg, s az évek folyamán az újabb klubok megalakulásával az üzemeltetők létszáma tovább

¹⁵ Vasárnap, 2000. december 20. 30. p.

¹⁶ Az Újság, 1920. január 28. 1–2. p.

bővült.¹⁷ A sportpálya közös használata és fenntartása folyamatos konfliktusokat okozott a sportklubok között.

6. Az ETVE eredményei a csehszlovák időszakban

Az egyesület keretein belül űzött sportágak közül az ekkor már a legnépszerűbbnek számító labdarúgás szerveződött meg leghamarabb. Az 1920-as években Zeman Jenő és Tar Lipót Aladár felelt a szakosztályért, majd a következő évtizedben dr. Böhm Bertalan intézte a labdarúgók ügyeit.¹⁸ Szezononként változott, hogy egyszerre hány kerületből állt a magyar bajnokság élvonala, de az ETVE mindig a kassaiban kapott helyet, ahol egy-két kiugró szezonról eltekintve többnyire a középmezőnyben végzett. Ennek egyik oka az volt, hogy a kassai csapatok uralták a ligát, a másik pedig az, hogy Eperjesen is megjelentek rivális egyletek, amelyek nagy harcot folytattak a tehetségesebb játékosok megszerzéséért. Az Eperjesi Törekvés és a cseh-szlovák bajnokságban induló Slávia Prešov sokszor jobb anyagi feltételekkel csábította el a legjobb játékosokat, így az ETVE nem tudott kiegyensúlyozott teljesítményt nyújtani. Legjobb eredményeik az 1926/27-es és az 1927/28-as szezonokhoz kötődnek, amikor a kerületi ligában előbb a 3. helyet szerezték meg a Kassai AC és a Kassai Húsos mögött, majd a következő évadban a 2. helyen zártak a Kassai TSE-t követve. Legtehetségesebb játékosuk Bihary Emil volt, akit a korabeli „zuhanyhíradó” szerint az MTK és a Ferencváros is szeretett volna leigazolni.¹⁹ De Bihary nem akarta elhagyni Eperjest. Pályafutása során megfordult az Eperjesi Törekvés és a Slávia Prešov labdarúgócsapatában, valamint utóbbiak jégkorongcsapatában is.

Feléledt az ETVE nagy hagyományokkal rendelkező atlétikaszakosztálya is, amelyet néhány évig ismét Pethe Ferenc vezetett, majd 1923-as visszavonulása után dr. Hirschfeld Márk, Sebes Béla és Gallé Béla vette át a helyét. Pethe Ferenc edzői karrierjének utolsó éveire két tehetség kinevelése köthető. Egyikük Haluska József, akinek kiteljesedése már nem az ETVE-ben történt meg. Tanulmányait Budapesten folytatta, orvostanhallgató lett, s 1923-ban és 1924-ben országos bajnoki címet szerzett távol-

17 Eperjesi Állami Levéltár (Štátny archív v Prešove), Eperjesi Torna és Vívó Egyesület (Prešovský telocvičný a šermovný spolok v Prešove). Megállapodás az ETVE és a Törekvés között a sportpálya 1921. december 31-ig történő használatáról; Az ETVE válasza a Maccabinak a sportpálya bérleti jogának megosztásáról – 1922. augusztus 19.; Az ETVE levele a Törekvésnek arról, hogy a sportpálya megosztását a Slavia megalakulása miatt újra kell tárgyalni – 1931. augusztus 18.

18 Eperjesi Állami Levéltár (Štátny archív v Prešove), Eperjesi Torna és Vívó Egyesület (Prešovský telocvičný a šermovný spolok v Prešove), Zeman Jenő lemondása a futballszakosztály vezetéséről, 1931. július 14.

19 *Prešovský večerník*, 2021. december 23.

ugrásban, a BEAC színeiben. Esélyes volt az 1924-es párizsi olimpián való szereplésre is, de eredményei hanyatlani kezdtek, így nem jutott ki a játékokra.²⁰ A másik tehetséges versenyző, Sztaniszlav István teljes pályafutását az ETVE színeiben töltötte, s magasugrásban négyszeres (1926, 1928, 1929, 1930), tízpróbában egyszeres (1930) csehszlovák bajnok lett. 1928-ban, 188 cm-es eredménnyel, ő tartotta a csehszlovák országos csúcsot magasugrásban, de egyéni legjobbjá 190 cm volt, amelyet egy budapesti versenyen ért el, 1929-ben. Ő lehetett volna az ETVE történetének első olimpikonja, de 1924-ben nem sikerült elérnie a kvalifikációhoz szükséges szintet, pályafutása csúcán, 1928-ban pedig egy sérülés akadályozta meg a kijutásban. 1932-ben már leszálló ágban volt, nem tudta megközelíteni korábbi eredményeit, így a nyári játékokon való részvétel nem sikerült számára. (Csongár 1985. II., 96–98. p.)

Az egyesület nevében is szereplő két alapító szakosztály, a torna és a vívás szintén újjáalakult. Előbbit, az atlétikai mellett, szintén Pethe Ferenc koordinálta, ám a torna versenysportként való üzése teljesen háttérbe szorult. Elsősorban nők vettek részt a foglalkozásokon, akik alakformálási és egészségmegőrzési célból tornáztak. A vívást dr. Ghillány László, ifj. Kirchmayer Vilmos és dr. Dobay Sándor karolta fel. (Csongár 1985. II., 319. p.) Aktív utánpótlás-nevelést folytattak, felnőtt csapatversenyeken is részt vettek, de – a tornához hasonlóan – a tagság ezt a sportágat is inkább szabadidősportnak tekintette, és egészségmegőrző célból gyakorolta. Hasonló volt a helyzet a kerékpározással, amelyet kirándulósportként űztek, valamint a síeléssel és a birkózással. Utóbbiak mindig is a legkisebb létszámú szakosztályai voltak az ETVE-nek, működésük sem volt folyamatos. Érdekesség, hogy az eperjesiek az 1920-as évek közepéig aktívan fűleslabdáztak, de a sportág végül mind a Felvidéken, mind az anyaországban kikopott a sportéletből.

Az egyesület tagjai által régóta űzött sportágak közül a tenisz fejlődése volt a leglátványosabb. A háború után az ETVE első elnöke, Görög Artúr alapította újra a szakosztályt és hozatta rendbe az egyesület sporttelepén található két pályát. A sportszereket egy helyi kereskedő, Theisz Ármin boltjából szerezték be, ahol Hammer, Mass és Slazenger ütőket és labdákat tartottak készleten. (Csongár 1985. I., 157. p.) Az 1920-as években főként a városi bajnokságban játszottak, amelyet rendszeresen meg is nyertek, emellett kassai és ungvári egyesületekkel mérkőztek meg kisebb tornákon. A Csehszlovákiai Magyar Tenisz Szövetség létrejötte után csatlakoztak a bajnoksághoz, az első szezonban bejutottak a keleti kerület döntőjébe, ahol a Kassai SC ellen 6 : 3-ra alulmaradtak. Legjobb eredményüket két évvel később érték el, amikor a kerületi ligát megnyerték, így bejutottak a magyar bajnokság döntőjébe, ahol a Pozsonyi TE már felülmúlta őket, de a második helyezés így is komoly sikernek számított. A csapat tagjai: Frisch Ödön,

²⁰ *Sport hírlap*, 1924. október 11. 7. p.

Schwartz Győző, Grün Emil, Krausz Hermann és Krausz Béla, illetve Keil Mária, Lefkoviczné, Zimmermanné és Paleschné voltak. (Csongár 1985. I., 160–162. p.)

1922-ben épült fel a város első, a versenyszabványoknak megfelelő medencével rendelkező uszodája, így Klauzer László, Stern Gyula és Boross Sándor kezdeményezésére az ETVE úszószakosztályt alapított. Kezdetben inkább rekreációs céllal, 1924-től már versenyszerűen úsztak. Az 1930-as évekre az ETVE a Felvidék keleti felének egyik legjobb úszó- és vízilabda-szakosztályával rendelkezett, a Kassai AC mellett. (Csongár 1985. II., 241–242. p.)

Nagy népszerűségnek örvendtek egyes újonnan megjelent játékok, mint a jégchoki. Az ETVE csapatát Timkó Emil alapította 1928-ban. A városi rivális Törekvéssel (szlovák nevén Snaha Prešovval) közösen a Baštová utcában alakítottak ki pályát, de a sportág meglehetősen időjárásfüggő volt; ha nem volt elég kemény a tél, nem tudtak jéget készíteni. További érdekesség, hogy kezdetben nem ismerték a sportág korongos verzióját, és kis gumilabdával játszottak. Az általuk űzött sportág így inkább volt bandy (jéglabda), mint jégkorong.²¹ A magyar bajnokság az 1930-as években indult, a kassai csapatok uralták a ligát, a legjobb eperjesiek pedig a szlovák ligában szereplő Slávia Prešovban játszottak, így az ETVE igazán kiemelkedő eredményt nem tudott elérni ebben a sportágban.

Az újonnan feltűnő és idővel nagy népszerűséget kivívó sportágak közé tartozott az asztalitenisz is, amely az 1920-as évek elején jelent meg a Felvidéken. Kezdetben inkább Pozsonyban űzték. Az évtized végére terjedt el Szlovénia keleti felében is, ahol Eperjes vált a sportág egyik fellelegvőjévé. 1928-ban, Siegelmann Lajos vezetésével jött létre a szakosztály, amelyben az egyesület teniszezői, Frisch Ödön, ifj. Bartha Kálmán, Gubcsó Lajos, Krausz Hermann, Krausz István és Vajdicska Elemér kezdtek játszani. Bajnokság híján eleinte főként a kassai és ungvári klubokkal szervezett tornákon mérkőztek meg, amelyeken Krausz István és Vajdicska Elemér jóvoltából nagyszerűen szerepelt az egyesület. Az 1933-ban megalakuló Csehszlovákiai Magyar Asztalitenisz Szövetségnek az ETVE egyik vezetője, dr. Hirschfeld Márk lett az ügyvezető elnöke. A bajnokság kiírását követően az ETVE több alkalommal is megnyerte a keleti kerületet. Ebben nagy szerepe volt a Loydl nővéreknek, Adélnak és Annának, akik az évtized közepétől a keleti kerület legjobb női versenyzőinek számítottak. (Csongár 1985. II., 30–32. p.) A magyar országos döntőben azonban sosem volt esélyük a végső győzelemre, mert a Pozsonyi TE olyannyira kiemelkedett a mezőnyből, hogy a csehszlovák bajnokságot is több alkalommal megnyerték. (Iváncsó 2020, 75. p.)

21 HK Lietajúce kone Prešov honlap, link: <http://lietajucekone.szm.sk/Historia.html>

7. Az egyesület kihívásai és végnapjai

Az egyesület működése a két világháború közti időszakban – néhány hullámvölgytől eltekintve – kiegyensúlyozott volt. Komolyabb nehézséget a gazdasági világválság és a csehszlovák bürokrácia jelentett. 1935 márciusában az Országos Hivatal (szlovákul Krajinský Úrad) hónapokra felfüggesztette az ETVE működését, mert sérelmezték, hogy az egyesület nem szlovákul vezette ügykezelését, voltak idegen állampolgárok a tagok között, valamint az ifjúsági sportolók részére nem szereztek szülői beleegyezést. A hivatal munkatársai lefoglalták az egyesület teljes iratanyagát, és megtiltották minden mű sporttevékenység végzését. Az ETVE dr. Kőszeghy László ügyvéd közreműködésével nyújtotta be a fellebbezést, valamint Bárczy Oszkár, a CSMTSZ ügyvezető elnöke is közbenjárt, így három hónap múltán törölték a felfüggesztést.²² Sajnos az eltelt idő alatt az ETVE több felnőtt és ifjúsági sportolója átigazolt a városi riválisokhoz, ami hosszabb távon is hatással volt az egyesület szakosztályainak teljesítményére.

Az 1938. november 2-i első bécsi döntés révén a Felvidék magyar többségű déli sávja visszakerült az anyaországhoz, Eperjes pedig maradt Csehszlovákia, majd az abból 1939. március 14-én kiszakadó Szlovákia része. A magyar–(cseh)szlovák külpolitikai viszony egyre feszültebbé vált, aminek eredményeként 1938 decemberében a hatóságok a Pozsonyon kívüli magyar sportegyesületeket feloszlatták, vagyonukat pedig elkobozták. A döntés megpecsételte az Eperjesi Torna és Vívó Egyesület további sorsát is.²³ Eperjes magyar vagy magyarón szlovák polgársága a hatóságok vagy a Hlinka Gárda zaklatásainak volt kitéve. Az ismertebb személyek közül Dobránszky János görögkatolikus esperesplébánost, az Országos Keresztényszocialista Párt politikusát a gárdisták kényszerrel alkalmazva áttették a határon, míg Timkó Emil újságíró, az ETVE sportolóját a rendőrség letartóztatta.²⁴ A terror eszközeivel vélhetően sokakat rábírtak lakhelyük elhagyására, ami komoly érvágást jelentett az eperjesi magyar közösség számára.

Dobránszky János a fenyegetettség ellenére visszatért Szlovákiába, míg Timkó Emil hamarosan kiszabadult a börtönből és Kassára költözött, ahol a Dvorcsák Győző vezette szlovák mozgalomhoz tartozó Naša Zastava szerkesztője lett, valamint a kassai rádióban a sárosi és keletiszlovák folklórral foglalkozó műsort vezetett.²⁵ A második világhézag követően az ETVE már nem támadt fel újra. Az egyesület által használt sport-

²² *Prágai Magyar Hírlap*, 1936. január 29. 9. p.

²³ *Budapesti Hírlap*, 1938. december 23. 8. p.

²⁴ *Felvidéki Magyar Hírlap*, 1938. november 18. 7. p.; MTI Bizalmas jelentés, 1939. április 20. 1176. szám

²⁵ *Felvidéki Magyar Hírlap*, 1939. július 6. 4. p.; Az Országos Sajtókamara évkönyve, 1941, 109. p.; *Magyar Nemzet teljes heti rádióműsora* 1943. január 1. 3. p.

telep a Slávia Prešové, majd annak jogutódjaié lett. Az Eperjesi Torna és Vívó Egyesület tevékenysége azonban nem múlt el teljesen nyomtalanul. A klub korábbi kiváló labdarúgója, Bihary Emil utánpótlásedző lett, és olyan csehszlovák válogatott játékosok sorát nevelte ki a későbbiekben, mint Ján Karel, Ladislav Pavlovič, František Semeši és Gejza Šimanský. Rajta kívül egy másik nevelődész, Pethe Ferenc érdemelte ki az utókor elismerését, amikor 2018-ban a Szlovák Atlétikai Szövetség (Slovenský atletický zväz) a saját Hall of Fame-jébe választotta őt.

Irodalom- és forrásjegyzék

Levéltári források

Eperjesi Állami Levéltár [Štátny archív v Prešove], Eperjesi Torna és Vívó Egyesület [Prešovský telocvičný a šermovný spolok v Prešove] iratanyaga

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Magyar Távirati Iroda, Bizalmas jelentések

Magánhagyaték

Grieger-Tivadar-hagyaték, tulajdonos és hagyatékkezelő: Szirányi Ákos

Hírlapok

Az Újság, 1920

Budapesti Hírlap, 1938

Felvidéki Magyar Hírlap, 1939

Jelenkor, 1843

Magyar Nemzet teljes heti rádióműsora, 1943

Magyar Újság, 1898

Nemzeti Sport, 1909, 1971

Pesti Hírlap, 1930

Prágai Magyar Hírlap, 1936

Prešovský večerník, 2021, link: <https://presovsky-vecernik.sk/sport/emil-bihary-futbalovy-zongler/>

Sporthírlap, 1920, 1924

Sportvilág, 1897, 1898, 1903

Tornaügy, 1898

Vasárnap, 2000

Online forrás

HK Lietajúce kone Prešov's website, link: <http://lietajucekone.szm.sk/Historia.html>

Szakirodalom

- Csongár Árpád 1985. *A csehszlovákiai magyar sport története a két világháború között*. I. kötet. Budapest, Szerzői kiadás.
- Csongár Árpád 1985. *A csehszlovákiai magyar sport története a két világháború között*. II. kötet. Budapest, Szerzői kiadás.
- Dresdner Ármin 1897. *Az Eperjesi Torna és Vívó Egyesület évkönyve – 1896/97*. Eperjes, Kósch Árpád Könyvnyomtató Intézete.
- Földessy János 1926. *A magyar futball és a Magyar Labdarúgók Szövetsége*. Budapest, Magyar Labdarúgók Szövetsége.
- Gáspár, Jenő 1941. *Az Országos Sajtókamara évkönyve*. Budapest, Stádium Sajtóvállalat Rt.
- Hörk József 1896. *Az eperjesi ev. ker. collegium története*. Kassa, Bernovits Gusztáv Kő-, és Könyvnyomdája.
- Iváncsó Ádám 2020. A Pozsonyi Torna Egylet története: 1880–1945. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 22. évf. 4. sz. 53–80. p.
- Kónya Péter 2018. Eperjes magyarsága a századok során. *Zempléni Múzsza*, 18. évf. 4. sz. 5–11. p.
- Schlott Gyula 1898. *Az eperjesi kir. kath. főgymnasium 1897/1898. évi értesítője*. Eperjes, Kósch Árpád Könyvnyomtató Intézete.
- Schlott Gyula 1900. *Az eperjesi kir. kath. főgymnasium 1899/1900. évi értesítője*. Eperjes, Kósch Árpád Könyvnyomtató Intézete.
- Tóth Sándor 1908. *Az eperjesi királyi katolikus főgimnázium értesítője az 1907–8. iskolai évről*. Eperjes, Kósch Árpád Könyvnyomtató Intézete.
- Turczel Lajos 1992. *Magyar Sportélet Csehszlovákiában 1918–1938*. Pozsony, Madách Kiadó.
- Wallentínyi Samu 1914. *Az Eperjesi Széchenyi-kör évkönyve 1913*. Eperjes, Kósch Árpád Könyvnyomdája.

ÁDÁM IVÁNCÓSÓ

HISTORY OF THE EPERJESI TORNA ÉS VÍVÓ EGYESÜLET: 1896–1938

The end of the 19th and the beginning of the 20th century is one of the most exciting periods in the history of Hungarian sport. In the capital and in the countryside, countless clubs were founded which played a decisive role in the cultivation and dissemination of physical culture. One of these clubs was the Eperjesi Torna és Vívó Egyesület (Slovak: Prešovský telocvičný a šermovný spolok, English: Gymnastics and Fencing Club of Eperjes), which became one of the first sports clubs in the eastern part of Upper Hungary, also having a tremendous social impact. Throughout its history, the ETVE has been a staunch advocate of Hungarian identity, not only promoting sport, but also working for assimilation of ethnic minorities in the period before the First World War and against assimilation of Hungarians after 1920. Although the name of ETVE is not unknown to those interested in Hungarian sport history, the history of the club's development remains completely unexplored, and the aim of this research is to fill this gap, which also provides an opportunity to gain, through sports, insight into the life of a Hungarian community that has almost completely disappeared by now.

PÉTERFI GÁBOR

Szabó Dezső és a népi írók Kelet-Európája

Helyünk Európában

GÁBOR PÉTERFI

Dezső Szabó and the Populist Writers of Eastern Europe. Our Place in Europe

Keywords: Hungary before World War II; Eastern Europe; national destiny; populist writers; „Third Way politics”; Dezső Szabó; László Németh; Zoltán Szabó; Lajos Zilahy

Hol a helyünk Európában? Mit értünk egyáltalán Európa fogalma alatt? Ezek a kérdések különös hangsúllyal kísérték végig történelmünket. A Nyugathoz való alkalmazkodás, vagy a Kelet felé fordulás dilemmája a trianoni békediktátumot követően ismét élesebben vetődött fel. Egyre többen érezték úgy, hogy a Nyugat cserbenhagyta Magyarországot, amikor nem akadályozta meg a történelmi ország szétesését. A Kelettel szimpatizáló csoportok tervezgetéseit elsősorban a „hálátlan Nyugatból” való érzelmi kiábrándulás vezette.¹ (Ring 1986, I., 529. p.) A Kelet felé fordulók egyik része – Kossuth Lajos dunai konföderációs programját követve – a kelet-európai népek egymásrautaltságát és összefogását hirdette, míg a turanisták figyelmüket Kelet-Ázsia felé fordították.

A Horthy-korszak vezető elitje történelmi véletlenként fogta fel Trianont, ezért a politikai élet irányítóinak többsége legjobb megoldásnak az integrális revíziót tartotta. A két világháború között a Szent István-i állameszme reprezentálta leginkább a történelmi Magyarország visszaállításának programját. Szekfű Gyula, a rendszer egyik reprezentatív történésze mellett érvelt, hogy a magyarság útja ezer év óta Közép-Európa és Nyugat-Európa példáját követni, s egy Kelethez forduló parasztállam visszavetne bennünket. A német eredetű Közép-Európa fogalmat sokan elvetették.

A német és orosz területek közé ékelődött térségre Gál István és Kosáry Domokos a Kárpát-Európa fogalom bevezetését javasolták. 1940 januárjában a *Magyar Nemzet* hasábjain bontakozott ki vita a térség elnevezéséről. Gál István erre így emlékezett vissza: „Bartók Bélával beszélgettem a térség elnevezéséről. Ő is kötötte magát Kelet-Európához s ki is fejtette nekem részletesen, mennyire igazolja a népzene kutatás

1 Szekfű Gyula: A Dunatáj szellemi egysége. *Magyar Nemzet*, 1940. február 2.

ennek meglétét. Mindenesetre, hogy két ilyen világraszóló génusz, mint Bartók Béla és Szabó Dezső félreérthetetlenül és határozottan a Kelet-Európa fogalom mellé kötötték le magukat, meggondolásra ad okot mindenkinek, aki mást ajánlana.” (Ring 1986, I., 10. p.) A népi mozgalom organizátora, Németh László is hasonló szellemben hirdette: a kelet-európaiság vállalásával lehetünk európaiak.

A népi írók az integrális revíziós – tágabb értelemben az ország sorsát nagyhatalmak szövetségében elgondoló – politika helyett egy sajátosan magyar (illetve kelet-európai) út megtalálásában látták a „nemzeti sorskérdések” megoldásának útját. Az 1930-as évek elején színre lépő magyar népi mozgalom képviselői (Németh László, Illyés Gyula, Kodolányi János, Féja Géza, Kovács Imre, Erdei Ferenc, Szabó Zoltán) a magyar bel- és külpolitika kérdéskörét szerves egységben kezelték. Németh László nyomán a fiatal írónemzedék tagjai azt vallották, hogy a magyar belpolitika megújítása lehet az alapja egy új, a szomszédos országok felé nyitott külpolitikának is. Németh erről így írt: „Magyarországnak egy külpolitikája van ma: a belpolitika. Kifelé hallgatni, befelé tenni: ezzel erősödünk meg kifelé is.”² A szegényparasztság felemeléséért küzdő írók a Márciusi Frontba tömörülve hirdettek programot 1937-ben. Március 15-én a Nemzeti Múzeum kertjében összegyűlt mintegy ötezer fős tömeg előtt a népiekhez tartozó – akkor 24 esztendő – Kovács Imre ismertette a népiek követeléseit. Ezek közt az utolsó, azaz a 12. pont így hangzott: „Magyar revíziót: a Duna-völgyi népek számára a hova tartozandóság kérdésébe az önrendelkezési jog tiszteletben tartását. A pánszláv és pángermán imperialista törekvésekkel szemben a Duna-völgyi öncélúság és konföderáció gondolatának megvalósítását.” Azaz a fiatal népiek a „két pogány” (Szovjetunió, Németország) közé ékelődött Magyarország esetében a Duna-menti országok szövetkezését, a határok kérdésében pedig legfeljebb az etnikai revíziót tartották reális alternatívának.

A kelet-európai népek valamely föderáció keretében történő egyesítésének gondolata már a 19. század közepén felmerült. Teleki László és Kossuth Lajos mellett lengyel és román emigránsok (pl. Adam Jerzy Czartoryski, a román Nicolae Bălcescu) is szorgalmazták a térség népeinek összefogását, a 20. század elején pedig Ady Endre és Jászi Oszkár hirdette a Duna menti népek összefogását.

Hogyan képzeltek el ezt a belső megújulással egybekötött külpolitikát? Mit jelentett íásaikban a „két pogány közt” őrlődő Magyarország kiütkeresése? Ezekre a kérdésekre is keressük a választ e dolgozatban.

A közös német- és Hitler-ellenességen, valamint a népi írók némelyikénél meglevő konföderációs elgondoláson túl az is kiemelendő, hogy a népieknek nem volt átfogó terük a világpolitika kihívásaira, írók voltak elsősorban, nem politikusok vagy diplomaták,

2 Németh László: A reform. 1. Lesz-e reform? *Tanú – Németh László kritikai folyóirata*, 1935. I. sz. 4–5. p.

ezért egységes külpolitikai koncepcióval nem rendelkezhetek. A népiek külpolitikai nézetei – eltekintve a Márciusi Front 1937. évi programjától, a Makói Kiáltványtól, majd a Nemzeti Parasztpárt programtervezetétől – nem öltöttek testet „hivatalos” formában. A külpolitikai nézeteiket leginkább publicisztikai írásaik, kisebb részben levelezésük, feljegyzéseik tükrözik. Mivel így is nagy hatást gyakoroltak a 20. századi magyar politikai gondolkodásra – gondoljunk csak az 1956-os forradalomban testet öltő harmadik utas eszméire –, ezért is különösen érdemes az ő nézeteikkel részletesebben is megismerkednünk.

Szabó Dezső látóhatára

A népi írók eszmélésüket az Ady – Móricz – Szabó Dezső triász szellemi hatásának köszönheték elsősorban. A tizenkét gyermekes református családból származó Szabó Dezső (1879–1945) Kolozsváron szerzett érettségi bizonyítványt kiváló eredménnyel. Középfokú tanulmányai után Budapestre kerülve az Eötvös Kollégium hallgatója lett. Finnugor nyelvészeti tanulmányait feladva magyar és francia szakos középiskolai tanárként járta be az országot. 1906-tól 1918-ig botrányokkal tarkított életet él: összeférhetetlen természete miatt két-három évente áthelyezték Székesfehérvárról Nagyváradra, Sümegről Ungvárra, végül pedig Lőcsére.³ 1910-ben szervezőként vett részt egy tanári tiltakozó mozgalomban, s ennek keretében éles vitába került Tisza István miniszterelnökkel. A polémia, melynek révén országos ismertséget szerzett, a *Nyugat* és a *Huszádik Század* köreihez közelítette őt. Azonban ebből a körből is hamarosan kitűnt különvéleményével: Adyhoz hasonlóan ellenezte a világháborút, a franciákkal rokon-szenvezett, s bírálta a német Közép-Európa-terveket, melyekben fenyegetést látott a magyarságra nézve. 1915-ben jelent meg *Az individualizmus csődje* c. írása a *Huszádik Század* c. folyóiratban.⁴ Ebben a reformáció és a felvilágosodás koráig visszanyúlva arra a következtetésre jutott, hogy az egyéni szabadságjogok kiterjesztése a közösségi értékek leromlását eredményezte. Az egyén jogainak túlzott erőltetése egy korlátok nélküli, az embert gazdaságilag kizsákmányoló „szabadversenyt” hozott létre, amely önzésében háborúba sodorta Európát. Véleménye szerint a liberális kapitalizmus bukását csak egy szociális forradalom hozhatja el, melyben helyre kell állítani a közösség elsőbbségét az egyéni érdekekkel szemben.

3 Életrajzához lásd: Nagy Péter: Szabó Dezső. Budapest, Akadémiai, 1964, 1979.; Gombos Gyula: Szabó Dezső. Budapest, Püski, 1989.; Papp István: A magyar népi mozgalom 1920–1990. Budapest, Jaffa, 2012, 47–61. p.; Péterfi Gábor: Szabó Dezső és Féja Géza Trianon-reflexiója és külpolitikai nézetei. Budapest, L'Harmattan, 2011, 21–46. p.

4 Szabó Dezső: Az individualizmus csődje. *Huszádik Század*, 16. (1915) 8. sz. 81–94. p.

Szabó eltávolodva a polgári radikálisoktól a világháborút követően az elsők között vizsgálta a magyarság hanyatlásának okait *Az elsodort falu* című regényében. A kollektív világnézetre vonatkozó, előbb ismertetett nézeteit fogalmazta meg szépirodalmi keretek között ebben a munkájában. A történelmi Magyarország hanyatlását vizsgáló regényében az író minden társadalmi réteget bíralt: a sváb hivatalnokot, a zsidó hadiszállítót s a lebzselő arisztokratát éppúgy, mint az alkoholizmusba menekülő dzsentrit. Az egyetlen kivétel a magyar parasztság, amelynek ábrázolásánál az ítélezést fölváltja a csodálat. Az író *Az elsodort faluban* (az „idegenekkel” szemben) a faluhoz, a parasztsághoz és az azzal azonosított örök magyarsághoz menekül. A nemzet hanyatlása tehát szükségessé teszi a megváltó szándékot, s ez a szándék a regény paraszti származású főhősében, Bőjthe Jánosban jelenik meg. „Ő az egészség – írja Fülep Lajos a regényről – szemben a betegséggel, az erkölcs az erkölcstelenséggel, az erő a gyengeséggel: ő a falujához, a néphez, az anyaföldhöz visszatért magyar úr, férfi és író, a gyermekszemű zseni és a romlatlan, ősegeszségű óriás. Aki a háború pusztítása után is visszatért a faluba, hogy felépítse: ő a jövő, a magyarság reménye...”⁵ A regény hatása ellentmondásos volt. Azt pontosan ismerte fel az erdélyi származású író, hogy a parasztság felemelése nélkül nem mehet végbe egy új Magyarország megteremtése. Ez azonban nem azért volt így, mert csak a parasztok voltak magyarok, hanem azért, mert ők voltak a legnyomorúságosabb helyzetben a korabeli Magyarországon. Ezt azért is érdemes hangsúlyozni, mert egyfelől a regény nyomán a szociális kérdés nagyobb hangsúlyt kapott a közgondolkodásban, másfelől 1919–1920-ban számos szélsőjobboldali társaság is hivatkozik *Az elsodort falura*, antiszemita részletei miatt. A Tanácsköztársaság bukása után Szabó Dezső kezdetben az ellenforradalmi rendszer aktív támogatója volt, majd az általa is remélt reformok (földosztás, választójog kiszélesítése, népiskolai oktatás reformja) elmaradása után a Horthy-korszak ellenzékeként fejtette ki haláláig írói, publicisztikai és pamfletista tevékenységét.

A zsidósággal kapcsolatban is ellentmondásos pályája mérlege: a tízes évek végén és a húszas évek elején megjelent írásainak summázata szerint Magyarország egy zsidó világ-összeesküvés áldozata lett, s ez vezetett el Trianonhoz, míg a harmincas évek végére felülbírálván korábbi álláspontját náciellenes írásokat jelentet meg, s elsők között tiltakozik például 1938-ban az első zsidótörvény ellen. A második világháborúhoz közeledve számos írásában⁶ bírálja a nyilasok politikáját. Egyik életrajzírója, Gombos Gyula szerint nem véletlen, hogy volt idő, amikor Szálasi őt tekintette egyetlen komoly ellenfelének. Fenyegetéssel vagy megkörnyékezéssel többször megpróbálta leszerelni, egy alkalommal személyesen is felkereste. Annak rövid megállapítása után,

5 Fülep Lajos: Szabó Dezső regénye (*Az elsodort falu*). *Nyugat*, 12. (1919) 16–17. sz. 1023. p.

6 Lásd pl.: Szabó Dezső: A végzet ellen (Hungarizmus és halál). In Uő: *Az egész látóhatár*. 1. köt., 438–482. p.

hogy Szálasi német részről anyagi és erkölcsi támogatást élvez, Szabó Dezső kitette a szűrét: idegen hatalom megbízottjával, úgymond, nincs mit beszélnie. Az esetet később maga mesélte el egy nála járt diákküldöttségnek, hozzátéve, hogy az újabb fejlemények után – ez közvetlenül az Anschlusst követő napokban volt – hajlandó lenne Szálasi nevét egy évig dicsőíteni a *Füzetekben*, ha az kimegy Németországba és agyonlövi Hitlert... (Gombos 1989, 19. p.)

Az előbb említett írások (*Az antijudaizmus bírálata, A végzet ellen*) is az ún. Szabó Dezső *Füzetekben* jelentek meg. A Németh László *Tanújához* hasonlóan egyszemélyes folyóirat 1934 és 1942 között nyolcvan számot élt meg. A *Füzeteket* Szabó Dezső maga írta tele, lapjain szerepeltek vezércikkek, esszék, vitairatok, pamfletek, miniszterelnököknek írt nyílt levelek. A Szabó Dezső *Füzetekből* megszerkesztett, *Az egész látóhatár* címen megjelent tanulmánykötetet Püski Sándor adta ki – először – 1939-ben. A németellenes írások miatt a második világháború idején a *Füzetek* mellett az író Marczibányi téri és Rákóczi téri, vacsorával egybekötött előadásait is betiltották. Szabó Dezső utolsó vele készült interjút 1944. március 12-én, a német megszállás előtt egy héttel adta néhány, fővárosban tanuló vidéki kollégistáknak. A háború eseményeiről az volt a véleménye, hogy a magyarok a németekkel együtt buknak el, mert erkölcsi alap nélkül álltak melléjük.⁷ A megszállást követően Szabó Dezső is – többek között Németh Lászlóval, Kodolányi Jánossal, Veres Péterrel és Illyés Gyulával egyetemben – a német Gestapo listáján van a letartóztatandók között. (Németh 2002, 823. p.) Budapest ostroma idején – egyetlen megmaradt tevékenységként – tovább körmölgette hol fűtetlen lakásában, hol az óvóhelyen *Életeim* c. önéletrajzi regényét. Január első napjaiban maradt befejezetlenül a kézirat, miután a magányos író vízkeresztre virradólag fulladási rohamot kapott, s hirtelen nagyon legyengült. Szabó Dezső 1945. január 13-án Pest ostroma közben halt meg: a Rákóczi téri lakása pincéjében gyűrte le a tüdőgyulladás és az éhezés.

Szabó Dezső külpolitikai írásainak főbb megállapításait, ha összegezzük, a következőket állapíthatjuk meg. A fennálló Horthy-rendszer által hirdetett Szent István-i magyar birodalom megvalósítása az író szerint lehetetlen, hiszen a Trianon következtében elszakadt nemzetiségek nem akarnak Magyarország kötelékébe visszatérni. Még kevésbé kívánatos Magyarország számára a Habsburg-restauráció, hiszen a Habsburgok több évszázados uralma szerint csak szenvedést hozott a magyarokra. 1923-ra Szabó Dezső végleg szakított az ellenforradalmi rendszerrel, s írásaiban a német „térfoglalás” veszélyeire hívta fel a figyelmet. 1927-től kezdve foglalt határozottan állást a magyar önállóságot veszélyeztető Anschluss és Mittel-Europa tervek ellen. Szerinte a Magyarországon tapasztalható legitimista, irredenta és „antijudaista” propa-

7 Utolsó keserű, magyar bűnöket vádló beszélgetés Szabó Dezsővel – Most egy éve halt meg a nagy író. *Igazság*, 2. (1946. január 16.) 2. p.

ganda gerjesztése is végeredményben a Közép-Európában terjeszkedni kívánó Németország érdekét szolgálja. A német nagyhatalomra példaként tekintő nyilasok politikája csak az ország további csonkulását eredményezheti, ezért az író mélyen megvetette a nyilas mozgalmat. A magyar külpolitika vezérelve szerint csak a *semlegesség* biztosítása lehetett.

Szabó Dezső a kelet-európai népek összefogásának vízióját fogalmazta meg a Németország és Szovjetunió közé szorult Magyarország számára. Ennek első pillére lett volna a magyar–román közeledés, melynek gondolatát Trianon után hat évvel fogalmazta meg az író. Meglepőnek tűnhet a gondolat, miközben érdemes leszögeznünk, hogy a Bethlen-kormány idején a magyar–román viszony minimális normalizálódásának egyik állomásaként Magyarország és Románia 1924-ben több egyezményt írt alá, melyben kölcsönösen lemondtak az 1919–1920-as háborúskodás és megszállás címén támasztott jóvátételi igényekről, valamint a kereskedelmi kapcsolatokat a legnagyobb kedvezmény elve alapján rendezte a két ország. Bethlen értékrendjében a szomszédos államok kapcsán több okból a Romániával való megegyezés állott első helyen. Maga is erdélyi lévén, az ottani magyarság érdekei különösen közel állottak hozzá, valamint ott élt a legnagyobb lélekszámú magyar kisebbség. Továbbá a latin szomszédhoz való közeledés ellensúlyozhatta a szláv és a német uralmi igényeket a Duna-medencében. (Fülöp–Sipos 1998, 143–144. p.) A miniszterelnökhöz hasonlóan erdélyi származású Szabó Dezső is a magyar és román nép közeledését hangsúlyozta 1926-os keltezésű magánlevelében. Ebben arról írt, hogy egy új külpolitikai gondolat foglalkoztatja, amit most kezd részleteiben kidolgozni.⁸ A levélből megtudhatjuk, hogy az új irány a magyar és román népnek „a német és pánszláv veszedelemmel” szembeni összefogását tűzi ki célul.

1927. november 7-én leplezték le az ország elöljárói Kossuth Lajos szobrát Budapesten, az Országház téren, melyet a jeles esemény alkalmából a nagy magyar politikusról neveztek el. Az országos programok keretében zajló Kossuth-ünnepséget követően másnap az országgyűlés megtárgyalta és törvénybe iktatta Kossuth Lajos emlékét, valamint március 15-ének nemzeti ünnepé nyilvánítását.⁹ Szabó Dezső az esemény apropóján éles hangú írásban jelentette ki, hogy az akkori rezsim meghamisítja a nagy politikus nevének történelmi tartalmát, hiszen Kossuth szemben állt azzal a Habsburg-dinasztiával, mely a „magyarságot beletaszította a világháború írtózat

8 P. Gulácsy Irén: *Szabó Dezső új művének motívumairól*. Nagyvárad, 1926. október 3. Gulácsy közli a teljes hozzá intézett levelet. (Nagy 1964, 412. p.) Szabó Dezsőt és Gulácsy Irént a húszas évek második felében irodalmi barátság fűzte egymáshoz, ami az évtized végére felbomlott.

9 Az országgyűlés képviselőházának 83. ülése 1927. évi november hó 7-én, hétfőn, Puky Endre és Huszár Károly elnökölete alatt. Vö.: *Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett Országgyűlés képviselőházának naplója*. Budapest, Athenaeum, 1927, VI. k. 223–242. p.

kockázatába”, míg az ellenforradalmi rendszer elitje az 1918 előtti „Habsburg-politika” folytatója, így méltatlan Kossuth megünneplésére. Az író hangsúlyozta, hogy a mai magyar külpolitikának a „keleteurópai föderáció”¹⁰ kossuthi gondolatát kellene követnie. A kelet-európai összefogás alanyai kapcsán Szabó Dezső egy másik írásában (Péterfi 2011, 90. p.) kiemelte, hogy a föderációt elsősorban „a Balkán államokkal, elsősorban Jugoszláviával és Romániával” kell megvalósítani, hozzátéve, hogy az így formálódó gazdasági egységhez Csehszlovákia, Lengyelország s a balti államok fokozatosan csatlakoznának.

Szabó Dezső 1928-ban a Bajcsy-Zsilinszky Endre által szerkesztett *Előőrs*-ben publikált. A *Szentistvánnapi levél* című írásában három tényezőre hívta fel a figyelmet: 1. Először a magyaroknak kell az általa megfogalmazott demokráciát megvalósítaniuk, s miután a Duna-medence népei is átvették ezen államberendezkedést, az összefogás megvalósulhat.; 2. A „Dunamedence, Keleteurópa és a Balkán népeinek”¹¹ összefogása egy hatalmas gazdasági tömörülést is jelentene.; 3. Itt jelöli meg először a szerző azt a társadalmi bázist, amire a föderáció politikájának épülnie kell: ez pedig a parasztság.

Szabó Dezső Kelet-Európa-tervének részleteit legalaposabban 1935-ben a *Magyarország helye Európában: Kelet-Európa* című tanulmányban fejtette ki. Az írás kiindulópontja: Kelet-Európát – két közép nagyságú államot (Lengyelország, Törökország) leszámítva – a nagyhatalmi politikának kiszolgáltatott kis államok alkotják. Ezért szükséges e kis államoknak egymással összefogniuk. Szabó Dezső több közös pontot sorol föl a kelet-európai népek esetében. Elsőként a terjeszkedő Németország és Oroszország okozta közös veszélyre figyelmeztet. Németországot a gazdasági és katonai szervezettsége s a Kelet-Európa felé terjeszkedő politikája miatt tartotta veszélyesnek a független kis államok szemszögéből, Oroszország szerinte hatalmas népességszámával és területének nagyságával veszélyezteti e térséget. A közös veszély, a közös múlt s a hasonló gazdasági és társadalmi helyzet Szabó Dezső szerint kikényszeríti a „kelet-európai államok történelmi együttműködését”. Az új történelmi összefogás szerinte katonai, külügyi, gazdasági és kulturális téren, valamint a határok kérdésében a következőképpen lenne megvalósítható: a konföderáció katonai téren olyan szövetséget jelent, mely minden külső támadással szemben közös védekezést ír elő. Ez Szabó szerint az Osztrák–Magyar Monarchia rossz tapasztalatai alapján nem jelentene közös hadsereget vagy közös vezényleti nyelvet. Másodszor a kelet-európai összefogás közös külpolitikát követel. Ennek irányító szerve a tagországok külügyminisztereiből álló Tanács. A közös szervezet mellett minden nemzet megtartaná saját külügyminisztériumát és önálló külképviseletét. Harmadik pontként Szabó Dezső gazdasági együttműködést szorgalmaz a tagországok számára. Negyedikként Kelet-

10 Szabó Dezső: Zuglígleti levelek. Tizedik levél: Kossuth. *Esti Kurir*, 252. sz. 1927. november 6.

11 Szabó Dezső: Szentistvánnapi levél. *Előőrs*, 1. (1928. augusztus 19.) 24. sz. 5–6. p.

Európa kulturális összefogásának célja az volna, hogy „biztosítsa e népek teljesen önálló, szabad egyéni megépülését”. A kelet-európai népek egyetemein olyan tanszékek volnának, melyeken e nemzetek megismerhetnék egymás történelmi, szociológiai, földrajzi, gazdasági, etnológiai, irodalmi és politikai termését. Ezen feldolgozás révén – a nyugat-európai kultúrához hasonlóan – meg lehetne ismertetni a világgal a sajátos kelet-európai kultúrkincset. A kelet-európai konföderáció ötödik pontjaként a határok kérdéséről értekezik az író. Szerinte a határok a közeljövőben át fognak alakulni, s „az a folytonos ellentétekre vezető politikai és gazdasági jelentésük, mely ma még annyira megvan, fokozatosan szűnni fog s úgy szólva inkább a közös pszihéjú történelmi egységek öntudati elemeivé nemesülnek”.¹²

Modelljét Szabó laza konföderációnak tartotta, szemben az általa tévesen uniformizálónak tartott korábbi magyar konföderációs elképzelésekkel. Szerinte Kossuth Lajos dunai népek összefogását célzó tervében és Jászi Oszkár „Keleti-Svájc” elgondolásában is a kis nemzetek önállóságuk túl sok eleméről mondanának le, így ezek a tervek nem segítenék a kelet-európai nemzetek önállóságának megőrzését. E bírálat mögött nyilvánvaló az ellentmondás: Szabó nem hajlandó észrevenni, hogy az együttműködésből a nemzeti szuverenitás bizonyos elemeinek feladása is következik. A kelet-európai államok együttműködésének megvalósításában Szabó Dezső kulcsszerepet szán a magyar kormánynak, javaslatot tesz egy informatív kelet-európai parlament létrehozására, melyben a térség szakértői szabadon vitatnák meg a konföderáció politikai, gazdasági és kulturális módozatait. E testület az író szerint teljesen független lenne a mindenkori kormányoktól, hisz célja a napi politizálás helyett a kelet-európai összefogás előkészítése lenne. Az állandó parlament – Budapest központtal – a „tudomány szenvedélytelen letörhetetlenségével folytatná a maga munkáját”. Emellett működne egy *Keleteurópa* című folyóirat, mely „munkatársakat szervezve mind e népek kiválóságai közt: állandóan ismertetné e népek politikai, társadalmi, gazdasági, kulturális életét”.¹³ Szabó Dezső a magyar egyetemi és főiskolai ifjúságnak nagy szerepet szánt e munka elvégzésében, főként a kelet-európai gondolat propagálásában s a közös baráti (nemzetek közötti) kapcsolatok kialakításában.

Németh László harmadik útja

Szabó Dezső mellett a népi írók másik meghatározó személyisége Németh László volt. 1901-ben született Nagybányán, apja pedagógus volt, a család 1905-ben költözött Budapestre. A trianoni békediktátum aláírásának évében, 1920-ban magyar–francia

12 Szabó Dezső: *Magyarország helye Európában: Keleteurópa*. Szabó Dezső Füzetek. Budapest, Ludas Mátyás Kiadás, 1935 május. 3–30. p.

13 Uo. 29. p.

szakra iratkozott be a bölcsészkarra, de 1921 tavaszán már orvostanhallgató volt. 1925 decemberében tett szert országos ismertségre, amikor is megnyerte a *Nyugat* novellapályázatát. 1926-tól a *Protestáns Szemle*, a *Nyugat*, a *Társadalomtudomány* és az *Erdélyi Helikon* munkatársa volt. Főleg kritikákat írt az élő magyar és világirodalom egyes íróiról, műveiről. 1932-ben szakított Babitscsal és a *Nyugattal*, s 1932 őszétől 1937 elejéig összesen 17 füzetben jelentette meg az egymaga írta folyóiratát, a *Tanút*. 1934-ben részt vett a népi írók nemzedéki folyóirata, a *Válasz* megalapításában és szerkesztésében, számos írást közölt a lapban. 1935 augusztusában romániai utazáson vett részt, erről nagy hatású útinaplót is megjelentetett. Regényeket, tanulmányokat, drámákat írt, és jelentős publicisztikai munkásságot is folytatott. 1940-től a Móricz Zsigmond szerkesztette *Kelet Népe* munkatársa és a Zilahy Lajos-féle *Híd* főmunkatársa. Számos városban tartott előadást, s 1941-től az Illyés Gyula szerkesztette *Magyar Csillagba* is írt. 1942-ben részt vett a balatonszárszói és a lillafüredi találkozókön. 1943 augusztusában nagy hatású előadást tartott a második balatonszárszói konferencián, ahol megfogalmazta híres „harmadikutas” külpolitikai koncepcióját. A német megszállás, 1944. március 19-e után ő is bujdosni kényszerült.

Trianon után kevesen jutottak el annak kimondásáig, hogy a történelmi Magyarország szétesése egy hosszabb folyamat része volt. Németh László azok közé tartozott, akik felismerték, hogy a nemzetiségi kérdés és a nacionalizmus eszméjének térségünkben is végbemenő térhódítása jelentősen járult hozzá a Habsburg Monarchia (és benne Magyarország) széteséséhez. „Csakhogy – írta – Erdélyt és a Felvidéket nem a nagyhatalmak vitték el, hanem a kis népek nacionalizmusa.” Azaz a történelmi ország összeomlása egy szerves folyamat betetőzése, és nem véletlen történelmi kisiklásként értelmezhető. „Mihelyt nemzetiségeinket ez a tizenkilencedik századi elv teljesen hatalmába kerítette – írta *A magyar élet antinómiái* c. tanulmányában – Magyarország régi alakjában nem maradhatott fenn, az engedékenységgé éppúgy felrobbantotta volna, mint a türelmetlenség.” A szakirodalom tükrében megállapítható, hogy Németh László fontos megállapítása is féloldalas, mert a kis népek nacionalizmusát az antant segítette diadalra, mégpedig azért, mert Németországgal szemben a Monarchia elvesztette hagyományos egyensúlyozó szerepét.

Az első világháborút lezáró békék a térség soknemzetiségű jellegéből fakadó problémáit az új – az Osztrák–Magyar Monarchiához hasonlóan multietnikus – államok (pl. Csehszlovákia, Jugoszlávia) létrehozásával úgy orvosolták, hogy közben újabb problémákat generáltak. A kisantant országok kisebbségpolitikájának meghatározó eleme volt a magyar ellenségkép erősítése. A magyarelles intézkedések (pl. kisebbségi nyelvoktatás meggyengítése, földreformok, a kisebbségek önszerveződését biztosító egyházak elleni döntések) közösen jellemezték Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia kisebbségpolitikáját. Az 1919–1923. évi békerendszer összeomlása és a hatalmi viszonyok átrendeződése (Németország megerősödése) Európában az 1930-as évekre új kérdéseket vetett fel Kelet-Közép-Európa számára. Ennek egyik fontos része lehetett

volna a kisebbségi kérdés rendezése a térségben. Németh László ebben a helyzetben az állami és etnikai szétszabdaltságon túli közös hazát javasolt a térség népeinek. Hitler hatalomra jutása előtt egy évvel így figyelmeztetett: „mi, Duna-népek ott tartunk, ahol a háború előtt, itt élünk egy sorsközösségben, egymásról mit sem tudva. Igazán itt az ideje, hogy megismerjük testvéreinket, akikkel egy ország száraz emlőjét szoptuk.” (Németh 1992, 510. p.)¹⁴ Majd arról számol be, hogy „Csehül tanulok, románul, szerbül, lengyelül..., s ide-oda levelezek, hogy a tót, cseh, román viszonyok felől tájékozódjam. (...) Cseh, szerb, román – és patriotizmus? Igen! A nemzet nem föld, hanem történelmi rendeltetés, s a történelem nagy igényei összeharagvosolnak kicsiny haragosokat. Cseh, szerb, román, német: ellenség, tanítja a régi patriotizmus, én azonban a Rajnától az orosz határig az etnográfiai és nemzeti sérelmek fölött egy új vállalkozás körvonalait látom, mely testvérré teszi az ellenséges népeket...” (Németh 1970, 246. p.)

A harmincas évek végére Németország további megerősödése – egyebek között – Csehszlovákia szétesését is eredményezte, a magyar külpolitika előtt is megnyílt az út a határok revíziójára. „Mi bármely rész-revízió, ha egész sorsunknak nem vagyunk gazdái többé?”¹⁵ – tette fel a kérdést Németh a részleges erdélyi revíziót jelentő második bécsi döntést követően 1940-ben. Ebben az írásában utalt arra is, hogy a magyar íróknak volt egy fontossági sorrendje a hazai teendőkre vonatkozóan. Eszerint először a magyar nemzetbe kell mindenekelőtt a magyar népet befogadni. Másodsor: „értessük meg magunkat az egysorsú népekkel; építsük bele egy nagyobb kelet-európai szolidaritásba a magunk biztonságát.” Harmadszor: „javítsuk meg, ha alkalom nyílik rá: a magyarság csonkító határokat.” Azaz Szabó Dezsővel ellentétben Németh László szükségesnek tartja a revíziót, de a magyar szuverenitást – *Az elsodort falu* szerzőjéhez hasonlóan – még ennél is fontosabbnak véli.

A „Magyar Élet Könyvbarátai”-nak társasága a protestáns Soli Deo Gloria Szövetség balatonszárszói telepén a „paraszt-, munkás- és értelmiségi ifjúság” találkozóját szervezte meg 1943 augusztusában. Az egy hétig tartó konferencián Erdei Ferenc és Németh László előadása jelentőségét tekintve messze kiemelkedett a felszólalások sorából. Erdei előadásából a résztvevők többsége – nem alaptanul – azt a következtetést vonta le, hogy a magyar társadalom csak a nemzetiszocializmus és a marxista szocializmus között választhat, illetve, hogy Magyarország számára az utóbbi kínálja a jobb lehetőséget. Németh László pesszimista hozzászólásában kiemelte, hogy a magyar népre – győzzenek akár az angolok, a németek vagy az oroszok – súlyos megpróbáltatások várnak. Németh semmi biztatót nem várt az angolszász kapitalizmustól, de – álláspontja szerint – veszélyek leselkednek a szovjet szocializmus felől is. A magyar népre gyarmati sors vár, ez ellen kell fellépnie az ún. harmadik oldalnak. Németh tehát

14 Eredetileg: Közép-Európa. Tejttestvérek. *Tanú* – Németh László kritikai folyóirata, 1932.

15 Németh László: Erdély ünnepére. *Magyar Élet*, 1940 október, 1–3. p.

nemcsak a diktatórikus rendszerektől (náciizmus, bolsevizmus) féltette nemzetét, hanem a nyugat-európai kapitalizmustól is. „Tegyük fel – mondotta –, hogy van Új-Guineában egy párt, amely azt vallja, hogy Új-Guineának az angolokénak kell lennie. A másik szerint Új-Guinea csak a hollandok alatt lehet boldog. S most feláll valaki, s azt kérdi: Nem lehetne Új-Guinea a pápuáké? Ez a – harmadik oldal.” (Németh 1992. II. k., 1290–1291., 1289., 1290. p.)¹⁶ Németh programja, a „harmadik út” tehát a magyar függetlenségről, a szuverenitás megőrzéséről szól.

Két pogány közt: Szabó Zoltán publicisztikája

A Budapesten 1912-ben született író személye azért is lehet fontos, mert a 20. századi magyar történelemben kevés olyan politikai szereplővel találkozunk, aki napjainkig integráló erővel bír. Tanárai közül nagy hatást gyakorolt rá Sík Sándor, akinek hatására útja a cserkészethez vezetett. 1933-ban – Sík Sándor támogatásával – Boldizsár Ivánnal megalapította a Fiatall Magyarországi Szociográfiai Munkaközösséget és annak folyóiratát *Fiatall Magyarország* címmel. Részt vett a Márciusi Front előkészítésében, 1937. március 15-én jelen volt megalakulásánál. Ugyanebben az évben jelent meg *Cifra nyomorúság* c. szociográfiája a „Magyarország felfedezése” sorozat részeként. A Horthy-rendszer kritikusa, miközben tisztelt Teleki Pál németellenességét. Nem minden népi íróra igaz, de az ő esetében elmondható: sem a zsidó-, sem a későbbi németellenes hullám nem érinti meg. A német megszállásig a *Magyar Nemzet* publicistája, a második világháború után a *Magyar Közlöny* és a *Valóság* szerkesztője. 1947-től a párizsi magyar követségen második feleségének édesapja, Károlyi Mihály mellett a magyar művelődés ügyeit intézte. 1949-ben, a kommunista fordulatot követően több író társához hasonlóan ő is az emigrációt választotta. Többé már nem is tért haza, de külföldön is a magyar ügyet szolgálta, egyebek között a *Szabad Európa Rádió* és a *Látóhatár* munkatársaként. Franciaországban hunyt el 1984-ben.

Az első bécsi döntés megmutatta, hogy a magyar revíziós igényeket (legalábbis részben) Európában Németország és Olaszország támogatta. Kárpátalja 1939 tavaszi visszaszerzése pontosan érzékeltette a szűkülő magyar külpolitika mozgásterét: a második Teleki-kormány egyfelől törekedett a revízió folytatására, másfelől Kárpátalját azért akarta megszerezni, hogy az így megnyíló magyar–lengyel összefogás révén Berlinnel szemben nagyobb mozgástérhez jusson. Szabó Zoltán három hónappal a kárpátaljai bevonulást követően a *Magyarország és Közép-Európa* c. írásában a Duna-völgyi népek kilátásait elemzi. (Szabó 2002, 45–67. p.) A geopolitikai adottság: a Németország és a Szovjetunió – Szabó megfogalmazásában „a két pogány” – közti világ, Közép-Európa népeinek itt kell boldogulniuk. Az Északi-tengertől Adriáig húzódó

16 Eredetileg: Németh László: *Második szárszói beszéd*, 1943.

„mozaikos tájat” a szociográfus a Kárpátok mentén osztja egy északi s egy déli részre. A déli, „Kárpát alatti táj” múltját elemezve megállapítja, hogy a magyarok, románok, szlovákok, horvátok, szerbek és dalmaták lakta területen a magyarság legnagyobb eredménye az volt, hogy hivatástudatot, feladatot tudott adni a térség népeinek. Ezt a szerepet pedig – véli Szabó – csak magyarul lehetett megtalálni. „A magyar úgy gondolkodott – írja –, hogy gondolatát szlovák, román és horvát, mint e táj fia, végsőfokon magáénak ismerhette. A magyar népek helyett vitte a dávidi harcot a Góliátok ellen. S a többi nép legjobbjai, Hunyadiak és Zrínyiek, Petőfik és Martinuzziak úgy találták meg e terület természetes ellenfeleit, hogy megtanultak magyarul gondolkozni.” (Szabó 2002, 47. p.) A magyarok és nemzetiségek viszonylatában ellenségeskedést hozó változást a herderi eszmék nyomán bekövetkező – kis népeket elérő – nemzeti ébredésekben találja meg a szerző. „Mert – írja a német filozófus által közvetített kultúrnacionalizmusra utalva – arra tanította őket, hogy szabadságukat nem egymásért és egymás mellett, hanem egymás ellen kell keresniök.” (Szabó 2002, 48. p.) Erre első példaként az 1848–49-es szabadságharcot említi, ahol a most már „mostohatestvéreknek” nevezett öntudatra ébredő nemzetiségek szembefordultak a magyarsággal. A nacionalizmus térhódítása mellett a Trianonhoz vezető út másik problémáját abban látja a fiatal publicista, hogy a nemzetiségek nagyhatalmi támogatásra tettek szert, így jutván a sorstól „kiérdemeletlen ajándékokhoz”. Szabó Zoltán – Bibóval ellentétben, de a korabeli közvélemény álláspontját követve – nem tesz különbséget a trianoni békeszerződésben elveszített magyarlakta területek és a nemzetiségi többségű területek között. Holott a történelmi Magyarország felbomlását vizsgálva számos olyan tényezőre világít rá (pl. az egyes nemzetiségi törekvéseket felkaroló nagyhatalmak és a nacionalizmusok szerepe), amelyből ez a következtetés akár levonható is lenne.

Szabó Zoltán 1939 tavaszán cikksorozatot indított a *Szellemi Honvédelem* ügyében a *Magyar Nemzet* c. napilapban. Ennek szükségességét később azzal indokolta, hogy az idegen eszmék hatására – főleg a középosztályban – a független politikai gondolkodás és magyar öntudat elhalványult. Szabó írásai egyértelműen a náciizmus szellemi befolyása és a magyarországi szélsőjobb ellen irányultak. A *tardi helyzet* szerzője a társadalmat és a nemzetet íásaiban kettős értelemben fogta fel: „apánk az állam, de anyánk a nemzet”, írta Illyés nyomán. A kulturális értelemben felfogott nemzetet megpróbálta elválasztani az államtól, a hazát pedig az országtól. Véleménye szerint a nemzet – Németh László ekkori kifejezésével a „magyar oldal” – fölötté áll a baloldalnak és jobboldalnak. Volt ebben szerepe annak, hogy ő maga nemigen tudta besorolni magát se jobbra, se balra, ami azzal járt, hogy a baloldaliak gyakran jobb-, a jobboldaliak pedig többnyire baloldalinak tartották.

Szabó Zoltán a második világháború alatt született, Kelet-Közép-Európát érintő íásaiban a többi népi íróhoz hasonlóan a dunai népek megbékélését szorgalmazta. Így Darvas József *Erdélyi naplójából*, valamint Kovács Imre *Erdélyi utazás* című, *Magyar*

Nemzetben megjelentetett cikksorozatából ugyanúgy a megbékélés hangja olvasható ki, mint Szabó Zoltán *Kárpátaljai jegyzőkönyvéből*.

Összegezve megállapíthatjuk: Szabó Zoltán írásaiban úgy gondolta, hogy a két diktatórikus nagyhatalom közé szorult kelet-közép-európai államok számára a függetlenség elvesztése nagyobb veszélyt jelent, mint a határok kiigazítása által elérhető nyereség. Fontos gondolata volt az ebből következő állítás is, hogy a „két pogány” (náci Németország, kommunista Szovjetunió) közt küzdő kis népek egymással összefogva, ne pedig egymás ellenében, egyik vagy másik nagyhatalom mellé állva keressék szabadságukat, boldogulásukat.

A népiek és a hatalom találkozása, avagy Zilahy Lajos Vendégkönyve

Zilahy Lajos (1891–1974) író azok közé tartozott a harmincas években, akik közvetítő szerepet játszottak a hatalom és a népiek között. A népi írókat több konzervatív (pl. Teleki Pál, Kozma Miklós, Zsindely Ferenc) is segítette, ami azért is fontos, mert így a magyar népi mozgalom gondolatai szélesebb körben is elterjedhettek a Horthy-korszakban. Az 1932-ben miniszterelnökké kinevezett Gömbös Gyula is várakozással viszonyult a népiek tevékenységéhez. Ez kölcsönös volt: a népiek a földreform és a szociálpolitika terén reméltek változásokat, mindkét fél Bethlen István miniszterelnökségének eredményeit próbálta meghaladni. A végül tartós eredményt nem hozó kapcsolatfelvételben a legfontosabb szerepet Zilahy játszotta. Gömbös Gyulát 1935. április 16-án Zilahy a villájában fogadta, a találkozón többen is részt vettek a népi írók közül (Féja Géza, Illyés Gyula, Móricz Zsigmond, Németh László, Szabó Lőrinc, Tamási Áron). Május elején ennek érdekében létrehozták az *Új Szellemi Front* nevű tömörülést, ez a törekvés azonban a kezdeményezés szintjén maradt. A Corvin-koszorúval is kitüntetett Zilahy több újság (*Budapesti Hírlap*, *Est-lapok*, *Magyarország*) szerkesztőségénél is dolgozott, saját filmvállalatot is alapított. A Horthy-rendszert támogató író számos művét megfilmesítették.

Arról, hogy máskor is találkoztak a hatalom és a népiek képviselői, a 2010-es évek közepéig nem tudtunk, illetve csak nagyon kevesen értesülhettek róla. E sorok szerzője rátalált egy olyan forrásra, mely azt támasztja alá, hogy Zilahy Lajos 1940-ben és 1943-ban is meghívta a hatalom és a népiek (s néhány velük szimpatizáló, főként legitimista értelmiségi) képviselőit. A Zilahy Vendégkönyvre Féja Géza fia, Endre lakásán találtam rá, a kutatásra 2016-ban kaptam engedélyt az örököstől, az Egyesült Államokban élő Elizabeth K. Graves-től, illetve az Országos Széchényi Könyvtártól. Elizabeth K. Graves 2019 júliusában a Zilahy Vendégkönyv publikálására vonatkozó engedélyt is megadta. Így kerülhettek be a *Trianon* és a *revízió* c. általam szerkesztett antológiába (Budapest, Osiris, 2021) a kurióznak számító új források. 1940 márciusában Zilahy Lajos vendégeket hívott, és megkérte őket, írják be véleményüket vendégkönyvébe Európa és Magyarország várható sorsáról. A hagyaték különlegességét az adja, hogy a vendégek

között szerepel – többek között – a korszak írói közül Féja Géza és Móricz Zsigmond. A politikusok közül pedig az az Eckhardt Tibor, aki Teleki Pál kormányfő megbízásából az USA-ba utazott, hogy a német orientáció ellensúlyozására kapcsolatokat építsen ki az angolszász hatalmakkal. Jelen volt továbbá Auer Pál jogász és politikus, aki francia és angol kapcsolatait, valamint németellenes nézetei miatt az ország német megszállása után illegalitásba kényszerült. A résztvevők közt találjuk Károlyi Józsefné grófnőt, (akinek a férje legitimista politikus volt), Pethő Sándor történészt, a náciellenes *Magyar Nemzet* alapító főszerkesztőjét.

A beírást 1943-ban Zilahy kérésére részben változott személyi összetételben megismételték. Zilahy Egyesült Államokba való távozása után a vendégkönyv az író unoka-öccséhez, Budai Tiborhoz került. Budai halálát követően egyik öccse átadta a vendégkönyvet az Országos Széchényi Könyvtárnak. 1999-ben a Zilahy által szervezett találkozón is részt vevő Dr. Supka Magdolna (Féja Géza második feleségeként volt jelen) kért engedélyt a kutatásra a találkozó másik résztvevőjétől, Zilahyné Bárczy Piroskától. Supka Magdolna 1939 és 1943 között Zilahy Lajos *Híd* c. folyóiratának a munkatársa volt. A zárolás feloldása megtörtént, másolat is készült a vendégkönyv 1940-es és 1943-as bejegyzéseiről. Dr. Supka Magdolna 2005-ös halálával azonban a kutatás nem folytatódhatott. A vendégkönyv írásai azért is bírnak különös jelentőséggel, mert az Európában általános háborús cenzúra közepette megismerhetjük a korszak egy-egy meghatározó gondolkodójának tényleges álláspontját Európa és benne Magyarország várható sorsáról.

Az 1940-es találkozón részt vevő Eckhardt Tibor (1888–1972) a Fajvédő Párt egyik vezetője, 1928-tól pedig a Magyar Revíziós Liga ügyvezető alelnöke. 1930-tól a Független Kisgazdapárt tagja, Gaál Gaszton halála után a párt elnöke (1932–40). 1935 után ellenezte a német orientációt, az angolszász irányzat híve volt. Horthy Miklós kormányzó és Teleki Pál miniszterelnök megbízásából 1940 nyarán az USA-ba ment, hogy ott kapcsolatokat építsen ki; nem tért vissza, előadó lett a georgetowni egyetemen. 1945 után a szovjetellenes és antikommunista emigráció egyik vezéralakja, a Magyar Nemzeti Tanács egyik megszervezője lett. A pályáját a fajvédőkkel kezdő politikus németellenes, „harmadikutas” irányban politizált tovább, számos kortársához hasonlóan ő is emigrációban élte le élete egy meghatározó részét. Az 1940. március 21-én Zilahy által szervezett találkozón Eckhardt még meglehetősen optimista, 1943-ra vonatkozóan a következőket írja: „Meg fog születni az új európai lelkiismeret védelmében az európai együttműködés, mely soha nem látott fejlődéshez fog elvezetni. Ebben a helyzetben az egyén szabad lesz, a társadalom keresztény s a nemzeti gondolat, az imperializmus helyett a népi mélységekben fog érvényesülést keresni.” (Péterfi 2021, 288. p.) A házigazda Zilahy a formálódó európai egység helyett egy „irtózatosszerű radikalizmus hullámmal” számolt, mely az európai rend teljes pusztulását jelenti majd. A magyar sorsot illetően viszont Zilahy is, Pethő Sándor is nagyon optimisták voltak, a *Magyar Nemzet* főszerkesztője így fogalmazott a Vendégkönyv tanúsága szerint:

„Hiszem és várom a keresztény humanizmus feltámadását és a magyarság újabb dicsőségét.” Eckhardthoz hasonlóan valamiféle európai egységről vizionált a diplomata Auer Pál is, aki egy rövid versben fogalmazta meg – a Duna menti összefogásra is homályosan utaló – gondolatait:

*Itt ülök fáradtan, bután...
Mi lesz a háború után?
A Nyugatnak keletje lesz...
a Keleten vajon mi lesz?
Ezt vallom én már húsz év óta,
hoggy egységes lesz Európa...
Bár lesz még sok náció,
de lesz egy federáció...
S a Duna-völgy átalakul,
És itt a magyar lesz az úr...*

1943 tavaszán találkozott újra a társaság, az összetétel azonban megváltozott. A régi csapatból Eckhardt Tibor felesége, Pethő Sándor neje (ekkor már Acsay Lászlóné néven), Féja Géza és Supka Magdolna, Auer Pál, Zilahy Lajos és Bárczy Piroska voltak jelen. A Vendégkönyv beszámol Pethő Sándor váratlan haláláról: 1940. augusztus 25-én autóbaleset áldozata lett. Újabb szomorú eseményről is olvashatunk: „1942. szeptember 5-én éjjel 12 órakor, ugyanabban az órában, mikor Móricz Zsigmond meghalt, orosz bomba döntötte romba a házat. E könyv sértetlenül került ki a romok közül.”

Az új vendégek: Szapáry Erzsébet grófnő, Szapáry Antal gróf, Acsay László, Pósfay László. Szapáry Antal kapcsán érdemes kiemelni, hogy a gróf a második világháború idején a Magyar és Nemzetközi Vöröskereszt összekötő tisztjeként több tízezer lengyel menekültnek segített ideiglenesen letelepedni Magyarországon. Nővére, a találkozón szintén jelen levő Szapáry Erzsébet grófnő a világháború alatt több ezer zsidó származású embert mentett meg. Szapáry Antal 1948-ban az Egyesült Államokba emigrált, és 1949-ben megalakította a magyar diaszpóra egyik jelentős szervezetét, a Magyar Nemzeti Sportszövetséget (Hungarian National Sports Federation). Acsay László (aki Pethő Sándor özvegyét vette feleségül) a Magyar Egyetemisták és Főiskolai Hallgatók Országos Szövetségének elnöke (1930–1931) volt a Horthy-korszakban. Eckhardt Tiborhoz hasonlóan a Független Kisgazdapárt tagja, 1936-tól a párt ügyésze. Ő is „harmadikutas”: német- majd szovjetellenes nézetei miatt 1947 végén elhagyni kényszerült Magyarországot. Az 1943-as Zilahy-találkozón Auer mellett ott van egy másik diplomata is, dr. Pósfay László személyében. Pósfay ekkor I. osztályú követségi titkár, aki a központból a „sztambuli magyar királyi főkonzulátushoz” került 1943. november 10-ével.

1943. március 21-én már lényegesen más külpolitikai helyzet fogadja Zilahy Lajos vendégeit 1940 tavaszához képest. Teleki Pál öngyilkossága után Horthy bizalma meg-

ingott Bárdossy László miniszterelnökben. Ebben döntő szerepet játszott az, hogy az ország 1941 végén hadiállapotba került Nagy-Britanniával és az Amerikai Egyesült Államokkal, valamint még szorosabbá vált hazánk kapcsolata a náci Németországgal. Bárdossy leváltását követően Kállay Miklós kormányfő a németektől való függés lazításán és a Nyugathoz közeledésen dolgozott munkatársaival. Paradox módon ebben a kérdésben a konzervatív és baloldali ellenzékére jobban számíthatott, mint saját kormánypártjának, a Magyar Élet Pártjának több tagjára. Ha Zilahy vendégeit számba vesszük, világosan látható, hogy ebben a körben is a Nyugat-barát vonal volt a meghatározó. Nézzük, mire számítottak a Zilahy-vendégek 1943 tavaszán. Különbség a korábbi találkozóhoz képest, hogy most három helyett egy évre előre (1944. március 21.) próbálták felvázolni a jövőt a résztvevők Európa és Magyarország sorsa tekintetében. A kiszagza politikus Acsay optimista, szerinte a háborút az „elkövetkezendő tél összetöri”. A népiek által hirdetett dunai konföderáció az ő nézeteit is befolyásolta. Ezt bizonyítja, hogy egy olyan „közép-dunai blokk” létrehozásával számol a győztesek részéről, ahol a magyarságnak jelentős szerepe lesz az irányításban. Ez a „tejtestvéri összefogás” a Baltikumtól az Adriáig húzódó kis államok politikai és gazdasági összefogása lett volna. Végigolvasva a bejegyzéseket, a találkozó résztvevői közül ekkor mindenki angolszász győzelemmel és német vereséggel számolt. A népi írók közül a legtöbb külpolitikai írást jegyző Féja Géza sorait szó szerint is érdemes idéznünk: „Talán kölcsönösen meggyengül a két molok, a harmadik: a kapitalista pedig el lesz foglalva a saját dolgával, s mi: föllélegezhetünk.” A molok jelentése szörny, azaz itt Féja a két terjeszkedő nagyhatalomra, a náci Németországra és a kommunista Szovjetunióra utal. Szabó Zoltán kuruc verssorához térünk vissza tehát 1943-ban: a „két pogány közt” őrlődő Magyarország kiszolgáltatott jellegére.

Volt-e esély a korszakban a népiek által sokat hangoztatott, a Zilahy-találkozókon is felmerülő kelet-európai föderációra? A népi írók táborába tartozó Kovács Imre híres üzenete – a „Duna völgye a Duna völgyieké!”¹⁷ – egyszerre szólhatott a Trianont tető alá hozó nyugati nagyhatalmaknak, majd a tengelyhatalmaknak és a Szovjetuniónak. „Az a tény – írta 1946-ban (a népi írók java részét tömörítő) Nemzeti Parasztpárt napilapja, a *Szabad Szó* –, hogy magyar földön volt a szomszéd népek kulturális fejlődésének egy-egy fontos állomása, hogy a mi Kossuthunk vetette fel a dunavölgyi konföderáció eszméjét, hogy a mi Bartókunk munkálkodott zenei téren a közös dunavölgyi műveltség érdekében, hogy íróink – Szabó Dezsőtől kezdve a népi írókig – mind-mind hívei a dunai gondolatnak, arra kötelez bennünket, hogy kövessük őket.”¹⁸ A dunai térség konföderatív egységekké szervezésének terve az első világháború után és a második világ-

17 Kovács Imre: Dunakonföderáció. *Magyar Út*, 4. (1937. április 1.) 6. p.

18 Rádiófigyelő: Dunavölgyi gondolat. *Szabad Szó*, 8. évf., 1946. június 9.

háború alatt is felmerült az angol és az amerikai elképzelésekben. Winston Churchill például az egész földrészt egy több föderációból álló *Európai Egyesült Államok*ként képzelte el. A brit miniszterelnök támogatta azt az 1942 végére körvonalazódó koncepciót is, hogy az északi és déli konföderációk mellett, illetve részben helyettük alakuljon egy *dunai konföderáció*. A magyar népi mozgalom számos képviselőjénél is felmerülő konföderációs elképzelés tehát – legalábbis a teheráni konferenciáig – rendelkezett némi realitással a második világháború egy bizonyos szakaszában. Az 1920-as status quót többnyire érvényesítő párizsi békekonferencia, s az azt megelőző hitleri, majd követő sztálini birodalmi – minden más külpolitikai utat, így a konföderációt (is) elvető – politika felülkerekedése a térségben azonban elodázta a Duna-menti népek valós, mély megbékélését.

Irodalom

- Fülöp Mihály–Sipos Péter 1998. *Magyarország külpolitikája a XX. században*. Budapest, Aula.
- Gombos Gyula 1989. *Szabó Dezső*. Budapest, Püski.
- Nagy Péter 1964. *Szabó Dezső*. Budapest, Akadémiai.
- Németh László 1970. Új nyelvtanokra. In Uő: *Két nemzedék*. Budapest, Magvető–Szépirodalmi.
- Első közlése: *Tanú*, 1. (1932–33.)
- Németh László 1992. *A minőség forradalma – Kisebbségben*. I. k. Budapest, Püski
- Németh László 2002. *Magam helyett*. II. k. Szerk. Németh Ágnes. Budapest, Püski.
- Péterfi Gábor 2011. *Szabó Dezső És Féja Géza Trianon-reflexiója és külpolitikai nézetei*. Budapest, L'Harmattan.
- Péterfi Gábor (szerk.) 2021. *Trianon és a revízió. A népi írók feljegyzései (1920-1944)*. Budapest, Osiris.
- Ring Éva (szerk.) 1986. *Helyünk Európában. Nézetek és koncepciók a 20. századi Magyarországon*. Budapest, Magvető.
- Szabó Dezső 1991. *Az egész látóhatár*. I. Budapest, Püski.
- Szabó Zoltán 2002. *Magyarság és Közép-Európa. Az 1939. június 18–26. között Szántódon megrendezett kisebbségi kongresszuson elhangzott előadás szövege*. In Uő: *A magyarság Európában, Európa a magyarságban*. Szerk. András Sándor. Budapest.

GÁBOR PÉTERFI

DEZSŐ SZABÓ AND THE POPULIST WRITERS OF EASTERN EUROPE. OUR PLACE IN EUROPE

The idea of uniting the peoples of Eastern Europe within the framework of a federation had already been mooted in the mid-19th century. The populist writers of the 20th century saw the way of solving the “national destiny questions” in finding a specifically Hungarian (or Eastern European) way instead of the integral revisionist policy—in a broader sense, thinking about the fate of the country in the alliance of great powers. The representatives of the Hungarian Populist Movement that came on the scene in the early 1930s treated the issues of Hungarian domestic and foreign policy as an integral whole. Following László Németh, the members of the young generation of writers argued that the renewal of Hungarian domestic policy could also be the basis for a new foreign policy open to neighbouring countries. The foreign policy views of the populist writers are mainly reflected in their columns and, to a lesser extent, in their correspondence and notes. Since they had a great influence on 20th century Hungarian political thought—just think of the idea of the Third Way, which took shape in the 1956 revolution—it is particularly worthwhile to get to know their views in more detail.

A kiradírozott színész

Szilassy László ügye egykorú sajtóforrások alapján

TIBOR PETHŐ

The Disqualified Actor. The Case of László Szilassy Based on Contemporary Press Sources

Keywords: war criminal and criminal against the people; anti-Semitism; minority; Hungarianist; Hungarianist event; cultural conference; László Szilassy (1908–1972); László Szabó

Az 1945. január 20-án Moszkvában megkötött fegyverszüneti szerződés értelmében Magyarországon is elrendelték a háborús és népellenes bűnösök felkutatását, felelősségre vonását, az igazolóbizottságok, a népbíróságok felállítását.¹ Az új szervek működése azonban nehezen indult, a népbíróságok, az igazolóbizottságok sokszor pártszempontoknak alárendelve működtek, ami eleve torzította bizonyos ügyek teljes körű és pártatlan kivizsgálását. Maga a népbírószági rendszer is a bíraskodás szabályait többszörösen megsértve működött, a végső ítéletek kimondásába olykor politikusok is beleszóltak.² Mindemellett „a feljelentők, valamint a vád és a védelem tanúi között sokszor a valóságot meghaladóan a bosszúvágy volt érzékelhető”. (Zinner 2011, 149. p.)

A művészi felelősség korabeli megítélése

A művészvilág érintett tagjai esetében a vádpontok alapján két nagy kategória állítható fel. Az első a háborús, valamint szélsőjobbaldali propagandadarabokban, fil-

1 A fegyverszüneti egyezmény 14. pontja szerint: „Magyarország közre fog működni a háborús bűncselekményekkel vádolt személyek letartóztatásában, bíróság elé állításában és az érdekelt kormányoknak való kiszolgáltatásában.” *Magyar Közlöny*, 1945. március 17. 2. p. Lásd még: *Magyar Közlöny*, 1945. február 5. 1. p.

2 A Politikai Rendészeti Osztályon, majd az Államvédelmi Osztályon dolgozó Timár Istvántól tudjuk például, hogy Rákosi személyesen üzent Péter Gáboron keresztül Antal István volt igazságügyi miniszter ítélete miatt: „Rákosi azt üzent Péternek keresztül nekem, hogy Antalt lehetőleg ne ítéljék halálra, mert egy szegény család hetedik gyermeke volt...” Timár közölte a kívánságot Jankó Péter bíróval, aki életfogytig tartó szabadságvesztést szabott ki. (Zinner–Róna 1986, 88–89. p.)

mekben, kívánsághangversenyeken, frontelőadásokon való részvétel miatt feddés-sel, szilenciummal vagy egyáltalán nem igazoltaké, esetleg népbíróság elé utaltaké. A második a közvetlen közéleti szerepvállalás, állásfoglalás miatt felelősségre vonandóké.

Az első kategóriát illetően különösen szembetűnő a következetlenség. Mindennek magyarázatát a politikai, a személyes kapcsolati viszonyokon és a ma már feltárhatatlan egyéb okokon túl a színészi mesterség alaptermészetében kell keresnünk. Kétségtelen, hogy a mások által megírt színpadi és filmszerepek eljátszása, mások által kreált szavak, gondolatok, összefüggések tolmácsolása esetén sokszor nehéz a felelősség pontos megállapítása. Ugyanakkor az is igaz, hogy a szélsőséges felfogású filmek, színdarabok szerepeinek elvállalását szigorúbban ítélték meg a második kategóriában, vagyis a politikailag, világnézetileg egyértelműen besorolható, arról nyilatkozó érintetteknek. A Madách Színházban a deportálások idején, 1944 nyarán bemutatott uszító pogromdarab, az *Ártatlanok?* perbe fogott, a közélettől egyébként távol maradó három szereplőjét, Tompa Bélát, Bánhidy Lászlót és Iványi Zoltánt például felmentették arra hivatkozva, hogy „csak szavalták a mások által írt szöveget, de nem voltak annak szerzői”. (Papp 2014) Viszont a politikai nyilatkozatokat tevő Szeleczy Zitát, aki a Somody István újságíró által készített interjúban egy nyilas lapban magát a nemzetiszocialista világnézet hívének mondta,³ és 1944. október 29-én szereplést vállalt a Magyar Művelődés Házában (ma: Erkel Színház) rendezett hungarista esten,⁴ ahol elszavalt egy harcra buzdító Petőfi-verset, távollétében vonták bírósági eljárás alá. Igaz, neki azt is felrőtták, hogy 1944. november 18-án megjelent Szálasi Ferenc ügynevezett első kultúrértekezletén. (Szeleczyt a népbíróság 1948. február 7-én demokráciaellenes hírverésért koncepciós perben 3 évi börtönre ítélte, a rendszerváltás után a Legfelsőbb Bíróság felmentette.)⁵ Hasonló módon tettek különbséget az egyetlen nyíltan antiszemita magyar film, az 1942-ben forgatott *Őrsékváltás* szereplői között: míg Páger Antalnak felrőtták, hogy eljátszotta az „új honfoglalót”, addig a magyar színész-társadalom nesztora, Csontos Gyula esetében hallgattak arról, hogy a „strómant” ő alakította.

Súlyosabban nyomott tehát a latban, ha valaki politikai funkciót vállalt (Kiss Ferenc, Cselle Lajos), véleményét a nyilvánosság előtt demonstratív módon képviselte (Szeleczy Zita, Páger Antal), a Nyilaskeresztes Párt tagja volt (Alapy Nándor, Gárdos Kornélia, Veszely Pál), aki szélsőjobboldali fegyveres alakulathoz csatlakozott. (Ritkán, de előfordult, hogy nyomásgyakorlás céljából vettek elő ügyeket; Gáborjáni Klára szí-

3 *Magyarság*, 1941. július 13. 13. p.

4 *Új Magyarság*, 1944. október 28. p.

5 *Kossuth Népe*, 1948. február 8. 6. p.; *Magyar Nemzet*, 1994. január 18. 11. p.

nésznőt, Szabó Lőrinc lányát három hónapnyi szilenciumra ítélték, ami 1945. szeptember 1-jén járt le.⁶ Ugyanekkor zajlott Szabó Lőrinc újságírói igazolása.⁷)

A háborús és népellenes bűnökkel vádolt magyar színészekről több lista is készült. Az 1945 márciusában a Magyar Művészek Szabadszervezete filmosztálya által összeállított névsorban azokat tüntették fel, akik „hazafiatalan, náci, antidemokratikus és áruló, valamint háborús uszító magatartásuknál fogva a mozi vásznán semmiféle tevékenységükkel nem szerepelhetnek”.⁸ A lista összeállítóinak bizonytalanságát mutatja, hogy ott találhatjuk rajta Bilicsi Tivadart is, mint hamarosan kiderült, tévedésből, őt ugyanis a színészalosztály időközben igazolta.⁹ Hasonló esetlegességekkel szembesülhetünk a magyar háborús bűnösök 1945. május elején kiadott ún. második listáját olvasva: a szabadszervezet névjegyzékéhez képest ebből a felsorolásból kimaradt például – a ma már, nyugatra menekülésének tényén túl nem tudni miért megvádolt – Hajmássy Miklós és Vaszary Piroska, miközben Sámy Zoltánt, az Operaház 1945. március 4-én Sopronban, egy légitámadás alkalmával elpusztult nyilas vezetőjét feltüntették.¹⁰ A „fasiszta irányú” és szovjetellenes könyvek, zeneművek, filmek május közepi újabb, a korábbinál terjedelmesebb, szintén hivatalos listája, amelyet a kisgazdapárti Balogh István miniszterelnökségi államtitkár, közismert nevén a „Páter” hivatalában tartott értekezlet hagyott jóvá, szintén nem adott új támpontokat a kérdés tisztázásához. Sőt azzal, hogy a tanácskozás tette indexre azokat a filmeket, „melyek főszereplői elsősorban Páger Antal, Szelezky Zita, Kiss Ferenc, Muráti Lili, Szilassy László, Fedák Sári voltak”,¹¹ újabb vitatható döntést hozott. Olyan, apolitikus filmek kerültek ugyanis tiltólistára a szereplők miatt, mint a *János vitéz*, a *Beszélő köntös* vagy a *Régi nyár* című operett. Nem engedélyezték persze az olyan, kifejezetten politizáló filmek vetítését

6 Lásd Kabdebó 1993. Szabó Lőrinc 1945. május 18-i levele feleségéhez. Gáborjáni Klárát nem sokkal később behívták az Andrássy út 60-ba, a Politikai Rendészeti Osztályra és egy napig ott tartották egy állítólagos összeesküvésre hivatkozva. Lásd a művet: https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/SZABOL/szabol01654a_kv.html

7 Horányi Károly: Vád és emlékezet. Lezáratlan eljárások Szabó Lőrinc ügyében. *Kortárs*, 2010. 1. sz. 19. p.

8 A lista: Fedák Sári, Páger Antal, Kiss Ferenc, Szelezky Zita, Muráti Lili, Simor Erzs, Vaszary Piroska, Hajmássy Miklós, Pethes Ferenc, Tabódy Klári, Juhász József, Bánky Róbert, Bánky Elemér, Földényi László színészek, Martonffy Emil, Bánky Viktor, Farkas Zoltán, Balogh István rendezők, valamint Vaszary János, Tóth Miklós és Kerecsendi Kiss Márton filmírók. A lap hozzáteszi: „A névsorban szerepel Bilicsi Tivadar is, akit azonban a színészalosztály igazolt, úgy hogy ügye felülvizsgálat alá kerül.” *Szabadság*, 1945. március 13. 3. p.

9 Uo.

10 *Magyar Nemzet*, 1945. május 4. 3. p.

11 *Szabad Nép*, 1945. május 12. 4. p.

sem, mint például a *Dr. Kovács István*, a szovjetellenes *Negyedízíglén* vagy az antiszemita *Őrsékváltás*.

Szilassy László megítélése 1945 után

A háború végén az ismert fiatal színészt, Szilassy Lászlót¹² azzal vádolták meg, hogy csatlakozott a Nyilaskeresztes Párthoz, részt vett a hatalomátvételben, valamint Szálasi kultúrértekezletén (ezt híradórészlet igazolta), majd később a kegyetlenkedésekben. A színész 1945-ben Németországba (majd onnan idővel Dél-Amerikába) menekült, filmjeit betiltották. Mint láttuk, 1945-ben az „új világ” születésének pillanatában több embert ártatlanul gyanúsítottak meg akár nyilasszimpatiával, akár háborús- vagy népellenes bűncselekményekben való részvétellel; minderről a korabeli sajtóban is olvashatunk beszámolókat. Szilassy Lászlón viszont olyan egyértelműen rajtamaradt a szélsőjobboldaliság vádja, hogy még egy filmet, az 1944-ben közreműködésével készített *Kétszer kettőt* is kénytelen volt újraforgatni és részben megcsonkítani Manning János rendező, hogy az alkotást be lehessen mutatni. Manningnek – Ranódy László közreműködésével – mindazokat a jeleneteket, amelyekben Szilassy feltűnik, ki kellett vágnia a filmjéből; közülük a legfontosabbakat Várkonyi Zoltánnal vette föl újra, amit nem lehetett megismételni, azt elhagyták. Hasonló történt néhány évvel később is, szintén Szilassy személye miatt. Farkas Zoltán rendező háború előtti, *Futótűz* című, Dérynéről szóló alkotásából *Déryné naplója* címmel Farkas rövid játékfilmet vágott össze 1947-ben, amelyből a bemutathatóság érdekében Szilassy Lászlót ki kellett hagynia. (Sas 1990, 34. p.) (Farkas Zoltán egyébként maga is a megrovottak között

12 Szilassy László, Szabó (Nyírcsászári, 1908. február 13. – São Paulo, 1972. március 30.) Magyar színész. Budapesti jogi tanulmányait anyagi okokból félbehagyva Szalay Károly társulatához szerződött titkárnak. Egy sikeres beugrást követően választotta a színészi pályát. 1936–37-ben a debreceni, 1937–1939 között a Belvárosi, 1939–40-ben a Magyar és az Andrássy úti, 1940–42 között a Pesti és a Vígszínház, 1944–45-ben a Nemzeti Színház tagja volt. A háború előtti és alatti évek egyik legnépszerűbb filmszínésze, ahogy Kurutz Márton filmtörténész fogalmaz: „Kellemes, vonzó megjelenésével számtalan vígjáték főszereplője volt, de drámai szerepben is megállta a helyét (Alkalom, Isten rabjai). Több filmben volt Szelezky Zita partnere (Szegény gazdagok, Karosszék, Bercsényi huszárok, Zenélő malom, Nászinduló), álompárnak kiáltották ki őket. [...] Szíriusz című filmje az 1942-es velencei Biennálén sikert aratott, csupán a németek közbelépése miatt nem kapta meg a fődíjat.” (<https://www.hangosfilm.hu/filmenciklopedia/szilassy-laszlo>) A háború után külföldre távozott, ezt követően szélsőjobboldalissággal, népellenes bűnökkel vádolták meg. Utolsó, 1944-es filmjét, Manning János *Kétszer kettőjének* vele készült jeleneteit újraforgatták Várkonyi Zoltánnal. 1946-tól Brazíliában, később Argentínában élt. 1950-ben az Argentínai Magyar Színház Társaság vendége, 1951-től néhány évig többek között Szelezky Zitával, Vaszary Pirivel, Páger Antallal, Hajmássy Miklóssal a Buenos Aires-i Magyar Színház Társaság tagja volt.

volt, 1942-ben *Negyedíziglen* címmel szovjetellenes filmet rendezett, 1945-ben pedig többek között emiatt szilenciumra ítélték.¹³) Az újravágott, megrövidített történet, az 1945-ben mártírhálált halt főszereplővel, Szabó Ilonka operaénekesssel, akár a rendező filmes pályára való visszatérését is elősegíthette volna.¹⁴

Egy ember „kiradírozása” egy alkotásból, illetve a hazai színházi és moziéletből alapvetően morális probléma, amely értelemszerűen visszahat a letiltókra és a letiltás végrehajtóira. A *damnatio memoriae* gesztusa éppen a tisztázás fontosságára világít rá: a nyilas bélyeg Szilassy későbbi életét alapvetően határozta meg. Ezért is szükséges a lehetőségek adta keretek között annak vizsgálata, hogy mit tett, s mit nem tett 1944–45-ben a színész.

Az egyik első híradás Szilassyról 1945. április közepén a koalíciós alapon szerkesztett *Szabadság*ban jelent meg. A cikk beszámolt Páger Antal és a tanító-író, Kerecsendi Kiss Márton¹⁵ Magyarországról való elmeneküléséről, hozzátéve, hogy „ugyancsak sikerült Németországba szöknie Szilassy Lászlónak”.¹⁶ A művésszel ugyanakkor nem találkozhattunk azoknak (a Magyar Művészek Szabadszervezete filmalosztálya által összeállított és már említett) névsorában, akik „hazafiatlan, náci, antidemokratikus és áruló, valamint háborús uszító magatartásuknál fogva a mozi vásznán semmiféle tevékenységükkel nem szerepelhetnek”.¹⁷ Szintén nem olvasható Szilassy neve a magyar háborús bűnösök ún. második listáján, amelyen pedig több színész is rajta van.

A „fasiszta irányú” és szovjetellenes könyvek, zeneművek filmek május közepi újabb, a korábbinál terjedelmesebb, szintén hivatalos listája viszont már említi Szilassyt.¹⁸ Szintén szerepel neve a *Magyar Közlöny* betiltott filmeket felsoroló *Hirdetményében*.¹⁹

A színésszel kapcsolatban ekkor már egyre fantasztikusabb hírek láttak napvilágot. A háború utolsó napjaiban Passauban állítólag hazafias verseket szavalt és az árulók felkoncolására biztatott Kassai Ferenc nemzetvédelmi és propagandaminiszter

13 *Szabadság*, 1945. március 13. 2. p.

14 Ez csupán az ötvenes évek közepén történhetett meg, addig Farkas Zoltán fizikai munkából tartotta fenn magát és családját. Ezután vágóként dolgozott, még egy filmet rendezhetett, a Gerolsteini kalandot 1957-ben.

15 Kerecsendi Kiss Márton, *Kis Márton István* (Kerecsend, 1917. június 28. – Cleveland, 1990. február 23.) Gánti és bicskei tanító. Versei, elbeszélései jelentek meg az *Új Időkben*, a *Magyar Csillagban*, a *Hídban*. A harmincadik, Az első című színdarabjait a háború alatt megfilmesítették. 1945-ben emigrált, 1947-től Argentínában, majd 1957-től Kanadában élt.

16 *Szabadság*, 1945. április 18. 2. p.

17 *Szabadság*, 1945. március 13. 3. p.

18 *Szabad Nép*, 1945. május 12. 4. p.

19 *Magyar Közlöny*, 1945. június 17. 9. p.

megbízásából,²⁰ főhadnagyi egyenruhában „boldogan beszélgetett” Szálasival a nyilas kultúrértekezleten,²¹ de „kiderült”, hogy eredeti nevén, mint Szabó László főhadnagy nemcsak a Margit körüti börtön nyilas rabjait szabadította ki, hanem részt vett emberek megkínzásában és a Duna-parti tömeggyilkosságokban is.²² A *Világ* címlapon számolt be arról, hogy „meg nem erősített hírek szerint” Albrecht főherceggel együtt külföldre letartóztatták,²³ ami éppúgy nem bizonyult igaznak, mint az a tudósítás, hogy volt felesége „résztvett a köztársaságellenes összeesküvésben és szállást adott több olyan személynek, aki a rendőrség elől bujkált”.²⁴

Az emigráció; Szilassy László magyarországi megítélésének változása

Jóllehet a háborús bűnök kérdésének háttérbe kerülése, a diktatúra kiépülése és megszilárdulása Szilassyt „fasiszta” színésztársaival együtt kiszorította az újságok hasábjairól, ám a tényről függetlenül a velük kapcsolatos hivatalos felfogás természetesen nem változott. (Legfeljebb Kiss Ferenc és Páger Antal esetében 1956-ban – közvetlenül a forradalom előtt, amikor Páger visszatért az országba, Kiss Ferenc pedig a győri színpadra.)

A magyar közönség ennél fogva nem értesülhetett Szilassy további sorsáról, pályájának a dél-amerikai, az argentinai magyar diaszpórában való folytatásáról. Argentína fővárosa, Buenos Aires rendhagyó szerepet játszott a kisebbségi sorba kényszerült magyar emigráció életében. A határon túli magyarságnak a Kárpát-medencén kívül kizárólag itt maradt fenn tartósan saját színháza. Az 1948. július 12-én alakult Magyar Színjátszó Társaság hét éven át működött Buenos Airesben az 1944. március 19-e után a Madách Színházat irányító, egyúttal a Színészkamara főtítkáráként is dolgozó, tehát az adminisztrációhoz kétségtelenül értő Cselle Lajos igazgatósága alatt. A társulat tagjai között olyan kiemelkedő művészeket találhatunk, mint Páger Antal, Vaszary Piroska, Págerné Komár Júlia, Hajmássy Miklós, Szilassy László, Eszenyi Olga, Tahi Anna Mária és – a jórészt műkedvelőkből álló Délamerikai Magyar Nemzeti Színház megalapításáig – Szeleczy Zita. A repertoáron Móricz Zsigmond, Herczeg Ferenc (*Bizánc*), Gárdonyi Géza (*A bor*), Mikszáth Kálmán, Hunyadi Sándor, Harsányi Zsolt, Bónyi Adorján (*Az elcsérelt ember*), Rákosi Viktor, Vaszary János (*Egy nap a világ*),

²⁰ *Világ*, 1945. június 8. 3. p.

²¹ *Világosság*, 1946. május 23. 6. p. Apróság, de a filmhíradó tanúsága szerint Szilassy az eseményen öltönyben volt, a nemzetvezetővel pedig a kamera előtt Páger Antal beszélgetett.

²² *Világ*, 1946. június 2. 5. p.

²³ *Világ*, 1947. január 28. 1. p.

²⁴ *Világ*, 1947. augusztus 10. 1. p. Utóbb kiderült, a feljelentők a lakását akarták megszerezni. *Világ*, 1947. augusztus 17. 6. p.

Kerecsendi Kiss Márton (Az első) darabjai mellett a drámairodalom klasszikusai – Ibsen, Maugham, Scribe, Shaw) darabjai szerepeltek.²⁵ A társulat léte kegyelmi állapotnak tekinthető. 1955-ös megszűnése után Szilassy Lászlót is utolérte a diaszpórában élő művészek sorsa: szakmájában nem alkalmazták, legfeljebb alkalmi fellépésekhez juthatott, iskolai ünnepségeket rendezett.²⁶ 1960-as brazíliai honosítási papírján a foglalkozás rovatban a díszlettervező szerepel.²⁷

Szilassy személyét ugyan keveset említették Magyarországon a nyolcvanas évek végéig, ám a róla szóló, hivatalosnak tekinthető álláspont az 1945-öt követő negatív kontextuson – a háborús és népellenes bűnösségen, a szélsőjobboldaliságon – alapult. Éppen a *Kétszer kettő* apropóján (ebből az 1944-es alkotásból vágják ki a színészt és helyettesítették Várkonyi Zoltánnal) említi népszerű filmtörténeti sorozatában Sas György Szilassyt „hírhedt nyilas »szépfüű-színész«-ként, „aki a megvert fasisztákkal elmenekült”. (Sas 1965, 25. p.) Vélt vagy valós politikai felfogásának minősítése olykor összeolvad tehetségének értékelésével. Ahogyan Ábel Péter fogalmazott az 1973-as *Új Filmlexikon*ban: „A harmincas évek végén, a negyvenes évek elején sokat foglalkoztatott szerelmes színész, szalonvígjátékok hőse. Népszerűségét elsősorban külsejének köszönhetette. A jobboldali művész társadalomnak közismert alakja volt. Eredeti nevén, mint Szabó László főhadnagy részt vett az 1944. október 15-i Szálasi-puccsban. A nyilasuralom bukása után Ausztriába, majd Latin-Amerikába szökött.” (Ábel 1973, 512. p.)

Másfél évtizednek kellett eltelnie ahhoz, hogy Szilassy Lászlóval kapcsolatban valamiféle paradigmaváltás kezdődjék, hogy aztán végpontján az is ugyanolyan kritikátlan védelemben, sőt apológiába menjen majd át, mint amilyen kritikátlanok voltak vele szemben nem sokkal korábban démonizálói. A kiindulópontot a *Filmkultúra* 1987. decemberi száma jelentette, címlapján a változás szándékát szimbolizálva Szilassyval és a más okokból szintén sokáig nemkívánatosnak tekintett Karády Katalinnal. A folyóirat hazafátogatása alkalmából hosszan foglalkozott a negyvenes évek második felében Párizsba költözött rendezővel, Hamza D. Ákossal. A lapban közölt beszélgetés során a rendező az 1945 óta elterjedthez képest Szilassyról jóval árnyaltabb képet fogalmazott meg. Nemcsak fölmentette őt a legtöbb addigi vád alól, de megalapozta azt a máig uralkodó narratívát, amely névazonosságon alapuló félreértéssel magyarázza a színész ellen megfogalmazott vádakát: „Egyébként Szilassy korántsem volt annyira jobboldali, mint ahogy ez máig él a köztudatban. Amikor én a *Szíriusz*ot forgattam vele, a legvadabb baloldali negyvennyolcas kuruc magyar volt. Nemcsak azért, mert a filmbeli szerepe ezt kívánta, hanem valóban így érzett akkoriban. Ezután bolond módon beleszeretett

25 mek.niif.hu/02100/02139/html/sz05/89.html. A letöltés időpontja: 2023. október 4.

26 *Délamerikai Magyarság*, 1956. augusztus 3. 7. p.

27 hangosfilm.blog.hu/2015/10/22/emigrans-magyar-szineszek-menedekkero-engedelyeire-bukkantunk A letöltés időpontja: 2023. október 4.

Szeleczybe [Szeleczy Zita színésznőbe], akinek úgy akart beférközni a kegyeibe, hogy elkezdett jobboldaliaskodni. A nyilasok úgynevezett számonkérő székének a vezetője ebben az időben egy Szilassy László nevű százados volt. Az ő rémtetteit, kegyetlen tömeggyilkosságait a névazonosság miatt sokan a filmszínésznek tulajdonították. A történelem nagyon ferdén és súlyosan ítél ezáltal róla, pedig neki semmi köze nem volt ahhoz a Szilassy Lászlóhoz, még csak kinézésre sem hasonlítottak, az egy zömök ember volt. A filmszínész Szilassy mint tartalékos repülő főhadnagy 1944-ben Szabó László néven bevonult. Ez volt ugyanis az eredeti neve, a hadseregben pedig nem szerepelhetett színésznéven. Ha lett volna a számonkérő széknel, ott is csak Szabó László néven szerepelhetett volna.” (Balogh 1987, 42–43. p.)

A személycsere motívumán alapult az a rehabilitáció gesztusát megadó kétrészes Ábel Péter-cikk is 1990 májusában, amely máig hivatkozási alap Szilassy ártatlanságának hangsúlyozásakor. Az írás kiindulópontja: Ábel imént idézett, az *Új Filmlexikon*ban megjelent sorainak megcáfolására szólítja fel a szerzőt a színész fia, ifj. Szabó László. A múltfeltárás innen indult. (Ábel 1990a, 18. p.) A család, kortárs színészek bevonásával zajló, ám távolságtartást és tárgyilagosságot ígérő vizsgálat – Hamza D. korábbi érveit megerősítő – eredményt hozott. A személycserét Szilassy László százados és Szilassy (Szabó) László színész esetében adatokkal támasztotta alá Ábel Péter.²⁸ Egyetlen vádpontot látott igazoltnak, hogy a színész 1944. október 15-én (civilben, nem pedig SS-egyenruhában) részt vett a Margit körúti nyilas fogolyszabadításban. (Ábel 1990b, 36. p.) A kegyetlenségekre viszont Ábel nem talált adatokat; ugyanakkor Szilassy-ügyben ő sem merte végérvényesen letenni a garast. „Ha büntelen volt, talán nem kellett volna elhagynia hazáját. Történelmi sorsfordulók közepette persze nehéz érzelmek nélkül, józanon dönten. Így történhetett ez Szilassy László esetében is, hacsak ez a kép nem módosul róla valamilyen új, ezután előkerülő dokumentum alapján” – fogalmazott. (Ábel 1990b, 37. p.)

28 „1946. február 11-én és április 16-án az igazságügy-miniszter kérdést intézett a katonapolitikai osztályhoz. Ebben az írást érdeklődtek, hogy Szilassy László százados, született Jászberény, 1913, anyja neve: Sárközi Teréz, lakott Jászberény, Rákóczi út 26., tagja volt-e a Keleti Arcvonal Bajtársi Szövetségnek. A megkeresésből az is kideríthető, hogy a keresett személy 1940-től a 28. honvédszállóalj kötelékében szolgált, 1941. augusztus 1-jétől szeptember 30-ig Kassán katonáskodott, 1941. október 1-jétől 1942. augusztus 20-ig páncélostízi átképző tanfolyamon vett részt. 1949. augusztus 3-án az igazságügy-miniszter újabb leiratot intézett a katonapolitikai osztályhoz, ezúttal Szilassy (Szabó) László színész ügyében. Az okmány egyfelől hivatkozik a parasztpárti napilap, a Szabad Szó (1946. április 4.) A nyilas emigráció című cikkére, másfelől arra, hogy ebben az ügyben már kétszer is érdeklődtek. S itt kezd zavarossá válni a história. Szilassy (Szabó) László, a színész, 1908-ban és nem 1913-ban született. Sohasem lakott Jászberényben, nem volt hivatásos katona (a megjelölt időpontokban mindenki által ellenőrizhetően színpadon és filmekben szerepelt), nem részesült páncélostízi kiképzésben, végül édesanyját Csobády Piroskának hívták.” (Ábel 1990b, 36. p.)

Ennek ellenére az ezt követő, Szilassyval foglalkozó írásokból eltűnt a kétely; Ábel Péter szövegéből a későbbi publikációk csak a „büntelenségre” vonatkozó passzusokra hivatkoznak, azokat veszik át. Mudrák József Szilassy-monográfiája – a művész életének eddigi legteljesebb összefoglalója – 2008-ban jelent meg az Attraktor Kiadó gondozásában. A szerző ugyan számtalan, addig ismeretlen, elsősorban filológiai tény, illetve korábban nyilvánosságot nem kapó fényképet is közzétett, ám munkája nagyrészt figyelmen kívül hagyja a kritikai történetírás metodológiáját, Szilassy iránt erősen elfogult. Emellett nagyon keveset foglalkozik a színész 1944–45-ös tevékenységével. Igaz, részletesen idézi Szilassy menekülésének kalandfilmbe illő epizódjait, a színész ugyanis az ostromgyűrű bezárultakor Budapesten rekedt, végül március elején sikerült átjutnia a fronton a német–magyar vonalak mögé. (Mudrák 2008, 124–126. p.) Ám az ellene felhozott vádak nem vizsgálja, hanem mint rágalmatokat visszautasítja, és csupán megismétli Ábel Péter állítását, hogy a művészt összekeverték egy nyilas érzelmű, azonos nevű századossal. (Mudrák 2008, 127–128. p.) Nem keresi a választ tehát azokra a kérdésekre, hogy miért volt Szilassy a kevés színész (Gárdos Kornélia, Szeleczky Zita, Alapy Nándor, Kiss Ferenc és Páger Antal) között, akiket meghívtak a nemzetvezető kultúrértekezletére, vagy hogy volt-e köze a Margit körúti nyilas foglyszabadításhoz. Különböző változatokban, de más tanulmányokban is nagyjából ezek a motívumok ismétlődnek.²⁹

Szilánkok 1944–45-ből

Hogy mi történt pontosan Szilassy Lászlóval 1944–45-ben, mikor és hogyan juthatott tévútra a színész, s hogy fűződik-e bármiféle bűn a nevéhez, arra egyelőre nem lehet választ adni. Tény, hogy a nyilasok ellen folytatott perekben, a nyomozati anyagokban eddig nem sikerült rábukkanni Szilassyval kapcsolatos terhelő adatra. A rendelkezésünkre álló dokumentumok nem erősítették meg azokat a sajtóban is megszéllőztetett híreket, amelyek konkrét eseteket említenek.³⁰ A rendelkezésünkre álló sajtóanyagok – háttérben az eddig említettekkel – legfeljebb árnyalni tudják a jelenlegi képet, Szilassy László és a szélsőjobboldal viszonyáról perdöntő bizonyítékot nem tudnak kiállítani.

29 Miklós Zoltán például Szilassy menekülését a legkülönbébb okokkal magyarázza: „a bevonuló Vörös Hadsereg és a Szovjetunió értékrendjével nem akart azonosulni”; Szeleczky Zita is nyugatra ment, „akibe Szilassy talán szerelmes volt”; „volt felesége nőtartási és birtokpert is indított, így a férfi okkal választhatta a külföldre távozást második feleségével, Burján Erzsébet manökennel”. (Miklós 2015, 157. p.)

30 E szerint Szilassy feljelentette az Olasz faszori nyilasházban a róla dehonesztáló nyilatkozatot tevő színésztársát, Ladomerszky Margitot, valamint részt vett Szarka Sándor filmes megkínzásában, aki később belehalt sérüléseibe. *Új Élet*, 1974. július 15. 5. p.

Figyelemre méltó apró tény például, hogy 1944 novemberében, tehát már a Szálasi-féle hatalomátvétel után a nyilas filmcenzúra Manninger János *Kétszer kettő* című filmjét betiltotta: az 1945 után újraforgatott alkotást „erkölcsi problémák” és „közösségellenes tendenciák” miatt nem tartották alkalmasnak a vetítésre.³¹ A tilalom ténye – implicite Szilassy kiemelt politikai helyzetére is utalva – a korabeli sajtóközlemény szerint „szakmai körökben élénk feltűnést keltett”, mert „a *Kétszer kettő* férfi főszerepét Szilassy László játssza”.³²

Egyértelműbben utal Szilassy privilegiált politikai helyzetére az a kisebb sajtópolemia, amely 1944 decemberében alakult ki a színész katonai szolgálatának apropóján. Az előzmény, hogy a napilapok – a színészek közül egyedülként – tették közzé a hírt, hogy Szilassy László, „a népszerű filmbonviván is bevonult csapattestéhez. Szilassy régi katona és jelenleg mint tűzérőhadnagy teljesít szolgálatot”.³³ Persze más színészek is katonáskodtak, például a pályakezdő Halász Géza (1919–1957), akivel a *Magyar Ünnepe* című képes hetilap egyik utolsó számában, 1944. december elején jelent meg interjú abból az alkalomból, hogy frontszolgálatát elismeréseként zászlóssá léptették elő. Ebben Halász ugyan neve említése nélkül, de felismerhetően a katonaságnál irodai munkát végző Szilassy Lászlóra utalva néhány keresetlen szóval emlékezik arról a színésztípusról, amelyik közhírré teszi bevonulását, miközben nem teljesít frontszolgálatot: „Hallottam regéket mesélni színészek »önfeláldozó« katonai szolgálatáról, mely a valójában [sic!] sokszor nem egyéb, mint íróasztal melletti hősiesség – én a magam részéről *nagyon elítélem ezt a módszert*. Ha egy színész, bármilyen körülmények és előzmények folytán, *katona lesz, legyen egészen az. Ne csak a száját jártassa, hanem menjen ki az arcvonalra is*. Könnyű jólszabott egyenruhában feszíteni a nagy nyilvánosság előtt – mely azonban egészen véletlenül, valahogy mindig ugyanaz a nyilvánosság, mely színészi minőségében szokta tömjénezní a művész urat. *Tessék komiszba öltözni és fegyvert fogni a gondosan ápolt kezekbe!* Mert csak ebben az esetben van joga, hogy elmondhassa magáról: *katona vagyok!* [...] Részt kell venni a harcokban és csak azután szabad harcra buzdítani a többieket – különben hamis a hang, mely biztatni akar!”³⁴

A nyilas központi pártlap, az *Összetartás* meglepően gyorsan, a *Magyar Ünnepe* megjelenése után egy nappal reagált is a háborús helyzetben kétségtelenül marginális interjúra, nyilvánvalóan Szilassy Lászlóra vonatkoztatva Halász Géza szavait. A pártúj-

31 Ahogy a nyilas káderekkel feltöltött cenzúrabizottság fogalmazott: a *Kétszer kettő* „a közösségi érzés ápolására nem alkalmas, sőt a városi ember léha szórakozásainak bemutatásával a közösségi érzés fejlesztésére is ártalmas”. (Gál 2020, 384 p. Lásd még: MNL MOL K 159. 53. cs. Mozgóképek ellenőrzési ügyei. 1944. 1521–1595., 1549. p.)

32 *Magyarság*, 1944. november 23. 4. p.

33 *Magyarság*, 1944. október 25. 3. p.

34 *Magyar Ünnepe*, 1944. december 1–8. 5. p. Kiemelések az eredetiben.

ság jegyzetírója úgy vélte, Halász „elvetette a súlykot”, amikor „félre nem érthető célzásokat tett arra az élvonalbeli művészünkre, akinek szélsőjobboldali felfogása és bátor kiállása mindenki előtt ismeretes! Úgy látszik, hogy a nyilatkozó művészünk elfelejtkezett arról, hogy nálánál jóval értékeesebb és harci tettekben is kiválóbb egyénről szötte a rágalmat. Minden esetre tudomására hozzuk, hogy az általa szapult művészünk a *hatalom átvételének óráiban maga is tettelegesen részt vett az ügy diadalra vitelében. Több társának az élén kiszabadította a Margit körüti fogházban raboskodó hungarista harcosokat.*”³⁵

Szilassy Lászlónak a szélsőjobboldalhoz fűződő kapcsolatát támasztja alá – azon túl, hogy az *Összetartás* pozitív tónusban emlékezett meg a Margit körüti fogolyszabadításban való, később vele kapcsolatban rendre emlegetett részvételéről – a *Győri Nemzeti Hírlap* március 22-i, tehát hónapokkal későbbi riportja a színészeiről. A cikk részben a Hamza D. Ákos és Ábel Péter által említett személycsere jelentőségét is megkérdőjelezi. Az előzmény: Szilassy 1944 decemberében sikertelenül próbálta meg elhagyni a bekerített Budapestet, majd szovjet fogságba esett. Az ezután történeteket Mudrák József róla szóló monográfiája így foglalja össze: „Sikerült megszöknie, de újból fogságba esett. Az oroszok több hónapig kényszermunkát végeztek vele (árkot ásott), közben megfigyeléseket tett az oroszok felszereltségét, harci morálját és az elfoglalt területen lévő magyar lakosság, valamint a hadifoglyok irányában tanúsított viselkedésüket illetően. [...] Sikerült megszöknie és eljutnia a magyar–német csapatokhoz.” (Mudrák 2008, 124. p.)

A *Győri Nemzeti Hírlap* újságírója találkozott is a szerencsésen frontot váltó színésszel egy közelebbről meg nem nevezett magyar SS-alakulat parancsnokságán, ahol „toprongyosan jelentkezett”.³⁶ (Szilassynak az emigrációban született visszaemlékezése szerint: „Bián, Torbágyon, Bicskén keresztül hajtottak bennünket az oroszok, egész Csákvárig, ott a Fehérvár felől előnyomulókkal indultak a Vértesnek. Sohasem hittem volna, hogy ezeken az idillikus vidékeken egy hónapon át, éjszaka, hóban, lövészgödröket ássak orosz gyalogosoknak! Amíg dolgoztam, figyeltem az orosz vonalat, kerestem a rést, ahol kibújhatnék. Három övezeten kellett volna átmennem, ismertem az összes géppuskafészeket, de a nagy hó miatt csak az első olvadás után, március első éjszakáján indulhattam. [...] Az első vonal előtt teljes aknástítás volt, de ismertem az orosz aknatelepítést és mint a macska, szökelltem az aknák között négykézláb. Ki is értem szerencsésen, elmaradtak az utolsó aknadugók. [...] A virradatban előttem állt egy tűzérési fedezék, épp egy huszár feje kandikált ki rajta. »Hé, koma!« – kiáltottam rá. Bajtársam fegyvere után kapott. »Ne lőj, öregem!« »Ki vagy?« »Szilassy hadnagy.« [...] S ekkor megjelent háta mögött egy szakaszvezető, belenézett szakállas arcomba, vizs-

35 *Összetartás*, 1944. december 3. 6. p. Kiemelés az eredetiben.

36 *Győri Nemzeti Hírlap*, 1945. március 22. 3. p.

gált hosszan és szívéből szakadó hangján nagyot kanyarított s hozzátette: Az a csak ugyan. Ismerem a mozibul.”) (Idézi: Mudrák 2008, 125. p.)

„Március 1-ről 2-ára virradó éjszaka csúsztam át a bolsevista állások között huszárjaink vonalába [...] a Vértes-hegységben” – mondta Szilassy 1945 elején a *Győri Nemzeti Hírlap* munkatársának. A cikk szerint a parancsnokságon megdöbbenve fogadták, „mert régi elveszettnek hitt bajtársra ismertek benne: Szilassy László SS főhadnagy állt az ajtóban... [...] A nagy sikereket megért, sokat ünnepelt színész, – mint az köztudomású, – a múlt évben, az októberi események előtti napokban felajánlotta szolgálatait a Keleti Arcvonal Bajtársi Szövetségnek, bevonult a magyar SS harccsoportba s az elnökségre került, mint a parancsnok egyik legbizalmasabb munkatársa.” Szilassy a fent rögzítettekhez hasonlóan számolt be hányattatásáról, levonva a tanulságot is: „Most itt vagyok, hála a jó Istennek! Pihenek egyet, aztán újra eljövök közéték, mert veletek akarok harcolni a győzelemig.” Az írás végén a színész megemlíti néhány, a budapesti *Szabadság* 1945. február 8-i számában, tehát a frontvonal túloldalán megjelent néhány cikket. (A 8-i *Szabadságban* valóban olvashatók az említett írások.) Meneküléséről beszámolt a Nyilaskeresztes Párthoz tartozó újságíró-barátjának, Somody Istvánnak is Nyugat-Magyarországon, vele egy művészestén találkozott.³⁷ Somody emlékei szerint a színész ekkor tartalékos főhadnagy volt. A megbeszélte hosszabb találkozóra már nem kerülhetett sor közöttük, a nyugat felé meglódult front időközben menekülésre kényszerítette őket.

Mindezek csupán szilánkok, töredékek. Ugyanakkor olyan töredékek, amelyek érdemben árnyalhatják a színésznek a szélsőjobboldalhoz fűződő viszonyáról való eddigi tudásunkat.

Hivatkozott források

MNL OL

K 159. 53. cs. Mozgóképek ellenőrzési ügyei, 1944.

Hírlapok, hetilapok

Győri Nemzeti Hírlap, 1945. március

Kossuth Népe, 1948. február

Magyar Közlöny, 1945. február, március, június.

Magyar Nemzet, 1945. május, 1994. január.

Magyar Ünnep, 1944. december

Magyarság, 1941. július, 1944. október, 1944. november

Összetartás, 1944. december

Szabad Magyarság, 1957. április

³⁷ *Szabad Magyarság*, 1957. április 19. 3. p.

Szabad Nép, 1945. május
 Szabadság, 1945. március, április
 Új Élet, 1974. július
 Új Magyarság, 1944. október
 Világ, 1945. június, 1946. június, 1947. január, augusztus
 Világosság, 1946. május

Irodalom

- Ábel Péter 1990a. Történelmi nyomozás I. Szilassy László vagy Szabó? *Színházi Élet*, május 6.
- Ábel Péter 1990b. Történelmi nyomozás II. Szilassy László vagy Szabó? *Színházi Élet*, május 13.
- Ábel Péter (főszerk.) 1973. *Új Filmlexikon. L-Z*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Balogh Gyöngyi (szerk.) 1987. Élő filmtörténet. Hamza D. Ákos a Magyar Filmintézetben. *Filmkultúra*, december.
- Horányi Károly 2010. Vád és emlékezet. Lezáratlan eljárások Szabó Lőrinc ügyében. *Kortárs*, 1. sz. 3–28. p.
- Kabdebó Lóránt (szerk.) 1993. Harminchat év. Szabó Lőrinc és felesége levelezése. II. kötet (1945–1957). Budapest, Magvető Könyvkiadó. konyvtar.dia.hu/html/muvek/SZABOL/szabol01654a_kv.html. Letöltés időpontja: 2023. október 5.
- Miklós Zoltán 2015. Tolnay Klári egyik filmes férfitartnere, Szilassy László. In Sirató Ildikó (szerk.): *Színháztörténeti konferencia 2014. Tolnay 100 – A 20. századi (színész)nő választásai. Konferencia a 20. századi magyar színészet, a színészek és közönségük történetéről. 2014. október 30–31. Vígsház, Házi Színpad. Raszter Könyvkiadó és nyomda.*
- Mudrák József 2008. *Volt egyszer egy filmsztár. Szilassy László élete*. Máriabesnyő–Gödöllő, Attraktor Kiadó.
- Papp István 2014. A magyar Jud Süß. Kádár Lajos Ártatlanok? című színdarabjának története. II. *Betekintő*, 4. 1–18. p.
- Sas György 1965. Hetven év a Boulevard des Capucines-től a Gyarmat utcáig. A magyar film regénye. *Film Színház Muzsika*, április 2.
- Sas György 1990. Színészek földön és egen. Déryné vándorútjai a XX. században. *Film Színház Muzsika*, február 17.
- Zinner Tibor 2011. A magyarországi népbíráskodásról a XXI. századból visszatekintve. In *Pártatlan igazságszolgáltatás vagy megtorlás? Népbíráskodás-történeti tanulmányok*. Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, 136–160. p.
- Zinner Tibor–Róna Péter 1986. *Szálasiék bilincsben I. A Hűség Házától az Andrássy út 60-ig*. Budapest, Lapkiadó Vállalat.

TIBOR PETHŐ

THE DISQUALIFIED ACTOR. THE CASE OF LÁSZLÓ SZILASSY BASED ON CONTEMPORARY PRESS SOURCES

After the Second World War, the actor László Szilassy was accused of war crimes and crimes against the people, including joining the Arrow Cross, participating in the torture of people, and agitating for the continuation of the war. However, he was not prosecuted in absentia, evidence was not uncovered, and no investigation was carried out. In early 1945 Szilassy had to emigrate after successfully escaping over the front west of Budapest. After 1949, he performed for years with the artists-refugees of the Hungarian diaspora in South America (including Zita Szeleczy, Juliska Páger Komár, Piri Vaszary, Lajos Cselle, Miklós Hajmássy, and Antal Páger) in the performances of the Hungarian Dramatic Society of Buenos Aires. His image in Hungary changed only during the democratic regime change of 1989–90. Szilassy was acquitted of the charges against him by film critics, who saw evidence that the actor had been confused with an extreme right-wing officer, László Szilassy, because of his name identity. (The actor's original family name was Szabó, and Szilassy was used only as a stage name.) Since then, it has become clear that the picture is more complicated and the role of László Szilassy more controversial than was thought after the regime change. This is confirmed by documents and press sources of the time.

LISZKA JÓZSEF

Aki nem szállította a megoldást

„...objektívnak mondjuk azt,
amit mi éppen szubjektíven annak tartunk.”

(A.Gergely András)

Csak törekedett rá. A.Gergely¹ András egy, Tibori Tímea által vele készített maratoni beszélgetésben² elemez egy képet, egy budai vállalkozó furgonján feltűnt szlogent: „Megoldást szállítunk”. Hogy milyen „oltári zsványság” kell ahhoz, hogy valaki ilyesmit ki merjen jelenteni. Mennyi „magabízó öntudat, életkezelési vagy emberismereti vagy szituáció-feltárási, belátási nyugalom és bizonyosság kell ehhez – mondja, majd hozzáteszi: – Én még beleértem azt is, hogy az is egy szállítás, vagy az is egy megoldási lehetőség, ha azt mondja, hogy erre nincs megoldás. De keresni fogok, holnap jövők, hozom, kitalálom! Végül is a nem-válasz is válasz úgy, hogy benne rejlik a több más lehetősége...” Nos, én az utóbbi mondatokban ismerek rá teljes egészében A.Gergely Andrásra, aki nem élt a „papi maszlaggal”, s nem ígérte, hogy szállítani fogja a „megoldást”, de törekedett rá, s ezzel voltaképpen mégis azt tette. Gondolatokat fogalmazott meg, majd gerjesztett, amik továbbiakat szültek, s egy megoldás persze soha nem született, de több: igen. Résztdadások, ahogy ő fogalmazott, s ezeknek a résztudásoknak, a részválaszoknak az egybefésüléséből további (rész)tudások keletkezhetnek, keletkezhetnek. Az idők végzetéig...

- 1 Nem tudom nem megjegyezni, hogy A.Gergely András időnkénti szerkesztőjeként tiszteletben tartottam kérését, hogy a családneve előtti A.-t nem szeretné, ha szóközzel elválasztanánk. Ő maga következetesen így is írta, egybe, aztán a szerkesztők „javították”.
- 2 Az MTA Társadalomkutató Központ / Szociológiai Intézet 20. Század Hangja Archívum és Kutatóműhely megbízásából készült 2019. januárja és márciusa között. A teljes interjú a 20. Század Hangja Archívum és Kutatóműhely honlapján kellene, hogy megtalálható legyen, ám én ott nem lelem. Rövidített, nyomtatott változata A.Gergely András, ezen írást is megihlető 70. születésnapjának köszöntő kötetében olvasható: Bali János–Papp Richárd–Povedák István–Szász Antónia–Tomory Ilona (szerk.): *Antropológia–Gondolkodás–Alkotás. A.Gergely András köszöntése 70. születésnapja alkalmából*. Budapest, Magyar Kulturális Antropológiai Társaság, 2022, 595 p. [emlegetett részek: 569–595. p.] / MAKAT Könyvek, 2./

Egy, számomra kulcsfontosságú szóhasználata („makroszintű gyalázat”) kapcsán (is) engedtessek meg egy, személyesnek tűnő (noha nem az) kitérőt! Amikor a jelen szöveg katalizátoraként szolgáló könyvet a legintenzívebben forgattam, éppen Dél-Tirolban tartózkodtam, jelesen a dél-tiroli Bolzanóban, s ahol a Waltherplatzon éppen a helyi könyvkiadók hatalmas végkiárúsítása zajlott. Óriási sátorban (német, olasz, latin nyelvű) könyvek százai. Magam, talán érthető okokból csak a német nyelvűeket szemléltem, de ebből a kínálatból is sikerült pontosan egy tucatot megvásárolnom, a multietnicitás és -kulturalitás, a kulturális és etnikai együttélés (vagy éppenséggel az egymás *mellett* élés), a többnyelvűség versus egynyelvűség, az integráció és asszimiláció, az állandóság és átmenetiség stb. témakörökből. Már ott, a fullasztó hőségben, a könyvekbe mélyedve Andrásra gondoltam, hogy mi mindent tudna ő, a maga sajátos egybeolvasási technikájával és láttatási készségével kezdeni ezzel a hatalmas anyaggal.³ Helyben, még Bolzanóban elolvastam Toni Colleselli tizenhét esetleírását,⁴ ahol a szerző különféle, zömében középiskolás és egyetemista korú fiatalok körében rögzített nyelvi szituációkat mutat be: a dél-tiroli olaszt, aki egy hangot nem tud németül, miközben anyja német, s ezzel a születési adottsággal sikeresen átbukdácsol a kétnyelvűséget firtató állásinterjúkon, hiszen: „anyám német”, vagy azt a helyi dialektusban felnevelkedett dél-tiroli németet, akinek a német irodalmi nyelvet voltaképpen (mint bárki másnak, ugyanúgy) idegen nyelvként kell megtanulnia, hiszen „Dél-Tirolban a német nyelv nélkül nem lehet boldogulni”, aztán később mégis többet beszél olaszul, ha valaki a diszkóban molesztálni kezdi, automatikusan olaszul üvölt rá, vagy azt a Dél-Tirolba került, calabriai dialektusú olaszt, akinek ott, hogy értsék, először olaszul is meg kell tanulnia, miközben érzi, hogy a németre is szüksége volna, ám az iskolai némettel a helyi német dialektust beszélők közt semmire nem megy. Továbbá azt a németet, hogy egy utolsó példát hozzak, aki tökéletesen meg szeretne tanulni olaszul, de Dél-Tirolban „nem talál rá lehetőséget”. A tengernél, ahol végre olaszul beszélhetne, a pincér (udvariasságból, vagy ő meg a németet szeretné gyakorolni?) folyamatosan németül válaszolgat neki, mígnem (a német!) elkeseredetten ráüvölt olaszul az olaszra: *Olaszországban vagyunk, itt olaszul beszélünk!* Olyan ez, mintha egy szlovákiai magyar oktatna ki egy szlovákot, hogy *na Slovensku po slovensky* (= Szlovákiában szlovákul!) És további hasonló, egyedi, de egyediségükben mégis egy teljességet mutató esetek. A.Gergely András álláspontja: olyan, hogy szociológus, hogy társadalom, hogy... olyan nincs. Minden rendkívül strukturált, ezernyi elemből összerakódott halmaz. Emberek vannak „lelkek, sóhajok, kacsintás, közelség, szagok, intimitások...” Olyan sincs, en

3 Jó példa erre az egybeolvasásra és -láttatásra, a „megértés szándékára” ismereteim szerint utolsó megjelent szövege: <http://www.restancia.hu/exkluziv/agergely-mementok.html> [utolsó megtekintés: 2023. 08. 15.]

4 Toni Colleselli: *Reden. Siebzehn Sprechgeschichten aus Südtirol*. Meran/Merano–Klagenfurt, Alpha Beta Verlag–Drava, 2011 /TravenBooks, 57./

bloc, hogy dél-tiroliak. Mint ahogy szlovákiai magyarok sincsenek, de egy szlovákiai magyar mégis magára ismerhet egy dél-tiroli történet befogadása során. Meg másra is.

Talán joggal feltételezhető, jut eszembe, hogy e sorok majdani olvasóinak nem kell bemutatni A.Gergely Andrást, hogy ki is ő, ám ezt a kötelező kört mégsem lehet megúszni. Annál is inkább, mert a válasz nem is olyan egyszerű. Ő magát az említett interjúban társadalomkutatónak mondja, ha már valamit mindenképpen mondani kell. Ez kellőképpen tág definíció, szinte bármi belefér, viszont ha valaki mégsem volna képpen A.Gergely András munkássága vonatkozásában, vajmi keveset mond. És hát akkor meg kell próbálni felsorolni, hogy ezen belül mégis mi minden. Valamiféle diszciplináris sarokpontokat, nem mellesleg életút-mérföldköveket lehetne itt kicövekelni, noha azt sem biztos, hogy ezek majd maradéktalanul lefedik azt a tágasságot, amin A.Gergely András életműve elterpeszkedik. A könyvtártudománytól és pedagógiától, szociológiától, szociográfiától a kulturális (szociális), zenei antropológián és zenefilozófián át a politikai antropológiáig (vagy fordítva), a regionalizmus, a kisebbségi lét, etnikai kérdések, a városszociográfia, -antropológia, falu- és elitkutatás, romológia, vallásantropológia, a néprajzi filmezés mind-mind hatalmas problémabokrok gyökérzetét jelentik az életműben. (Ezek lenyomataként élete során volt nyomdai szedő, könyvtáros, szociológiai terepmunkás és elemző, operatőr, rádióriporter, zenész, egyetemi oktató, mindenki AGÁ⁵-ja.)

Noha publikációs listája a Magyar Tudományos Művek Tárában megtalálható (?), s mindösszesen 2406 tételt tartalmaz, 241 oldalon, itt ragadt rinocéroszként mégis szívesen vettem volna, ha (akár apróbb betűkkel is) ez nyomtatva is hozzáférhető lenne. Miközben tudom, hogy képtelenségek után sóhajtozom... A mennyiség egyszersmind lenyűgöző és elriasztó. Mármint a recenzens számára, aki (törpeségére rádöbbenve) azt sem tudja, hova kapjon, s honnan hajoljon el gyorsan.

„Tényleg: mi volna, ha egy könyvismertetésben magáról a könyvről is szólnék? Vad gondolat.” Kap észbe a képzettársításai rengetegében elkóricált recenzens.

A sors furcsa és kegyetlen fintora úgy hozta, hogy amikor a hetvenedik születésnapjára összeállított kötetről írandók fölé hajolhatnék, arról – ha vázlatosan is – beszámolnék, már a búcsúztatók, első nekrológok után vagyunk. Ily módon ez a kötet, miközben (láttuk!) egy földbedöngölőn hatalmas életművet, noha nyilván nem ez volt a szerkesztők szándéka, akarva-akaratlan lezár, egyszersmind számtalan irányban meg is nyit.

A négy összeállító és redaktor (Bali János, Papp Richárd, Povedák István, Szász

5 Mindenki (?) így hívta, AGA, s csak egyéni rigolya, elnézést miatta, hogy én viszont nagyon nem állhatom a rövidítéseket: EP, MZP, savkáp... Ezért, ha csak lehet, nem is élek velük.

Antónia, Tomory Ilona) nevének a megemlékezésén túlmenően nincs értelme, mert lehetetlen feladat is lenne egy recenzió(féleség) keretein belül maradvá névsorolvasást és tematikus felsorolást tartani. Így is csak néhány tény szikár felsorolására marad itt (térbeli) lehetőség.

E kötetben, ha jelzésszerűen is (hogyan is lehetne másként) gyakorlatilag minden témakör jelen van egy-egy konkrét, A.Gergely András felvetéseit nyíltan vagy bújtatottan megidéző (csak a statisztika kedvéért, ami semmit nem jelent, mégis mond valamit) negyvennégy szöveg formájában. (Az Előszóból megtudjuk, hogy határidőre *ugyanennyi nem készült el*. De még elkészülhet!) A több mint félezer oldalnyi összeállítás szerkesztői, a személyes hangvételű, féltucatnyi, hosszabb-rövidebb emlékezéseket, köszöntőket leszámítva, a tanulmányokat hét tematikai egységbe rendezte (*Interdiszciplináris perspektívák; A kultúra átadása, közvetítése és a fordítás – az intézmények; Kép és közvetítés; Hang, tánc és közvetítés; A természetes közösségek képzete: család, etnikum, felekezet, lokalitás, nemzet; Városantropológiai megismerés és megértés; Távoli tájakon, távoli időkben*). Már a fejezetcímek alapján is szemet szűrnak A.Gergely András kulcsszavai, mentalitásából fakadó álláspontjai, irányultságai: *megismerés, megértés, perspektívák, átadás, közvetítés, emlékezet, fordítás...* Ezeknek (és persze sok minden másnak is) a Tibori Tímea által vele folytatott, már említett beszélgetésből szemelgetett kötetzáró interjú remek keretet ad és távlatokat nyújt.

Nem marad más, mint A.Gergely Andrásra oly jellemző mondatával zárni ezt a recenzióknak nem sikerült közleményemet: „...*mennyi még az ismeretlen. Inkább ezzel foglalkozzunk, ne a különböző tetszelgéssel...*”

Kisebbségkutatók Mekkája

A flensburgi Európai Kisebbségi Központ működéséről és kiadványairól

Flensburgot akár az európai kisebbségek, s kivált a kisebbségkutatók szimbolikus fővárosának is tekinthetjük. A Balti-tenger délnyugati öblének partján – a Dánia és Németország közt kétharmad-egyharmad arányban megosztott Jütland félsziget délnyugati sarkában – található legészakibb német kikötőváros ipari és kulturális központként is figyelemre méltó teljesítményt nyújt. Nemcsak a két ország intenzív gazdasági-kereskedelmi, turisztikai együttműködésében, hanem a dániai német és a németországi dán kisebbség egymás közti és „anyaországi” kapcsolataiban, s az európai kisebbségpolitikában is fontos szerepet játszik. A Kiel székhelyű németországi tartományban – az 1920. évi népszavazás alapján kijelölt „etnikai határ” mentén, Dél-Schleswigben – ma is mintegy 60 ezer dán él, míg a németek által Észak-Schleswignek mondott dániai Dél-Yütland tartományban hozzávetőleg 15-20 ezer főre tehető a magukat németeknek vallók száma. Mellettük, a félszigeten és a környező szigetvilág településeiben a tágabb régió további „öslakos” kisebbségének, a frízeknek a maradék közösségei élnek, amelyek a hollandiai Frízföldhöz is kapcsolódnak.¹

Aligha véletlen, hogy az európai kisebbségek két fontos nemzetközi intézménye, az 1949-ben alapított Európai Nemzetiségek Európai Föderatív Uniója (FUEN) és az 1996-ban létrehozott Európai Kisebbségügyi Központ (European Centre for Minority Issues – ECMI) székhelye egyaránt ebben a hangulatos határvárosban található, ahol az esti hajókkal Dániából „hazalátogató” dánoknak hosszú lapos falapokra rakott korsókban méterre mérik a sört. Rövid beszámolóinkban a huszonhét éve Németország, Dánia és Schleswig-Holstein tartomány által – közösen finanszírozott alapítványi háttérrel – alapított kisebbségügyi központ tevékenységét és kiadványait mutatjuk be. Az interdiszciplináris kutató- és információs központ működési költségeit a három kormány finanszírozza, a kutatóintézet gyorsan gyarapodó tevékenységének nagyobb részét kutatási, dokumentációs projektekre elnyert pályázati, külföldi kormányzati és európai uniós támogatásokból végzi. Az angol munkanyelven dolgozó ECMI kezdettől fogva nemzetközi tudományos szakértői hálózatot működtet, amelynek többségét

1 Az ECMI honlapjának „Kutatástól a nyelvtervezésig” c. szeptemberi írásában éppen arról olvashatunk, hogy az intézet kutatója, Ruth Kircher nyelvész- és nyelvpolitikai kutatási eredményei alapján javaslatot terjesztett elő a hollandiai Frízföldre (Fryslân tartományban) élő frízek egyre inkább háttérbe szoruló anyanyelvének megmentésére, revitalizációjára.

folyamatosan ösztöndíjas vendégkutatók, külső szakértők alkotják. Aktív kapcsolatokat ápolnak, közös kutatásokat, dokumentációs projekteket tartanak fenn hasonló profilú európai intézményekkel. Kilencfős igazgatótanácsa három-három dán és német tagból, valamint az EBESZ, az Európa Tanács és az Európai Unió egy-egy képviselőjéből áll.

Amikor 2016-ban az Európai Kisebbségügyi Központ 20. évfordulóján a FUEN elnöksége köszöntötte a kutatóintézetet, az európai kisebbségi kérdésekben nyújtott teljesítménye mellett a kutató- és dokumentációs központ gyors reagálású cselekvési tervét is méltatta. Abban az évben, 2016-ban indult el például az a Hídépítő projekt, amely a határ menti kisebbségek közvetítő, kapcsolatépítő szerepét és a többség-kisebbség párbeszéd fontosságát vizsgálja. „A FUEN-t és az ECMI-t nem csak a flensburgi helyszín köti össze, hanem elsősorban az európai kisebbségek jogaira és a kutatási eredmények gyakorlati megvalósítására irányuló erőfeszítések, mint például a FUEN és az ECMI együttműködésében a nyugat-balkáni projekt és a Kaukázus-dialógus találkozó.” Valószínűleg az egymáshoz közel eső központok közti folyamatos együttműködés is közrejátszott abban, hogy az ECMI európai kisebbségek érdekképviselőivel, a kisebbségi konfliktusok megelőzésének lehetőségeivel, azonnali és hosszabb távú kezelésével kapcsolatos kutatásai, ajánlásai beépültek az európai kisebbségi érdekképviselői szervezet munkájába is.

A Központ a ma már nagy többségében német lakosságú Flensburg még mindig dán derűt sugárzó tengerparti óvárosában, a történelmi Kompagnietor jól felszerelt, pompás kézikönyvtárral ellátott ódon épületében működik. Rendszeresen tanácskozássokat, konferenciákat rendeznek és szerteágazó kiadványi tevékenységük is itt folyik. Miközben munkájuk céljait, gyakorlatorientált kutatási területeiket folyamatosan frissítik, alapításuk óta küldetésük meghatározó feladatait az alábbi hat alapkérdés vizsgálatára összpontosítják. 1) Konfliktus és biztonság, 2) Kultúra és sokszínűség, 3) Dán-német kisebbségi kérdés, 4) Jogegyenlőség és inklúzió, 5) Igazságosság és kormányzás, 6) Politika és civil társadalom. Mint látható, a dán-német határ régióban élő két kisebbség ügyeinek folyamatos nyomon követése egyike a Központ alapfeladatainak.

Nagy súlyt helyeznek a nemzetközi kutatói és dokumentációs csapat éves munkaterveiben a folyamatos tájékoztatásra, a dokumentációs munkára, valamint az európai országok kisebbségi kérdéseivel kapcsolatos tanácsadói, döntés-előkészítő tevékenységre. Éppen ezért a Központ bekapcsolódik a különböző európai kormányzati és nemzetközi szervezetek munkájába, naprakész elemzésekkel segíti az előre meghatározott kérdésekben az európai sajtót, információkkal és elemzésekkel támogatja mások tudományos kutatásait, a médiát és a nagyközönséget. Kezdetől fogva fontos küldetése az intézetnek az európai államok, különösen az EU-és ET-tagállamokban élő nemzeti kisebbségek nyelvi-kulturális, politikai, jogi viszonyainak, konfliktusainak a dokumentálása, elemzése, helyzetjelentések, javaslatok, ajánlások megfogalmazása a tartományi és a nemzeti kormányok számára, s persze az etnikailag vegyes régiók kisebbségi viszonyainak folyamatos kutatása.

Mindazonáltal az ECMI legfontosabb feladatának az európai országokban, országok közti kapcsolatokban felmerülő, kisebbségi gyökerű potenciális konfliktusok etnopolitikai elemzése, dokumentálása számít, és munkájuk legnagyobb részét az etnikai feszültségek megoldására összpontosítják. Nagy súlyt helyeznek a kisebbségpolitikát szabályozó nemzetközi, bilaterális és nemzeti jogi normák értékelésére, fejlesztésére, az etnikai sokszínűség és az emberi jogokon alapuló demokratikus kormányzási formák megszilárdítására. Ennek érdekében igyekeznek felmutatni a jó példákat az EU-tagállamok és tagjelölt államok kisebbségi joggyakorlatában. Az ilyen normák végrehajtása és a vonatkozó végrehajtási mechanizmusok hatékonyságának vizsgálata általában azzal ér véget, hogy az ECMI tanácsot ad a kormányoknak és a kisebbségi csoportoknak, és együttműködik velük a kisebbségi szabályozások végrehajtási lehetőségeinek kidolgozásában. Ezt látjuk például több roma tárgyú projektjükben vagy az éppen most kezdődő szerbiai programjukban.

2023. évi tervükben több fontos új kutatás mellett egy különösen nagyszabású, gyakorlatorientált kutatási programot kezdtek el *A kisebbségvédelem Szerbia uniós csatlakozásában* címmel. Ez négy pillérré épül: a szerb hatóságok támogatása a nemzeti kisebbségek védelmét biztosítani hivatott új cselekvési terv kialakításában; állami köztisztviselők kisebbségbarát képzése; az újonnan megválasztott szerbiai magyar, román, szlovák, horvát, bunyevác stb. nemzeti kisebbségi tanácsok működésének fejlesztése; szervezeti képzés a tanácsok számára az etnikumközi kapcsolatokkal foglalkozó szerbiai nagyvárosokban. A projektet a szerb kormánnyal együttműködésben valósítják meg, bevonva munkájukba az emberi és kisebbségi jogokért felelős többi szervezetet is. A program a szerbiai nemzeti kisebbségek helyzetének javítását és védelmük megerősítését célozza az ország EU-csatlakozási folyamatának részeként.²

Itt érdemes röviden megemlíteni az ugyancsak 2023-ban beindított Szikra (Spark) c. hároméves kutatási programot, amelyet a Heidelbergi Egyetem Politikatudományi Intézetével közösen készítettek elő.³ A Német Kutatási Alapítvány (DFG) által támogatott projekt azokra a tömeglélektani, emocionális és szituációs tényezőkre összpontosít, amelyek gyakran szinte teljesen előzménytelenül súlyos etnikai konfliktusok kirobbanásához vezetnek. Ezekre a többnyire kulturális hátterű identitáskonfliktusokra a projekt rövid ismertetése szerint jellemző, hogy „úgy viselkednek, mint a közmondásos puskaporos hordó vagy futótűz”, amikor váratlanul tömeges zavargásokhoz, tüntetésekhöz, konfliktusokhoz vezetnek. Ilyen konfliktusok alakultak ki pl. 2010-ben a kirgi-

- 2 A Központ éves terveit bemutató sorozatban jelent meg 2023 januárjában az ECMI 2023 Perspectives. A 1820 fős kutatói közösség, a dokumentációs és könyvtári csoport működésének részletei, eredményei mellett ez a kiadvány tartalmazza az éves terveket, köztük a Szerbia EU-csatlakozásával kapcsolatos etnopolitikai program részleteit. https://www.ecmi.de/fileadmin/redakteure/publications/2023/ECMI_Perspectives_2023.pdf
- 3 A kutatási program teljes címe: Sparking events, emotional climates, and cascades of cultural identity conflicts (SPARK). Leírása megtalálható az ECMI 2023 Perspectives c. kiadványban.

zek és az üzbégek között, amelyeket elmérgesedett lokális viták váltottak ki. Hasonlóképpen robbantak ki azok a spontán tömeges tüntetések és zavargások, amelyek George Floydnek a rendőrségi őrizetben történt halála után 2020-ban történtek. Az új program ezeket a rövid idő alatt eszkalálódó konfliktusoknak az etnikai, kulturális hátterét, dinamikáját vizsgálja. S minthogy a Központ munkájának mindmáig kiemelt szegmensét „konstruktív konfliktuskezelésnek” nevezik, ez az új kutatás szintén sok új eredményt hozhat.

Ami azért is lehet különösen fontos, mert az ECMI rendszeresen szerepet vállalt és vállal a nemzetközi béke-erőfeszítések és békefenntartó műveletek támogatásában. Így például a macedóniai, koszovói, boszniai feszültségek kezelésében vagy a mostani ukrajnai háborúban érintett kisebbségekre vonatkozóan is külön programokat indítottak be.⁴ 2023-ban nemzetközi szakértői műhely-konferenciát szerveztek Flensburgban a háború által érintett nemzeti és vallási kisebbségek helyzetéről.⁵ Önálló ukrajnai kisebbségi blogot indítottak, amelynek eddigi adatokban, elemzésekben gazdag közleményei jelzik, hogy a konfliktus etnikai vonatkozásaival Európa-szerte sok neves kutató foglalkozik, akiknek a gyors elemzése, statisztikai, diplomáciai, információi segíthetik az Unió és tagállamainak tájékozódását.⁶ A Központban külön vizsgálják Oroszország ukrajnai oroszokkal kapcsolatos anyaországi politikáját a háborús viszonyok közt. Az ECMI 2023. augusztus végi nyári egyetemén, amelyet ebben az évben Belgrádban tartottak, kiemelt téma volt a háborús helyzetben élő kisebbségek ügye.

Folyamatosan kapcsolatban állnak, pl. előadókat hívnak meg, konferenciákat rendeznek az etnikai feszültségekkel teli régiók érintett közösségeiből, intézményeiből és igyekeznek párbeszédre ösztönözni a helyi szereplőket, akár az adott régióban, akár semleges helyszínen. Ennek során a Központ igyekszik hasznosítani a kisebbségi kérdések kezelése szempontjából példaértékűnek tekintett német–dán határ régió tapasztalatait.

A Központ folyóirata

A közel három évtized alatt több mint 700 kiadvány jelzi a Központ tevékenységének eredményességét és súlypontjait. A kiadványok nagy többsége természetesen szabadon és ingyenesen elérhető és letölthető a Központ honlapjáról is (www.ecmi.de). A jelenleg 23. évfolyamában járó *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues In Europe*

4 Uo.

5 Expert Workshop on the War in Ukraine and its Impact on Ethno-Religious Minorities in the Region Held at the ECMI

6 Lajosi Krisztina, Kateryna Haertel magyar vonatkozású elemzése mellett a kárpátaljai magyar kisebbség több összehasonlító tanulmányban is megjelenik. Minorities Blog. National Minorities and the War in Ukraine. <https://www.ecmi.de/publications/minorities-blog/national-minorities-and-the-war-in-ukraine>

(JEMIE) című „etnopolitikai és kisebbségügyi” folyóirat angol nyelven jelenik meg. Újabban évente már csak egy-két számban közlik a különböző intézeti és külső kutatók közleményeit. A szigorú szakmai lektorálásnak köszönhetően a lapban megjelenő írások az adott témákban fontos hivatkozásnak, a nemzetközi minősítésekben a legmagasabb minősítésű dolgozatoknak számítanak. A lap profilját meghatározó sokdimenziós kisebbségi kérdéskörön belül kezdettől fogva nagy súlyt helyeznek az etnikai konfliktusok elemzésére, a kormányzati és az önkormányzati kisebbségpolitika, illetve a kisebbségi és emberi jogok, valamint a multikulturalitás gyakorlatainak etnopolitikai vizsgálatára.

Érdemes itt megjegyeznünk, a JEMIE lapjain többször, ugyanakkor mégis meglehetősen esetlegesen jelennek meg a magyarországi és a határon túli magyar kisebbségekkel kapcsolatos elemzések. Tény, hogy a folyóirat 2000-ben megjelent nyitó számának fő közleményét az intézet 1997–2001 közötti magyar ösztöndíjas kutatója, a tanulmány megjelenésekor már a Miniszterelnökség Határon Túli Hivatala elnökhelyetteseként működő GÁL KINGA készítette az Európa Tanács 1995-ben elfogadott Nemzeti Kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény kelet-közép-európai hatásáról.⁷ A 2001. évi 1. lapszámban pedig Martin Kovats közölt tanulmányt az első magyarországi Országos Cigány Önkormányzat politikai jelentőségéről.⁸

A 2009. évi 1. számban olvasható az EU, az ET és a Kisebbségi Főbiztos romániai és szlovákiai magyarokkal kapcsolatos politikai gyakorlatának kritikus elemzése JAKOB SKOVGAARD tollából, az RMDSZ és az MKP kormányzati részvételének éveiben kialakult „lightos”, azaz jogszabályokban nem rögzített, jórészt szóbeli megállapodásokra támaszkodó, rövid távú partnerségen alapuló konszociális kormányzati gyakorlatáról.⁹

Az alábbiakban a digitális folyóirat 2021–2023. évi lapszámok számunkra, közép-európai nemzeti kisebbségi közegben élők számára fontosnak tűnő tanulmányokat ismertetünk. A JEMIE 2021. 1. számában a dél-afrikai Johannesburgi Egyetem kutatója, BERTUS DE VILLIERS a magyarországi kisebbségi önkormányzati modellből kiindulva vizsgálja a közösségi autonómiák elméleti és gyakorlati lehetőségeit.¹⁰ A szerző szerint Magyarország 1993 óta olyan kisebbségi önkormányzati rendszert alakított ki, amelyet

-
- 7 Gál Kinga: The Council of Europe Framework Convention for the Protection of National Minorities and its impact on Central and Eastern Europe. JEMIE, 2000. 1.
 - 8 Kovats, Martin: The political significance of the first national gypsy minority self-government (Országos Cigány Kisebbségi Önkormányzat). JEMIE – Journal on ethnopolitics and minority issues in Europe, 2001. 1.
 - 9 Skovgaard, Jakob: Towards „Consociationalism Light”? The EU’s, the Council of Europe’s and the High Commissioner on National Minorities’ policies regarding the Hungarian Minorities in Romania and Slovakia. JEMIE, 2009. 2.
 - 10 Bertus de Villiers: From Community Autonomy in Hungary to Indigenous Self-Determination in the Outback of Australia: Can Non-Territorial Autonomy Find Traction Down Under? JEMIE, 2021. 1.

a nem területi, hanem kulturális autonómiamodellel „egyik legfejlettebb intézményi rendszerének lehet nevezni a világon”. Villiers ugyanakkor jelzi, hogy a rendszer távolról sem tökéletes, de mégis alkalmas arra, hogy mire jó, s miként lehet ideális esetben használni a kisebbségi közösségek nyelvi, kulturális, oktatási gyakorlatában.

Amiért a tanulmány címében megjelenő, mellbevágó globális logika érdekesnek tűnhet, az annak a kérdésnek a vizsgálata, hogy vannak-e a magyarországi kisebbségi önkormányzati modellnek olyan elvei, amelyeket az ausztráliai és más őslakos csoportok is alkalmazhatnának saját önkormányzati igényeik megvalósításában. A nem területi autonómiák eddigi közép- és kelet-európai, valamint oroszországi elemzéseiből általában az derült ki, hogy a kulturális autonómia elveit általában az állami támogatások tartják életben, és kormányzati vagy többségi önkormányzati partnerség nélkül ez a modell nagyon sérülékeny. A szerző szerint a magyarországi modell fontos tanulságokkal szolgálhat ahhoz, hogy világ más tájain élő őslakos közösségek, „különösen egyes ausztráliai őslakos közösségek hogyan ruházhatók fel közösségként olyan jogi hatáskörrel, hogy kulturális és nyelvi jellegű döntéseket hozzanak, és ily módon jogi személyiségüket elnyerve együttműködjenek a helyi és állami hatóságokkal”.

Érdemes belelapozni a két évvel ezelőtt, a Covid-19-járvány idején megjelent lap-számba: a hat tanulmány közül például a romák ellen irányuló közvetett, indirekt diszkrimináció kérdése éppúgy fontos megfigyelésekkel gazdagíthatja itthoni ismereteinket, mint annak a kérdésnek a vizsgálata, hogy a posztkommunista országok vallásosságának ezernyi problémája miként sújtja különösen a kisebbségi közösségeket.

A 2022. 1. szám hat tanulmánya közül KOLLER INEZ ZSÓFIÁNAK, a Pécsi Tudományegyetem Művelődéstörténeti Tanszéke adjunktusának a magyarországi népszámlálási adatbázisok etnikai és egészségügyi adatai közti összefüggésekkel foglalkozó, több szempontból is érdekes tanulmányának néhány következtetésére szeretnénk felhívni a figyelmet.¹¹ A népszámlálási és nyilvántartási adatbázisok a politikai döntéshozók, a gazdasági tervezők és a kutatók számára egyaránt alapvető információkat tartalmaznak. Eddig alig vizsgált kérdés az egészségi állapot és etnikai hovatartozás közti kapcsolatok kérdése. A szerző szerint az etnikai hovatartozással kapcsolatos demográfiai adatok fontos többletinformációkat nyújtanak a közegészségügyről, mert részben azonosítják a különböző etnikai csoportok egészségügyi adottságait és szükségleteit, másrészt rámutatnak az egészségügyi ellátás etnikai alapú egyenlőtlenségeire.

Ez a tanulmány szerint különösen fontos lenne a sok esetben halmozottan hátrányos helyzetben, sok esetben mélyszegénységben élő romák esetében. A magyarországi statisztikai gyakorlatban az etnikai besorolásban azonban a semleges megközelítése dominál, ami a közegészségügyi érdeket háttérbe szorítja. Ugyanakkor a szakpolitikai célok nem valósíthatók meg megalapozott statisztikai mérőeszközök nélkül. Ezért az etnikai származásra vonatkozó adatgyűjtés az egészségi állapottal kombinálva sokkal

11 Inez Zsófia Koller: Health Disparities and Ethnic Classification in Hungary. JEMIE, 2022. 1.

fontosabb, mint az, hogy az etnikai alapú diszkrimináció megszüntetése érdekében ezt az összefüggést figyelmen kívül hagyjuk.

Az eddigi legutolsó, 2023. 1. lapszámban négy tanulmány és egy vitacikk jelent meg. Ez utóbbi az európai nemzeti kisebbségek válságjelenségeit vizsgálja, s ily módon bennünket, a Magyarországgal szomszédos országokban élő, állampolgársági és nemzeti identitásunk kettősségével jellemezhető magyar kisebbségi közösségeket is közvetlenül érint. Ruairidh Tarvet, az Edinburghi Egyetem skandinavista munkatársa 2018–2021 között dél-jüttlendi dán közegben tanított és kutatott. Munkásságának eredményeit az *Újragondolt Schleswig (Re-Imagining Sleswig)* című monográfiájában foglalta össze, amelyet a Dél-dániai Egyetem jelentetett meg. A 2023. évi 1. számban közölt tanulmánya a nemzeti kisebbségek helyzetét az elmúlt évek globális válságjelenségeinek kontextusában vizsgálta.¹² A szerző azt tapasztalta, hogy a válságjelenségek a dán–német határrégió mintaszerepének, a dán és német kisebbség gyakran idealizált helyzetének megkérdőjeleződéséhez vezettek.

A tanulmány a 2015. évi migránsválság, a Covid-19-világjárvány és az ukrajnai háború egymást követő globális válságjelenségeinek a kisebbségi közösségekre gyakorolt hatásait, a sok esetben a válsághelyzetekben az átlagosnál jóval súlyosabban érintett határ menti kisebbségek mindennapjaiban bekövetkezett változásokat vizsgálja. A határellenőrzések szigorítása, a nemzetállami kisebbségpolitika korlátozó intézkedései számos esetben felerősítették a nemzeti kisebbségek helyzetértékelésében, identifikációjában, magatartásában kimutatható dilemmákat, feszültségeket az állampolgárságuk szerinti befogadó és a nemzetiségük szerinti rokon vagy anyaállamokkal közti helyzetben.

A magyar–szlovák határ mentén élők számára is izgalmas kérdéskört a tanulmány a 2015–2022 közötti időszak dán és német médiaforrásai, tudományos publikációi alapján vizsgálta, s arra a következtetésre jutott, hogy a nemzetközi válságjelenségek a nemzeti kisebbségek közgondolkodásában és közbeszédében megragadható reflexiókat a lokális (szülőföldközpontú) identitástól a nemzeti és európai diskurzusok felé terelték. Mindenesetre érdemes felfigyelnünk a szerző általános szinten is megfogalmazott következtetéseire: „A határ menti régiókban élő, határokon átnyúló, transznacionális életmódhoz szokott kisebbségek számára nyilvánvaló, hogy nemzeti szintű politikai befolyás és képviselő nélkül életmódjukat válság idején valószínűleg a nemzeti trendek felé kényszerítik. (...) Európa más kisebbségi közösségeinek kutatói számára is lehetőség nyílik arra, hogy összehasonlító elemzést végezzenek arról, hogy ezek a válságok milyen hatást gyakoroltak saját közösségeikre. A kisebbségi közösségeken túl a nacionalista, euroszeptikus és bevándorlásellenes pártok és mozgalmak népszerűségének 2015 óta tapasztalható növekedése több országban is tovább növeli a nemzet-

12 Ruairidh, Tarvet: National Minorities and Global Crises: Challenging the Notion of the Danish-German Border Region as a Role Model for Europe. JEMIE, 2023. 1.

állami nyomást a kisebbségi identitások befolyásolására, ami önmagában is megér egy jövőbeli kutatást.”

A folyóirat mellett a Központ 2001 óta European Yearbook on Minority Issues (EYMI) címmel évkönyveket is megjelentet. Pl. a 2022-es számban jelent meg Nagy Noéminak, a Nemzeti Közszerzői Egyetem munkatársának az európai kisebbségek mindmáig korlátozott jogi, közigazgatási lehetőségeit vizsgáló kiváló elemzése.¹³ Ennek összegzésében az alábbi következtetésre jutott: „A kisebbségek tényleges körülményei nagyon eltérőek a különböző európai országokban, a példaértékű gyakorlatoktól kezdve (Finnország, Svédország, Hollandia) az elméletileg jó megoldásokon (Magyarország, Szlovénia) keresztül a siralmas állapotokig (Bulgária, Ciprus, Grúzia). Ennek főleg az az oka, hogy a kisebbségi jogokat még mindig elsősorban az államok hatáskörébe tartozónak tekintik. Ez az ősi hozzáállás változhatna, ha az Európai Unió szélesebb körűvé válna, s olyan hatáskörökkel rendelkezne a kisebbségvédelem területén és a kisebbségi jogok érdekében lépne fel, miként azt az Európai Bizottság által 2021-ben elutasított Minority SafePack kezdeményezés szorgalmazta. Míg az ellenőrző szervek továbbra is erőteljes erőfeszítéseket tesznek a kisebbségi jogok előmozdítása érdekében, néha úgy tűnik, hogy a kisebbségi jogokért harcolók az árral szemben úsznak.”

A flensburgi Kisebbségügyi Központ fontos új digitális kiadványa a Kisebbségi Blog, amely a kutatási részlegre jellemző gyors reagálás jegyében a nemzeti, etnikai és nyelvi kisebbségekkel kapcsolatos időszerű kérdésekről való nemzetközi kutatói gondolkodás és elemzés platformja. A blog egyaránt lehetőséget kínál az adott kérdéskörben sokéves tapasztalattal rendelkező kutatóknak és a tudományos pályájuk elején álló szerzőknek, akik bejegyzéseikkel naprakészen reagálhatnak a vizsgált jelenség aktuális kérdéseire és egymás közleményeire is, ami a kutatók közti kommunikációt felszabadíthatja a folyóiratokra, évkönyvekre jellemző nehézkes publikációs szabályok kötöttségeitől.

Összességében elmondhatjuk, a kisebbségi kérdés gyakorlatorientált etnopolitikai vizsgálatában, az alkalmazott kutatások gyakorlati hasznosításában az Európai Kisebbségügyi Központ flensburgi csapata és az általa működtetett nemzetközi kutatási, dokumentációs, képzési és informatikai hálózatok munkájának folyamatos nyomon követése, eredményeik megismerése, hasznosítása, az általuk szervezett munkába való bekapcsolódás lehetőségeinek feltárása a dunai térség kutatói, politikusai, kisebbségi szakemberei számára is alapvetően elementáris fontos feladat.

Szarka László

¹³ Nagy Noémi: The Rights of European Minorities: Justice, Public Administration, Participation, Transfrontier Exchanges and Citizenship – International Developments in 2020. EYMI 2022.

Murzsa Tímea–Papp Ágnes Klára (szerk.): „Nekem is csak maszkjaim voltak”. Tanulmányok Szabó Magda életművéről. Budapest, Magyar Irodalomtörténeti Társaság, 2023, 304 p.

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság (MIT) és az ELTE Modern Magyar Irodalomtörténeti Tanszéke 2022. március végén rendezett egy Szabó Magda életművéről szóló konferenciát Budapesten. Az ezen a konferencián elhangzott előadásokból született meg a *„Nekem is csak maszkjaim voltak”* c. tanulmánykötet Murzsa Tímea és Papp Ágnes Klára szerkesztésében. A tanulmánykötet hat fejezetre tagolódik, melyek műfaji vagy elméleti kategóriák által meghatározott egységekbe rendeződnek.

Az egyes fejezetek központi témáját a címbe emelt, Szabó Magdától vett idézetek foglalják össze. Az első fejezetben, melynek címe *„Vers, neked is?”*, Szabó Magda lírájáról olvashatunk három tanulmányt. Sebők Melinda *Szabó Magda pályakezdése* című írása bemutatja Szabó Magda költői pályakezdését és nyomon követi versnyelvének alakulásait. A költővé érés fontos állomása volt a *Magyarok* folyóirat indulása, majd az *Újhold* megalapítása, mely a háború utáni romokból való újrakezdést jelentette. Sebők Szabó Magda több, a klasszikus minták ihlette költeményét elemzi, majd megállapítja, hogy „a háborús emlékektől szabadulni képtelen művész keserű lázadása, intellektuális lírai feszültsége Nemes Nagy Ágnes és Pilinszky János költészetével is rokonítható”.

Széchenyi Ágnes tanulmánya a *Bárány* című, 1947 júliusában megjelent verseskötettel foglalkozik, melyért Szabó Magda Baumgarten-díjat kapott, amit aztán visszavontak tőle. A tanulmány elhelyezi a kötetet az *Újhold* lírájának kontextusában, alaposan elemmez a *Bárányban* közölt több költeményt, kiemelve a túlélésversként olvasható címadó

verset. A *Bárány* című kötet után két évvel megjelent *Vissza az emberig* című kötet, majd a hallgatás éveiben született versek után Szabó Magda prózaíróként jelentkezett, de a költői indulás prózai műveinek megformálására is kihatott.

Osztrólczyk Sarolta *„Vers, neked is?”* című tanulmányában néhány, az ars poetica verstípusához tartozó költeményt vizsgál annak reményében, hogy képet alkosson „e félbemaradt költői pályaszakasz változó, módosuló költészetfelfogásáról és poétikai stratégiáiról”. A kiválasztott verseket keletkezési időrendben tárgyalja, a negyvenes évek elejétől az ötvenes évek elejéig. Az első elemzett vers a *Vedret a kút* (1940 eleje), míg az utolsó az *Ősz* (1954). Elemzéseiben Osztrólczyk rámutat arra, hogy a nyelvi és poétikai elemek (a vesszők nyelvtani funkciója, a verstani, zenei hatások, a rím szerkezet, a költői képek) hogyan támasztják alá az önreferencialitás megnyilvánulását. A tanulmány az *Ősz* utolsó két sorával zárul, mely Osztrólczyk szerint „Szabó Magda félbemaradt költői életművének önrételmező foglalta”: *„A visszhang sem volt sosem ismerős, / mért volna ismerős a némaság?”*

A tanulmánykötet második fejezete az *„Elég legenda van forgalomban rólam”*: a *drámaíró Szabó Magda* címet viseli. Ebben a fejezetben két tanulmánnyal találkozhatunk. Az elsőben – melynek címe *„...mégis, Uram?”* – Maczák Ibolya szövegalkotási, műfaj történeti és dramaturgiai kérdéseket fejteget Szabó Magda Béla-trilógiája kapcsán. A szerző összegzi, hogy miként jött létre a trilógia összevont változata (az *És ha mégis, Uram* című színmű), melyet a debreceni színház mutatott be 1997-ben Szabó Magda 80. születésnapjának tiszteletére. Végezetül arra a megállapításra jut, mely szerint az *És ha mégis, Uram* című darab fontos példája a hazai királydrámnak, „mivel mind a műfaj,

mind pedig az íróhoz kapcsolódó trilógijára lényegében máig a tudományosság és a szakmai közbeszéd homlokterében áll”.

Ezt követi Baranyai Norbert *„Elég legenda van forgalomban rólam...”* című tanulmánya, mely Vörösmarty kultuszát és emlékezetét vizsgálja Szabó Magda *Sziluet*t című drámájában. Baranyai alaposabban kitér a drámaszerkezet kérdéseire, hosszasan elemzi az Etelka-szerelmet, végül megállapítja, hogy „bár a *Sziluet*t főként a Vörösmarty-emlékezet tekintetében érdemelhet kitüntetett figyelmet, a dráma végső soron Szabó Magda írásművészetének szempontjából is szolgálhat tanulságokkal”.

A tanulmánykötet harmadik fejezete a *„Gyakran segítetttem szerkeszteni az életnek”: térpoétika és narratológia* címet viseli. Ebben a fejezetben öt tanulmányt olvashatunk. Az első Nagy Csilla *Kísérlet műportréra* című tanulmánya, mely Szabó Magda *Szüret* című verses regényét elemzi. A Debrecen 1944-es ostromáról szóló verses regény 1948–49-ben született, de teljes terjedelmében csak 1975-ben jelent meg a *Szilfán halat* című gyűjteményes kötetben. A *Szüret* a Szabó Magda-életműben csak kisebb hangsúllyal van jelen, ez Nagy Csilla szerint összefügg a megkésett publikálással. Nagy beszél az idealizáltnak mondható Debrecen-kép ellenképéről, az emlékezés szerepéről, a szüret motívumáról, a magyar és világirodalmi előzményekről, a háborús trauma női megfogalmazási módjáról. Végezetül arra a megállapításra jut, hogy bár a *Szüret* „a pályakép későbbi alakulásának kontextusában zárványként tűnik fel, valójában mind a nemzedéki poétikai törekvések, mind pedig a műfaji hatástörténet későbbi alakulása szempontjából szervesen illeszkedik az irodalomtörténeti folyamatokba”.

Kosztrabszky Réka *Az élelbeszélés sajátosságai Kaffka Margit és Szabó Magda regényeiben* című tanulmányában a *Színek és évek*, valamint *Az őz* című regények összehasonlítására vállalkozott, mivel mind a két említett mű „egy-egy női főhős élettörténetére

fókuszáló homodiegetikus elbeszélés, amelyben a narrátor és a főhős alakja egybeesik”. A szerző párhuzamokat mutat ki az elemzett regények elbeszéléstechnikájában, az emlékidéző helyzet körülményeiben, az aposztrophákban, a szerepjátszás motívumában, a visszatekintő perspektívában, a művek időszervezetében, a perspektívaváltásokban.

Érdekes a műfaja Kosztolánczy Tibor *Szabó Magda: Mózes egy, huszonkettő* című írásának, egy elképzelt fiatal lektor által megírt lektori jelentésről van ugyanis szó. A *Mózes egy, huszonkettő* Ábrahám és Izsák őszövétségi történetének modern feldolgozása, melyet Kosztolánczy új megközelítésben tárgyal, közben az 1960-as évekbeli és a mai olvasó befogadói horizontját is összehasonlíttja. Elemzi a cselekményt, a narráció módozatait, s közben finoman rámutat a regény hibáira, következtetéseire, ellentmondásaira, didaktikus elemeire, taktikus és manipulatív gesztusaira („a regényben több helyütt is imponálóan ügyes hűségnyilatkozatokat olvashatunk a konzolidációs politika mellett”).

Radvánszky Anikó *A szkéné közepén* című tanulmányában önéletrajzi és térpoétikai szempontból elemzi a *Régimódi történetet*. A szövegben fontos szerepe van a színpadmetaforának, „a földrajzi és történelmi reáliák kereszteződésében [...] egy családtörténet színpadképeként jelenik meg Debrecen”. Radvánszky a *Régimódi történetet* anyaregénynek tartja, foglalkoztatja a terek és a szereplők jelleme közötti összefüggés, a térábrázolás elbeszéléssé alakulása. A tér ábrázolása a mítoszteremtéssel és a szociológiai érdeklődéssel, a korrajzzal és a származás kérdéseinek tárgyalásával is összefügg, s genderszempontból, a női tapasztalat megformálódása szempontjából is vizsgálható.

Papp Ágnes Klára *Mi a baj a lekerekített történettel?* című tanulmányának központi kérdésfelvetése, hogy tulajdonképpen mit is takar a szakirodalomban, Szabó Magda műveiről írt kritikákban gyakran kárhoztatott „lekerekítés”, s mennyiben tekinthető negatív jelenségnek.

Ehhez kapcsolódóan vizsgálja a regényszerkezeteket, a retrospektív elbeszélés és a célelvűség összefüggéseit, az énelbeszélés és az öngigazolás kapcsolódását. A lekerekítés az egyértelmű igazságba vetett hittel és az ironia hiányával is összefügg. Ellenpéldaként Papp Ágnes Klára egyrészt a célelvet kiiktató *Ókút* című művet hozza fel, melyben a humor és az önironia is szerepet kap, másrészt az én koherenciáját felszámoló hasonmástörténeteket.

A kötet negyedik fejezetébe sorolt tanulmányok kulcsszava a mítosz. A Szabó Magdától választott mottó („én csinálom a magam mitológiáját”) is utal arra, hogy nemcsak az antik mítoszok megidézéséről, hanem egy sajátos mitológia megalkotásáról is beszélhetünk az életmű kapcsán. Szabó Magda Vergilius-átiratával, *A pillanat* című regénnyel két tanulmány is foglalkozik. Ajkay Alinka *Fikció, önmitologizálás és metrikai virtuozitás* című írásában *A pillanat* különböző értelmezési lehetőségeire mutat rá. A mű különlegessége, hogy túllép a korábbi regények időbeli és térbeli keretein, az író nő egyetlen olyan regényéről van ugyanis szó, mely nem Szabó Magda korában, s nem a 20. századi Európában játszódik. Értelmezésébe bevonhatók az európai és magyar eposzirodalom alapművei (a legszembetűnőbb a Vergiliushoz és Zrínyihez való kötődés), de az antik irodalom számos más alkotása is, az említettekén kívül Ovidius művei. Ajkay Alinka elemzi az eposzi hangulat megteremtésének elemeit (eposzi kellékek, hexameter-töredékek), rámutat, hogy a regény számos kortárs utalást tartalmaz, ezért kulcsregényként is olvasható, s az önmitologizálás eszközüvé is lesz.

Kusper Judit tanulmányában (*A mítosz nőneműsége, mitopoétikák újrakonstruálása Szabó Magda A pillanat című regényében*) a vergiliusi férfiközpontú narratíva mellé helyezett női narratívát és a testnarratívákat vizsgálja. *A pillanat* című regény párhuzamos univerzum, „a fiktív antikvitás imaginárius világa”. A Trójából menekülő hősök Szabó Magda

univerzumában sérült testtel indulnak útnak (Cicunak, a néma szolgálónak kivágták a nyelvét, Caietát a megidézett Eszkiesz istennő fosztja meg nő testétől), az Aeneas páncélját magára öltő Creusának pedig testidentitása válik kérdésessé. Kusper Judit a testmetaforát a földrajzi térre vetítve a regény kapcsán Trójáról mint beteg testről, Latiumról mint egészséges, életerős szervezetről beszél.

Murzsa Tímea *Predesztináció és szabad akarat kérdései Szabó Magda prózájában* című tanulmánya a *Pilátus* és a *Mózes egy, huszonkettő* című, bibliai háttérű regényekkel foglalkozik. A Wolf Schmid-i narratív ekvivalencia fogalmából kiindulva a tematikus ismétlődéseket, motivikus kapcsolatokat vizsgálja a két regényben, elemzi a generációk közti eltéréseket és hasonlóságokat, szülők és gyerekek (főként anyák és lányok) konfliktusait, a determinált életút és a szabad akarat kérdéskörét.

Narratológiai kiindulópontú, de a mitológiai referenciákat is érinti Gintli Tibor *A jelentéstulajdonítás mozgásteré Szabó Magda A Danaida című regényében* című tanulmánya. Az elemzett regényt – elismerve, hogy vannak olyan jegyei, amelyek korlátozzák, egyirányúvá teszik a befogadói aktivitást – védelmébe veszi a korabeli kritikai fogadtatással szemben, mely poétikai szempontból visszalépésnek tekintette a mindentudó narrátor alkalmazását. Gintli hangsúlyozza, hogy a didaxissal, a túlmagyarázással szemben hatnak a regénynek a nyitottságot alátámasztó jegyei (ilyen pl. a nyitva maradó alapkérdés, hogy bűnösnek, vagy áldozatnak tekinthető-e Katalin), a jelentésbeli nyitottságot fokozzák az életrajz szövegének széttördelt darabjaiból álló fejeztcímek és a mitológiai vonatkozások is.

A tanulmánykötet ötödik fejezetének középpontjában az ifjúsági regények állnak, elsősorban az *Abigél*. Szilágyi Zsófia „*Mint maga a szabálytalanság*” címmel az iskolát mint helyszínt vizsgálja Szabó Magda regényeiben, „a tündériskolától a Matuláig, az Eperjes Benjámin utcai iskolától az Apáczai Csere téri

lányiskoláig”. Ezzel összefüggésben azt a kérdéskört is körbejárja, hogy mennyiben lehet Szabó Magdának az iskolával kapcsolatos, imázsépítő nyilatkozatait bevonni az értelmezésbe. Szabó Magda a tanárfigurákat (ahogy más foglalkozási ágak képviselőit is) tudatos írói elgondolás alapján lépteti fel, az iskola pedig sokféle viszonyrendszer megrajzolására nyújt számára lehetőséget.

Horváth Zsuzsa *Az Abigél és a lányregény poétikája – retorikai játék egy műfajjal* címmel értekezik arról, mennyiben illeszkedik az *Abigél* a lányregény műfaji szabályaihoz. Amellett, hogy az *Abigél* számos más műfajjal (iskolaregény, fejlődésregény, történelmi regény) is kapcsolatba hozható, feltűnő a játék a lányregény sémáinak kibillentésével (a címe pl. egy női név, ami a lányregények esetében is megszokott, itt azonban a címbe emelt név nem a főszereplőre, sőt, nem is egy lányra, hanem egy szoborra és végső soron egy férfira utal).

Ehhez a kérdéskörhöz kapcsolódik Schein Gábor *Az Abigél műfaji kódjai és emlékezetpolitikája* című tanulmánya is, mely a middlebrow, a minőségi szórakoztató irodalom definiálásból indul ki. Az *Abigél* iskolaregényként az *Iskola a határon* rokona, ám Ottlik műve Szabó Magdáéval ellentétben soha nem számított az ifjúsági regény kategóriájába. Az *Abigél* háborús regényként az emlékezetpolitika keretei között vizsgálva az emlékezet meg- hamisítását, megszépítését szolgálja, Magyarországon ugyanis a második világháború alatt nem volt a regényben bemutatotthoz hasonlóan kiterjedt ellenállási mozgalom, a református iskolák pedig (a regénybeli Matula védelmező funkciójával szemben) a valóságban éppen ellenkezőleg, az uralkodó ideológia kiszolgálóiként többnyire elzárkóztak a zsidó diákok fogadása elől.

A kötet záró fejezete az „*Annyi titkom volt*”: *politika, imázs, kánon* címet viseli és az életmű politikai aspektusait, Szabó Magdának a Kádár-rendszer irodalmi életében betöltött szerepét, az írói imázs kiépítésének módszere-

it tárgyalja. Lengyel Imre Zsolt *Mellérendelés vagy hierarchia?* címmel a *Freskó* című regény etikai és politikai vonatkozásait boncolgatja. A *Freskóval* Szabó Magda 1958-ban tért vissza az irodalmi nyilvánosságba, s Lengyel Imre Zsolt értelmezése szerint a regény maga is „a nyilvánosságba való visszatérésnek mint problémának adja körülményeit” analízisét, nem egyszerűen társadalmi tablót, hanem egy politikai dilemmát próbál etikai alapokra helyezni körülményei.

Reichert Gábor *Az őz és a „hátranézésvita”* című tanulmányában Szabó Magda regényét az 1950-es és 1960-as évek fordulójának irodalmi diskurzusából kiindulva tárgyalja, és arra a kérdésre keresi a választ, mit mond az ötvenes években játszódnak mű a Kádár-korszakról, amelyben íródott. Reichert rámutat Szabó Magda kódosító és taktikus írói módszerének egyes elemeire, melyek azt biztosították, hogy az osztályalapú olvasat ne tudjon fogást találni a művön, ugyanakkor azoknak a sémáknak a jelenlétére is, melyek meghatározták az adott korszakban az élettörténet elbeszélhetőségét.

Kiss Noémi *A magyar irodalom átpolitizáltsága nyugaton a rendszerváltás tükrében* címmel Kertész Imre és Szabó Magda Haldimann-szövegeit hasonlítja össze. Rámutat arra, hogy a két életmű egymás inverze: Kertész a Kádár-korszakban mellőzött író, a rendszerváltás után lendül fel a karrierje, Szabó Magda viszont – részben megalkuvásainak, tudatosan kiépített kapcsolati hálójának köszönhetően – ünnepezt szerzőnek számított a rendszerváltás előtt, a rendszerváltás viszont frusztrálja, elbizonytalanítja, bár a későbbiekben – elsősorban a *Für Elisé*nek és *Az ajtó* külföldi sikereinek köszönhetően – sikerül újra talpra állnia. A pályának ezeket a szakaszait a szerepjátékokkal terhelt interjúknál jobban dokumentálják a Svájcban élő Haldimann Évához írt levelek (bár a válaszlevelek sajnos nem hozzáférhetőek).

A tanulmánykötetet V. Gilbert Edit *Áthangolva, átszínezve – kitalálni az életet*

című, a konferencia tanulságait is összegző írása zárja, mely az áthangolásnak, átszínezésnek elsősorban azokra a módszereire mutat rá, melyek révén Szabó Magda igyekezett saját recepcióját befolyásolni, nemegyszer tudatosan félrevezetve olvasóit és kritikusait. A kitalált élet részeként pályatársait is olyan színbe állította, amelyet az ő imázsa szempontjából megfelelőnek gondolt. Ezt az életet átszínező játékot még Haldimann Évának írt magánleveleiben is játszotta – a csúsztatásnak egyik megdöbbentő esetét Gergely Ágnes leplezte le az *Oklahoma ezüstje* Szabó Magda-portréjában. Zárásként V. Gilbert Edit a Szabó Magdát kategorizáló, egyoldalú címkék helyett az életmű ellentmondásaira is rámutató, komplexebb, párhuzamos összehasonlítást nyújt.

A zárotanulmány utal arra, hogy Szabó Magdáról egyrészt irodalomtörténeti elhelyezésének problematikussága, másrészt „a személye körüli történetek” kérdéses megítélése miatt nem íródott eddig „teljesnek tekinthető monográfia és életrajz” – ha a monográfiát nem is helyettesíti, az életmű értékelésének mégis egy különösen fontos mérföldköve ez a számos aspektust átfogó, különböző elemzési szempontokat alkalmazó, rendkívül sokrétű és alaposan átgondolt szerkezetű tanulmánykötet.

Polgár Anikó – Szabó L. Dávid

Farkas Tamás–Slíz Mariann (szerk.): Tulajdonnevek és szótárak. Budapest, ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet–Magyar Nyelvtudományi Társaság, 2020, 243 p.

A tanulmánykötet a tulajdonnevek szótárakban való megjelenését dolgozza fel. A tanulmányok hat nagyobb témakörre tagolódnak. Az általános kérdéseken túl a tulajdonnevek egynyelvű és többnyelvű szótárakban való megjelenéséről, a tulajdonnévszótári típusokról, a magyar tulajdonnevek más nyelvű szótárakban előforduló magyarázatairól, valamint a

tulajdonnevekkel összefüggő köznevek szótári formáiról olvashatunk a kötetben.

Az *Előszó*ban a szerkesztők, Farkas Tamás és Slíz Mariann a tulajdonnevek szótári megjelenésének problematikusságát emelik ki. A kötet céljának tartják, hogy átfogó képet nyújtsanak a tulajdonnevek lexicográfiájáról. Itt olvashatjuk továbbá, hogy a 14 szerzős tanulmánykötet nagy részét az Alkalmazott Névkutatás 2017. Nevek és szótárak című konferencián elhangzott előadások írott változatai alkotják.

Az első fejezetben Farkas Tamás *A tulajdonnevek szótári feldolgozásának alapkérdései* (11–36. p.) című munkájában főképp a magyar lexicográfia és a magyar névkutatás eredményeit mutatja be, a tulajdonnevek szótári megjelenésének problémakörét tárgyalja részletesen több szótártípusra kitérve, végül kiemeli az elektronikus névszótárak előnyeit a papíralapú szótárakkal szemben.

A *Tulajdonnevek az egynyelvű szótárakban* című fejezet három tanulmányt tartalmaz. Elsőként Gerstner Károly *Tulajdonnevek a történeti és etimológiai szótárakban* (39–52. p.) című munkáját olvashatjuk, mely felvezetésként a szótártörténetről szól, majd a Czuczor–Fogarasi-féle szótár tulajdonnévi említéseit mutatja be. A továbbiakban a szerző áttekintést ad arról, hogy a nyelvtörténeti és az etimológiai szótárak a tulajdonneveket inkább csak a köznévi címszók adatolásában használják. A következő tanulmány a *Tulajdonnevek a tájszótárakban* (53–62. p.) címet viseli, szerzője Juhász Dezső. Az általános tájszótárak közül az 1838-as Magyar tájszótár (Tsz.), valamint az Új magyar tájszótár (ÚMTsz.) tartalmaz tulajdonneveket, míg az 1898-as Magyar tájszótár (MTsz.) és a Nagy magyar tájszótár (NMTsz.) nem. A regionális tájszótárak többsége tartalmaz tulajdonneveket, található közöttük azonban olyan is, amely kizárja tárgyalásukat. A tanulmány végén Juhász kitekintést nyújt a nyelvatlások névállományára, végezetül pedig felvázolja a további lehetséges kutatásokat a témában. Mártonfi Attila a *Tulaj-*

donnevek a helyesírási szótárakban (63–91. p.) című dolgozatában átfogó képet nyújt az összes köznyelvi helyesírási szótár tulajdonnévtartalmáról. Következtetésként megállapítja, hogy személynevek, földrajzi nevek, csillagászati nevek, intézménynevek és címek a vizsgálati korpusz teljes anyagában felfedezhetőek. Az állatnevek, tárgynevek, márkanevek, kitüntetésnevek és díjnevek, valamint az egyéb tulajdonnevek helyzetét szótáranként vizsgálja. Az egyes névfajták jelenlétét példákval is szemlélteti az adott szótárakban.

A kötet harmadik fejezete a *Tulajdonnevek a többnyelvű szótárakban* címet viseli, két tanulmányt tartalmaz. Fábián Zsuzsanna a *Tulajdonnevek az olasz–magyar szótárakban* (95–107. p.) című írásában az összes, száz oldalnál nagyobb terjedelmű olasz–magyar szótár – köztük a szakszótárak is – tulajdonnévi vonatkozását elemzi a mennyiség, az egyes névfajták gyakorisága szempontjából. Hangsúlyozza, hogy érdemes lenne tudatosan beemelni a tulajdonneveket a kétnyelvű szótárakba, főképp az intézménynevek kategóriáját, ugyanakkor szerint „nagyobb figyelmet kellene arra is fordítani, hogy az adott szótártípusokhoz is más és más fajtájú tulajdonnevek illenek”. *Tulajdonnevek a kulturális szótárakban* címmel Szilágyi-Kósa Anikó tanulmányát (109–130. p.) olvashatjuk, aki e sajátos szótártípusban hasonlítja össze a tulajdonnévanyagot. Őt választott szótárban vizsgálja a tulajdonnevek arányát, majd szótáranként részletezi azok földrajzi neveket, személynevekkel és egyéb névfajtákkal kapcsolatos tartalmát. Ezen kívül két speciális kulturális szótárt külön vizsgál. Konklúzióként olvashatjuk, hogy az ilyen jellegű szótárakban jóval több tulajdonnevet találhatunk, amit azzal indokol, hogy a kulturális ismeretek átadásában nélkülözhetetlenek a tulajdonnevek. Ezek közvetítése a kulturális kétnyelvű szótárakban átvitt névként, behelyettesítésként, fordításként vagy modifikációként is megjelenik.

A következő fejezetben (*Tulajdonnév-szótári típusok*) három tanulmányt olvasha-

tunk. Elsőként Kovács Éva fejt ki részletesen A *történeti helynévszótárak* munkájában (133–144. p.) azokat a törekvéseket, melyek a magyar helynévkincs összegyűjtésére és kiadására vonatkoznak a 19. századtól napjainkig, a digitális adatbázisokat is érintve. Ezekkel kapcsolatban hangsúlyozza, hogy a helynévtárak és a helynévszótárak összekapcsolását valósíthatjuk meg általuk, ami előnyös lehet a tudományos kutatások számára. A *történeti személynévszótárakkal* N. Fodor János foglalkozik (145–164. p.), valamint leírja „a magyar Onomasticon” létrehozásának tervét, annak egyes lépéseit. A továbbiakban részletesen jellemzi az Árpád- és Anjou-kori, az ómagyar és középmagyar korból származó személynévtárakat, valamint az újmagyar kori családnévtárat és családnév-enciklopédiát. A fejezet utolsó tanulmánya A *laikus keresztnévszótárak* (165–184. p.) címet viseli, melynek szerzője Slíz Mariann. Ebben az írásban olyan keresztnévszótárakról olvashatunk, melyeket nem nyelvész képzettségű személyek írtak. Alapvetően három kategóriába sorolja ezeket e műveket a szerző: általános jellegű, ezoterikus alapú és parakomparatív keresztnévszótárakra, melyek azonos ismérveit, tartalmi jellemzését írja le. A vizsgálat tanulsága Slíz szerint az, hogy nagy az érdeklődés a keresztnévek iránt, ugyanakkor e művek félretájékoztatják az olvasót, amiből különböző problémák adódnak. Ezek ellensúlyozására az ismeretterjesztést javasolja, melyre a nyelvészeknek nagy hangsúlyt kell fektetniük.

Az ötödik fejezetben szintén három tanulmány fejt ki a címadó *Magyar tulajdonnevek és magyarázataik más nyelvek szótáraiban* problémakört. Benő Attila a *Magyar tulajdonnevek a román névszótárakban* című munkája (187–197. p.) elején leírja, hogy a román nyelvű névszótárak nagy mennyiségű magyar vonatkozású adatot tartalmaznak, ami szerint „a több évszázados nyelvi-kulturális érintkezések és az összekapcsolódó történelmi helyzetek kontextusában természetesnek tekinthető”. Az általa vizsgált korpusz földrajzinév-szó-

tárakat, településnév-szótárakat és személynévszótárakat tartalmaz, melyeket jellemzésük mellett a magyar neveket érintő hiányságok és a vitatható szempontok alapján elemez. Ennek eredményeként azt olvashatjuk, hogy az etimológiai magyarázatok olykor elmulasztják a magyar forrásokat, hivatkozásokat, tudományosan megalapozatlanok, valamint a tulajdonnevek helyesírása sem megfelelő. A következő, *Magyar tulajdonnevek a cseh és szlovák névszótárakban* című tanulmány (199–207. p.) szerzője Bauko János. Ő azokat a cseh és szlovák nyelvű keresztnév-, családnev- és helynévszótárakat elemezte és tekintette át, melyek tartalmazznak magyar tulajdonneveket, azokra vonatkozó névcikkeket vagy névmagyarázatokat. Az előző tanulmánnyal ellentétben a cseh és szlovák nyelvű munkák vizsgálata azt mutatja, hogy ezek hivatkoznak magyar szakirodalmakra, a magyarázatok többnyire elfogadhatóak. A nevek helyesírására jellemző a csehes vagy szlovákos írásmód. A továbbiakban Sebestyén Zsolt a *Magyar tulajdonnevek az ukrán névszótárakban* című tanulmányát (209–219. p.) olvashatjuk. Kárpátaljai vonatkozású helynévszótár egyetlen született ukrán nyelven, amely azonban kis arányban mutatja a helységnevek magyar eredetét, a magyar névformákat egyáltalán nem érinti, a névmagyarázatok pedig a legtöbb esetben szintén pontatlanok. Egy további, országos helynévszótár tartalmaz még nagyjából 50 különböző kárpátaljai nevet, köztük helységneveket, vízneveket, patakneveket, hegynéveket, hágók neveit. Ezek etimológiája az előzőhöz hasonlóan többnyire helytelen. A személynévszótárak közül néhány magyar

vonatkozásút emel ki, melyek a kárpátaljai ukránok családneveivel, a szlovákiai Eperjes környéki ukránok családneveivel foglalkoznak. Végezetül egy ruszin–magyar szótárról számol be, mely nagymértékű kereszt- és becenévanyagot közöl. A szerző zárszóként leírja, hogy az ukrán kutatásokból nehezen vonhatók le objektív következtetések politikai vonatkozásuk miatt.

Az utolsó fejezet, a *Tulajdonnevekkel összefüggő köznevek a szótárakban*, két tanulmányban dolgozza fel a témakört. Bába Barbara a *Magyar földrajzi köznevek táráról* című írása (223–230. p.) az említett mű tudománytörténeti hátterét és jelentőségét taglalja, ismerteti a szótár forrásait, s foglalkozik a földrajzi köznevek meghatározásának problematikájával. Zárásként a *Köznevesült tulajdonnevek szótárainkban* című írást (231–240. p.) olvashatjuk, mely Takács Judittól származik. A szerző felvezeti a köznevesülés folyamatát, lehetséges okait, majd rátér az így keletkezett szóanyag szótári megjelenítésére, hangsúlyozva annak nehézségeit. Kiemeli, hogy a „köznevesült tulajdonnévi adatok megjelenése az általános szótárakban igen esetleges”, és szorgalmazza a magyar deonomasztikon létrehozását, mely az ilyen jellegű szavak anyagát tartalmazná.

A tanulmánykötet szerzői mind lexikográfiai, mind névtani tekintetben maradandót és hiánypótlót alkottak, munkájuk jó alapul szolgálhat további, tulajdonneveket érintő, összefoglaló jellegű munkák végzésére, amire utalást és kitekintést is tettek.

Csobády Csilla

Számunk szerzői

Bajcsi Ildikó (1985)

történész (Erőszakkutató Intézet, Budapest, Magyarország)

Csobády Csilla (1998)

doktorandusz (Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-európai Tanulmányok Kara, Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, Szlovákia)

Filep Tamás Gusztáv (1961)

történész (Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet, Budapest, Magyarország)

Gyurgyík László (1954)

szociológus, demográfus (Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, Szlovákia)

Iváncsó Ádám (1986)

történész, PhD-hallgató (Magyar Olimpiai és Sportmúzeum, Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történelmi Intézet, Magyarország)

Liszka József (1956)

etnológus (Fórum Kisebbségkutató Intézet Etnológiai Központja, Komárom, Szlovákia)

Mrva Marianna (1987)

szociológus (Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja; Szlovák Tudományos Akadémia Szociológiai Intézete, Pozsony, Szlovákia)

Péterfi Gábor (1977)

történész, kutatótanár (Aszódi Evangélikus Petőfi Gimnázium, Aszód, Magyarország)

Pethő Tibor (1973)

újságíró, kritikus (Budapest, Magyarország)

Polgár Anikó (1975)

irodalomtörténész, költő, műfordító (Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia)

Popély Árpád (1970)

történész (Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja; Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia)

Szabó L. Dávid (1993)

doktorandusz (Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia)

Szarka László (1953)

történész (Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia; Rubicon Intézet, Budapest, Magyarország)